

Doctrina

studia społeczno-polityczne

RADA NAUKOWA:

dr hab. **Stanisław Topolewski**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach (przewodniczący); dr hab. **Rafał Chwedoruk**, prof. ucz., Uniwersytet Warszawski; dr hab. **Eugeniusz Cieślak**, Bałtycki Koledż Obrony (Estonia); dr hab. **Krzysztof Drabik**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Włodzimierz Fehler**, Uniwersytet w Siedlcach; dr hab. **Tadeusz Gawin**, Uniwersytet Warszawski; prof. dr hab. **Andrzej Glen**, Uniwersytet w Siedlcach; dr hab. **Maria Gołębiewska**, prof. ucz., Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk; prof. dr hab. **Vladimiras Gražulis**, Uniwersytet Michała Römera (Litwa); dr hab. **Arkadiusz Indraszczyk**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Stanisław Jaczyński**, Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Stanisław Jarmoszko**, Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Helena Krasowska**, Światowa Rada Badań nad Polonią; prof. dr hab. **Michał Kliemecki**, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; dr hab. **Mariusz Kubiak**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Żolt Lazar**, Uniwersytet w Nowym Sadzie (Serbia); prof. dr hab. **Michael J. Mikoś**, University of Wisconsin-Milwaukee (USA); prof. dr hab. **Andrzej Sadowski**, Uniwersytet w Białymstoku; prof. dr **Igor N. Sharukho**, niezależny badacz (Białoruś); prof. dr hab. **Władimir Snapkowski**, Białoruski Uniwersytet Państwowy (Białoruś); prof. dr hab. **Liudmyła Sokrianska**, Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina (Ukraina); prof. dr hab. **Fedor Szandor**, Użhorodzki Uniwersytet Narodowy (Ukraina); dr hab. **Natalia Stagl Škaro**, prof. ucz., Uniwersytet w Dubrowniku (Chorwacja); prof. dr hab. **Anna Uryadova**, Historyczno-Polityczne Centrum Analityczne im. Z. Sepucha (Armenia); prof. dr hab. **Vladislavs Volkovs**, Bałtycka Akademia Międzynarodowa (Łotwa); prof. dr hab. **Nina Witoszek**, Uniwersytet w Oslo (Norwegia); prof. dr hab. **Zdzisław Julian Winnicki**, Uniwersytet Wrocławski; prof. dr hab. **Jacek Wódz**, Akademia WSB; dr hab. inż. **Henryk Wyrębek**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Paul Zawadzki**, Uniwersytet Pantheon-Sorbonne (Francja); prof. dr hab. **Jacek Zieliński**, Uniwersytet w Siedlcach; dr hab. **Cezary Żołędowski**, prof. ucz., Uniwersytet Warszawski

KOLEGIUM RECENZENTÓW:

prof. dr hab. **Aleksandrs Baikovs**, Uniwersytet w Daugavpils (Łotwa); prof. dr hab. **Krzysztof Buchowski**, Uniwersytet w Białymstoku; dr hab. **Arkadiusz Czwołek**, prof. ucz., Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; prof. dr hab. **Elżbieta Czykwin**, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie; prof. dr hab. **Henryk Ćwięk**, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie; prof. dr hab. **Adam Dobroński**, Uniwersytet w Białymstoku; prof. dr hab. **Mikołaj Iwanow**, Uniwersytet Opolski; prof. dr hab. **Krzysztof Komorowski**, Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie; doc. dr **Włodzimierz Lukiewicz**, Brzeski Uniwersytet Państwowy im. A.S. Puszkina (Białoruś); prof. dr hab. **Jan Maciejewski**, Uniwersytet Wrocławski; dr hab. **Bara Ndiaye**, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; prof. dr hab. **Andrzej Ostrowski**, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; prof. dr hab. **Eugeniusz Sakowicz**, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; dr hab. **Krzysztof Sidorkiewicz**, prof. ucz., Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu; prof. dr hab. **František Škvrnda**, Uniwersytet Ekonomiczny w Bratysławie (Słowacja); prof. dr hab. **Dariusz Szpoper**, Uniwersytet Gdański; prof. dr hab. **Wojciech Śleszyński**, Uniwersytet w Białymstoku; dr hab. **Dariusz Wadowski**, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; prof. dr hab. **Wiesław Walkiewicz**, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie; prof. dr hab. **Janusz Zuziak**, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie

Doctrina

studia społeczno-polityczne
22/2025

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Redaktor naczelny: dr hab. **Adam Bobryk**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach

Zastępca redaktora naczelnego: dr hab. **Cezary Kalita**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach

Sekretarz redakcji: dr **Marlena Drygiel-Bielińska**, Uniwersytet w Siedlcach

Redaktor statystyczny: dr **Elżbieta Szczygielska**, Akademia Białska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II

Redaktorzy językowi:

język rosyjski – dr **Aldona Borkowska**, Uniwersytet w Siedlcach

język angielski – dr **Lana Dalinczuk**, Uniwersytet w Siedlcach; dr **Katarzyna Łaskarzewska**, Akademia Białska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II

Redaktor ds. promocji i baz danych: dr **Maciej Tołwiński**, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Redaktorzy tematyczni: filozofia, etyka dr hab. **Cezary Kalita**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; historia najnowsza dr **Małgorzata Lipińska-Rzeszutek**, Uniwersytet w Siedlcach; nauki o bezpieczeństwie dr hab. **Paweł Szmitkowski**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach, dr **Beata Gałek**, Uniwersytet w Siedlcach; socjologia, politologia dr hab. **Adam Bobryk**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; stosunki międzynarodowe dr **Marlena Drygiel-Bielińska**, Uniwersytet w Siedlcach; doc. dr **Wiktoria Borecka**, Siedleckie Towarzystwo Naukowe

Członkowie redakcji: doc. dr **Olga Burdakova**, Koledż Narwiański Uniwersytetu w Tartu (Estonia); dr **Pál Attila Illés**, Katolicki Uniwersytet Pétera Pázmánya (Węgry); doc. dr **Diana Ivanova**, Południowo-Zachodni Uniwersytet im. Neofita Rilskiego (Bułgaria); dr **Izabela Kochan**, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie; dr hab. **Elżbieta Kuzborska-Pacha**, Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy (Litwa); doc. dr **Uładzimir Liaushuk** Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały (Białoruś); dr **Kristiina Silvan**, Fiński Instytut Spraw Międzynarodowych (Finlandia); doc. dr **Józef Szymeczek**, Uniwersytet w Ostrawie (Czechy); doc. dr **Oksana Zelena**, Drohobycki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko (Ukraina)

Projekt okładki: **Mieczysław Legus**

Pismo ukazuje się od 2004 roku w numeracji ciągłej.
Wydanie papierowe jest wersją pierwotną pisma.

PL ISSN 1730-0274

Adres redakcji:

Uniwersytet w Siedlcach, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, pokój 2.37 (tel. 25 643 18 68)

<http://czasopisma.uph.edu.pl/index.php/doctrina>

© Copyright by Uniwersytet w Siedlcach, Siedlce 2025

SPIS TREŚCI

Artykuły

Stanisław Topolewski, Sylwester Strzyżewski , <i>Bezpieczeństwo i przetwarzanie dokumentów w Polsce do 1939 r. Zarys problemu</i>	9
Małgorzata Gałęziowska , <i>Zaproszenia do interakcji. Tworzenie dziedzictwa kulturowego w sferze publicznej w Olsztynie od 1945 r.</i>	32
Maria Żukowska , <i>Rola Rosji, jako wiodącego kraju ZSRR podczas II wojny światowej w świetle podręczników radzieckich. Część II</i>	54
Józef Szymeczek , <i>Introduction of Bilingualism and Dual Naming in the Czech Republic Using the Example of the Polish Minority</i>	68
Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz , „Globalny edukator”, czyli o kluczowych kompetencjach nauczyciela funkcjonującego w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym.....	85
Bartłomiej Kochan , <i>Program Erasmus jako model turystyki edukacyjnej – wychowawcze aspekty międzynarodowej mobilności</i>	99
Sylwia Ebing-Roguska , <i>Praworządność a sfera bezpieczeństwa prawnego jednostki</i>	114
Renata Stefaniak , <i>Wpływ stanu infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo pieszych w Polsce</i>	131
Diana Ivanova , <i>Migration and Security in Central Europe. How the Visegrad Group responded to the 2015 and 2022 Refugee Crisis. Part I</i>	147
Tomasz Pawłuszko , <i>Rynek polskiej analityki bezpieczeństwa w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej</i>	161
Elżbieta Czykwin , <i>Analiza zwycięstwa wyborczego Donalda Trumpa. Rola emocji</i>	177
Alfred Skorupka , <i>Filozoficzne aspekty czwartej rewolucji przemysłowej – ujęcie krytyczne</i>	187

Recenzje

Eugeniusz Sakowicz , <i>Historia magistra vitae est. Antoni Dębiński, Magdalena Pyter. Portrety polskich historyków prawa. Okres II Rzeczypospolitej</i> , Wydawnictwo Werset, Lublin 2024, ss. 688.....	204
Przemysław Prekiel , <i>Wielki budowniczy Radomia. Sebastian Piątkowski, Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach</i> , Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Radom 2024, ss. 232.....	215
Renata Tarasiuk , <i>Międzywojenne środowisko akademickie wobec żydowskich studentów. Natalia Judzińska, Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie</i> , Warszawa, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2024, ss. 450.....	223
Maryla Faldowska , <i>Walka o przetrwanie. Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia = Sefer yizkor li-kehilat Shedlits : li-shenat arba 'esreh</i>	

le-hur-banah, redakcja Abraham Wolf Jasny, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, Archiwum Państwowe w Siedlcach, Łomża – Siedlce 2024, ss. 490.....240

Krzysztof Bobryk, Kulturowe wyzwania bezpieczeństwa. *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, eds. Elżbieta Szyszlak, Rafał Wiśniewski, Radosław Zenderowski, Peter Lang GmbH, Lausanne–Berlin 2023, pp. 304.....251

Stanisław Hoc, Od kontrwywiadu PRL do kontrwywiadu RP. Anna Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP*, Federal Media Company, Warszawa 2024, ss. 591.....263

Marcin Krause, Bezpieczeństwo i higiena służby funkcjonariuszy Policji – wybrane zagadnienia prawne i metodyczne. Łukasz Świerczewski, Barbara Jamrozik, *Teoretyczne oraz praktyczne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2022, ss. 491.....271

Adam Bobryk, Bliska, daleka zagranica. Maciej Mróz, *Strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2024, ss. 315.....284

Sprawozdania

Robert Białoskórski, II Konferencja Naukowa z cyklu „Power and Security. Siła i Bezpieczeństwo” nt.: „Ośrodki siły w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego”, Siedlce 20-21 marca 2025 r.....294

Maciej Tołwiński, X Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Bezpieczeństwo narodowe Polski. Zagrożenia i determinanty zmian” nt. Kształtowanie odporności społecznej – wyzwania dla bezpieczeństwa społeczności lokalnych, Gorzów Wielkopolski, 10–11 kwietnia 2025 r.....296

Joanna Kufel-Orłowska, XIII Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie nt. Bezpieczeństwo podmiotów w warunkach transformacji cyfrowej, Siedlce 24-25 kwietnia 2025 r.....300

Daria Krzewniak, X Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu „Bezpieczeństwo informacyjne” nt.: „Ochrona informacji niejawnych w czasie wojny i pokoju”, Warszawa 29 maja 2025 r.....307

Krzysztof Grablewski, IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy”. Skuteczność działania samorządu terytorialnego – refleksje w 35. rocznicę reform samorządowych, Elbląg 16 października 2025 r.....315

Aleksandra Gugala, Konferencja „Siedlecki Ruch Solidarnościowy. Refleksje po 45 latach. Idee, szanse, efekty, mitologie”, Siedlce 5 grudnia 2025 r.....322

Cezary Kalita, Marek Hetmański, Jubileusz 80-lecia Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Lublinie, Lublin 12 grudnia 2025 r.....324

Pro Memoria

Aleksander Srebrakowski, *Na wspólnych ścieżkach historii i prawa. Działalność naukowo-badawcza Adama Basaka (1934-2025)*.....329

TABLE OF CONTENTS

Articles

Stanisław Topolewski, Sylwester Strzyżewski , <i>Document Security and Processing in Poland before 1939. Outline of the Problem</i>	9
Małgorzata Gałęziowska , <i>Invitations to Interaction. Creating Cultural Heritage in the Public Sphere in Olsztyn since 1945</i>	32
Maria Żukowska , <i>The Role of Russia as the Leading Country of the USSR During World War II in the Light of Soviet Textbooks. Part II</i>	54
Józef Szymeczek , <i>Introduction of Bilingualism and Dual Naming in the Czech Republic Using the Example of the Polish Minority</i>	68
Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz , „Global Educator”, or on the Key Competencies of a Teacher Functioning in a Culturally Diverse Environment.....	85
Bartłomiej Kochan , <i>Erasmus+ Program as a Model of Educational Tourism – Educational Aspects of International Mobility</i>	99
Sylvia Ebing-Roguska , <i>The Rule of Law and the Sphere of Individual Legal Security</i>	114
Renata Stefaniak , <i>The Impact of the Condition of Road Infrastructure on the Pedestrian Safety in Poland</i>	131
Diana Ivanova , <i>Migration and Security in Central Europe. How the Visegrad Group responded to the 2015 and 2022 Refugee Crisis. Part I</i>	147
Tomasz Pawłuszko , <i>The Polish Security Analytics during the Russian-Ukrainian War</i> ...161	
Elżbieta Czykwin , <i>Analysis of Donald Trump's Electoral Victory. The Role of Emotions</i> ...177	
Alfred Skorupka , <i>Philosophical Aspects of the Fourth Industrial Revolution – A Critical Approach</i>	187

Reviews

Eugeniusz Sakowicz , <i>History is the Teacher of Life. Antoni Dębiński, Magdalena Pyter, Portrety polskich historyków prawa. Okres II Rzeczypospolitej [Portraits of Polish Legal Historians. The Second Polish Republic Period]</i> , Wydawnictwo Werszet, Lublin 2024, pp. 688.....	204
Przemysław Prekiel , <i>The Great Builder of Radom. Sebastian Piątkowski, Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach [Józef Grzeczmarowski. An Extraordinary Man in Extraordinary Times]</i> , Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Radom 2024, pp. 232.....	215
Renata Tarasiuk , <i>The Attitude of the Interwar Academic Community towards Jewish Students. Natalia Judzińska, Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie [On the Left Side of the Room. The Bench Ghetto in Interwar Vilnius]</i> , Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2024, pp. 450.....	223
Maryla Faldowska , <i>Fight for Survival. Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia = Sefer yizkor li-kehilat Shedlits. Li-shenat arba 'esreh le-ḥurbanah [Book of Remembrance of the Jewish Community in Siedlce. Memories = Sefer yizkor li-kehilat Shedlits. Li-shenat arba 'esreh le-ḥurbanah]</i> , original editor Abraham Wolf Jasny, scientific editor of the Polish edition Małgorzata Krystyna Frackiewicz,	

Mirosław Reczko, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, Archiwum Państwowe w Siedlcach, Łomża–Siedlce 2024, pp. 490.....240

Krzysztof Bobryk, Cultural Security Challenges. *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, eds. Elżbieta Szyszlak, Rafał Wiśniewski, Radosław Zenderowski, Peter Lang GmbH, Lausanne – Berlin 2023, pp. 304.....251

Stanisław Hoc, From the Counterintelligence of the Polish People's Republic to the Counterintelligence of the Republic of Poland. Anna Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP [Counterintelligence and the Government. From Department II of the Ministry of Internal Affairs to the Counterintelligence Directorate of the Office of State Protection]*, Federal Media Company, Warszawa 2024, pp. 591.....263

Marcin Krause, Health and Safety of Police Officers – Selected Legal and Methodological Issues. Łukasz Świerczewski, Barbara Jamrozik, *Teoretyczne oraz praktyczne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji [Theoretical and Practical Aspects of Health and Safety in the Service of Police Officers]*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2022, pp. 491.....271

Adam Bobryk, Near and far abroad. Maciej Mróz, *Strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022 [Strategic Challenges of Poland's Eastern Neighborhood. The Republic of Poland and the Republic of Belarus during the years 1991–2022]*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2024, pp. 315.....284

Reports

Robert Białoskórski, 2nd Scientific Conference of the „Power and Security” series on „Centers of Power in the International Security Environment”, Siedlce, March 20-21, 2025.....294

Maciej Tołwiński, 10th National Scientific Conference „Poland's National Security. Threats and Determinants of Change” on Shaping Social Resilience – Challenges for the Security of Local Communities, Gorzów Wielkopolski, April 10–11, 2025.....296

Joanna Kufel-Orłowska, 13th National Methodological and Didactic Workshop in Security Sciences on „Security of Entities in the Conditions of Digital Transformation”, Siedlce, April 24-25, 2025.....300

Daria Krzewniak, 10th National Scientific Conference of the „Information Security” series on „Protection of Classified Information in Times of War and Peace”, Warsaw, May 29, 2025.....307

Krzysztof Grablewski, 4th National Scientific Conference „Local Government in Poland – Current Status and Prospects”. Effectiveness of Local Government Operations – Reflections on the 35th Anniversary of Local Government Reforms, Elbląg, October 16, 2025.....315

Aleksandra Gugala, Conference „Siedlce Solidarity Movement. Reflections after 45 years. Ideas, opportunities, effects, mythologies”, Siedlce, December 5, 2025.....322

Cezary Kalita, Marek Hetmański, 80th Anniversary of the Lublin Branch of the Polish Philosophical Society, Lublin, December 12, 2025.....324

Pro Memoria

Aleksander Srebrakowski, *On the Common Paths of History and Law. The Scientific and Research Activities of Adam Basak (1934-2025)*.....329

Stanisław TopolewskiORCID: 0000-0001-8268-3754
stanislaw.topolewski@uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**Sylwester Strzyżewski**ORCID: 0000-0003-3637-7996
sylwesterstrzyzewski@wp.pl

Mazowiecki Urząd Wojewódzki

Bezpieczeństwo i przetwarzanie dokumentów w Polsce do 1939 r. Zarys problemu

Document Security and Processing in Poland before 1939. Outline of the Problem

DOI: 10.34739/doc.2025.22.01

Streszczenie: Na przestrzeni wieków zarówno forma, rodzaje, wygląd dokumentów, jak i sposoby ich sporządzania oraz dystrybucji ulegały zmianie. Niezmiennie jednak zawsze stanowiły one mechanizm przekazu prawnego, jak również środka dowodowego. Najogólniej rzecz ujmując, dokument regulował – i nadal reguluje – relacje między ludźmi. Dlatego też, ze względu na jego rolę, wagę i znaczenie oraz chęć jego pozyskiwania (w sposób legalny i nielegalny) zawsze starano się zapewnić mu bezpieczeństwo i ochronę poprzez ustanawianie zasad jego wytwarzania, dostępu, dystrybucji i przechowywania. Celem niniejszego materiału jest ukazanie ewolucji dokumentów i sposobów ich ochrony w Polsce od czasów najdawniejszych do wojny w 1939 r.

Słowa kluczowe: dokument, kancelaria, bezpieczeństwo, przetwarzanie

Abstract: Throughout the centuries, both the form, types, and appearance of documents, as well as the methods used for their creation and distribution, have undergone significant changes. However, invariably, documents have always served as instruments conveying legal content and as means of evidence. Broadly speaking, documents have regulated – and continue to regulate – relationships among individuals. Given their crucial role, importance, and significance, as well as the desire to acquire them (by legal or illegal means), efforts have always been made to ensure their security and protection by establishing clear rules concerning their creation, accessibility, distribution, and storage. The aim of this paper is to present the evolution of documents and the methods employed for their protection in Poland, from the earliest times up to the outbreak of the war in 1939.

Keywords: document, chancery, security, processing

Józef Szymański określa dokument jako „każde pisemne oświadczenie posiadające prawnie i kancelaryjnie samodzielny byt, oświadczenie, które służyło powstaniu, udowadnianiu i wykonywaniu określonych uprawnień oraz posiadające pewne określone prawem i kulturą cechy wewnętrzne i zewnętrzne zmieniające się w zależności od czasu i miejsca jego powstania”¹. Na przestrzeni wieków zmieniała się zarówno forma, gatunek i wygląd dokumentu, jak i materiał pisarski, rodzaj środków uwierzytelniających oraz zewnętrzne i wewnętrzne formy sporządzania. Niezmiennie jednak dokument miał moc ustanawiania nowego stanu prawnego, jak również pełnił rolę środka dowodowego. Najogólniej rzecz ujmując, regulował i nadal reguluje relacje między ludźmi.

Duża ilość dokumentów wytwarzanych w instytucjach i otrzymywanych przez nie wymaga systematycznego ich porządkowania i tzw. panowania nad nimi, a co za tym idzie sprawnego przekazywania informacji do komórek wewnętrznych i dystrybuowania ich na zewnątrz. Dlatego już w czasach średniowiecza, gdy zauważono konieczność uporządkowania tej sfery życia, rozpoczęto tworzenie miejsc, w których można było wytworzyć, odnaleźć, zdeponować i zabezpieczyć dokumenty, aby czynić to w sposób umożliwiający dostęp do nich. Zatem już w odległej przeszłości doceniano wagę i znaczenie dokumentów i wszystkie księgi oraz pisma traktowano jako ważne i cenne. Tworzyła się więc naturalna potrzeba zapewnienia im bezpieczeństwa i właściwej ochrony. Bardzo ważnym elementem wpływającym na potrzebę wydzielania i ochronę dokumentów w rosnącej ich masowości była niejednokrotnie tajemnica i poufność, np. ze względu na ochronę interesów państwa. Starano się zatem ograniczać do nich dostęp i zapewnić im ochronę, tworząc kancelarie.

Kancelaria wykształciła się stopniowo z kaplicy (*capella*). Świadczy o tym fakt, że jedynym urzędem obsadzonym wyłącznie przez osoby duchowne, a nie świeckie, była kancelaria. Określenie kancelaria (*cancellaria*) pojawia się w polskich dokumentach i przekazach dopiero w ostatnich latach XIII wieku. Natomiast w testamencie Henryka Głogowczyka w 1298 r. użyto zwrotu *cancellaria regni*. Osobę kanclerza już dawniej określano jako *cancellarius*. Kancelarie (jako miejsce przetwarzania dokumentów) na ziemiach polskich pojawiły się w X wieku, w momencie organizowania władzy (pod rządami króla czy księcia) i tworzenia terytorium państwa, jako części

---

¹ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002, s. 443.

składowe urzędów przy dworach. W okresie tym zaczął tworzyć się centralny system zarządzania państwa, który obejmował swoim zasięgiem cały kraj, a w okresie rozbitcia dzielnicowego w latach 1138-1320 poszczególne księstwa. Jak wskazuje Stanisław Nawrocki: „Kancelarie jako części składowe urzędów pojawiły się dopiero, gdy zorganizowało się państwo, a tym samym władza państwowa (książe, król) i terytorialna”².

Podobnie jak to miało miejsce w innych państwach europejskich, w Polsce wykształciła się kancelaria jako urząd kanclerza. Za czas jej pojawienia się można określić koniec XI lub początek XII wieku. Ścisły związek kancelarii z kanclerzem powodował duży wpływ kancelarii monarszej na politykę zagraniczną władcy. Kancelaria władcy stała się zatem centralnym urzędem państwowym mającym znaczne oddziaływanie na bieg spraw państwowych. Kancelaria realizowała zadania notarialno-ingrosatorskie³, uwierzytelniano w niej bowiem dokumenty. Była więc urzędem, do którego należało współdziałanie w zarządzaniu państwem zarówno w relacjach wewnętrznych, jak i kontaktach zagranicznych. Pełniła również funkcję notarialną, czyli redagowania i spisywania, a zwłaszcza uwierzytelniania dokumentacji czynności prawnych i urzędowych⁴.

Istotną reorganizację kancelarii przeprowadzono za panowania Władysława Jagiełły. „Kanclerz Zaklika na czele kancelarii postawił protonotariusza, odtąd bezpośredniego kierownika notariatu królewskiego, zarządzającego notariuszami i pisarzami. Podlegał on kanclerzowi lub podkanclerzemu. Na początku XV w. prawdopodobnie założono księgi kancelaryjne. W czasach Władysława Warneńczyka były prowadzone wspomniane księgi kancelaryjne. Zagięły one podczas pobytu króla na Węgrzech”⁵. W Polsce od XIV pojawił się i obowiązywał przez pięć kolejnych wieków aż do rozbiorów system nazwany „okresem księgi wpisów”. Nazwano go tak, ponieważ nie pojedynczy dokument, ale księga z wpisami była powszechnie stosowana jako sposób dokumentowania czynności służbowych w kancelariach⁶.

Stanowiły one rejestry dokumentów różnego rodzaju, np. księgi rachunkowe czy sądowe, i z czasem stały się one dominującą for-

---

² S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998, s. 20.

³ Ingrosator – ten, który wpisuje do ksiąg.

⁴ Ibidem, s. 20.

⁵ Ibidem, s. 41.

⁶ Ibidem, s. 68.

mą kancelaryjną. Władze zaborcze wprowadziły na zagarniętych terytoriach swoje systemy kancelaryjne, nowoczesne, oparte na dokumentowaniu działalności urzędów przez tworzenia akt spraw. Uzupełnieniem dokumentowania załatwianych spraw był od końca XVIII w. stosowany już w administracji pruskiej dziennik podawczy. Jego zadanie i znaczenie polegało na tym, że rejestrowano w nim wszelkie pisma, jakie trafiały do urzędu od wszystkich interesantów, jak też wysyłane z inicjatywy urzędu. W drugiej połowie XVIII wieku wprowadzono nowe formy kancelaryjne i rozpoczął się *okres akt czynności*. Osobno prowadzono protokoły posiedzeń, rejestrowano dokumenty przygotowane do ekspedycji i dokumenty napływające, a stanowiące załączniki. Zaczęto również stosować sygnatury spraw⁷.

Wielkie znaczenie w organizacji państwa miał Kościół katolicki. Dostojnicy kościelni byli wykorzystywani na równi z wielmożami w dyplomacji, wojskowości i administracji. W początkowym okresie polskiej państwowości trudno było oddzielić Kościół od państwa, więc hierarchowie kościelni często wspierali władcę w polityce. Kult chrześcijaństwa otworzył drogę do nowej kultury, obrzędowości dworskiej, pisma czy też innych zorganizowanych form życia przenikających do Polski. Najbardziej zewnętrznym przejawem wpływu kultury zachodniej było pojawienie się budowli murowanych, w szczególności sakralnych oraz siedzib królewskich. Przechowywano w nich różnego rodzaju kosztowności, dzieła sztuki oraz księgi, czego świadectwem są najstarsze utwory hagiograficzne i roczniki polskie. Kaplica książęca, zwana *capella*, była zaczątkiem kancelarii państwowej⁸.

Pierwsze kancelarie przykatedralne czy kancelarie książęce miały swoich opiekunów, zwanych kanclerzami książęcymi lub nadwornymi. Sprawowali oni zarząd nad swoim personelem w osobach: podkanclerza, notariusza, protonotariusza czy pisarza. Obowiązki kanclerza obejmowały opiekę nad pieczęcią książęca, utrzymywanie stałych kontaktów pomiędzy księciem a duchowieństwem, kontaktów politycznych poprzez zajmowanie się wewnętrznymi i zagranicznymi sprawami kraju aż do utrzymania kontaktów z kurią papieską. Kanclerz uczestniczył też w redagowaniu dokumentów i korespondencji książęcej⁹.

---

⁷ Ibidem, s. 147. Cf. T. Maciejewski, *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI-XX w.)*, Warszawa 2013.

⁸ S. Nawrocki, *Rozwój form...*, s. 15.

⁹ Ibidem, s. 19.

Formy kancelaryjne to nic innego jak różnego rodzaju zmienne w dziejach postaci dokumentacji czynności instytucji życia społecznego. Od schyłku średniowiecza zaczęła się mnożyć dokumentacja pisana, taka jak: zeznania, inwentarze, protokoły, pisma okólne czy rachunki, co stanowiło luźną postać aktu bez samodzielnego waloru prawnego. Akt taki stał się formą utrwalania czynności urzędowej, istniejącą „obok dokumentu”. Termin „akt” z czasem nabral większego znaczenia, wskazując wszelką dokumentację – zwłaszcza pisana, będącą efektem ubocznym działalności instytucji życia społecznego. Wiek XIX przyniósł rozwój kolejnego systemu kancelaryjnego, który na dobre zapanował w formie *akt spraw*. Powszechnie odstąpiono od gromadzenia dokumentów według czynności urzędu, na poczet kompletowania pism w konkretnych sprawach. Skompletowane akta spraw zawierały wszelkie pisma wchodzące i wychodzące oraz występujące w korespondencji załączniki. Tak zebrane dokumenty były najczęściej szyte i stanowiły woluminy, później registry, skoroszyty czy też luźne teczki. Ten system i ta forma kancelaryjna zachowały się po dzień dzisiejszy, zmieniając się nieznacznie tylko dzięki wprowadzaniu nowych technik biurowych¹⁰.

Tak jak w odradzającym się państwie, w obiegu było jednocześnie osiem różnych walut, tak w każdej dziedzinie życia, także stanowiącej przedmiot rozważań, funkcjonowała jednocześnie szkoła niemiecka, rosyjska, austrowęgierska (a w późniejszym okresie także francuska). Z chwilą odzyskania niepodległości w 1918 r. w Polsce nie było jednolitych regulacji prawnych dotyczących organizacji i funkcjonowania przepisów o ochronie informacji niejawnych. Państwo polskie stanęło przed ważnym wyzwaniem w tym zakresie. Na obszarze suwerennej Rzeczypospolitej obowiązywały systemy prawne byłych państw zaborczych. Na początku korzystano z przepisów kodeksów karnych zaborców (po wprowadzeniu pewnych modyfikacji), między innymi: austriackich z 1852 roku, niemieckich z 1871 roku, rosyjskich z 1903 roku¹¹ oraz z przepisów ustawy Rzeszy Niemieckiej z 1914 roku o zdradzie tajemnic wojskowych¹². Do tego początkowo

---

¹⁰ A. Tomczak, *Rozwój form kancelaryjnych i współczesne rodzaje materiałów archiwalnych*, Poznań 1978, s. 5.

¹¹ S. Hoc, *Ustawa o ochronie informacji niejawnych. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 6.

¹² R. Taradejna, M. Taradejna, *Wybrane zagadnienia ochrony tajemnicy państw i innych tajemnic chroniących interesy państwa i obywateli*, Warszawa 1999, s. 7.

występowały też pewne trudności związane z ograniczoną znajomością języka polskiego przez część urzędników¹³.

We wczesnym okresie organizowania Sił Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej przepisy o ochronie tajemnicy wojskowej nie zostały uregulowane aktem normatywnym. Władze wojskowe wydały natomiast szereg (co prawda dość ogólnych) rozkazów i zarządzeń, które przypominały o obowiązku zachowania tajemnicy służbowej. W tym czasie nie dokonano również podziału korespondencji na jawną i niejawną. Tymczasowy regulamin MSWojsk z roku 1918 nakazywał rejestrację całej korespondencji w jednym dzienniku głównym. Dopiero fakt wydania przez urzędnika MSWojsk osobie prywatnej odpisu pisma zawierającego tajemnicę służbową zwrócił uwagę na niebezpieczną lukę w przepisach biurowych, dających możliwość dostępu do korespondencji osobom nieuprawnionym¹⁴.

W celu wyeliminowania tego typu przypadków w rozkazie dziennym MSWojsk nr 51 z 23 lutego 1919 r. ustalono zasady postępowania z korespondencją tajną, do której zaliczono: sprawy operacyjne, organizacyjne, budżetowe i personalno-oficerskie. Wprowadzono też obowiązek umieszczania na pismach informacji o rodzaju pisma: „tajne” lub „poufne”. Rejestrację korespondencji tajnej powierzono oficerom lub specjalnie dobranym urzędnikom. W przypadku nieprzestrzegania powyższych zasad groziły surowe sankcje sądowe. Dnia 6 maja 1919 r. rozkazem ministra spraw wojskowych wprowadzono pojęcie korespondencji mobilizacyjnej, oznaczanej Mob, która miała być dokumentacją tajną, starannie przechowywaną. Nadal jednak brak było całościowych uregulowań ochrony tajemnicy, jak i również pracy biurowej w wojsku¹⁵. Pierwszym zasadniczym aktem, dotyczącym ochrony tajemnicy, był okólnik nr 623 z 18 września 1919 r. wydany przez MSW w uzgodnieniu z władzami wojskowymi, który zabraniał m.in. „publikowania we wszelkich formach wiadomości: o ustroju, składzie, liczebności wszelkiego rodzaju oddziałów wojskowych, o miejscu i zamianach ich rozlokowania, o zmianach w ich

---

¹³ J. Lasota, *Bezpieczeństwo w aspekcie tajemnicy państwowej*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2022, nr 19, s. 304.

¹⁴ J.A. Igielski, *Wpływ przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej na kształtowanie zasobów akt instytucji wojskowych w latach 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1973, nr 5, s. 27.

¹⁵ S. Topolewski, *Ochrona informacji niejawnych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Siedlce 2017, s. 26.

organizacji, składzie i liczebności. W miarę upływu lat zasięg problemów objętych tajemnicą rozszerzono¹⁶.

Pewną poprawę zapoczątkowały wprowadzone przepisy służbowe dla Ministerstwa Spraw Wojskowych z 10 grudnia 1919 r.¹⁷, które wprowadziły pojęcia tajemnicy służbowej i państwowej. Tajemnica państwowa obejmować miała sprawy szczególnej wagi, natomiast tajemnicą służbową objęte zostały wszystkie sprawy jeszcze nieogłoszone, a będące w opracowaniu i oczekujące na rozpatrzenie. Dokumenty te dzieliły się na tajne, poufne i jawne, a czasy ochrony ich tajności określać mieli szefowie departamentów i samodzielnych sekcji lub na ich każdorazowe zlecenie – szefowie sekcji albo referenci. Klauzule niejawności miano znosić wtedy, gdy uznano, że jest ona już zbędna. Ważnym było również wprowadzenie z dniem 1 stycznia 1920 r. odrębnych ewidencji dla dokumentów tajnych. Obieg akt tajnych wewnątrz ministerstwa miał się odbywać tylko „z ręki do ręki”, za pokwitowaniem. Dla wysyłanej korespondencji tajnej wprowadzono specjalne czerwone koperty oraz torby dla gońców w celu ich przenoszenia. Dokumenty te należało przechowywać w specjalnych szafach żelaznych. Niedopuszczalne było natomiast dłuższe przechowywanie akt tajnych w biurkach¹⁸.

Chaos wobec braku własnych normatywów wzmagał niedostatek materiałów piśmiennych, ksiąg kancelaryjnych i właściwych druków, nie mówiąc już o najzwyklejszym papierze. Wymuszało to prowadzenie nie tylko oszczędności, ale również stosowania w użytku druków i materiałów obowiązujących i stosowanych przez zaborców¹⁹. Oczywiście, powyższe warunki pracy nie były komfortowe i nastęrczały wiele trudności logistycznych w codziennym funkcjonowaniu obiegu informacji. Bardzo otwarcie o nich mówi treść złożonego meldunku w Dowództwie frontu południowo-wschodniego: „Najgorzej sytuacja wygląda w 2 armii. Sztab 2 armii jest rozdzielony na trzy części: sztab ścisły co kilka dni przenosi się z miejsca na miejsce

---

¹⁶ L. Gondek, *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933-1939*, Warszawa 1971, s. 262.

¹⁷ CAW, Oddz. I Mob. Org. Sztab MSWojsk, sygn. I 300.7.26. *Przepisy służbowe* zostały wprowadzone rozkazem dziennym nr 275 MSWojsk z 12 grudnia 1919 r.

¹⁸ S. Topolewski, *Ochrona informacji...*, s. 26-32.

¹⁹ „Wszystkim oddziałom i Urzędowi poleca się zaprowadzenie jak najdalej idących oszczędności papierów i materiałów kancelaryjnych. Należy w miarę możliwości zużywać pozostałe po c. ik. władzach druki, książki itp.” *Dowództwo Wojsk Polskich w Lublinie, Rozkaz nr 5, Lublin, 19.11.1918 r.*, [w:] *Front Wschodni 8 X 1918 – 31 XII 1919. Dokumenty operacyjne. Część I (8 X 1918 – 6 II 1919)*, oprac. G. Nowik, D. Ko-reś, Warszawa 2021, s. 261-264.

i za nim ciągną przewody już to stałe, już to w pośpiechu kablowe. Na tych przewodach ustawiają aparaty Hughesa, które naturalnie, nie mając idealnej linii oraz mechanika, nie pracują. Przy sztabie ścisłym znajduje się por. Lehnart (...). Z nim jest jego adiutant, ale cała kancelaria mieści się w teczce, gdyż na czołowych pozycjach być nie może. Wszystkie akta, personalia, spisy itp. leżą zapakowane w pakach gdzieś przy «sztabie szerszym» (...). We wszystkich tych szefostwach niedomaga kancelaria, brak ścisłych spisów personalnych stanów, schematów, inwentarza etc. Meldunki sytuacyjne są dorywcze i niewyczerpujące. Tłumaczy się to tym, że po pierwsze sami szefowie łączności nie otrzymują dokładnych sprawozdań z dywizji, zaś szefowie dywizyjni nie mają często kancelarii i prowadzą ją na pieńkach w lesie. (...) W piśmie moim (...) prosiłem o dwutygodniową zwłokę do ostatecznego uregulowania spraw kancelaryjnych²⁰.

Należy podkreślić, że praca sztabowa niejednokrotnie odbywała się w warunkach pościgów bądź też ewakuacji, nierzadko bez dostępu do map, łączności i podstawowych urządzeń kancelaryjnych. Skutkowało to koniecznością pisania meldunków i rozkazów odręcznie, a wszelka praca ewidencyjna była w dużej mierze improwizowana. W miarę rozwoju struktur jednostek wojskowych, następowały trudności organizacyjne zarówno z zabezpieczeniem personalnym, jak i materiałowym. Przykładem może być złożony raport z 30 maja 1920 r. Dowództwa Etapów na Ukrainie. Zgodnie z jego treścią „Biuro nie jest należycie zorganizowane, z braku mebli, a także wewnętrzna strona biurowości jest w stadium początkowo-organizacyjnym, gdyż: a) zaczątki z poprzedniego okresu bardzo szczupłe, b) brak sił kancelaryjnych, c) brak książek papieru i materiału. (...) Proszę o przydzielenie do Poster. 3 oficerów i 1 kancelistkę i jednej maszynistki z maszyną²¹.”

Oprócz zdawkowych meldunków, znajdujemy również szersze sprawozdanie, obrazujące nam dzięki temu ówczesną pracę i wyposażenie materiałowe kancelarii: „(...) poszczególne oddziały sztabu pozostają bez jednej maszynistki i bez innych sił manipulacyjnych. Cały sztab Dow. Etapów obsługuje paru podoficerów kancelaryjnych

²⁰ *Meldunek do Pana Pułkownika Jawora Szefa Służby Łączności WP, M.p., 31 VII 1920 r., [w:] Bitwa Lwowska 25 VII-18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Część I (25 VII – 15 VIII), oprac. M. Tarczyński, Warszawa 2002, s. 556-562.*

²¹ *Raport nr 1. Od dnia 26 do 29 maja 1920 r. Do sekcji defensywy Oddz. II Dowództwa Inspektoratu Etapów na Ukrainie, Dowództwo Etapów na Ukrainie. Oddział II, Winnica, 20.05.1920 r., [w:] Bitwa o Ukrainę 1 I – 24 VII 1920. Dokumenty operacyjne. Część II (12 V – 14 VI 1920), oprac. G. Nowik, J.S. Tym, Warszawa 2020, s. 749-750.*

i kilku ordynansów rekrutów. Dow. Etapów otrzymało zaledwie kilka maszyn do pisania a nie zostało wyposażone w litografię, drukarnię i inne przyrządy do powielania. Aparat «Roneo» i «Schaporograf» przekazane Dow. Etapów przez NDWP SŚ. W uznaniu jego ciężkiego położenia są jedynymi urządzeniami do powielania. W sztabie Dow. szer. Dąbrowski jest jedynym kreślarką Dow. Etapów, chociaż etat tymczasowy ułożony przez Nacz. Dow. przewiduje dla samego Oddziału IV – pięciu kreślark. Nabycie tych aparatów oraz odkomenderowanie innego kreślark. da się z łatwością skutecznić w Warszawie, podczas gdy w Winnicy jest niewykonalne – a odesłanie równa się zastanowieniu wszelkiej pracy wewnętrzno-manipulacyjnej²².

Najdokładniejsze zobrazowanie zarówno braków w stanie osobowym, jak również w wymaganym do realizacji zadań kancelaryjnych wyposażeniu materiałowym wykazuje rozkaz wewnętrzny: „2) Braki: a) w personelu: podoficerów kancelaryjnych etatowo – 4 jest rzeczywistych – 1, kreślark. etatowo – 3, jest rzeczywistych –, maszynistki etatowo – 3, jest rzeczywistych –, ordynansów kancelaryjnych etatowo – 4, jest rzeczywistych –, (...)”²³. Reasumując, na 14 etatów pracowała jedna osoba. Nielepiej wyglądał stan posiadanych materiałów kancelaryjnych. Wskazywano brak dwóch maszyn do pisania oraz jednego powielacza z przyborami. Ponadto, treść rozkazu wykazuje całkowity brak przyborów kreślarskich, papieru do pisania na maszynie, zwykłego papieru do pisania i do powielania, ołówków, piór oraz atramentu²⁴. Wiele ze składanych meldunków wskazuje pośród różnego rodzaju materiałów kwatermistrzowskich, m.in. deficyt nafty i przyborów kancelaryjnych.

Dużo informacji świadczących o trudnościach ze znalezieniem pracowników posiadających umiejętności pisania, znajdziemy w meldunkach opisujących sytuację materialną. Wskazują one na „dotkliwy brak pisarzy wykwalifikowanych”²⁵, „dotkliwy brak kwalifikowa-

---

²² *Nota do Naczelnego Dowództwa Sztab Generalny Główny Kwatermistrz, Dowództwo Etapów na Ukrainie, Winnica, 02.06.1920 r., [w:] Bitwa o Ukrainę 1 I – 24 VII 1920..., s. 914-915.*

²³ *Rozkaz wewnętrzny nr 3 z dnia 3 VI 1920 r. pkt. 2 Organizacja Oddziału III, Dowództwo Etapów WP na Ukrainie, Poczta etapowa nr 201, 03.06.1920 r., [w:] Ibidem, s. 958.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Meldunek sytuacji materialnej z 29 I 1920 r., Dowództwo Grupy gen. Lasockiego, Głębokie, 29.01.1920 r., [w:] Bitwa na Białorusi 1 I – 26 VII 1920. Dokumenty operacyjne. Część I (1 I – 18 IV 1920), oprac. G. Nowik, J. Kirszak, A. Tuliński [et al.], Warszawa 2021/2022, s. 336.*

nych sił kancelaryjnych”²⁶, „Przy oficerach w sztabie daje się dotkliwie odczuwać brak pisarzy”²⁷ itp. Niedobory kadrowe w zakresie obsługi kancelaryjnej, dobitnie wskazuje meldunek Dowództwa Grupy gen. Żeligowskiego: „Organizując sztab grupy, a nie mając do rozporządzenia żadnych sił kancelaryjnych, d-two grupy obsadziło poszczególne oddziały i referaty z Mińska baonu uzupełnień. (...) Referaty D-twa wykonujące pracę mniej tajną, wykwalifikowawszy wspomnianych żołnierzy, dają sobie radę w prowadzeniu kancelarii, natomiast Oddz. I i III ze względu na brak pewnego elementu znajdują się w położeniu krytycznym. Szefowie wymienionych oddziałów muszą sami wykonywać wszelkie nieomal czynności, wskutek czego pochłonięci są całkowicie sprawami bieżącymi. (...) przedkładając powyższy raport, uprasza się jak najusilniej o przydzielenie do tut. d-twa kilkunastu kancelistów, względnie o zezwolenie na wydzielenie kancelistów z podległych dywizji”²⁸.

Użytkowanie sieci stacji radiotelegraficznych miało istotny wpływ na ilość przypadków złamania zasad bezpieczeństwa tajemnicy wojskowej. Przytoczony poniżej miał związek z nieprawidłowym sposobem prowadzenia korespondencji Telegrafem Hughesa²⁹. W pierwszym przypadku miało miejsce przesłanie depeszy zawierającej informacje operacyjne (poufne), bez zachowania wymaganych środków ostrożności. Spowodowało to odebranie informacji przez urzędnika jako korespondencji zwykłej i przekazaniu do kancelarii przez ordynansa. Sytuacja skutkowałą wydaniem rozkazu określającego ściśle zasady oznaczania i przekazywania informacji. Nieodpowiedzialność i lekko-myślność były powodami przyłapywania żołnierzy na rozmowach na tematy służbowe w miejscach publicznych, a nawet sytuacjach w których dokumenty w postaci rozkazów były gubione poprzez pozostawianie ich w restauracjach, cukierniach itp. Sytuacje takie skutkowałą aresztowaniem winnych³⁰.

---

²⁶ *Meldunek sytuacji materialnej z 30 I 1920 r., Dowództwo Grupy gen. Lasockiego, Głębokie, 30.01.1920 r., [w:] Ibidem, s. 349.*

²⁷ *Meldunek sytuacji materialnej z 1 II 1920 r., Dowództwo Grupy gen. Lasockiego, Głębokie, 2.02.1920 r., [w:] Ibidem, s. 387.*

²⁸ *Meldunek do Dowództwa Frontu Lit.-Biał. w Wilnie”, Dowództwo Grupy gen. Żeligowskiego, 15.01.1920 r., [w:] Ibidem, s. 182.*

²⁹ Telegraf Hughesa (potocznie zwany juzem) urządzenie służące do przekazywania informacji za pomocą linii telegraficznych. W opisywanym okresie czasu funkcjonowało osiemnaście wojskowych stacji Hughesa.

³⁰ „(...) oficerowie przesiadują godzinami w cukierniach, restauracjach, prowadząc wojskowe rozmowy, nie bacząc na cywilną publiczność, a nawet był taki wypadek, że w cukierniach były znalezione rozkazy, widocznie pozostawione przez niedbalstwo.

Po przejściu w 1921 r. sił zbrojnych na stopę pokojową wydane zostały nowe rozkazy i zarządzenia regulujące ochronę tajemnicy, takie jak: rozkaz szefa Sztabu Generalnego z 14 lutego 1922 r. i rozkaz ministra spraw wojskowych z 14 sierpnia 1922 r., które dotyczyły manipulacji kancelaryjnej, ewidencji i przechowywania akt tajnych. Wydana 18 marca 1926 r. „Instrukcja manipulacyjna dla aktów Mob” przewidywała prowadzenie rejestracji tej kategorii tajnej dokumentacji w osobnym dzienniku podawczym Mob. Warto zwrócić uwagę, że w tym okresie przywiązywano dużą wagę do możliwych zagrożeń ochrony tajemnic wojskowych i innych tajemnic związanych z bezpieczeństwem państwa. Wynikało to z położenia geopolitycznego oraz możliwych zagrożeń zarówno ze wschodu, jak i zachodu. W związku z prowadzeniem wojny z Rosją w pierwszych latach niepodległości, a także po jej zakończeniu w 1921 roku, z uwagi na niejednoczne narodowo społeczeństwo, zagrożenie ze strony obcych wywiadów było spotęgowane. Konsekwencją ujawnionych zagrożeń było polecenie szefa Sztabu Generalnego, „(...) polecam praktyczne zastosowanie wyszczególnionych wytycznych, mających na celu ochronę tajemnic wojskowych. (...) Szefowie oddziałów /Dep./ przeprowadzają ścisłą kontrolę pracowników, zwracając szczególną uwagę na szeregowych, urzędników cywilnych, maszynistki, a podejrzanych i niepewnych zwolnią z obowiązków służbowych. Dotyczy to specjalnie personelu obcych narodowości /Rosjanie, Rusini, Niemcy, Żydzi/, których pod żadnymi warunkami w sztabach nie wolno zatrudniać”³¹. Wprowadzono zatem narodowościowe kryterium doboru pracowników do prac z materiałami tajnymi.

Poleceniem szefa Sztabu Generalnego WP zawartym w piśmie nr 16050/II.Inf.C./T.O. z 1924 r., skierowanym do wszystkich Dowódców Okręgów Korpusu, Szefów i pozostałych podwładnych, został wprowadzony bezwzględny nakaz uzyskiwania pisemnej opinii kontrwywiadu o kandydatach do pracy z tajemnicami przed wyznaczeniem ich na stanowiska. Ponadto zobowiązano przełożonych do przekazania kontrwywiadowi materiałów mogących mieć wpływ na ocenę lojalności kandydata, ewentualnie dowodzących jego szkodliwości³².

(...) prowadzenie rozmów bojowych i pozostawienie rozkazów jest zbrodnią”. *Rozkaz, Dowództwo Grupy gen. Listowskiego, Brześć Litewski, 14.04.1919 r.*, [w:] *Front wschodni...*, s. 1295-1296.

³¹ CAW, Oddział II Sz. Generalnego, Ochrona tajemnic wojskowych – zestawienie wykonanej pracy i zarządzenia na przyszłość, sygn. I 303. 4. 2521.

³² CAW, Oddz. II Szt. Gen., sygn. I 303.4.2521.

Na początku 20-lecia międzywojennego uregulowano ochronę informacji stanowiących tajemnicę urzędniczą. Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej przewidywała, że „urzędnik zobowiązany jest zachowywać w ścisłej tajemnicy wszystkie sprawy, o których powziął wiadomości dzięki swemu stanowisku służbowemu, o ile sprawy takie wyraźnie uznano za poufne lub gdy utrzymania ich w tajemnicy wymaga dobro publiczne albo inne względy służbowe. Urzędnik powinien zachować tajemnicę wobec każdego, komu nie jest obowiązany donosić o tych sprawach służbowo, o ile przełożona lub bezpośrednio wyższa władza w poszczególnym wypadku nie uwolni go od tego obowiązku”³³. Nakaz zachowania tajemnicy spoczywał na urzędniku w czasie jego czynnej służby, jak też po przejściu w stan spoczynku lub na emeryturę oraz po rozwiązaniu z jakiegokolwiek powodu stosunku służbowego. Urzędnikowi nie wolno było także udzielać poza urzędem informacji o załatwionych sprawach interesantów oraz ich wynikach³⁴.

Pierwszym aktem prawnym, w którym można doszukać się prawnych zasad ochrony informacji niejawnych było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o karach za szpiegostwo i niektóre inne przestępstwa przeciwko państwu³⁵. „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie kodeksu karnego wojskowego określiło natomiast karalność zachowań skierowanych przeciwko bezpieczeństwu państwa. Pierwszym aktem normującym wprost spektrum zagadnień związanych z tajemnicą była Instrukcja w sprawie ochrony tajemnicy służbowej wprowadzona okólnikiem MSW nr 15 z 28 lipca 1931 roku. Zobowiązywała ona przełożonych do powierzania tajemnic osobom posiadającym „stabilizację i mającym jak najlepszą opinię, tak pod względem kwalifikacji służbowych, jak i powagi, wyrobienia, dyskrecji i etyki w życiu prywatnym i służbowym”³⁶. Wskazać należy, że przedmiotową instrukcję polecono wdrożyć w całej administracji podlegającej MSW m.in. w urzędach wojewódzkich oraz Wojewódzkich Sądach Administracyjnych. Najpełniejszy opis organizacji i zasad

---

³³ Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, Dz.U. 2022 Nr 21, poz. 164, art. 24.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o karach za szpiegostwo i niektóre inne przestępstwa przeciwko państwu, Dz.U. 1928 Nr 18, poz. 160.

³⁶ CAW, Oddz. II Szt. Gen., *Instrukcja o ochronie tajemnicy wojskowej* O.T.1, sygn. I. 303.4.130.

funkcjonowania ochrony tajemnicy zawierała *Instrukcja o ochronie tajemnicy wojskowej* Ministerstwa Spraw Wojskowych z 1932 r. Rozdział IV *Inne przepisy i instrukcje w zakresie ochrony tajemnicy wojskowej* stanowiły artykuły: ochrona tajemnicy wojskowej w zakresie biurowości, ochrona tajemnicy wojskowej w przemyśle wojennym, ochrona większych ćwiczeń i manewrów. Odpowiedzialność za zorganizowanie i stały nadzór nad przestrzeganiem ochrony tajemnic wojskowych należał do obowiązków dowódcy (szefa, kierownika, komendanta, zarządcy) danej jednostki. Przełożeni, poczynając od dowódcy piechoty dywizyjnej i szefów służb DOK, przy każdej inspekcji w danej jednostce mieli obowiązek sprawdzać również stan ochrony tajemnic wojskowych. W każdej samodzielnej jednostce miała się znajdować *Książka sprawdzeń ochrony tajemnic wojskowych*, którą należało przechowywać jako dokument tajny i przedstawiać każdemu inspekcjonującemu przełożonemu. Ponadto dowódcy Okręgu Korpusu powinni wyznaczać tzw. lotne komisje do sprawdzania stanu ochrony tajemnic wojskowych. Planowanie kontroli należało ustalać w taki sposób, aby każdy oddział (zakład, składnica, szkoła, komenda) znajdujący się na terenie danego okręgu korpusu, był sprawdzony przynajmniej raz w roku³⁷.

W razie ujawnienia tajemnicy wojskowej, zgubienia lub zniszczenia akt mobilizacyjnych, tajnych lub poufnych, należało niezwłocznie wszcząć dochodzenie oraz skierować sprawę do prokuratora wojskowego (oficera sądowego). W przypadku gdy czyn ten nie stanowił przestępstwa i mógł być zakwalifikowany jako wykroczenie dyscyplinarne, sprawcę mógł ukarać przełożony w trybie postępowania dyscyplinarnego. W rozdziale III podkreślono, że całkowitą odpowiedzialność służbową i moralną za właściwy dobór oficerów dopuszczonych do spraw tajnych ponoszą dowódcy, którzy ich na dane stanowisko zaproponowali, oraz ci, którzy ich na dane stanowisko wyznaczyli. Podczas kwalifikacji, poza umiejętnościami i wiedzą służbową, należało brać pod uwagę:

- opinię co najmniej dobrą w ciągu trzech lat poprzedzających wyznaczenie;
- oddanie ideowe służbie wojskowej;
- dokładność i obowiązkowość w pracy;
- zrównoważony tryb życia³⁸.

---

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

Przy wyznaczaniu podoficerów do prac kancelaryjnych należało kierować się tymi samymi przesłankami, co przy wyznaczaniu oficerów do prac tajnych. Na pisarzy, kurierów i gońców w biurach wojskowych można było wyznaczać szeregowców tylko narodowości polskiej, posiadających dobrą opinię i niekaranych, pouczonych przed objęciem funkcji o obowiązkach w zakresie ochrony tajemnic wojskowych. W charakterze pracowników cywilnych wolno było zatrudniać wyłącznie obywateli polskich, których lojalność względem państwa nie budziła wątpliwości. Referaty informacyjne DOK kontrolowały wdrażanie i realizację przepisów instrukcji w codziennym życiu. W tym celu opracowano programy kontroli, które pozwalały na kompleksowe sprawdzanie organizacji i funkcjonowania systemów zabezpieczeń. Kontrolami objęto zarówno jednostki wojskowe, jak i dyrekcje kolejowe oraz urzędy administracji państwowej, w których przechowywano dokumenty mobilizacyjne³⁹.

W październiku 1929 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych wspólnie z resortem sprawiedliwości opracowało wytyczne w sprawie ochrony tajemnic wojskowych, które winny być respektowane przez prasę wojskową. Stwierdzono, że powinno się utajnić posiedzenia komisji budżetowych Sejmu i Senatu RP dotyczące wydatków na cele wojskowe. W zakresie zakupów dla wojska zamierzano uregulować kwestię ogłoszeń w prasie dotyczących przetargów na materiały wojskowe. Ponadto postulowano wprowadzenie przetargów ograniczonych z udziałem określonych firm. Opracowano wykaz tematów (zagadnień), które powinny być objęte zakazem publikowania. Ustalono również, że wszelkie informacje dotyczące zagadnień mobilizacyjnych winny być tajne⁴⁰.

W 1927 r. zapoczątkowano reformę systemu kancelaryjnego, której celem miało być uproszczenie pracy i ograniczenie nadmiernego tworzenia akt. W MSWojsk opracowano projekt przepisów biurowych⁴¹. Z raportu prac przesłanego do Pierwszego Wiceministra Spraw Wojskowych z 29 lipca 1927 r. wynika, że do tego czasu brak było w siłach zbrojnych tego typu regulacji. Jedynym oficjalnym źródłem były *Przepisy służbowe dla Ministerstwa Spraw Wojskowych* wydane w 1919 r., przeznaczone wyłącznie dla centrali, które w praktyce bardzo szybko utraciły swą aktualność. Na niższych szczeblach

---

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ H. Ćwiek, *Ochrona tajemnic wojskowych w publikacjach prasowych II RP*, „Wojsko i Wychowanie” 1998, nr 2, s. 56.

⁴¹ CBW, nr inw. K16-205002 MG Arch. 205002 1927, *Przepisy biurowe (projekt)*.

panowała dowolność w tym zakresie. Na podstawie powyższego projektu opracowane zostały przepisy „Biurowość w czasie pokoju (Biur – 1)”, które przewidywały podział akt na jawne, poufne i tajne. Bardzo istotne było to, że po raz pierwszy uregulowano zasady prowadzenia całokształtu biurowości wraz z zabezpieczeniem tajemnicy wojskowej dla całości Sił Zbrojnych. Stwierdzono w niej m.in., że bezpieczeństwo przechowywania akt powinno się zapewniać poprzez właściwą organizację i zabezpieczenie pomieszczeń biur, sprawność służb i odpowiednie warunki pracy. W biurach zawsze powinna panować wzorowa czystość i porządek. W każdym biurze powinno być przygotowane pomieszczenie (poczekalnia) dla interesantów, wyposażone w ławy, krzesła i wieszaki. Do sposobów zapewnienia ochrony tajemnicy służbowej w pracach biurowych zaliczano: odpowiedni dobór i zaprzysiężenie pracowników, ścisłe przestrzeganie podziału korespondencji na jawną, poufną i tajną oraz unikanie nadużywania oznaczenia tajne; właściwe zabezpieczanie pomieszczeń biurowych; zwiększoną odpowiedzialność i rygory karne za naruszenie bezpieczeństwa tajemnic wojskowych podczas prac biurowych. Podkreślano, że zachowanie tajemnicy wojskowej jest obowiązkiem moralnym i powinnością wynikającą z honoru żołnierskiego. Odpowiedzialność karną i dyscyplinarną za naruszenie bezpieczeństwa tajemnic służbowych mieli ponosić wszyscy ci, którym były one ze względów służbowych oraz zakresu wykonywanych obowiązków znane, jak również ci, którzy wykonywali określone czynności kancelaryjne. Obowiązek zachowania tajemnicy służbowej obowiązywał również po ustaniu stosunku służbowego⁴².

Klauzulą „tajne” opatrywano te wiadomości, których ujawnienie mogło narazić interesy państwa lub wojska na szkodę. Za czynności związane z wykonaniem, dystrybucją i ochroną pisma tajnego odpowiedzialny był referent (oficer lub urzędnik wojskowy), który czynności z tym związane powinien wykonać osobiście. Sporządzenia czystopisu pisma tajnego referent powinien dokonać osobiście. Wyjątkowo mogła dokonać tego zaprzysiężona osoba z personelu pomocniczego, ale tylko pod jego osobistym nadzorem. Sprawami poufnymi były wiadomości, które ze względu na dyscyplinę wojskową lub interes jednostek wymagały poufnego traktowania. Jeżeli do jednostki wpłynęło pismo bez określonej klauzuli tajności, ale zawierało treści tajne lub poufne, wówczas dowódca podejmował decyzję o na-

---

⁴² Ibidem.

daniu mu odpowiedniej klauzuli lub też o pozostawieniu go jako jawne. Zewnętrznymi oznakami odróżniającymi pismo tajne lub poufne od innych pism, był skrót „Tj” lub „Pf” oraz pieczęć o treści „Tajne” lub „Poufne”. Wielokrotnie w przepisach podkreślano, że wszelka korespondencja jest zawsze cennym źródłem dla obcego wywiadu. Zatem zabezpieczenie biur i tajności korespondencji powinno być traktowane ze szczególną troską przez wszystkich dowódców i szefów oraz personelu tych biur⁴³.

Korespondencja wojskowa obejmowała wszelkie pisma i wystąpienia służbowe. Ze względu na wzajemny stosunek służbowy osób korespondujących i treść korespondencji, rozróżniano następujące rodzaje pism: rozkazy (zarządzenia), zawiadomienia, meldunki, prośby i raporty (sprawozdania). Jeżeli zachodziła obawa ujawnienia w korespondencji tajemnic wojskowych, wówczas zalecano jej szyfrowanie. Pilność korespondencji oznaczano pieczęcią „Pilne”, odciskaną obok pieczęci „Tajne” lub „Poufne” na pismach niejawnych oraz w prawym górnym rogu pierwszej strony na pismach jawnych. Pismo oznaczone pieczęcią „Pilne” powinno zostać zrealizowane w dniu jego wpływu do biura, jednostki lub instytucji wojskowej. O pilności korespondencji decydował dowódca lub szef jednostek organizacyjnych, aby kancelaria nie nadużywała tego oznaczenia⁴⁴. W okresie funkcjonowania nowych przepisów w latach 1929–1930 zebrano uwagi, wnioski i spostrzeżenia, które stały się podstawą do ich weryfikacji. W roku 1931 ukazała się nowa wersja przepisów *Biur – 1* oraz *„Biurowość władz i instytucji szczebla wyższego (Biur – 2)*. Zasady postępowania z aktami tajnymi regulować miała *Instrukcja o załatwianiu pism tajnych i poufnych* wydana jako załącznik do tych nowych przepisów. Nowością był nakaz ograniczenia zbędnej korespondencji tajnej i załatwiania niektórych spraw drobnych ustnie, osobiście lub telefonicznie. Na podstawie przepisów *Biur – 2* opracowane zostały w roku 1931 i w latach następnych regulaminy biurowe poszczególnych instytucji wojskowych. Niektóre z nich regulowały m.in. sprawy związane z dokumentami tajnymi, uwzględniając charakter pracy i lokalne uwarunkowania. Wiele instytucji wojskowych, oprócz regulaminów biurowych, opracowało własne instrukcje o załatwianiu tajnej korespondencji dostosowując do własnych potrzeb zapisy instrukcji wydanej przez MSWojsk. Postępowanie z dokumentami

---

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

„Mob” regulowały odrębne przepisy, które przewidywały prowadzenie kancelarii mobilizacyjnych z odrębnym dziennikiem podawczym.

Latem 1931 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oceniło, że zabezpieczenie tajemnic służbowych nadal odbiega od oczekiwań. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywano w „braku poczucia ważności tajemnicy służbowej wśród urzędników, rozpowszechnianiu gadulstwa urzędników, przez których ręce przechodzą sprawy tajne i poufne, niedbalstwa w czasie opracowywania tych spraw, w wyniku którego pozostawiano tajne akta na biurkach w otwartym pokoju, umożliwiając do nich dostęp osobom postronnym (...), drukowaniu nadmiernej ilości egzemplarzy pism, okólników tajnych i poufnych, rozsyłanych często do urzędów, których treść nie interesuje (...), szafowaniu pojęciem tajności i poufności w pismach jawnych, które często zaopatruje się klauzulą «tajne» lub «poufne» ze szkodą dla zasady tajemnicy służbowej”⁴⁵.

Zakreślone kryteria doboru polegały na wykluczaniu z dostępu osób, które posiadały opinie: „lekkomyślnych, nieumiejących ograniczać swoich wydatków, o słabej sile woli, o skłonności do alkoholu lub narkotyków występujących w postaci mniej lub więcej chorobliwego nałogu, poza tym nie posiadających poczucia dyskrecji”⁴⁶. Ochroną tajemnic i obiektów wojskowych, zajmował się Referat Bezpieczeństwa Informacji wchodzący w skład Samodzielnego Referatu Informacyjnego DOK. Znajdowały się w nim dwa działy: bezpieczeństwa i informacji. Do zakresu zadań pracowników działu bezpieczeństwo należało:

- personalne i techniczne zabezpieczenie tajemnic służbowych oraz wojskowych w dowództwach i biurach jednostek wojskowych, a także zakładach przemysłu wojennego oraz innych instytucjach;
- zabezpieczenie tajemnic korespondencji przesyłanej przez kurierów wojskowych;
- kontrole zabezpieczenia tajnej dokumentacji w jednostkach wojskowych;

---

⁴⁵ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach, Zespół Policja Województwa Śląskiego, sygn. 19, *Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 15 w sprawie ochrony tajemnicy służbowej*, z dn. 2.07.1931 r., k. 29-30.

⁴⁶ S. Topolewski, R. Wądołowski, *Ewolucja systemu ochrony tajemnic państwowych w Rzeczypospolitej Polskiej od 1918 r. Aspekt prawnokarny oraz doboru personalnego*, Siedlce 2022, s. 45.

- kontrole zabezpieczenia dokumentów mobilizacyjnych w dyrekcji Polskich Kolei Państwowych, a także innych urzędach (starostwach, magistratach, gminach, policji, Straży Celnej, placówkach pocztowo-telegraficznych itp.);
- prowadzenie dochodzeń w sprawach dotyczących: zaginięcia tajnej dokumentacji w jednostkach wojskowych bądź innych urzędach, nieodpowiedniego zabezpieczenia tajnych akt, ujawnienia tajemnicy wojskowej;
- prowadzenie ewidencji i kontroli szyfrów oraz korespondencji szyfrowej;
- ochrona koszar i obiektów wojskowych przed sabotażem i szpiegostwem, zwalczanie handlu domokrażnego w koszarach oraz instytucjach wojskowych;
- zabezpieczanie składów amunicji, prochowni itp.;
- zabezpieczenie obiektów specjalnego znaczenia;
- zwalczanie sabotażu i dywersji wspólnie z referatami kontrwywiadu i narodowościowo-politycznym;
- współpraca z wojskową żandarmerią i policją w zabezpieczeniu wojska przed wpływami obcego wywiadu;
- prowadzenie dochodzeń w sprawach o charakterze dywersyjnym na terenie wojskowym⁴⁷.

Pracownicy działu informacji zajmowali się natomiast następującymi sprawami:

- opiniowaniem urzędników i pracowników cywilnych zatrudnionych w instytucjach wojskowych i zakładach pracujących na potrzeby wojska;
- zbieraniem opinii o firmach budowlanych, przemysłowych oraz dostawcach pracujących na użytek wojska;
- zbieraniem opinii o poborowych, kandydatach na podoficerów zawodowych oraz do szkół oficerskich;
- zbieraniem opinii o podoficerach i oficerach pracujących w sztabach wyższych dowództw i obiektach specjalnego znaczenia;
- przygotowaniem materiałów na temat konieczności ochrony tajemnicy w wojsku, które wykorzystywano w czasie wykładów i pogadanek w jednostkach oraz instytucjach wojskowych;
- prowadzeniem ewidencji okresowych opinii o urzędnikach cywilnych zatrudnionych w instytucjach wojskowych;

---

⁴⁷ H. Cwiąg, *Ochrona tajemnic...*, s. 55.

- prowadzeniem obserwacji agitacji wywrotowej wśród pracowników w zakładach wojskowych lub pracujących dla potrzeb wojska, współdziałanie z policją w likwidacji wszelkich poczynaniań o charakterze antypaństwowym;
- pozyskiwaniem i wykorzystywaniem do działań operacyjnych w zakresie ochrony tajemnic wojskowych informatorów rekrutujących się spośród urzędników i pracowników cywilnych;
- współdziałaniem z prasą w celu eksponowania zagrożeń ze strony obcych wywiadów i agitacji komunistycznej;
- utrzymywaniem bieżących kontaktów z oficerami oświatowymi w jednostkach wojskowych, by za ich pośrednictwem uświadamiać żołnierzom konieczność przestrzegania tajemnic służbowych⁴⁸.

Zdarzały się też negatywne przypadki wynikające z braku nawyków, odpowiedzialności czy doświadczenia, np. akta mobilizacyjne pozostawiano niezabezpieczone w miejscach pracy, prowadzono rozmowy o sprawach tajnych z osobami nieuprawnionymi, a możliwość dostępu do tajnych materiałów mieli urzędnicy cywilni. Dowódcy niezgodnie z określonymi zasadami prowadzili często dochodzenia we własnym zakresie, co uniemożliwiało skuteczne rozpracowanie siatki szpiegowskiej⁴⁹.

Z uwagi na ilość jednostek, również odnoszącą się do informacji tajnych, była *Instrukcja kancelaryjna dla urzędów gminnych* z 1934 roku. Wyłączny dostęp do informacji poufnych i tajnych posiadał wójt gminy oraz, za jego zgodą, sekretarz gminy. Akta poufne i tajne rejestrował i przechowywał: „pod zamknięciem wójt względnie sekretarz gminy”⁵⁰. W 1936 r. ówczesny szef Sztabu Głównego, gen. bryg. Waclaw Teofil Stachiewicz, wprowadził w życie *Instrukcję ochrony tajemnicy wojskowej dla Sztabu Głównego*. Uregulowanie to było szczegółowym aktem normatywnym, dostosowującym postanowienia omówionej wcześniej Instrukcji o ochronie tajemnicy wojskowej do potrzeb i uwarunkowań Sztabu Głównego. Dokumenty (materiały) opatrzone klauzulą tajne i poufne należało przechowywać w żela-

---

⁴⁸ Ibidem, s. 55–56.

⁴⁹ CA MSW, sygn. 293, t. 157, *Pismo szefa SG gen. Edmunda Kesslera do podległych placówek wojskowych w spr. Ochrony tajemnic wojskowych*, z 12 IX 1924, k. 215–224, cit. per H. Cwięk, *O niektórych aspektach bezpieczeństwa na obszarze województwa śląskiego w latach dwudziestych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2006, z. 1, s. 127.

⁵⁰ AAN, sygn. 783, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 1934.

znych szafach lub okutych skrzyniach, przymocowanych do podłóg lub wmurowanych w ściany. Zabronione było przechowywanie dokumentów niejawnych w biurkach lub szafach drewnianych. Wszelkie czynności z dokumentami niejawnymi (bruliony i notatki) należało przeprowadzać pod osobistym nadzorem wyznaczonego oficera. Niedopuszczalne było zabieranie jakichkolwiek dokumentów i prac do domu. Dokumenty niezbędne, np. podczas konferencji realizowanych poza terenem Sztabu Głównego, mogły być zabierane tylko za zgodą wyznaczonych osób funkcyjnych, pełniących kluczowe funkcje w hierarchii służbowej Sztabu Głównego. Dla ułatwienia sprawowania nadzoru i kontroli organom ochronnym i inspekcyjnym Sztabu Głównego, należało po zakończonej pracy pozostawić otwarte drzwi do wszystkich pomieszczeń, z wyjątkiem drzwi do gabinetu Szefa Sztabu Głównego i drzwi oplombowanych (kasa, kancelaria tajna, mobilizacyjna itp.). Do przeprowadzenia kontroli stanu zabezpieczenia pomieszczeń i akt szefowie oddziałów, biur i instytucji Sztabu Głównego wyznaczali oficerów dyżurnych⁵¹.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej *O niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu Państwa*, powstałe w roku 1932 (zastępujące przepis z 1928 roku), zwiększyło zakres odpowiedzialności karnej za przestępstwa związane z ujawnianiem tajemnic⁵². W tym samym okresie Ministerstwo Spraw Wojskowych wprowadziło w życie *Instrukcję o ochronie tajemnicy wojskowej*, powszechnie niedostępną w tamtych czasach, ze względu na swoją treść. Niektóre zapisy w niej zastosowane mają wymiar ponadczasowy. Poniższy cytat z instrukcji, nie traci na swojej aktualności: „W celu uniknięcia zaskoczenia wszystkie państwa dążą do posiadania najszczególniejszych danych o możliwościach przyszłego przeciwnika i to we wszystkich przejawach życia państwowego, a w szczególności w odniesieniu do jego siły zbrojnej. Zaskoczenie nieprzyjaciela nieznanymi mu ulepszeniami lub wprowadzeniem nowych, nieużywanych dotąd środków walki, może mieć rozstrzygający wpływ na wynik wojny. Już w czasie pokoju wywiad nie cofa się przed żadnymi kosztami i środkami, chociażby środki te mogły uchodzić w opinii publicznej zaczepionego społeczeństwa za zbrodnię. Wszystkie nawet najdrobniejsze, wiadomości i dokumenty są dla niego cenne. Zdobywaniem tych dokumentów i informacji zajmuje się wywiad zaczepny, który je dostarcza biu-

⁵¹ M.P. Ryszkowski, M.U. Ryszkowska, M.H. Ryszkowska, *O wybranych tajemnicach bez tajemnic*, Katowice 2011, s. 83.

⁵² R. Taradejna, M. Taradejna, *Wybrane zagadnienia...*, s. 8.

rom ewidencyjnym, a te przez szczegółową i dokładną selekcję, zestawiają całość poszczególnych zagadnień. (...) Idealnym celem ochrony jest uniemożliwienie wywiadowi obcemu docierania do tajemnic wojskowych. Jednakże choć zabezpieczenie techniczne, przy wydaniu odpowiednio surowych przepisów, dałoby się nawet uskutecznić, pozostaje zawsze jeszcze człowiek ze wszystkimi swojemi namiętnościami i ułomnościami. Ponieważ w tych warunkach idealny cel ochrony tajemnic wojskowych nie zawsze da się osiągnąć, przeto ochrona ich dąży do utrudnienia w jak najwyższym stopniu pracy wywiadowi obcemu”⁵³.

Z analizy przedwrześniowych dokumentów dotyczących ochrony tajemnicy wynika, że obawiano się wówczas przede wszystkim działalności szpiegowskiej (radzieckiej i niemieckiej) oraz wywrotowej. Przy czym mówiąc o tej drugiej, miano na uwadze głównie infiltrację wojska przez organizacje komunistyczne i nacjonalistyczne. Powyższe zagrożenia znalazły odzwierciedlenie w obowiązujących wówczas wojskowych przepisach i instrukcjach z zakresu ochrony tajemnicy. W latach 1929–1939 na terenie Polski wyeliminowano z działalności 4000 obcych agentów. Jeśli uwzględnić, że (w opinii fachowców) rodzimy kontrwywiad mógł zlikwidować ok 20% agentury obcego wywiadu, to wynika z tego, że na terenie II Rzeczypospolitej mogło działać nawet kilkanaście tysięcy współpracowników obcych wywiadów⁵⁴. Dlatego tak ważne było zapewnienie skutecznej ochrony przetwarzanych dokumentów, zwłaszcza tych mających istotne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa.

Bibliografia / References

Akty prawne i dokumenty

AAN, sygn. 783, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 1934.

Bitwa Lwowska 25 VII-18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Część I (25 VII – 15 VIII), oprac. M. Tarczyński, Warszawa 2002.

Bitwa na Białorusi 1 I – 26 VII 1920. Dokumenty operacyjne. Część I (1 I – 18 IV 1920), oprac. G. Nowik, J. Kirszak, A. Tuliński [et al.], Warszawa 2021/2022.

Bitwa o Ukrainę 1 I – 24 VII 1920. Dokumenty operacyjne. Część II (12 V – 14 VI 1920), oprac. G. Nowik, J.S. Tym, Warszawa 2020.

---

⁵³ CAW, GISZ, *Szczegółowa instrukcja o ochronie tajemnicy wojskowej*, wprowadzona rozkazem Szefa Sztabu Generalnego nr 1701/11 Inf. z dnia 26.07.1928, sygn. 302.4.676.

⁵⁴ L. Gondek, *Działalność Abwehry...*, s. 324.

- CA MSW, sygn. 293, t. 157, *Pismo szefa SG gen. Edmunda Kesslera do podległych placówek wojskowych w spr. Ochrony tajemnic wojskowych, z 12 IX 1924*, k. 215–224.
- CAW, GISZ, *Szczegółowa instrukcja o ochronie tajemnicy wojskowej*, wprowadzona rozkazem Szefa Sztabu Generalnego nr 1701/11 Inf. z dnia 26.07.1928, sygn. 302.4.676.
- CAW, Oddz. I Mob. Org. Sztab MSWojsk, *Przepisy służbowe* nr 275 MSWojsk z 12 grudnia 1919 r., sygn. I 300.7.26.
- CAW, Oddz. II Szt. Gen., *Instrukcja o ochronie tajemnicy wojskowej*, O.T.1, sygn. I. 303.4.130.
- CAW, Oddz. II Szt. Gen., sygn. I 303.4.2521.
- CBW, nr inw. K16-205002 MG Arch. 205002 1927, *Przepisy biurowe (projekt)*.
- Front Wschodni 8 X 1918-31 XII 1919. Dokumenty operacyjne. Część I (8 X 1918 – 6 II 1919)*, oprac. G. Nowik, D. Koreś, Warszawa 2021.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o karach za szpiegostwo i niektóre inne przestępstwa przeciwko państwu, Dz.U. 1928, Nr 18, poz. 160.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach, Zespół Policja Województwa Śląskiego, *Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 15 w sprawie ochrony tajemnicy służbowej, z dn. 2.07.1931 r.*, sygn. 19, k. 29-30.
- Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, Dz.U. 2022, Nr 21, poz. 164.

Literatura

- Ćwięk H., *O niektórych aspektach bezpieczeństwa na obszarze województwa śląskiego w latach dwudziestych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2006, z. 1.
- Ćwięk H., *Ochrona tajemnic wojskowych w publikacjach prasowych II RP*, „Wojsko i Wychowanie” 1998, nr 2.
- Gondek L., *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933-1939*, Warszawa 1971.
- Hoc S., *Ustawa o ochronie informacji niejawnych. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Igielski J.A., *Wpływ przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej na kształtowanie zasobów akt instytucji wojskowych w latach 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1973, nr 5.
- Lasota J., *Bezpieczeństwo w aspekcie tajemnicy państwowej*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2022, nr 19.
- Maciejewski T., *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI-XX w.)*, Warszawa 2013.
- Nawrocki S., *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średnio-wieczna do końca XX wieku*, Poznań 1998.

- Ryszkowski M.P , Ryszkowska M.U., Ryszkowska M.H., *O wybranych tajemnicach bez tajemnic*, Katowice 2011.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002.
- Taradejna R., Taradejna M., *Wybrane zagadnienia ochrony tajemnicy państw i innych tajemnic chroniących interesy państwa i obywateli*, Warszawa 1999.
- Tomczak A., *Rozwój form kancelaryjnych i współczesne rodzaje materiałów archiwalnych*, Poznań 1978.
- Topolewski S., *Ochrona informacji niejawnych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Siedlce 2017.
- Topolewski S., Wądołowski R., *Ewolucja systemu ochrony tajemnic państwowych w Rzeczypospolitej Polskiej od 1918 r. Aspekt prawnokarny oraz doboru personalnego*, Siedlce 2022.

Małgorzata GałęziowskaORCID: 0000-0002-4255-260X
gosia.galeziowska@wp.pl

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Zaproszenia do interakcji. Tworzenie dziedzictwa kulturowego w sferze publicznej w Olsztynie od 1945 r.

Invitations to Interaction. Creating Cultural Heritage
in the Public Sphere in Olsztyn since 1945

DOI: 10.34739/doc.2025.22.02

Streszczenie: Celem jest próba opisanego procesu powstawania dziedzictwa kulturowego w Olsztynie oraz szerzej na Warmii i Mazurach od 1945 r. Kontekst tworzy zmiana przynależności państwowej i znaczna wymiana ludności oraz działalność organizacji i urzędów. Zakłada się, że dziedzictwo kulturowe to rezultat interakcji, więzi i wartości zachodzących podczas spotkań. Analizie zostały poddane zaproszenia na wydarzenia o charakterze kulturalnym ze zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Założono, że zawarte w zaproszeniach okazja i tematyka spotkań, ich inicjatorzy oraz uczestnicy, to wskaźniki cech obecnego kształtu dziedzictwa. Wybrane do analizy przestrzenie interakcji to spotkania towarzyskie, jubileusze osób publicznych i organizacji w regionie oraz święta państwowe.

Słowa kluczowe: dziedzictwo, interakcje, organizacja, administracja, Warmia i Mazury

Abstract: The aim of the text is to attempt to describe the process of heritage formation in Olsztyn and Warmia and Mazury since 1945. The context is created by a change of nationality and a significant exchange of population and the activities of organisations and offices. It is assumed that cultural heritage is the result of interactions, bonds and values, occurring during an encounter. Invitations to cultural events from the collections of the Museum of Warmia and Mazury in Olsztyn were analysed. The assumption is that included the information contained in the invitations, such as the occasions and themes of the meetings, their initiators and participants, constitute the indicators of the characteristics of the current shape of heritage. The interaction spaces chosen for the analysis include social gatherings, anniversaries of public figures and organisations in the region, and public holidays.

Keywords: heritage, interaction, organisation, administration, Warmia and Mazury

Zaproszenia jako dokumenty życia społecznego

W zbiorach historycznych Muzeum Warmii i Mazur jest przechowywany zespół zaproszeń na rozmaite lokalne wydarzenia kulturalne organizowane głównie w Olsztynie od zakończenia II wojny światowej do lat 80. XX w. Treść i forma tych zabytków zachęca do refleksji nad kształtowaniem dziedzictwa kulturowego Warmii i Mazur w tym czasie. Zaproszenia ujawniają tematykę wydarzeń kulturalnych, okoliczności tworzenia i podtrzymywania więzi wśród mieszkańców regionu. Wskazują także cechy ówczesnej komunikacji, zawarte w opisie celów wydarzeń, znaczeniach użytych słów i graficznym wyglądzie tych pamiątek. Powojenne uwarunkowania społeczno-polityczne sprawiły, że przedwojenne regionalne i lokalne dziedzictwo kulturowe zostało niejako zawieszona i w krótkim czasie rozpoczął się proces konstruowania splotu zupełnie innych elementów kulturowych¹. Ponadto można się też spodziewać, że był on raczej spójny z kulturą zaimplementowaną na powojennym obszarze regionu niż z kulturą zastaną.

Przypuszcza się, że z sygnalizowanych przez zaproszenia treści wyłania się mechanizm powstawania powojennego dziedzictwa na Warmii i Mazurach i jego forma. Ów proces ilustrują okazje i powody do świętowania, zapisane w zaproszeniach, a także więzi i interakcje charakterystyczne dla wydarzeń. Odzwierciedlają one przekształcenia w kulturowym spoiwie, zachodzące w powojennym środowisku lokalnym, w trakcie migracji i zmian ustrojowych. Wydaje się, że dla tego procesu istotne jest wskazanie, że im silniejsza wspólnota kulturowa, tym chętniej jednostka jej się podporządkowuje. Jednak na Warmii i Mazurach jednostka realizuje przede wszystkim interesy kulturowe swoje i własnej grupy społecznej oraz „uczestniczy w kulturze” proponowanej przez organizację².

Analizie poddano około 250 zaproszeń na wydarzenia kulturalne organizowane po II wojnie światowej. Miały one miejsce głównie w Olsztynie, dotyczyły osób i organizacji tu aktywnych. Do tego zespołu należy również kilkanaście zaproszeń, wystosowanych przez instytucje z innych miast do przedstawicieli organizacji kultury z Olsztyna. Włączenie ich w badany zespół ma sygnalizować podo-

---

¹ J. Tunbridge, *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2018, s. 59-61.

² Szerzej na temat problematyki słabej i silnej kultury oraz tożsamości kulturowej na przykładzie kultury organizacyjnej: C. Sikorski, *O zaletach słabej kultury*, „Zarządzenie Zasobami Ludzkimi” 2008, nr 6, s. 40-42.

bieństwo działań kulturalnych w regionie i poza nim. Należy zaznaczyć, że nie ma całkowitej pewności, że zaproszenia zebrane w muzealnej kolekcji są reprezentatywne dla wszystkich typów interakcji kształtujących dziedzictwo na Warmii i Mazurach. Jednak odpowiadają one oddziaływaniom istniejącym w głównym nurcie regionalnej kultury organizacyjnej. Poza tym zasobem pozostają mało uchwytnie rezultaty spotkań nieformalnych, przebiegające równolegle do zaplanowanego przebiegu wydarzeń kulturalnych. Mimo tych dość poważnych zastrzeżeń, warto wykonać analizę zaproszeń z muzealnej kolekcji. Są one materialnym świadectwem przeszłości, a także należą do zasobu zabytków, który sam w sobie stanowi o lokalnym dziedzictwie. Ich przegląd pozwoli ukierunkować dyskurs nad właściwościami tego, co jest materialnym i niematerialnym aspektem dziedzictwa. Zaproszenia ułatwiają odczytywanie dziedzictwa w pryzmacie – jak twierdzi John Tunbridge – i jej znaczenia³.

W niniejszym tekście wyodrębniono następujące typy wydarzeń należących do dziedzictwa: publiczne spotkania towarzyskie, jubileusze osób publicznych i święta państwowe. Te kategorie wydają się dobrze odzwierciedlać proces kształtowania się dziedzictwa kulturowego i kulturalnego na Warmii i Mazurach. Są one charakterystyczne dla publicznych interakcji w sferze publicznej, nadających temu dziedzictwu dość trwale cechy. Ponadto w każdej z nich można wskazać nieco inne wartości, idee i strategie, które składały się na sens kulturowego spoiwa, wytwarzanego zasadniczo przez napływową ludność regionu. Najważniejsze dla niego wydają się typy przebiegających wówczas interakcji: bezpośrednie, międzyosobowe, kształtujące stosunek do przeszłości, do organizacji i instytucji państwa polskiego. W tym opracowaniu pominięte zostały ważne dla dziedzictwa zaproszenia na sesje naukowe i popularnonaukowe, wykłady, wystawy i premiery teatralne, a także związane z nimi jubileusze instytucji i organizacji. Wymagają one odrębnej prezentacji, ze względu na to, że udział w takich wydarzeniach w innym stopniu kształtuje tożsamość kulturową uczestników w wymiarze wiedzy oraz przekonań światopoglądowych.

Dziedzictwo i interakcja

Zakłada się, że ważnym, choć niezwerbalizowanym wprost celem zaproszeń, było nadawanie kulturowego sensu okolicznościowym

---

³ J. Tunbridge, *Zmiana warty...*, s. 284-285.

wydarzeniom, skondensowanego w wartości „spotkania”, także w jego banalnej, zwyczajnej codzienności. Podkreśliły to Anna Giza-Poleszczuk i Mirosława Marody, pisząc, że „banalna codzienność jest i dziś – jak przed wiekami, w społeczeństwach tradycyjnych – przestrzenia, w którą wciela się tożsamość narodowa (etniczna), funkcjonująca na poziomie specyficznego świata przedmiotów, dźwięków, kolorów i jednocześnie na poziomie orientacji jednostkowych”⁴. Józef Tischner zauważył, że „spotkany drugi nie mieści się na żadnej z podstawowych płaszczyzn obcowania: nie pojawia się ani jako współpracownik, prezentowany przez narzędziowe struktury świata otaczającego, ani jako przeciwnik, którego należy zwalczać, ani jako mój władca, ani jako poddany. Ten, kogo spotykam, jest inny”⁵. Zachodziło to podczas jubileuszy i rocznic państwowych, narodowych i lokalnych, pożegnań i powitań osób znaczących, a także wydarzeń o specjalnym charakterze. Najczęściej przygotowywano godzinowy program przebiegu uroczystości, chociaż świętowano również poprzez samo „spotkanie”, jak np. zapisano w zaproszeniu wystosowanym do Eugenii Śnieżko-Szafnaglowej (1898-1981), aktorki Teatru im. S. Jarczaka, wysłanym z okazji Dnia Kobiet przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie⁶. Inną specyfikę spotkania – w masie – ujawnia zaproszenie na marsze jesienne w październiku 1949 r., wystosowane Wojewódzki Urząd Kultury Fizycznej w Olsztynie, pod hasłem „Maszerujemy zwycięskimi szlakami Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego”⁷. Pozostałe zgromadzenia – oprócz zabaw i imprez – miały najczęściej dość przewidywalny układ, na który składała się zasadnicza część tematyczna (np. dyskusje, rozmowy, referaty, wręczenie nagród, odznaczeń, etc., sformowanie potrzebnych komisji, wybory etc.) oraz część bardziej swobodna (np. występy artystyczne, bufet). Przebieg wydarzeń szczególnie uroczystych można zilustrować za pomocą programu akademii Ligi Kobiet, zorganizowanej przez jej Zarząd Wojewódzki, z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, 8 III 1950 r. Powołano prezydium, następnie został wygłoszony referat, przedstawiono meldunki z wykonanego czynu społecznego oraz meldunki

---

⁴ A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, *W uwięzi więzi (społecznych)*, „Societas/Communitas” 2006, nr 1, s. 39-40.

⁵ J. Tischner, *Fenomenologia spotkania*, „Analecta Cracoviensia” 1978, t. X, s. 75.

⁶ MWiM sygn. DH 3184 OMO, E. Śnieżko-Szafnaglowa, Olsztyn III 1959 [sygnatura zbiorów Działu Historii i Etnografii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, dalej DH... OMO [jeśli w zaproszeniu jest wpisane nazwisko lub funkcja, to zostały one przytoczone].

⁷ DH 1506 OMO, „ob. prezydent Olsztyna”, X 1949.

przodownic pracy i kobiet awansowanych. Wręczono krzyże zasługi, dyplomy uznania, listy pochwalne i premie⁸.

Interakcje są tu rozumiane jako normatywne akty działania społecznego o komunikacyjnym charakterze, podczas których dochodzi do interpretacji sytuacji społecznej, do nadania im sensu i znaczenia⁹. Wówczas tworzą się tożsamość grupowa i instytucjonalna, ustalają się zasady przynależności w społeczności lokalnej i cechy wspólnoty kulturowej, powstające w rezultacie interakcji między ludźmi z odmiennych środowisk społecznych, ale związanych formalną zależnością¹⁰. Kontekst tych działań w województwie olsztyńskim po zakończeniu II wojny światowej stanowiły polska kultura narodowa i przynależność państwowa, kultury lokalne i środowiskowe, a także powojenna trauma społeczna¹¹. Proces ów, który określa się przechodzeniem od „próżni socjologicznej do społeczeństwa postmigracyjnego”, przebiegał w powojennym chaosie wymiany ludności, zmiany granic i budowania struktury polskiej administracji¹². Takie ogólne odniesienie wydaje się niezbędne wobec zniszczenia dotychczasowych powiązań społecznych, rozchwiania hierarchii wartości czy nawet stanów anomii.

W tym świetle dziedzictwo kulturowe definiuje się jako zespół „pamięci o przeszłości, wartości, mitów i symboli, które są utrwalone w języku, sztuce, nauce”, który narodowej grupie służy „jako czynnik odgraniczający «swoich» od «obcych»”¹³. Jest rezultatem publicznego procesu, w którym dokonuje się niemal nieustanna reinterpretacja przeszłości na potrzeby tożsamości osób, ustala się hierarchia wartości charakterystycznych dla przekonań i dążeń jednostek¹⁴. Jedno-

⁸ DH 1513 OMO, Zaproszenie – Prezydent Miasta Olsztyna, 12 III 1950.

⁹ G. Woroniecka, *Interakcja symboliczna a hermeneutyczna kategoria przed-rozumienia*, Warszawa 2003, s. 22-23; H. Blumer, *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, Kraków 2007, s. 10-11; A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, *W uwięzi więzi...*, s. 34-35.

¹⁰ G. Woroniecka, *Interakcja symboliczna...*, s. 21.

¹¹ Vide: M. Bilewicz, *Traumaland. Polacy w cieniu przeszłości*, Kraków 2024, s. 24-25, 29-30; K. Sztalt, *Stanisława Ossowskiego koncepcja dziedzictwa kulturowego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2012, t. 4(40) nr 2, s. 40.

¹² A. Sakson, *Dziedzictwo Prus Wschodnich. Socjologiczne i historyczne studia o regionie*, Dąbrówno 2017, s. 36-37.

¹³ D. Berlińska, *Niemieckie dziedzictwo kulturowe jako element rekonstrukcji tożsamości mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim*, [w:] *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 2000, s. 553.

¹⁴ J. Purchła, *Dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Kultura a rozwój*, red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchła, Warszawa 2013, s. 44. Vide: R. Maciag, *Dziedzictwo kulturowe jako temat powowojenny*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, z. 1, s. 23-25.

częśnie występuje silna tendencja do idealizowania dziedzictwa kulturowego¹⁵. Często jest utożsamiane ono z tradycją lokalną i narodową, jednak nie w zwykłym, powszechnym rozumieniu, zakładającym jej trwałość i niezmienność. Dziedzictwo – tradycja jest modyfikowane podczas przekazywania i wykorzystywania¹⁶. Na ów proces składają się rozmaite działania codzienne i świąteczne. Są to także aktywności wynikające z pamięci komunikatywnej członków tej społeczności¹⁷. W wyniku II wojny światowej Warmia i Mazury, które do 1945 r. wchodziły w skład państwa niemieckiego, znalazły się w granicach Polski. Na tym obszarze od 1945 r. zaistniały specyficzne relacje między miejscowymi i przyjezdnymi, których zwyczaje i tradycje także nie były jednolite. Rezultatem było zderzenie kultury lokalnej i wyobrażeń o polskiej kulturze narodowej ze zróżnicowaną kulturą osadników i rzeczywistością powojennych rytuałów związanych z obchodami świąt państwowych¹⁸.

Zastana przez ludność napływową kultura regionu – niemiecka, wschodniopruska, warmińska, mazurska - nie została przyswojona i zachowana w powojennej rzeczywistości, nie było to wówczas możliwe. W regionie pozostała zbyt mała liczba ludzi miejscowych, którzy mogliby przedwojenne dziedzictwo podtrzymać w dotychczasowym kształcie¹⁹. Od 1945 r. nowa społeczność regionu zaczęła wytworzać stan społeczno-kulturowy, w którym rozpoczęła się komodyfikacja zarówno elementów kultury osadników przybyłych z różnych stron przedwojennej Polski, jak i wybranych elementów tej zastanej.

---

¹⁵ A. Bobryk, *Tożsamość narodowa i asymilacja. Dylematy integracji*, [w:] *Kultura pogranicza. Pogranicza kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce-Pułtusk 2005, s. 44.

¹⁶ K. Czerwińska, *Przepakować dziedzictwo. Przeszłość jako projekcja rzeczywistości – przypadki śląskie*, Katowice 2018, s. 43-44. Vide: Z. Mazur, *Dziedzictwo wyłączone, podzielone, wspólne*, [w:] *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 2000, s. 817.

¹⁷ W. Burszta, *Upamiętnianie jako forma praktyki kulturowej*, [w:] *Znaki (nie)pamięci. Teoria i praktyka upamiętniania w Polsce*, red. M. Fabiaszek, A. W. Brzezińska, M. Owsinski, Kraków 2016, s. 16.

¹⁸ A. Sakson, *Mazury – społeczność pogranicza*, Poznań 1990, s. 78-79, 120-123.

¹⁹ Jedną z istotnych konsekwencji II wojny światowej były zmiany granic państw i wystąpienie masowych migracji, które miały zarówno charakter dobrowolny, jak i przymusowy. W sposób szczególny dotknęło to Polski. Rzeczpospolita utraciła Kresy Wschodnie, a część terenów III Rzeszy została przekazana państwu polskiemu (w tym Warmia i Mazury). W konsekwencji dokonywano przesiedleń ludności. Z nowych granic Polski wysiedlono ok. 3,5 mln Niemców, a na ich miejsce osiedlali się głównie Polacy, którzy musieli opuścić tereny włączone do ZSRR. A. Bobryk, *Usage of mother tongue by minorities in public life in Poland. The example of the German minority*, [w:] *The Fifth International Conference on History and Political Sciences. Proceedings of the Conference (January 23, 2015)*, red. K. Orzechowska, Vienna 2015, s. 60.

Proces ten przebiegał w kontekście ówczesnych potrzeb – bezpieczeństwa, codziennego bytu, pracy i odpoczynku²⁰. Jak się wydaje, w dyskursie publicznym najbardziej pożądane było wówczas dziedzictwo narodowe – polskie, ale nie lokalne albo odrębne etniczne czy jakiegokolwiek cząstkowe kulturowo. W ówczesnej sytuacji to dziedzictwo stanowiło wspólne odniesienie dla osadników z wielu stron Polski, a także dla tej ludności miejscowej, która jeszcze nie wyjechała do Niemiec, preferując polską identyfikację narodową. Był to mechanizm wzmacniający więzi w skomplikowanej sytuacji kulturowej i politycznej na tzw. Ziemiach Odzyskanych²¹.

Wydaje się też, że z biegiem lat, w powojennej sytuacji kulturowej na Warmii i Mazurach, urzeczywistniła się teza Margaret S. Archer, zgodnie z którą „kultura nie jest wystarczająco wspólna, aby mogła wytwarzać konsensus przez jej dzielenie”²². Przecież dziedzictwo to w olbrzymiej mierze historii, które ludzie opowiadają o swojej przeszłości na rzecz teraźniejszości, zapominając, wybierając, podkreślając wybrane części²³. Według M.S. Archer „istnieje system kulturowy, który posiada właściwości emergentne w postaci sprzeczności i komplementarności (...) interakcja społeczno-kulturowa nie musi być z konieczności zgodna ani przybierać postaci sprzyjającej podtrzymywaniu czy reprodukcji kultury”²⁴. Więcej, według tej badaczki kultura w każdym ujęciu może i ograniczać, i ułatwiać sprawczość uczestników sytuacji społeczno-kulturowych²⁵. Powstające w tych sytuacjach więzi, owo spoiwo dziedzictwa, wynikają równocześnie ze świadomości i motywacji jednostek oraz z cech lokalnego środowiska, tego zastanego i tego, w którym jednostka się

²⁰ Vide: R. Matyja, *Miejski grunt. 250 lat polskiej gry z nowoczesnością*, Kraków 2021, s. 283-292.

²¹ M. Werner, *Pomiędzy dumą a niemożnością. Czy Polacy potrzebują kultury narodowej?*, [w:] *Spoleczeństwo polskie dziś. Samoświadomość, uznanie, edukacja*, red. M. Saganik, M. Werner, M. Woźniewska-Działak, Ł. Kucharczyk, Warszawa 2018, s. 14-15. Vide: J. Eisler, R. Terlecki, *O kulturze w PRL* (wywiad przeprowadzony przez B. Polak), „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 10, s. 6-10 i nn.; R. Habielski, *Przeszłość i pamięć historyczna w życiu kulturalnym PRL*, [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009, s. 92 i nn.

²² M.S. Archer, *Kultura i sprawczość. Miejsce kultury w teorii społecznej*, Warszawa 2019, s. 518.

²³ S. Macdonald, *Heritage Traces, Differences, and Futures: New Research Approaches to Heritage and Society*, [w:] *Heritage and Society*, red. R. Kusek, J. Purchla, Kraków 2019, s. 26-27.

²⁴ M.S. Archer, *Kultura i sprawczość...*, s. 518.

²⁵ Ibidem, s. 524.

uksztaltowała²⁶. Zaproszenia do udziału w lokalnych wydarzeniach dobrze to odzwierciedlają.

Zaproszenia

Drukowane, napisane na maszynie, ręcznie uzupełniane sztywne tekturki i zwykle kartki wskazują na typy wydarzeń, w jakich wchodziło w interakcje i realizowano wolę świętowania. Te z 1945 r. powstawały w drukarni na nieco grubszym, czystym papierze, z ozdobną czcionką. Warto przy tym zaznaczyć, że wówczas do wielu pism urzędowych wykorzystywano odwrotne strony druków niemieckich²⁷. Nieco późniejsze zaproszenia pozbawiano uroczystego charakteru i uwiarygodniano pieczętkami instytucji. W kolejnych dekadach zaczęły się pojawiać formularze – papiery firmowe organizacji zapraszających, a równolegle, obok białych kartek zapisanych na maszynie i odbijanych na powielaczu, powrócono do specjalnie projektowanych, okazjonalnych kartoników, które zamawiano w drukarni i następnie wypełniano odręcznie lub maszynowo. Takie zauważalne zmiany szaty graficznej i sposobu wykonania zaproszeń oraz jakości papieru wpisują się również w podstawowe składowe świętowania, czyli powód ku temu, zaangażowani ludzie, środki, czas i miejsce²⁸. Sformułowanie zaproszenia na wydarzenie oznaczało, że zostało podjęte intencjonalne, więziotwórcze działanie, często o charakterze wzajemnościowym. Wydaje się, że nawet samo to miało znaczenie dla kulturowego procesu wytwarzania dziedzictwa, nawet jeśli w wydarzenie była zaangażowana niewielka, wybrana grupa osób.

Wszystkie uroczystości organizowały władze lokalnych urzędów i ich wyspecjalizowanych komórek, np. prezydenci Olsztyna i kolejni przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej (MRN), przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN), kierownicy i naczelnicy poszczególnych wydziałów. Byli to także prezesi i dyrektorzy instytucji i organizacji, przedstawiciele partii, związków zawodowych, organizacji kulturalnych, służb mundurowych, a także zarządy okazjonalnie powoływanych komitetów. Co ciekawe, z biegiem lat zapraszającym coraz

---

²⁶ A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, *W uwięzi więzi...*, s. 27-28.

²⁷ Vide np. DH 948 OMO, Decyzja o zmianie przydziału krowy, Szczytno, 26 I 1946; DH 1382 OMO, Protokół z posiedzenia Wydziału Powiatowego Starostwa Olsztyńskiego, Olsztyn 30 VIII 1945; DH 2043 OMO, plakat Ligi Morskiej „Święto Morza”, Olsztyn VI 1945.

²⁸ L. Dyczewski, *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4, s. 9-11.

częściej była organizacja czy osoba świętująca, a coraz rzadziej instytucja zwierzchnia lub odpowiedzialna za działalność jubilata.

Zapraszani to również osoby piastujące wysokie urzędy, ale także naukowcy, artyści czy też ci, których dane wydarzenie dotyczyło w sposób szczególny z racji pozycji społecznej, wieku, miejsca pracy czy typu święta. Zaproszenia są imienne, ale zdarza się, że miejsce na wpisanie danych zapraszanego nie jest wypełnione. Są też takie, w których nie wskazano konkretnych osób, ale delegata danej organizacji czy też ogólnie jej przedstawiciela określonego mianem „obywatela/obywatelki”. Warto też zwrócić uwagę na zaproszenia na wydarzenia okolicznościowe, skierowane do ogółu mieszkańców Olsztyna, sformułowane przez rozmaite instytucje. Część z tych organizacji wkrótce przestała funkcjonować odrębnie, ze względu na procesy centralizacyjne w państwie²⁹. Było to np. Towarzystwo Przyjaciół Teatru Młodych im. M. Kajki w Olsztynie, z prezesem Stefanem Nafalskim na czele³⁰. W listopadzie 1946 r. zapraszał on na spektakl „Stefek» czyli «Zbudzona dojrzałość», w związku z uroczystą inauguracją tego teatru³¹. Towarzystwo i ten teatr istniały do 1947 r. Z kolei Olsztyński Cech Piekarsko-Cukierniczy, który zawiązał się we wrześniu 1945 r.³², już w listopadzie zorganizował „wielką zabawę taneczną”, w sali Stronnictwa Ludowego w Olsztynie. Zawiadamiał o tym uliczny plakat, razem z zachętą, że będzie bufet i orkiestra³³. Podobny, publiczny apel o uczestnictwo wystosował w listopadzie 1945 r. Obywatelski Komitet Wykonawczy, zajmujący się pierwszą w powojennym Olsztynie promocją podchorążych z Oficerskiej Szkoły Artylerii³⁴. Plakatową formę miało zaproszenie na I Ogólnopolski Zlot Młodzieży w Szczecinie, 19-21 X 1945 r., wystosowane przez Komitet Organizacyjny Zjazdu³⁵. Można jeszcze przywołać podobne, ale dużo później-

²⁹ M. Miechowicz, *Sytuacja kultury polskiej (ze szczególnym uwzględnieniem plastyki) w latach 1944-1989*, „Zarządzanie w Kulturze” 2002, t. 3, s. 110-112.

³⁰ T. Prusiński, *Jest teatr w Olsztynie*, Olsztyn 2005, s. 58-59. Vide: *Stefan Nafalski*, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/19320/stefan-nafalski> (data dostępu: 23.11.2024).

³¹ DH 1467 OMO, Olsztyn XI 1946.

³² DH 7995 OMO, anonimowe wspomnienia dotyczące działalności Izby Rzemieślniczej w Olsztynie w 1945 i w 1946 r. Zgodnie z dekretem z 21 IV 1948 r. lokalne izby rzemieślnicze zostały podporządkowane Centralnemu Urzędowi Planowania i ministerstwu branżowym. Dekret z dnia 21 kwietnia 1948 r. o zmianie ustawy z dnia 19 lipca 1939 r. o izbach rzemieślniczych i ich związku, Dz.U. 1948, nr 23, poz. 155.

³³ DH 18164 OMO, Olsztyn 10 XI 1945.

³⁴ DH 18172 OMO, Olsztyn 6 XI 1945. Szkoła ta działała w Olsztynie do wiosny 1946 r., kiedy została przeniesiona do Torunia. W.B. Łach, *Problem bezpieczeństwa Polski Północnej po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 3, s. 246.

³⁵ DH 18169 OMO, Olsztyn 19-21 X 1945.

sze zaproszenie „mieszkańców miasta i powiatu” na „wielki wiec”, zorganizowany przez Komitet Obchodu Święta Ludowego w Nidzicy 25 V 1969 r. w nidzickim parku³⁶.

Odmiennej kategorią, świadczącą o wadze indywidualnych więzi w obrębie nowo tworzącego się dziedzictwa, są wspomniane już zaproszenia wystosowane przez organizacje z innych miast i regionów Polski. Otrzymywali je najczęściej, stosownie do pełnionych funkcji, Hieronim Skurpski (1914-2006), artysta malarz, dyrektor Muzeum Mazurskiego, a potem Biura Wystaw Artystycznych (BWA) w Olsztynie, wymieniana już Eugenia Śnieżko-Szafnagłowa, Jan Boenigk (1903-1982) – nauczyciel, działacz i urzędnik oświatowy w Olsztynie czy dr Zygmunt Lietz (1927-2021), historyk i badacz zatrudniony w Muzeum Mazurskim oraz w Ośrodku Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego (OBN), a następnie dyrektor Archiwum Państwowego w Olsztynie. Są to także zaproszenia na nazwisko Gustawa Leydinga juniora (1899-1974), mazurskiego działacza, regionalnego historyka i publicysty³⁷.

Publiczne spotkania towarzyskie

Pierwsze wydarzenia kulturalne, zanotowane w Olsztynie w 1945 r. i w kilku kolejnych latach, przyjmowały często formę spotkań towarzyskich. Można przypuszczać, że były to rezultaty zrozumiałej tęsknoty za normalnością wobec kończącej się wojny, mimo ciągle istniejących niebezpieczeństw codziennego życia, niepewności i chaosu na Warmii i Mazurach. Organizowano więc zabawy taneczne, także sylwestrową i karnawałową, „wspólny wieczorek”, „zebranie towarzyskie”, „zabawa zbliżeniowa”, występ wokalnorozyrkowy, bankiet na zamku, „uroczysty wieczór”, kolacja, „wieczornica spółdzielcza”. Takie zaproszenia otrzymywał z urzędu prezydent Olsztyna³⁸. Inicjatorami były instytucje i urzędy polskiej administracji oraz rozmaite komisje i komitety, m.in.: Okręgowa Komenda Straży Kolei Państwowych³⁹, pełnomocnik rządu – płk Jakub Prawin⁴⁰, Związek

---

³⁶ DH 7170 OMO, Nidzica 25 V 1969.

³⁷ T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX-XX w. (do 1945 r.)*, Warszawa 1983, s. 187.

³⁸ Vide np. zaproszenia dla C. Browińskiego: DH 1509 OMO – Zarząd Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Dzieci zapraszał na uroczystość noworoczną, w Sali Malinowej teatru im. Jaracza w Olsztynie, Olsztyn 21-22 I 1950; DH 1510 OMO - Prezydium Olsztyńskiej WRN zapraszało na kolację, Olsztyn 24 V 1950.

³⁹ DH 211 OMO, Olsztyn 31 XII 1945.

byłych Więźniów Politycznych Niemieckich Więzień i Obozów Koncentracyjnych⁴¹, Okręgowa Komisja Związków Zawodowych⁴², prezes Ogniska Związku Nauczycielstwa Polskiego w Olsztynie⁴³, Komitet Obchodu Dnia Spółdzielczości⁴⁴, urzędnicy Starostwa Powiatowego w Olsztynie⁴⁵, dowództwo jednostki wojskowej 65644⁴⁶ czy Komitet Organizacyjny Bankietu Pożegnального – przygotowanego „w związku z opuszczeniem stanowiska przez dowódcę Dywizji Piechoty Komentanta Garnizonu Olsztyna pułkownika Nakoniecznego Maksymiliana”⁴⁷. Ciekawostką może być zaproszenie na zabawę sylwestrową datowane na połowę grudnia 1949 r., a zorganizowane przez Komitet Opiekuńczy Skarbowców przy Szkole Ogólnokształcącej Męskiej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Olsztynie (dzisiejsze I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza)⁴⁸.

Spotkania towarzyskie - zasadniczo rozrywkowe – czasem miały także szczytny, dobroczynny cel. Taka w zamierzeniu była zabawa zaaranżowana 18 II 1950 r. przez Koło Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży Szkół Wyższych przy Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Olsztynie (DOKP) – „na organizację zbiorowej opieki naukowej dla studentów środowiska olsztyńskiego”⁴⁹. Podobny zamysł towarzyszył potańcówce przygotowanej przez Komisję Porozumiewawczą Organizacji Młodzieżowych. Dochód z niej został przeznaczony na Zlot Młodzieży w Szczecinie, 13-14 IV 1946 r.⁵⁰ Z kolei zysk z „zabawy zbliżeniowej”, zorganizowanej 5 XI 1949 r. przez Olsztyńskie Zakłady Ceramiki Czerwonej, ofiarowano na budowę pomnika wdzięczności Armii Czerwonej⁵¹. W lutym 1950 r. Zarząd Koła Miejscowego Związku Zawodowego Pracowników Poczty i Telekomunikacji, zorganizował zabawę karnawałową, z której dochód przeznaczono na odbudowę Warszawy. Zaproszenie otrzymali prezydent Olsztyna Czesław Browiński i jego rodzina⁵².

⁴⁰ DH 4330 OMO, B. Latosiński, prezydent Olsztyna, 1945.

⁴¹ DH 271 OMO, Olsztyn 2 III 1946.

⁴² DH 4336 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 7 VII 1945.

⁴³ DH 4337 OMO, ibidem.

⁴⁴ DH 4342 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 28 IX 1945.

⁴⁵ DH 4343 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 29 IX 1945.

⁴⁶ DH 4350 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 19 VIII 1945.

⁴⁷ DH 4351 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 6 X 1945.

⁴⁸ DH 13309 OMO, [nazwisko wydrapano], Olsztyn 14-15 XII 1949.

⁴⁹ DH 1512 OMO, C. Browiński, prezydent Olsztyna z rodziną, 18 II 1950.

⁵⁰ DH 4331 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 1945.

⁵¹ DH 1511 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 1949.

⁵² DH 1508 OMO, Olsztyn 4 II 1950.

Przypuszczalnie do kategorii specyficznych spotkań towarzyskich można włączyć te wydarzenia, których obocznym celem było formowanie kulturalnej elity Olsztyna. Ułatwiały one udział przedstawicieli lokalnej elity oraz lokalnych organizacji w wydarzeniach nie zawsze związanych z ich zasadniczą działalnością. Na przykład jest to „bilet urzędowy nr 11/I dla ob. Prezydenta Miasta Olsztyna, uprawniający do zajęcia w Teatrze Miejskim im. S. Jaracza w Olsztynie” dwóch na stałe wyznaczonych miejsc, w sezonie 1948/49⁵³. Integrację międzyśrodowiskową zapewniały zaproszenia dla przedstawicieli instytucji *stricte* kulturalnych, które włączały ich w przestrzeń administracyjną i urzędniczą lokalnego środowiska. I tak H. Skurpski otrzymał np. zaproszenie z FJN i od WRN na „posiedzenie z okazji 15-lecia PRL i Tysiąclecia Państwa”⁵⁴. E. Śnieżko-Szafnagłowa była gościem WRN w olsztyńskim amfiteatrze podczas obchodów 550-lecia bitwy pod Grunwaldem⁵⁵, a także podczas inauguracji Roku Kulturalno-Oświatowego 1972/73, w klubie „Budowlani”⁵⁶. Była też zapraszana jako ekspert teatralny, np. do Domu Pomocy Społecznej w Barczewie⁵⁷. Reprezentowała kręgi teatralne na uroczystych, wspólnych sesjach olsztyńskiej rady miejskiej i wojewódzkiej⁵⁸, a także na akademii z okazji 8. rocznicy powstania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO) na Warmii i Mazurach. To ostatnie zaproszenie zostało opatrzone cytatem z przemówienia Bolesława Bieruta „ORMO - to skuteczna i szlachetna forma samoobrony wszystkich ludzi pracy przed siewcami niepokoju, przed bandytyzmem popolitym i politycznym, przed wszystkimi, którzy pragnęli by nieszczęścia Polski”⁵⁹. Dość oczywiste wydawało się uczestnictwo E. Śnieżko-Szafnagłowej w spotkaniach olsztyńskiej Ligi Kobiet⁶⁰, na których gościł również prezydent Olsztyna⁶¹. O integracji środowisk w regionie świadczy również to, że o sesjach rady gminnej w Bartągu

---

⁵³ DH 1516 OMO. Vide też DH 1507 OMO, Cz. Browiński, Elbląg wrzesień 1949.

⁵⁴ MWiM sygn. MPH 254, H. Skurpski, Olsztyn, 21 VII 1959 [sygnatura zbiorów Działu Historii Etnografii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, dalej MPH...].

⁵⁵ DH 3186 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn VII 1960.

⁵⁶ DH 3202 OMO, Olsztyn 6 X 1972.

⁵⁷ DH 3204 OMO, Barczewo 23 II 1973.

⁵⁸ DH 3206 OMO, Olsztyn 21 VII 1977.

⁵⁹ DH 3176 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 21 II 1954.

⁶⁰ Zaproszenia – E. Śnieżko-Szafnagłowa: DH 3189 OMO, Olsztyn 4 IV 1963; DH 3192 OMO, Olsztyn 21 IV 1965; DH 3196 OMO, Olsztyn I 1970.

⁶¹ DH 1513 OMO, C. Browiński, Olsztyn 18 II 1950.

zawiadamiano Edwarda Turowskiego, kierownika szkoły w Tomaszowie⁶².

Warto też zaznaczyć, że tuż po wojnie w programach niektórych spotkań uwzględniano rytuały religijne. W sierpniu 1946 r. w „zaproszeniu na uroczyste Święto Kolejarzy DOKP” zawarto wręczanie odznaczeń, mszę świętą, pochód i akademię w sali teatru im. S. Jaracza w Olsztynie⁶³. Świętem wspólnym dla lokalnych sfer społecznych było również uroczyste objęcie diecezji warmińskiej przez administratora apostolskiego ks. bpa Teodora Bensch, na który zapraszał ks. Jan Hanowski, proboszcz w olsztyńskiej katedrze i przewodniczący komitetu organizacyjnego ingresu⁶⁴. Elementy religijne pojawiają się następnie w zaproszeniach z lat 80. XX w. – np. na uroczystości poświęcenia plonów, które zorganizował Zarząd Regionu Warmińsko-Mazurskiego NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych⁶⁵.

Do szczególnych zaproszeń należy to, które inżynier Jan Grabowski w 1945 r. wystosował do Bronisława Latosińskiego, prezydenta Olsztyna, z wiadomością, że został on wybrany do Komisji Organizacyjnej Klubu Towarzyskiego i w związku z tym był oczekiwany na zebraniu w mieszkaniu pełnomocnika rządu⁶⁶. B. Latosińskiemu zaproponowano wcześniej udział w spotkaniu założycielskim Klubu Dyskusyjnego⁶⁷. Podobne jest zaproszenie prezydenta do olsztyńskiego oddziału Polskiego Związku Łowieckiego⁶⁸ oraz na posiedzenie Komitetu Organizacyjnego Akademii Administracji w Olsztynie⁶⁹. Takie inicjatywy mogły się pojawić tylko dlatego, że wówczas kontrola państwa nad samoorganizowaniem się społeczeństwa nie była jeszcze wówczas silna, aczkolwiek ujawniała się w nadzorze cenzorskim. Ogłoszenia i zaproszenia publiczne musiały mieć aprobatę wojewódz-

⁶² DH 5256 OMO, Bartąg 30 I 1946; DH 5257 OMO, Bartąg 31 X 1962.

⁶³ DH 6724 OMO, Zygmunt Tworowski, Olsztyn 18 VIII 1946.

⁶⁴ DH 4355 OMO, B. Latosiński, Olsztyn X 1945.

⁶⁵ DH 14544 OMO, M. Waluga, Olsztyn 1981.

⁶⁶ DH 4339 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 7 VIII 1945. Vide też DH 11621 OMO, zaproszenie Klubu Towarzyskiego w Olsztynie na otwarcie lokalu klubowego, X 1945. Klub ten działał do 1947 r. Jego funkcje przejął w 1948 r. Klub Inteligencji Pracującej, który zlikwidowano w październiku tego roku, a w jego miejsce utworzono Dom Kultury Robotniczej. T. Bierkowski, *Kluby kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945-1949*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1974, nr 3, s. 260, 263-265.

⁶⁷ DH 4338 OMO, B. Latosiński, Olsztyn VII 1945.

⁶⁸ DH 4340 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 16 VIII 1945.

⁶⁹ DH 4341 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 19 IX 1945. Vide: S. Achremczyk, *Akademia Administracji – pierwsza szkoła wyższa w Olsztynie*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2022, z. XXXVI, s. 191-193.

kiego oddziału Centralnego Biura Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk⁷⁰.

Spotkania przy stole, tańce, uczestnictwo w spektaklach i podobne kontakty międzyśrodowiskowe w swobodniejszych sytuacjach sprzyjały poznawaniu się, w pewien sposób wymuszały uwspólnienie stylu komunikacji i wymianę doświadczeń. Przepuszczalnie pozwalały na weryfikację zaufania, wiarygodności informacji i wzajemnych ocen. Powstawały wtedy struktury znajomości, wyłaniały się wartości i interesy, odpowiadające orientacjom na cele społecznych aktorów, zaangażowanych w te układy⁷¹. Warto przy tym wskazać na współpracę między instytucjami organizującymi takie towarzyskie imprezy. Ilustruje to zabawa taneczna, przygotowana w 1948 r. w związkowej świetlicy przez Zarządy Kół Związku Zawodowego Kolejarzy w Olsztynie oraz Komitet Odbudowy Stolicy przy Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Olsztynie⁷². Podobne znaczenie miały uroczyste obiady i przyjęcia, jak np. to z okazji 550. rocznicy bitwy grunwaldzkiej, w Sali Malinowej Teatru im. S. Jaracza w Olsztynie. To zaproszenie wystosował Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu (FJN) i Prezydium WRN⁷³. Jeszcze szerszy krąg więzi kształtowało zaproszenie na kolację od prezesa Rady Ministrów, skierowane do J. Boenigka, z okazji narady przewodniczących prezydiów rad narodowych⁷⁴.

W miarę upływu czasu spotkania towarzyskie zaczęły się formalizować, a tańce i zabawy przestawały być remedium na wojenne przeżycia. W Olsztynie, od połowy lat 60. XX w., można to również tłumaczyć powstaniem Domu Środowisk Twórczych, który jako filia Wojewódzkiego Domu Kultury (WDK) stał się swoistym centrum towarzyskiego życia lokalnego środowiska artystycznego⁷⁵. Być może – co bardzo prawdopodobne – zaproszenia z kategorii „spotkania towarzyskie” przestano formułować na papierze i ustalano je w trakcie rozmów. W zbiorach jest niewiele śladów takich spotkań. Na „współ-

---

⁷⁰ Vide np. DH 18158 OMO, plakat olsztyńskiego kina „Polonia” z informacją „o filmie egzotycznym amerykańskiej produkcji pt. «Czarny Księżyc», po 4 X 1945; DH 18159 OMO, plakat - program kina „Polonia”, Olsztyn 23 X 1945 r.

⁷¹ Vide J. Szymczyk, *Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2019, nr 3, s. 42.

⁷² DH 6725 OMO, Olsztyn, 1 IX 1948.

⁷³ DH 3188 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 19 VII 1960; Vide też DH 3185 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn lipiec 1960.

⁷⁴ DH 3699 OMO, Warszawa III 1968.

⁷⁵ *Dom środowisk twórczych w Olsztynie*, http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Dom_%C5%9Arodowisk_Tw%C3%B3rczych_w_Olsztynie (data dostępu: 23.02.2024).

ny wieczorek” w restauracji „Nowoczesna”, we wrześniu 1961 r., zapraszało kolegium redakcyjne „Głosu Olsztyńskiego”, z okazji 3000 numeru oraz jubileuszu 10-lecia gazety pod tym tytułem⁷⁶. Kolejne, z września 1973 r., zostało wystosowane przez Państwowe Przedsiębiorstwo „Dom Książki” w Olsztynie i jego Radę Zakładową, które „uprzejmie zapraszają Obywatela na spotkanie towarzyskie (...) serdecznie prosimy o wzięcie udziału”⁷⁷. Tekst napisano na maszynie, na zwykłym papierze, z pieczętą instytucji i podpisami dyrektora Tadeusza Lasikowskiego i Krystyny Rudnickiej, przewodniczącej Rady Zakładowej. Adresatem był emerytowany nauczyciel, Antoni Neumann (1901-1974), który na odwrocie arkusika napisał, że z powodów zdrowotnych nie może przybyć na spotkanie.

Jubileusze osób publicznych

W zaproszeniach pojawiają się święta dotyczące osób publicznych, wynikające z ich pracy zawodowej, szczególnie artystycznej i literackiej. Są to także rocznice pożycia małżeńskiego, jubileusze urodzin i rocznice śmierci. W powojennej historii regionu zasadniczym kryterium wyboru była propolska aktywność/działalność przed 1939 r. i taka tożsamość narodowa jubilata. Szczególnie podkreślano obecność i osiągnięcia Mikołaja Kopernika na Warmii. W 1973 r. najważniejsza była 500. rocznica urodzin Kopernika, dziś będąca dość neutralną okazją do świętowania, a wówczas w większym stopniu służąca narodotwórczym celom państwa⁷⁸.

Prywatne okazje, jak urodziny i staż małżeński, były świętowane przez instytucje publiczne, jeśli dotyczyły osób mieszczących się w kryteriach opisujących propolską działalność. Przykładem służą diamentowe gody Anny i Michała Lengowskich. M. Lengowski (1863-1967) jako przedwojenny członek Związku Polaków w Niemczech, poeta ludowy i zbieracz folkloru był ważnym reprezentantem ludności rodzimej. W sierpniowe popołudnie 1958 r. przedstawiciele Prezy-

⁷⁶ DH 5542 OMO, Olsztyn 2 IX 1961.

⁷⁷ DH 585 OMO, A. Neumann, Olsztyn 18 IX 1973. A. Neumann, jeszcze jako aktywny zawodowo działacz, był zapraszany na narady organizowane przez Zarząd Główny Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” i Instytut Kulturalno-Oświatowy: DH 526 OMO, Warszawa VI 1948.

⁷⁸ DH 13117 OMO, Zaproszenie na wystawę Międzynarodowego Rysunku Satyrycznego „A jednak się kręci”, zorganizowanej z okazji urodzin Mikołaja Kopernika, przez Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” oraz redakcję „Szpilek”, otwarcie 1 VIII 1973 w Młodzieżowym Domu Kultury w Olsztynie, Warszawa 1973.

dium WRN i Wojewódzkiego Komitetu FJN wręczyli małżonkom odznaczenia państwowe⁷⁹. Wieczorem tego dnia kolejne spotkanie z tej okazji zorganizowało Warmińsko-Mazurskie Towarzystwo Kulturalno-Społeczne (WMTKS), wymieniając jedynie M. Lengowskiego, jako „zasłużonego działacza warmińskiego”⁸⁰. Przykład świętowania o nieco innym znaczeniu to obchody setnej rocznicy urodzin lokalnego poety ludowego, Michała Kajki (1858-1940)⁸¹. Jego twórczość, uznawana za dowód polskiej tożsamości narodowej przed wojną, jest w niekorzystnym zestawieniu do wojennej i powojennej historii jego rodziny. Syn Gustaw zginął w 1945 r. w Gdańsku, a w 1964 r. Augusta, wdowa po nim, wraz z dzieckiem zdecydowała się wyjechać do Niemiec. Drugi syn Adolf razem z żoną Gertrudą, deklarowali narodowość niemiecką i w latach 1962-1977, wielokrotnie zwracali się do organów władz PRL o zgodę na wyjazd do RFN. Pozwolenie uzyskali dopiero jesienią 1977 i przesiedlili się do Niemiec w styczniu 1978 roku⁸².

Udział instytucji branżowych w prywatnych świętach powodował ciekawe zestawienia okazji. Obchody 70. urodzin Marii Zientary-Malewskiej (1894-1984) połączono z publikacją 600. numeru „Słowa na Warmii i Mazurach”. Spotkanie zorganizowało kierownictwo Oddziału Stowarzyszenia „PAX” w Olsztynie oraz zespół redakcyjny czasopisma⁸³. Kilka lat później połączono 40. rocznicę szkół polskich na Warmii, Mazurach i Powiślu z jubileuszem 50-lecia pracy twórczej M. Zientary-Malewskiej i G. Leydinga⁸⁴. Oboje jubilaci byli autochtonami, zasłużonymi dla podtrzymywania polskości na Warmii i Mazurach⁸⁵. Z kolei 70. urodziny Jana Lubomirskiego (1905-1997), polskiego działacza oświatowego, nauczyciela i zbieracza folkloru, zosta-

---

⁷⁹ DH 5521 OMO, H. Skurpsi, Olsztyn VIII 1958.

⁸⁰ DH 5522 OMO, ibidem.

⁸¹ DH 5529 OMO, Olsztyn 29 IX 1968. Należy zwrócić też uwagę na współczesne interpretacje tożsamości poety: „Michał Kajka nie był ani Niemcem, ani Polakiem, był Mazurem-człowiekiem pogranicza. Modlił się po polsku, ale mówił i czytał także po niemiecku. Chwalił swoje rodzinne strony, zachwycił się pięknem mazurskiej przyrody, ubolewał jednak nad zanikiem w tym krajobrazie «macierzyńskiej mowy» czyli języka polskiego. Tożsamość Kajki ukształtowały: gwara mazurska, religijne księgi ewangeliczne drukowane staropolszczyzną oraz czasopisma, gazety i kalendarze drukowane dla Mazurów po polsku czcionką gotycką”. *Michał Kajka*, www.michalkajka.pl/michal-kajka/ (data dostępu: 15.03.2024).

⁸² R. Żytniec, *Losy potomków Michała Kajki*, [w:] *Michał Kajka znany i nieznany poeta z Mazur. Katalog wystawy*, Elk 2023, s. 35.

⁸³ DH 3190 OMO, E. Snieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 28 IX 1964.

⁸⁴ DH 580 OMO, A. Neuman, Olsztyn, 1969.

⁸⁵ Vide T. Oracki, *Słownik biograficzny...*, s. 186-187 i 344.

ły uświetnione przez wystawę jego kolekcji, w sali Kromera w zamku w Olsztynie⁸⁶.

Zgodnie z treścią zaproszeń rocznice urodzin były równie ważne jak jubileusze pracy zawodowej na rzecz rozwoju regionu, szczególnie gdy była to twórczość artystyczna, praca naukowa czy oświatowa. Takie uroczystości zasadniczo były organizowane przez instytucje branżowe i Wydział Kultury Prezydium WRN w Olsztynie. Zdarzało się, że okazje dopasowywano i łączono, nawet ignorując właściwe daty. Przykładem służy tu zaproszenie na 60. urodziny Juliusza Malewskiego (1899-1981) w 1959 r.⁸⁷ oraz 40-lecie pracy społecznej i naukowej Emilii Sukertowej-Biedrawiny (1887-1970)⁸⁸, które wspólnie świętowano w 1960 r. w gabinecie Mariana Gotowca, przewodniczącego WRN⁸⁹. Natomiast w 1961 r. Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich (TRZZ), Związek Literatów Polskich (ZLP) i WMTKS przygotowały spotkanie z M. Zientarą-Malewską, „zasłużoną bojowniczką o polskość Warmii i Mazur, z okazji 40-lecia pracy społeczno-kulturalnej”⁹⁰. Wydział Kultury WRN wraz ze ZLP urządził publiczne świętowanie jubileuszu 75-lecia urodzin J. Boenigka, połączone z 50-leciem jego pracy twórczej, 24 lipca 1978 r. w sali Kromera w olsztyńskim zamku. Lista osób zaproszonych na jubileusz obejmowała 108 nazwisk wraz z funkcjami lub/i nazwą reprezentowanej organizacji⁹¹.

Zaproszenia na rocznice śmierci są – w kolekcji muzealnej – zdecydowanie rzadsze. Przykładem służą uroczystości zorganizowane w 1958 r. przez Komitet Obchodu XXX Rocznicy Zgonu Andrzeja Samulowskiego⁹². Wtedy też wspomniano 30. rocznicę śmierci ks. Walentego Barczewskiego. W Brąszwałdzie złożono kwiaty na jego grobie, Maria Zientara-Malewska wygłosiła prelekcję, a w części artystycznej

⁸⁶ DH 5564 OMO, Olsztyn 20 XI 1975.

⁸⁷ DH 5625 OMO, Olsztyn 28 III 1959. J. Malewski był m. in. „organizatorem bankowości i spółdzielczości polskiej na Warmii”. Należał do polskich organizacji w Niemczech, w czasie wojny został osadzony w obozach koncentracyjnych. T. Oracki, *Słownik biograficzny...*, s. 206-207.

⁸⁸ E. Sukertowa-Biedrawina była redaktorką, działaczką kulturalno-oświatową, publicystką, literatką, badaczką oraz popularyzatorką dziejów Warmii i Mazur. Ibidem, s. 301.

⁸⁹ DH 5534 OMO, Olsztyn 20 I 1960.

⁹⁰ DH 5536 OMO, H. Skurpski, Olsztyn 2 II 1961.

⁹¹ DH 3653 OMO, Olsztyn 1978.

⁹² DH 5519 OMO, Olsztyn 13 IV-18 V 1958. A. Samulowski (1840-1928) był poetą i księgarzem warmińskim oraz lokalnym działaczem oświatowym. *Andrzej Samulowski (poeta)*, [http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Andrzej_Samulowski_\(poeta\)](http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Andrzej_Samulowski_(poeta)) (data dostępu: 23.09.2024).

wystąpiły zespoły folklorystyczne z powiatu olsztyńskiego⁹³. Są to także rocznice związane ze śmiercią Kopernika⁹⁴.

Wybierane do świętowania okazje wyznaczały hierarchię osób znaczących, a ich osiągnięcia i życiorysy były przedmiotem wiedzy środowiskowej oraz treścią informacji lokalnych. W ten sposób wzmacniały się relacje między tymi ludźmi, którzy byli zaangażowani w nie przez znajomość z jubilatami bądź jako organizatorzy, a do dziedzictwa włączała się ich twórczość oraz rezultaty społecznego zaangażowania.

Zakończenie

John Tunbridge zwracał uwagę na pierwszeństwo pytania „czyje dziedzictwo?” przed „jakie dziedzictwo?”⁹⁵. Analiza zaproszeń wskazuje, że dla uwspólniania dziedzictwa w regionie istotne były więzi tworzące się poprzez odwzajemnianie zaproszeń, zasadniczo w gronie osób pełniących funkcje publiczne. Nawet jeśli analizowane zaproszenia nie były realizowane, czy nie dochodziło do realnego „spotkania”, to interakcja zapośredniczona przez fizyczną formę zaproszenia miała znaczenie dla dziedzictwa w regionie. Współcześnie dziedzictwo na Warmii Mazurach utrwaliło cechy „dziedzictwa wywołującego dysonans” czy też kłopotliwego – takiego, które najczęściej jest instrumentalnie traktowane⁹⁶. Można wnioskować, że znaczne zróżnicowanie kulturowe, cechujące powojenną społeczność Warmii i Mazur, sprzyjało silnemu racjonalizowaniu indywidualnej sprawczości w sferze tworzenia dziedzictwa, w procesie kształtowania tożsamości w odniesieniu do państwa i jego instytucji. Sprawiało, że interakcje częściej były ustrukturuwane, gdyż dotyczyły raczej funkcji i stanowisk niż ról społecznych jednostek jako takich⁹⁷. Jak się zdaje, w tym kontekście należy podkreślić znaczenie inicjatyw, podejmowanych przez lokalne urzędy administracji państwowej, w procesie konstruk-

---

⁹³ MPH 267, Brąswałd, 1 VI 1958.

⁹⁴ Vide np. MPH 728, Sztab Operacji 1001 Frombork został zaproszony na uroczyste ognisko harcerskie poświęcone 427. rocznicy śmierci Mikołaja Kopernika, Toruń 24 V 1970.

⁹⁵ R. Kusek, *John Tunbridge – heritolog przelomu wieków*, [w:] J. Tunbridge, *Zmiana warty...*, s. 6 i 27.

⁹⁶ K. Biskupska, K. Ciechorska-Kulesza, *Kłopotliwe dziedzictwo. Konteksty, interpretacje, działania*, „Kultura i Społeczeństwo” 2024, nr 1, s. 4-6. Vide: J. Majewski, *Niewykorzystane turystycznie obszary dziedzictwa kulturowego na terenach wiejskich*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2019, nr 4, s. 107 i 111.

⁹⁷ A.L. Strauss, *Zwierciadła i maski. W poszukiwaniu tożsamości*, Kraków 2013, s. 66-67.

cji powojennego dziedzictwa kulturowego. W świetle wybranych założeń potwierdza się intuicyjne przeświadczenie, że powojenne dziedzictwo kulturowe na Warmii i Mazurach wylaniało się w rezultacie uzgadniania i formalizowania wzorów działania, za pomocą bezpiecznych kodów kulturowych, definiujących krótkoterminowe interesy w zastanej rzeczywistości. Jak się wydaje, to swoisty tok postępowania osób pochodzących z różnych kulturowo regionów i warstw społecznych przedwojennej Polski. Jest to dziedzictwo społeczeństwa postmigracyjnego.

Bibliografia / References

Literatura

- Achremczyk S., *Akademia Administracji – pierwsza szkoła wyższa w Olsztynie*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2022, z. XXXVI.
- Archer M.S., *Kultura i sprawczość. Miejsce kultury w teorii społecznej*, Warszawa 2019.
- Berlińska D., *Niemieckie dziedzictwo kulturowe jako element rekonstrukcji tożsamości mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim*, [w:] *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 2000.
- Bierkowski T., *Kluby kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945-1949*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1974, nr 3.
- Bilewicz M., *Traumaland. Polacy w cieniu przeszłości*, Kraków 2024.
- Biskupska K., Ciechorska-Kulesza K., *Kłopotliwe dziedzictwo. Konteksty, interpretacje, działania*, „Kultura i Społeczeństwo” 2024, nr 1.
- Blumer H., *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, Kraków 2007.
- Bobryk A., *Tożsamość narodowa i asymilacja. Dylematy integracji*, [w:] *Kultura pogranicza. Pogranicze kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce-Pułtusk 2005.
- Bobryk A., *Usage of mother tongue by minorities in public life in Poland. The example of the German minority*, [w:] *The Fifth International Conference on History and Political Sciences. Proceedings of the Conference (January 23, 2015)*, red. K. Orzechowska, Vienna 2015.
- Burszta W., *Upamiętnianie jako forma praktyki kulturowej*, [w:] *Znaki (nie) pamięci. Teoria i praktyka upamiętniania w Polsce*, red. M. Fabiaszek, A.W. Brzezińska, M. Owsiniński, Kraków 2016.
- Czerwińska K., *Przepakować dziedzictwo. przeszłość jako projekcja rzeczywistości – przypadki śląskie*, Katowice 2018.
- Dekret z dnia 21 kwietnia 1948 r. o zmianie ustawy z dnia 19 lipca 1939 r. o izbach rzemieślniczych i ich związku, Dz.U. 1948, nr 23, poz. 155.
- Dyczewski L., *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4.
- Eisler J., Terlecki R., *O kulturze w PRL* (wywiad przeprowadzony przez B. Polak), „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 10.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., *W uwięzi więzi (społecznych)*, „Societas/Communitas” 2006, nr 1.

- Habielski R., *Przeszłość i pamięć historyczna w życiu kulturalnym PRL*, [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009.
- Kusek R., *John Tunbridge – heritolog przelomu wieków*, [w:] J. Tunbridge, *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2018.
- Łach W.B., *Problem bezpieczeństwa Polski Północnej po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 3.
- Macdonald S., *Heritage Traces, Differences, and Futures: New Research Approaches to Heritage and Society*, [w:] *Heritage and Society*, red. R. Kusek, J. Purchla, Kraków 2019.
- Maciąg R., *Dziedzictwo kulturowe jako temat ponowoczesny*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, z. 1.
- Majewski J., *Niewykorzystane turystycznie obszary dziedzictwa kulturowego na terenach wiejskich*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2019, nr 4.
- Matyja R., *Miejski grunt. 250 lat polskiej gry z nowoczesnością*, Kraków 2021.
- Mazur Z., *Dziedzictwo wyłączone, podzielone, wspólne*, [w:] *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 2000.
- Miechowicz M., *Sytuacja kultury polskiej (ze szczególnym uwzględnieniem plastyki) w latach 1944-1989*, „Zarządzanie w Kulturze” 2002, t. 3.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX-XX w. (do 1945 r.)*, Warszawa 1983.
- Prusiński T., *Jest teatr w Olsztynie*, Olsztyn 2005.
- Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Kultura a rozwój*, red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, Warszawa 2013.
- Sakson A., *Dziedzictwo Prus Wschodnich. Socjologiczne i historyczne studia o regionie*, Dąbrówno 2017.
- Sakson A., *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990.
- Sikorski C., *O zaletach słabej kultury*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2008, nr 6.
- Strauss A.L., *Zwierciadła i maski. W poszukiwaniu tożsamości*, Kraków 2013.
- Sztalt K., *Stanisława Ossowskiego koncepcja dziedzictwa kulturowego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2012, t. 4(40) nr 2.
- Szymczyk J., *Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2019, nr 3.
- Tischner J., *Fenomenologia spotkania*, „Analecta Cracoviensia” 1978, t. X.
- Tunbridge J., *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2018.
- Werner M., *Pomiędzy dumą a niemożnością. Czy Polacy potrzebują kultury narodowej?*, [w:] *Spółczesność polskie dziś. Samoświadomość, uznanie, edukacja*, red. M. Saganik, M. Werner, M. Woźniewska-Działak, Ł. Kucharczyk, Warszawa 2018.
- Woroniecka G., *Interakcja symboliczna a hermeneutyczna kategoria przedrozumienia*, Warszawa 2003.
- Żytniec R., *Losy potomków Michała Kajki*, [w:] *Michał Kajka znany i nieznan poeta z Mazur. Katalog wystawy*, Elk 2023.

Netografia

Andrzej Samulowski (poeta), leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Andrzej_Samulowski_(poeta) (data dostępu: 23.09.2024).

Dom środowisk twórczych w Olsztynie, leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Dom_%C5%9Arodowisk_Tw%C3%B3rczych_w_Olsztynie (data dostępu: 23.02.2024).

Michał Kajka, www.michalkajka.pl/michal-kajka/ (data dostępu: 15.03.2024).

Stefan Nafalski, encyklopediateatru.pl/osoby/19320/stefan-nafalski (data dostępu: 23.11.2024).

Zbiory Biblioteki MWiM

Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur sygn. II/24768/106/1.

Zbiory Działu Historii i Etnografii MWiM.

zaproszenia

DH 211 OMO, Olsztyn 31 XII 1945.

DH 271 OMO, Olsztyn 2 III 1946.

DH 580 OMO, A. Neuman, Olsztyn, 1969.

DH 585 OMO, A. Neumann, Olsztyn 18 IX 1973.

DH 1467 OMO, Olsztyn XI 1946.

DH 1506 OMO, prezydent Olsztyna, X 1949.

DH 1507 OMO, Cz. Browiński, Elbląg wrzesień 1949.

DH 1508 OMO, Cz. Browiński, Olsztyn 4 II 1950.

DH 1509 OMO, Cz. Browiński, Olsztyn 21-22 I 1950.

DH 1510 OMO, Cz. Browiński, Olsztyn 24 V 1950.

DH 1511 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 1949.

DH 1512 OMO, C. Browiński, prezydent Olsztyna z rodziną, 18 II 1950.

DH 1513 OMO, prezydent Olsztyna, 12 III 1950.

DH 1516 OMO prezydent Olsztyna, Olsztyn 1948.

DH 3176 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 21 II 1954.

DH 3178 OMO, Olsztyn 18 XI 1955.

DH 3184 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn marzec 1959.

DH 3185 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn lipiec 1960.

DH 3186 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn lipiec 1960.

DH 3188 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 19 VII 1960.

DH 3189 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 4 IV 1963.

DH 3190 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 28 IX 1964.

DH 3192 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 21 IV 1965.

DH 3196 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn styczeń 1970.

DH 3202 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 6 X 1972.

DH 3204 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, (?) Barczewo 23 II 1973.

DH 3206 OMO, E. Śnieżko-Szafnagłowa, Olsztyn 21 VII 1977.

DH 3653 OMO, Olsztyn 1978.

DH 3699 OMO, J. Boenigk, Warszawa III 1968.

DH 4330 OMO, B. Latosiński, prezydent Olsztyna, 1945.

DH 4331 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 1945.

DH 4336 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 7 VII 1945.

DH 4337 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 7 VIII 1945.

- DH 4342 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 28 IX 1945.
DH 4343 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 29 IX 1945.
DH 4350 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 19 VIII 1945.
DH 4351 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 6 X 1945.
DH 4355 OMO, B. Latosiński, Olsztyn X 1945.
DH 4338 OMO, B. Latosiński, Olsztyn VII 1945.
DH 4339 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 7 VIII 1945.
DH 4340 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 16 VIII 1945.
DH 4341 OMO, B. Latosiński, Olsztyn 19 IX 1945.
DH 5256 OMO, E. Turowski, Bartąg 30 I 1946.
DH 5257 OMO, E. Turowski, Bartąg 31 X 1962.
DH 5519 OMO, Olsztyn 13 IV-18 V 1958.
DH 5521 OMO, H. Skurpski, Olsztyn sierpień 1958.
DH 5522 OMO, H. Skurpski, Olsztyn sierpień 1958.
DH 5529 OMO, H. Skurpski, Olsztyn 29 IX 1968.
DH 5533 OMO, Olsztyn 31 maja 1959.
DH 5534 OMO, Olsztyn 20 I 1960.
DH 5536 OMO, H. Skurpski, Olsztyn 2 II 1961.
DH 5542 OMO, Olsztyn 2 IX 1961.
DH 5564 OMO, Olsztyn 20 XI 1975.
DH 5625 OMO, E. Turowski, Olsztyn 28 III 1959.
DH 6724 OMO, Zygmunt Tworkowski, Olsztyn 18 VIII 1946.
DH 6725 OMO, Olsztyn, 1 IX 1948.
DH 7170 OMO, Nidzica 25 V 1969.
DH 11621 OMO, Olsztyn, X 1945.
DH 13117 OMO, W. Kurkowski (?), Warszawa 1973.
DH 13309 OMO, [nazwisko wydrapano], Olsztyn 14-15 XII 1949.
DH 14544 OMO, M. Waluga, Olsztyn 1981.
DH 18164 OMO, Olsztyn 10 XI 1945.
DH 18172 OMO, Olsztyn 6 XI 1945.
DH 18169 OMO, Olsztyn 19-21 X 1945.
MPH 254, H. Skurpski, Olsztyn, 21 VII 1959.
MPH 267, Brąswald, 1 VI 1958.
MPH 728, Sztab Operacji 1001 Frombork, Toruń 24 V 1970.

inne

- DH 948 OMO, decyzja o zmianie przydziału krowy, Szczytno, 26 I 1946.
DH 1382 OMO, protokół z posiedzenia Wydziału Powiatowego Starostwa Olsztyńskiego, Olsztyn 30 VIII 1945.
DH 2043 OMO, plakat Ligi Morskiej „Święto Morza”, Olsztyn VI 1945.
DH 7995 OMO, anonimowe wspomnienia dotyczące działalności Izby Rzemieślniczej w Olsztynie w 1945 i w 1946.
DH 18158 OMO, plakat olsztyńskiego kina „Polonia” z informacją „o filmie egzotycznym amerykańskiej produkcji pt. «Czarny Księżyc», po 4 X 1945.
DH 18159 OMO, plakat – program kina „Polonia”, Olsztyn 23 X 1945.

Maria Żukowska

ORCID: 0000-0002-3369-2539

maria.zukowska2021@gmail.com

Uniwersytet w Białymstoku, Szkoła Doktorska

Rola Rosji jako wiodącego kraju ZSRR podczas II wojny światowej w świetle podręczników radzieckich. Część II

The Role of Russia as the Leading Country of the USSR During World War II in the Light of Soviet Textbooks. Part II

DOI: 10.34739/doc.2025.22.03

Streszczenie: Analiza radzieckich podręczników do historii z okresu powojennego do czasów pierestrojki Gorbaczowa stanowi kluczowy obszar badawczy dotyczący wpływu treści edukacyjnych na kształtowanie świadomości historycznej. W tych wydaniach Wielka Wojna Ojczyźniana jest prezentowana jako monumentalne wydarzenie w historii ludzkości jako walka sprawiedliwa i wyzwolenicza. Zwraca się uwagę na podkreślanie przewagi oraz zalet ustroju socjalistycznego, a także na wzrost międzynarodowej pozycji Związku Radzieckiego. Jednakże, mimo patriotycznego ducha kształtowanego wśród uczniów, analiza wykazuje, że „szkolna” historia wojny była pełna przemilczeń, eufemizmów i ograniczeń. Elementy te były celowo stosowane w celu promowania wyższości systemu radzieckiego. Taka selektywna prezentacja mogła kształtować jednostronne przekonania i zniekształcać obraz historii, co miało wpływ na świadomość historyczną społeczeństwa radzieckiego.

Słowa kluczowe: Rosja, Związek Radziecki, II wojna światowa, Wielka Wojna Ojczyźniana, podręczniki radzieckie, patriotyzm, system radziecki, edukacja historyczna

Abstract: The analysis of Soviet history textbooks from the post-war period to the times of Gorbachev's perestroika constitutes a key research area concerning the impact of educational content on shaping historical consciousness. In these textbooks, the Great Patriotic War is presented as a monumental event in human history, highlighting its nature as a just and liberating struggle. Emphasis is placed on the superiority and advantages of the socialist system, as well as the rise in the international standing of the Soviet Union. However, despite the patriotic spirit fostered among students, the analysis reveals that the „school” history of the war was filled with omissions, euphemisms, and restrictions. These elements were intentionally introduced to promote the superiority of the Soviet system. Such a selective presentation could shape one-sided beliefs and distort the image of history, impacting the historical consciousness of Soviet society.

Keywords: Russia, Soviet Union, World War II, Great Patriotic War, Soviet textbooks, patriotism, Soviet system, history education

Identyfikacja kluczowych momentów, wydarzeń oraz postaci historycznych, które były podkreślane lub pomijane w poszczególnych okresach

Materiały dotyczące II wojny światowej zajmowały znaczące miejsce w programach nauczania oraz w podręcznikach szkolnych w Związku Radzieckim. Spośród wydarzeń historycznych z lat 1941-1945 szczególnie istotne było upamiętnienie heroicznych dokonań radzieckiego narodu w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Materiał edukacyjny dotyczący tego okresu zajmował znaczną część tekstu podręczników do historii kraju w XX wieku. To podkreślało znaczenie i wyjątkowy wpływ wydarzeń Wielkiej Wojny Ojczyźnianej na dalszy rozwój procesu historycznego. W podręcznikach radzieckich poświęconych współczesnej historii międzynarodowej obszar II wojny światowej stanowił jedynie niewielki fragment ogólnego materiału edukacyjnego związanego z historią innych państw w XX wieku.

Wielka Wojna Ojczyźniana w radzieckich podręcznikach była przedstawiana jako monumentalne wydarzenie w dziejach ludzkości. To wojna całego narodu, dotykająca każdą rodzinę, sprawiedliwa i wyzwolenicza, w walce przeciwko faszyzmowi o wyzwolenie zniszczonej przez niemiecki faszyzm Europy. Podkreślano ratowanie przez Związek Radziecki światowej cywilizacji. Zwycięstwo pokazało przewagę i zdolność do rozwoju socjalistycznego ustroju: „Przed całym światem otworzyły się zalety socjalizmu, jego ogromne możliwości gospodarcze, społeczno-polityczne i duchowe”¹.

W podręcznikach podkreślano, że w wyniku zwycięstwa znacznie wzrosła międzynarodowa pozycja ZSRR, pojawiły się korzystne warunki do walki pracujących ludzi o społeczne i narodowe wyzwolenie, o pokój, demokrację i socjalizm, zwiększył się wpływ partii komunistycznych oraz robotniczych. Dużo uwagi poświęcono powstaniu światowego systemu państw socjalistycznych. Tak więc przedstawienie historii wojny w radzieckich podręcznikach jest przeniknięte ideą starcia nie tylko krajów, ale i systemów politycznych. Analizując radzieckie podręczniki dotyczące Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, zauważa się stały styl prezentacji treści, niezmiennosc opisywanych wydarzeń wojennych oraz spójną periodyzację – elementy te są identyczne we wszystkich wydaniach. Charakteryzują się one jasnym przekazem informacji oraz brakiem sprzeczności.

---

¹ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 11-е изд., Москва 1952, s. 404-405.

Nakłady i liczba kolejnych wydań podręczników są istotne dla określenia ich roli jako źródeł masowych informacji. Przykładowo, książka szkolna A.W. Szestakowa, wydawana między 1937 a 1955 rokiem, została opublikowana łącznie 25 razy w języku rosyjskim, osiągając całkowity nakład prawie 7 milionów egzemplarzy². Dla porównania, w 1963 roku nakład podręczników dla klasy 10 wyniósł 1,2 miliona egzemplarzy³, a w 1977 roku – 2,85 miliona⁴. Jeden z pierwszych podręczników do historii ojczyzny po okresie przebudowy, pod redakcją W.P. Ostrowskiego, miał nakład 3 milionów 18 tysięcy⁵. Warto podkreślić, że kolejność przedstawiania wydarzeń wojennych – bitew i starć – oraz periodyzacja wojny pozostały praktycznie niezmienione nawet w większości współczesnych podręczników.

Przy opisywaniu pierwszego etapu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, obowiązkowymi tematami były agresja Niemiec na Związek Radziecki, przekształcenie gospodarki narodowej na tryb wojenny oraz bitwa o Moskwę. Drugi etap wiąże się z kluczowym przełomem w toku wojny i obejmuje takie wydarzenia jak bitwa stalingradzka, bitwa na łuku Kurskim, natarcie Armii Czerwonej na zachód oraz bitwa o Dniepr. Trzeci etap ukazywał wyzwolenie terytoriów ZSRR, krajów europejskich i upadek Berlina. Obowiązkowymi tematami w radzieckich podręcznikach była polityka zagraniczna ZSRR w tym okresie, konferencje przywódców państw antyhitlerowskiej koalicji, działalność partyzancka, heroiczna praca ludności na tyłach frontu („Wszystko dla frontu, wszystko dla Zwycięstwa!”).

Od końca lat 50. nazwisko Józefa Stalina rzadko pojawiało się w podręcznikach. Zasadniczo ukazywano je tylko w kontekście utworzenia Państwowego Komitetu Obrony oraz przemówienia radiowego z 3 lipca 1941 roku, a także jako jednego z uczestników konferencji międzynarodowych obok Churchilla i Roosevelta. Po śmierci Stalina i XX Zjeździe KPZR zniknęły z tekstu podręczników informacje o tzw. dziesięciu uderzeniach Stalina, zastąpione przez wzmianki o kulcie jednostki. W podręczniku z 1963 roku winą za nieudane rozpoczęcie

---

² Е.Д. Гордина, *История как инструмент патриотического воспитания в СССР накануне и в начале Великой Отечественной войны*, „Преподавание истории в школе” 2010, nr 3, s. 9-13.

³ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 22-е изд, Москва 1963, s. 336.

⁴ В.М. Балев, И.Б. Берхин, М.П. Ким, П.И. Потемкин, *История СССР (1938-1976 гг.)*. Учебник для 10 класса, 6-е изд., Москва 1977, s. 256.

⁵ В.П. Островский, В.И. Старцев, Б.А. Старков, Г.М. Смирнов, *История Отечества. Учебник для 11 класса средней школы*, Москва 1992, s. 287.

wojny obarczono Stalina, a także kierownictwo Ludowego Komisariatu Obrony i Sztabu Generalnego – S.K. Timoszenkę i G.K. Żukowa⁶.

Interesującym aspektem materiału dotyczącego historii wojny jest całkowite pominięcie strat wśród wojskowych i ludności cywilnej, a także brak informacji o szkodach materialnych. Statystyki strat były podawane jedynie dla Niemiec i ich sojuszników. Radzieckim uczniom przedstawiano informacje o udziale Armii Czerwonej w wyzwoleniu krajów europejskich⁷ oraz Japonii⁸. Podręczniki z lat 50. nie zawierały informacji o najbardziej tragicznych wydarzeniach wojny. Na przykład, w książce z 1952 roku nie wspominało o fakcie, że na początku wojny wróg zajął kilkadziesiąt miast, a informacje na ten temat mogły być pozyskane jedynie z rozdziałów dotyczących kontrofensywy Armii Czerwonej i wyzwolenia okupowanych obszarów ZSRR, aż do opisu wydarzeń wojennych z 1943 roku⁹. Tamże, w temacie *Porażka japońskich imperialistów* nie było informacji na temat amerykańskich bombardowań atomowych Hiroszimy i Nagasaki¹⁰.

W okresie zimnej wojny radzieckie podręczniki historyczne poświęcały niewiele uwagi międzynarodowym aspektom II wojny światowej. Ta kwestia była podsumowywana jedynie poprzez wzmianki o konferencjach przywódców państw antyhitlerowskiej koalicji i wskazywano na to, że główną przyczyną wojny było starcie imperialistycznych mocarstw o dominację globalną. Relacje ZSRR z aliantami były opisywane jako złożone i pełne sprzeczności. Wielka Brytania i Stany Zjednoczone były prezentowane jako państwa kapitalistyczne i geopolityczni przeciwnicy ZSRR. Zaznaczano, że przywódcy tych krajów działali wyłącznie w swoich interesach: przez trzy lata opóźniali otwarcie drugiego frontu i przystąpili do działań wojennych dopiero wtedy, gdy stało się jasne, że ZSRR może pokonać Niemcy bez ich pomocy. Trzeba uznać, że radziecka historiografia w okresie od lat 60. do początku lat 80. XX wieku cechowała się poszerzaniem zakresu wykorzystywanych źródeł przy zachowaniu dotychczasowych metodologicznych podejść. Zauważalne było pojawienie się kompleksowych prac dotyczących historii dyplomacji

---

⁶ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР...*

⁷ А.М. Пенкратова, *История СССР (1894-1951). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1952, s. 385-387.

⁸ Ibidem, s. 399-401.

⁹ Ibidem, s. 284, 376.

¹⁰ Ibidem, s. 400.

wojennej, strategii państw sojuszniczych w okresie konfliktu zbrojnego, kwestii otwarcia drugiego frontu oraz innych istotnych zagadnień¹¹.

Na początkowych latach lat 60. XX wieku w społeczeństwie radzieckim zauważono wyraźne nasilenie nastrojów zmęczenia i rozczarowania, które wywołane były niestabilnością polityczną panującą w tym okresie. Wyraźnie zaznaczała się tendencja ku poszukiwaniu stabilności oraz uporządkowania w ramach sytuacji społecznej. Przejawiające się nastroje wytworzyły kontekst społeczno-psychologiczny, sprzyjający wzrostowi wpływu konserwatywnego skrzydła w radzieckim kierownictwie. W tym samym okresie historycy opracowali dzieło zatytułowane *Historia Wielkiej Wojny Ojczyźnianej ZSRR 1941-1945*, które stało się oficjalną narracją wojenną na długie dziesięciolecie¹². Równocześnie wydarzenia wojenne stanowiły istotne narzędzie w sferze społeczno-politycznej, pełniąc rolę punktu odniesienia dla państwowej ideologii. Podejmowano jednocześnie liczne działania dla upowszechnienia gloryfikowanej wersji historii wojny i utrzymania jej w publicznej świadomości historycznej.

Podręczniki z okresu radzieckiego przekonywały uczniów, że sojusznicy dążyli do zdobycia strategicznych obszarów i regionów ekonomicznych, a „walka przeciwko hitlerowskim najeźdźcom stopniowo ewoluowała w kierunku walki ludności pracującej przeciwko

¹¹ Л.В. Поздеева, *Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1941-1945*, Москва 1969; И.Н. Ундасынов, *Из истории второго фронта (декабрь 1941 г.-июль 1942 г.)*, Москва 1964; В.А. Секистов, Г.И. Короткое, *Устами американцев*, Москва 1978; И.Н. Земсков, *Дипломатическая история второго фронта в Европе*, Москва 1982; А.Ю. Борисов, *СССР и США. Союзники в годы войны 1941-1945*, Москва 1983; Ю. А. Кузнец, *Вступление США во Вторую мировую войну*, Москва 1962.

¹² *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг.*, ред. П.Н. Поспелов, В.А. Андреев, А.И. Антонов, И.Х. Баграмян, П.А. Белов, Е.А. Болтин, М.Г. Брагин, Ф.И. Голиков, А.А. Гречко, И.Д. Елисеев, А.С. Желтов, П.А. Жилин, Е.М. Жуков, Н.А. Журавлев, И.Н. Земсков, Л.Ф. Ильичев, Д.М. Кукин, В.В. Курасов, А.П. Кучкин, И.И. Минц, В.П. Московский, Г.Д. Обичкин, З.С. Осипов, Б.Н. Полевой, С.И. Руденко, А.Л.Сидоров, В.Д. Соколовский, Б.С. Тельпуховский, А.А. Тимофеевский, В.М. Хвостов, Н.И. Шатагин, *Подготовка и развязывание войны империалистическими державами*, т. 1, Москва 1960; *Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. - ноябрь 1942 г.)*, т. 2, Москва 1961; *Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г.- декабрь 1943 г.)*, т. 3, Москва 1961; *Изгнание врага из пределов Советского Союза и начало освобождения народов Европы от фашистского ига (1944 год)*, т. 4, Москва 1962; *Победоносное окончание войны с фашистской Германией. Поражение империалистической Японии (1945 г.)*, т. 5, Москва 1963; *Итоги Великой Отечественной войны*, т. 6, Москва 1965.

przedstawicielom wielkiej burżuazji i ziemiaństwa, transformując się w ruchy ludowo-demokratyczne oraz socjalistyczne rewolucje”¹³. Pakt Ribbentrop-Mołotow interpretowany był w tamtym czasie w kontekście konfliktu między „siłami reakcji” a „siłami postępu społecznego”. Według oficjalnej narracji przedstawionej w podręcznikach historycznych układ ten został uznany za działanie wymuszone, pomijając przy tym informacje dotyczące tajnych protokołów. Co więcej, wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Polski było prezentowane jako akt udzielania pomocy narodom sojuszniczym. Po dokonaniu oceny, że Anglia i Francja unikają podpisania równoprawnego trójstronnego porozumienia o współpracy oraz wykazują skłonność do wykorzystania faszystujących Niemiec przeciwko ZSRR, rząd radziecki zdecydował się na zawarcie paktu o nieagresji z Niemcami, który został zaproponowany przez stronę niemiecką. Podczas negocjacji rząd radziecki kierował się wskazówkami W.I. Lenina dotyczącymi konieczności wykorzystania istniejących sporów między imperialistycznymi państwami w celu zapobieżenia ich wspólnym działaniom i soюзom przeciwko ZSRR. „Pakt o nieagresji, obowiązujący na okres 10 lat, został podpisany 23 sierpnia 1939 roku. Zgodnie z jego postanowieniami, obie strony zobowiązały się do powstrzymania się od wszelkich form przemocy, agresji oraz ataku względem siebie, zarówno indywidualnie, jak i we współpracy z innymi państwami. Poprzez nawiązanie tego porozumienia z Niemcami Związek Radziecki uniknął zaangażowania w wojnę na dwóch frontach w niezwykle niekorzystnych warunkach międzynarodowych, jednocześnie zyskując czas na umocnienie obronności kraju”¹⁴.

Autorzy podręczników z lat 80. zaznaczali, że podpisanie paktu o nieagresji z Niemcami pozwoliło uniknąć wojny na dwóch frontach, dało czas na wzmocnienie obrony kraju oraz zapobiegło utworzeniu jednolitego antyradzieckiego bloku imperialistycznych państw. Informacja o istnieniu tajnych protokołów do tego paktu nie była przekazywana uczniom. Trudnym tematem dla wszystkich autorów podręczników były przyczyny porażek Armii Czerwonej na samym początku wojny, w 1941 roku. Wiele z nich tłumaczyło odwrót wojska na początku wojny nieoczekiwanym atakiem i militarną potęgą Niemiec. „Armia niemiecka była najlepiej przygotowana,

---

¹³ *Новейшая история (1939-1981). Учебник для 10 класса школы*, red. В.К. Фураева, Москва 1982, s. 34.

¹⁴ *Ibidem*, s. 15.

uzbrojoną i doświadczoną ze wszystkich armii krajów kapitalistycznych¹⁵. Jednak w późniejszym podręczniku autorstwa I.B. Berchina, wydanym z innymi współautorami w okresie „odwilży”, całą winę za ówczesną sytuację zrzucano na Naczelne Dowództwo (J. Stalina, S. Timoszenkę i G. Żukowa), które nie podjęło odpowiednich działań w celu wzmocnienia gotowości bojowej armii, choć było jasne, że „pomimo istnienia paktu o nieagresji, faszystowskie Niemcy w końcu rozpoczną wojnę przeciwko ZSRR”¹⁶. W latach 80., w okresie stagnacji, w podręcznikach nie wspomniano już o odpowiedzialności kierownictwa kraju – wszystkie niepowodzenia tłumaczono jedynie nagłym atakiem.

W podręcznikach nie poruszano także problemu kolaboracji. W książce autorstwa W.D. Esakowa i współautorów cytowano rozmowę M.I. Kalinina z agitatorami frontowymi z 4 sierpnia 1943 roku, gdzie wspomniano jedynie o „kilku znikomych wyjątkach”, gdy radzieccy obywatele zgodzili się pracować dla Niemców. Podręczniki były prześięknięte duchem przyjaźni i „jedności narodów ZSRR” jako ważnego czynnika zwycięstwa. Jaskrawym przykładem była historia o tym, że turkmeńskie kobiety dobrowolnie i bezinteresownie przekazały na cele frontu 7392 kilogramów złotych i srebrnych ozdób¹⁷.

Charakterystyczną cechą występującą w podręcznikach była skłonność do nadawania historii symbolicznego i mitologicznego wymiaru. Symbole historyczne wyraźnie kontrastują z aktualnymi danymi historiograficznymi. Jednym z najbardziej wyrazistych przykładów był czyn Aleksieja Matrosowa. Choć nie był pierwszym, kto się poświęcił, zasłaniając ciałem wrogi karabin maszynowy, to jego działanie zostało szczególnie wyeksponowane. Rzeczywista data tego bohaterskiego aktu – 27 lutego 1943 roku – w szkolnych podręcznikach została zastąpiona inną, niezgodną z faktycznymi wydarzeniami, lecz związana z 25. rocznicą powstania Armii Czerwonej¹⁸. Pierwsze upamiętnienie tej daty miało miejsce w rozkazie Stalina nr 269 z 8 września 1943 roku¹⁹, który został następnie zawarty we

---

¹⁵ И.Б. Берхин, М.П. Ким, П.И. Потёмкин, *История СССР (1938-1978). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1980, s. 96-97.

¹⁶ Ibidem, s. 31.

¹⁷ В.Д. Есаков, Ю.С. Кукушкин, А.П. Ненароков, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, ред. Ю.С. Кукушкина, 3-е издание, Москва 1986, s. 86.

¹⁸ Т.С. Голубева, А.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории СССР. Учебная книга для 4 класса*, ред. Н.П. Кузина, 11-е издание, Москва 1981, s. 187-188.

¹⁹ *Приказ наркома обороны СССР № 269 о присвоении 254 гвардейскому стрелковому полку имени Александра Матросова и зачислении его навечно*

wszystkich radzieckich podręcznikach. Symbolizacja czynu Matrosowa stanowiła element budowania modelu „bohatera wzorcowego”, który miał charakter nie tylko militarny, lecz przede wszystkim pedagogiczno-ideologiczny.

W podręczniku dla czwartoklasistów autorstwa T.S. Golubiejew i L.S. Gellersztejna, wielokrotnie pojawiają się nazwiska bohaterów: Nikołaj Gastello, Wiktor Talalichin, Aleksiej Maresiew, Fiodor Polietajew, bohaterów zgrupowania „Panfilowcy”, obrońców Sewastopola i Stalingradu, partyzantów, komsomolców, pionierów. Opowiada się o bohaterstwie generała Dmitrija Karbyszewa, młodogwardzistów, obronie Domu Pawłowa²⁰. Francuski badacz M. Ferro, w książce *Jak historię opowiadają dzieciom w różnych krajach świata*, częściowo ma rację, wskazując na marksistowską specyfikę nauczania historii w ZSRR. Twierdzi, że w radzieckiej historiografii „podważana jest i umniejszana rola jednostki”²¹. Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej nie można było jednak w czasach radzieckich badać bez uwzględnienia czynnika indywidualnego – biografii bohaterów. Paradoksalnie, po odrzuceniu marksistowskiej ideologii, z wielu podręczników praktycznie zniknęły informacje o realnych ludzkich losach, co sprawiło, że stały się one suche i mało interesujące. Obecnie nie wywierają one żadnego emocjonalnego wpływu na uczniów.

W radzieckich podręcznikach duże znaczenie przywiązywano do emocjonalnego oddziaływania tekstu: aktywnie wykorzystywano dzieła literatury pięknej z lat wojennych oraz historyczne dokumenty (*Z wyroku Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, Z książki marszałka G.K. Żukowa „Wspomnienia i refleksje” i in.*)²². Nie niosły one dodatkowych informacji, lecz kreowały określony nastrój emocjonalny. Przy analizie tych podręczników łatwo dostrzec ewolucję mitologii dotyczącej Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Spośród licznych wątków i sprzeczności tej wojny na każdym etapie przekształceń społeczeństwa radzieckiego/rosyjskiego, wybierane są i podkreślane te aspekty, które nie są charakterystyczne dla rzeczywistej Wielkiej Wojny, lecz bardziej odpowiadają perspektywie,

---

в списки 254 гвардейского стрелкового полка. 8 сентября 1943 г., <https://docs.historyrussia.org/nodes/300699> (data dostępu: 1.03.2024).

²⁰ Т.С. Голубева, Л.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории...*, s. 255.

²¹ М. Ферро, *Как рассказывают историю детям в разных странах мира*, Москва 1992, s. 158.

²² Г.К. Жуков, *Воспоминания и размышления*, Москва 1969.

jaką chcieliby zobaczyć autorzy podręczników, uwzględniając aktualne zmiany polityczne. Ogólnie rzecz biorąc, radzieccy uczniowie, z jednej strony, byli wychowywani w duchu patriotyzmu i zainteresowania historią Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, ale z drugiej, „szkolna” historia walk była pełna przemilczeń, eufemizmów i ograniczeń, które były wprowadzane w jednym celu – przekonanie o wyższości systemu radzieckiego.

Polityczne i ideologiczne przemiany a treści podręczników

Analiza wpływu zmian politycznych w ZSRR na treści podręczników oraz sposób interpretacji historii stanowi kluczowy obszar badawczy. Polityczne przemiany w Związku Radzieckim, takie jak okres destalinizacji, ewolucja polityki oraz zmiany ideologiczne, wywarły istotny wpływ na zawartość książek historycznych. Przekształcenia w kraju często znajdowały odzwierciedlenie w treściach prezentowanych w podręcznikach. W zależności od kontekstu politycznego pewne wydarzenia były podkreślane, inne celowo pomijane, a sposób interpretacji historii był dostosowywany do aktualnej linii politycznej. Badania nad nauczaniem historii wskazują na jego instrumentalne zastosowanie – wprowadzenie ideologii komunistycznej do umysłów uczniów. Ideologiczne wytyczne stały się decydującym czynnikiem umacniającym treść kształcenia historycznego kosztem autentyczności historiograficznej i naukowej obiektywności. Wnioski badawcze skłaniają do opinii o zbytnej ideologizacji nauczania historii w szkołach w okresie radzieckim.

Wnioski płynące z wydarzeń Wielkiej Wojny Ojczyźnianej oraz całego okresu II wojny światowej stanowią niepodważalne dowody na znaczącą rolę aktywności społecznej w toku historycznym. To właśnie dzięki determinacji i wysiłkom różnych środowisk II wojna światowa przyjęła charakter sprawiedliwej i wyzwolenczej konfrontacji. Początkowo imperialiści zakładali, że konflikt ten przyczyni się do unieszczenia lub znacznego osłabienia systemu socjalistycznego, lecz w rzeczywistości to właśnie struktury kapitalistyczne doświadczyły znacznego uszczerbku, pozostawiając po sobie ogromne straty oraz zniszczenia. Przez udział w wyzwolaniu narodów Europy spod faszyzmu oraz narodów Azji spod japońskiego ucisku Związek Radziecki tworzył wizję swojego „proletariackiego internacjonalizmu” oraz międzynarodowej solidarności z pracującymi ludźmi z różnych krajów. To działanie stanowiło wyraźną manifestację wizji Związku

Radzieckiego, kreującego się jako obrońca swobodnego narodowego rozwoju ludów oraz niezłomny bastion walki o demokrację, pokój i wolność, czego świadectwem był udział w globalnym konflikcie. Był to oficjalny i powszechny przekaz w polityce i propagandzie ZSRR, jak i krajów zależnych.

Przezwyciężenie wyzwań i odniesienie zwycięstwa w czasie konfliktu zbrojnego często determinowane jest przez wyrafinowane aspekty wojskowej strategii. Związek Radziecki podczas II wojny światowej ujawnił znaczące umiejętności i wybitne przywództwo militarne w różnorodnych obszarach operacyjnych. Jego dominacja objawiła się w starciach, gdzie doskonalono taktykę, w sztuce operacyjnej, którą wykazano w prowadzeniu działań operacyjnych, a także w globalnym kierowaniu kampaniami. Wypracowano nową, wysoce efektywną formę działań strategicznych – operacje grupy frontów, skoordynowane pod kontrolą Wojskowego Komitetu Operacyjnego. To podejście okazało się kluczowe w ostatecznym przełomie w wojnie, przyczyniając się do skuteczności działań i zapewnienia zwycięstwa.

Rola Rosji jako wiodącej republiki Związku Radzieckiego w kontekście historycznym II wojny światowej była kluczowa z punktu widzenia dominującego wpływu na przebieg konfliktu, wyniki decydujących bitew i ostateczne pokonanie Niemiec faszystowskich. ZSRR, będąc główną siłą militarną koalicji antyhitlerowskiej, zapoczątkował oraz przyczynił się do zwycięskiego obrotu wojny, co miało niebagatelne znaczenie dla utrzymania wolności narodów świata przed podporządkowaniem się reżimowi faszyzmu. Przedstawienie roli Związku Radzieckiego w kontekście II wojny światowej wymaga analizy strategicznych wydarzeń i wpływu radzieckich działań na bieg konfliktu. W 1941 roku ZSRR zdołał zatrzymać ofensywę militarnej maszyny hitlerowskiej, której apogeum nastąpiło w momencie, gdy Wielka Brytania była osłabiona, a zasoby militarne Stanów Zjednoczonych jeszcze się kształtowały. Kluczowe zwycięstwo pod Moskwą zburzyło mit niezwyciężonej niemieckiej armii, co z kolei doprowadziło do wzrostu ruchu oporu i umocnienia antyfaszystowskiej koalicji. To działanie ZSRR stanowiło punkt zwrotny w historii II wojny światowej, zmieniając strategiczny bieg konfliktu.

W wyniku zaciętych starć z przeważającą siłą głównego bloku faszystowskiego, reprezentowanego przez nazistowskie Niemcy, Związek Radziecki osiągnął decydujący przełom w toku II wojny

światowej, który przyniósł zdecydowane korzyści antyfaszystowskiej koalicji w 1943 roku. Po klęsce pod Stalingradem, Niemcy i następnie Japonia zmieniły swoją strategię wojenną z ofensywnej na defensywną. Bitwa pod Kurskiem ostatecznie złamała zdolność niemieckiej armii do przejścia strategicznej inicjatywy oraz zatrzymania postępów Armii Czerwonej. Zniszczenie wschodniego frontu otworzyło drogę dla sił radzieckich ku wyzwoleniu Europy. W latach 1944-1945 Związek Radziecki odegrał kluczową rolę w procesie wyzwolenia Europy spod jarzma nazistowskiego. Likwidując faszystowską dominację nad znaczną częścią pokonanych narodów, umożliwił zachowanie ich bytu. To działanie stanowiło istotny etap w kontekście zakończenia II wojny światowej i kształtowania się nowej geopolitycznej rzeczywistości w Europie.

W czasie II wojny światowej Związek Radziecki odegrał istotną rolę w strategicznych działaniach wojennych, przyczyniając się do ostatecznego zwycięstwa nad siłami faszystowskiego bloku. Jego zaangażowanie w kampanię militarną miało decydujący wpływ na rozbięcie głównych sił zbrojnych Niemiec i Japonii, co bezpośrednio zaowocowało całkowitą i bezwarunkową kapitulacją tych państw. Wnioskowanie na temat roli Związku Radzieckiego w II wojnie światowej opiera się na danych militarnych oraz porównaniu działań Armii Czerwonej z wojskami sojuszniczymi państw angloamerykańskich. Armia Czerwona prowadziła aktywną kampanię militarną przeciwko głównym siłom niemieckim. W latach 1941-1942 większość armii III Rzeszy została skoncentrowana na froncie wschodnim, a w kolejnych latach na tym odcinku operacyjnym działało dwie trzecie oddziałów Wehrmachtu. Nawet po otwarciu drugiego frontu, wschodni pozostał kluczowy dla Niemiec. Ciągła strategiczna ofensywa Armii Czerwonej w latach 1943-1945, prowadzona z intensywnym wysiłkiem i szybkim tempem, przyczyniła się do skrócenia trwania konfliktu, co stworzyło dogodne warunki dla działań sojuszniczych i zmotywowało je do intensyfikacji wysiłków wojennych w obawie przed opóźnieniem w procesie wyzwolenia Europy.

Związek Radziecki doznał ogromnych strat, odgrywając kluczową rolę w zwycięstwie nad faszyzmem. Społeczeństwo ZSRR poniosło największe ofiary w walce o triumf nad tym reżimem. Niemniej jednak, analizując te straty, istotne jest skoncentrowanie się na głównym rezultacie wojny. Faszystowskie Niemcy zostały pokonane, hitleryzm został wykorzeniony, a przez blisko pół wieku Europa uniknęła kolejnych konfliktów zbrojnych. Jednocześnie ZSRR

osiągnął zapewnienie sobie gwarancji bezpieczeństwa na swoich nowych, poszerzonych granicach. Wielką Wojnę Ojczyźnianą wygrał radziecki naród, który ponosił niezliczone ofiary w imię zwycięstwa. Jednakże z owoców tej wygranej korzystał przede wszystkim Stalin i jego reżim. „Mądrość kierownictwa stalinowskiego” została okrzyknięta główną przyczyną sukcesu ZSRR. Stalin został przekształcony w wielkiego stratega, autora i motywatora wszystkich sukcesów Armii Czerwonej. Osiągnięte zwycięstwo stało się najważniejszym i najbardziej stabilnym fundamentem kultu jednostki przywódcy. Minęło wiele czasu, zanim możliwe było wydanie zdecydowanej oceny: sukces w wojnie był efektem osiągniętym nie dzięki, lecz pomimo Stalina i stalinizmu.

Wnioski i podsumowanie

Przeprowadzona analiza sposobu prezentacji roli Rosji jako wiodącej republiki ZSRR podczas II wojny światowej i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w radzieckich podręcznikach do historii ukazuje, że od powojennych lat aż do czasów rządów Gorbaczowa opinie na temat kluczowych wydarzeń wojennych są bardzo jednolite. Zauważalne jest dążenie większości autorów do stworzenia klasycznych tekstów, zbliżonych stylem, konsekwencją i klarownością, zwłaszcza w podkreślaniu bohaterstwa radzieckiego narodu, pracy zaplecza w czasie wojny, ruchu partyzanckiego, a także opisach wydarzeń wojennych, przebiegu bitew i potyczek. Jednak równie wyraźnie zauważalna jest tendencja do ideologicznego skostnienia, zaniedbywania niepokojących tematów i stronniczości. Analizując podręczniki, można wyraźnie dostrzec ewolucję mitologii dotyczącej Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Spośród licznych wątków i sprzeczności związanych z tym konfliktem na każdym etapie przemian społecznych w Rosji wyróżniane są i podkreślane te aspekty, które nie odzwierciedlają charakteru samej Wojny Ojczyźnianej, lecz raczej kreują obraz wojny, jaki chcą przedstawić autorzy podręczników zgodnie z dynamicznym kontekstem politycznym. Zmiany w treściach podręczników stanowiły część szeroko zakrojonego procesu politycznego, mającego na celu dostosowanie oficjalnej narracji do nowych kierunków politycznych. Analiza treści podręczników historycznych pozwala na stwierdzenie niejednokrotnie rażącej nieprawdziwości przedstawionych informacji. Znany radziecki historyk, Jurij Afanasjew, zauważył: „Niewątpliwie

nie ma kraju na świecie, który posiadałby historię tak sfalszowaną jak nasza, zwłaszcza w odniesieniu do historii ZSRR²³.

Bibliografia / References

- Afanas'ev Ū.N., *Perestrojka i istoričeskoe znanie*, „Literaturnaâ Rossiâ”, 17 iünâ 1988. [Афанасьев Ю.Н., *Перестройка и историческое знание*, „Литературная Россия”, 17 июня 1988].
- Balev V.M., Berhin I.B., Kim M.P., Potemkin P.I., *Istoriâ SSSR (1938-1976 gg.). Učebnik dlâ 10 klassa*, 6-eizd., Moskva 1977. [Балев В.М., Берхин И.Б., Ким М.П., Потемкин П.И., *История СССР (1938-1976 гг.). Учебник для 10 класса*, 6-е изд., Москва 1977].
- Bazilevič K.V., Bahrušin S.V., Pankratova A.M., Foht A.V., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, 22-e izd, Moskva 1963. [Базилевич К.В., Бахрушин С.В., Панкратова А.М., Фохт А.В., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 22-е изд, Москва 1963].
- Bazilevič K.V., Bahrušin S.V., Pankratova A.M., Foht A.V., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, 11-e izd., Moskva 1952. [Базилевич К.В., Бахрушин С.В., Панкратова А.М., Фохт А.В., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 11-е изд., Москва 1952].
- Berhin I.B., Kim M.P., Potëmkin P.I., *Istoriâ SSSR(1938-1978). Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, Moskva 1980. [Берхин И.Б., Ким М.П., Потёмкин П.И., *История СССР (1938-1978). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1980].
- Borisov A.Ū., *SSSR i SŠA. Soŭzniki v gody vojny1941-1945*, Moskva 1983. [Борисов А.Ю., *СССР и США. Союзники в годы войны 1941-1945*, Москва 1983].
- Esakov V.D., Kukuškin Ū.S., Nenarokova.P., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, red. Ū.S. Kukuškina, 3-e izdanie, Moskva 1986. [Есаков В.Д., Кукушкин Ю.С., Ненароков А.П., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, red. Ю.С. Кукушкина, 3-е издание, Москва 1986].
- Ferro M., *Kak rasskazyvaŭt istoriŭ detâm v raznyh stranah mira*, Moskva 1992. [Ферро М., *Как рассказывают историю детям в разных странах мира*, Москва 1992].
- Golubeva T.S., Gellerštejn L.S., *Rasskazy po Istorii SSSR. Učebnaâ kniga dlâ 4 klassa*, red. N.P. Kuzina, 11-eizdanie, Moskva 1981. [Голубева Т.С., Геллерштейн Л.С., *Рассказы по истории СССР. Учебная книга для 4 класса*, red. Н.П. Кузина, 11-е издание, Москва 1981].
- Gordina E. D., *Istoriâ kak instrument patriotičeskogo vospitaniâ v SSSR nakanune i v načale Velikoj Otečestvennoj vojny*, „Prepodavanie istorii v škole” 2010, nr 3. [Гордина Е. Д., *История как инструмент патриотического воспитания в СССР накануне и в начале Великой Отечественной войны*, „Преподавание истории в школе” 2010, nr 3].

²³ Ю.Н. Афанасьев, *Перестройка и историческое знание*, „Литературная Россия”, 17 июня 1988.

- Istoriâ Velikoj Otečestvennoj vojny Sovetskogo Soûza 1941-1945: v šestitomah*, red. P.N. Pospelov, V.A. Andreev, A.I. Antonov et al., Moskva 1961-1965. [*История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945: в шести томах*, red. П.Н. Поспелов, В.А. Андреев, А.И. Антонов et al., Москва 1961-1965].
- Kuznec Ū. L., *Vstuplenie SŠA vo Vtoruju mirovuu vojnu*, Moskva 1962. [Кузнец Ю. Л., *Вступление США во Вторую мировую войну*, Москва 1962].
- Novejšaa istoriâ (1939-1981). Učebnik dlâ 10 klassa školy*, red. V. K. Furaeva, Moskva 1982. [*Новейшая история (1939-1981). Учебник для 10 класса школы*, red. В.К. Фураева, Москва 1982].
- Ostrovskij V.P., Starcev V.I., Starkov B.A., Smirnov G.M., *Istoriâ Otečestva. Učebnik dlâ 11 klassa srednej školy*, Moskva 1992. [Островский В.П., Старцев В.И., Старков Б.А., Смирнов Г.М., *История Отечества. Учебник для 11 класса средней школы*, Москва 1992].
- Penkratova A.M., *Istoriâ SSSR (1894-1951). Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, Moskva 1952. [Пенкратова А.М., *История СССР (1894-1951). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1952].
- Pozdeeva L.V., *Anglo-amerikanske otnošení v gody vtoroj mirovoj vojny 1941-1945*, Moskva 1969. [Поздеева Л.В., *Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1941-1945*, Москва 1969].
- Prkaz narkoma oborony SSSR № 269 o prisvoenii 254 gvardejskomu strelkovomu polku imeni Aleksandra Matrosova i začislenii ego navečno v spiski 254 gvardejskogo strelkovogo polka. 8 sentâbrâ 1943 g.* [Приказ наркома обороны СССР № 269 о присвоении 254 гвардейскому стрелковому полку имени Александра Матросова и зачислении его навечно в списки 254 гвардейского стрелкового полка. 8 сентября 1943 г., <https://docs.historyrussia.org/nodes/300699> (data dostępu: 1.03.2024)].
- Sekistov V.A., Korotкое G.I., *Ustami amerikancev*, Moskva 1978. [Секистов В.А., Короткое Г.И., *Устами американцев*, Москва 1978].
- Undasynov I.N., *Iz istorii vtorogo fronta (dekabr' 1941 g.-iûl' 1942 g.)*, Moskva 1964. [Ундасынов И.Н., *Из истории второго фронта (декабрь 1941 г.-июль 1942 г.)*, Москва 1964].
- Zemskov I.N., *Diplomatičeskaâ istoriâ vtorogo fronta v Evrope*, Moskva 1982. [Земсков И.Н., *Дипломатическая история второго фронта в Европе*, Москва 1982].
- Žukov G.K., *Vospominaniâ i razmyšleniâ*, Moskva 1969. [Жуков Г.К., *Воспоминания и размышления*, Москва 1969].

Józef Szymeczek

ORCID: 0000-0002-6157-6324

jozef.szymeczek@osu.cz

University of Ostrava,

Faculty of Education

Czech Republic

Introduction of Bilingualism and Dual Naming in the Czech Republic Using the Example of the Polish Minority

Wprowadzenie dwujęzyczności i dwujęzycznych nazw
miejscowości w Republice Czeskiej
na przykładzie mniejszości polskiej

DOI: 10.34739/doc.2025.22.04

Abstract: The article presents the process of introducing European standards in the field of bilingualism and dual nomenclature. It also describes its impact on the mutual relations between Czechs and Poles in Zaolzie. The article discusses the legal regulations in this area in the Czech Republic and the activities of the Polish minority striving to put them into practice. The article does not avoid describing sensitive issues such as the destruction of bilingual signs with double names of places and streets, or the growing wave of aversion towards Poles. At the same time, the issue of the Polish minority's rights is presented from the viewpoint of the national majority.

Keywords: Zaolzie, Polish minority, bilingual naming, Polish-Czech relations

Streszczenie: Artykuł przedstawia proces wprowadzania europejskich standardów w zakresie dwujęzyczności i podwójnych nazw miejscowości. Opisuje również jego wpływ na wzajemne relacje między Czechami i Polakami na Zaolziu. Omawia regulacje prawne w tym zakresie w Republice Czeskiej oraz działania mniejszości polskiej dążącej do ich wdrożenia. Nie unika on opisu kwestii drażliwych, takich jak niszczenie dwujęzycznych tablic z podwójnymi nazwami miejscowości i ulic czy narastającej fali niechęci do Polaków. Jednocześnie kwestia praw mniejszości polskiej przedstawiona jest z perspektywy narodu większościowego.

Słowa kluczowe: Zaolzie, mniejszość polska, dwujęzyczne nazwy miejscowości, stosunki polsko-czeskie

Poles are a traditional national minority in the Czech Republic. The autochthonous Polish population in the Czech Republic lives predominantly in Zaolzie, a part of Těšín Silesia west of the Olše River inhabited by Poles, which became part of Czechoslovakia in 1920.

Today, this group numbers more than 30,000 people. Apart from Zaolzie, Poles live in smaller numbers in Prague, East Bohemia and Brno. The subject of our interest will be the Poles living in Zaolzie, which, like the eastern part of historical Těšín Silesia, has been a borderland area since ancient times. It was here that nations and cultures came into contact, so that the whole area of Těšín Silesia, including the future Zaolzie, gained a strong multilingual character. It is so in Zaolzie up to this day. In multilingual environments, language relations are a clear sign of everyday life; their correctness is an expression of respect for neighbors who live together in this area, but speak different languages. With the emergence of the language issue in modern times, the governments, regardless of their power and political systems, use language as an instrument of political struggle to extend and deepen their influence. Violations of linguistic correctness, changes of place names, mispronunciations of traditional names, or the removal of minority languages from the public sphere, may then be regarded not only as simple signs of disrespect, but also as destructive to the cultural landscape. Local names are permanent historical monuments reflecting the specificity of the landscape, its history, settlements, landforms, and the mentality of its inhabitants, and should therefore be protected on an equal basis with material objects. For this reason, the language issue in multilingual communities is not simply a political question. By combining political elements and strong emotions related to the deepest foundations of each individual's being, it can become a flashpoint, a source of never-ending misunderstandings. Inappropriate actions of one or more parties may cause considerable emotional and negative reactions in a multicultural society. Sometimes, even in the environment of high political culture and brotherly atmosphere, which undoubtedly exists between Poles and Czechs in Zaolzie, things happen that should not happen. The calm and peaceful coexistence of Poles and Czechs has been disturbed in the recent past by acts of nationalistic vandalism, harsh debates on internet forums, or unambiguous statements of local politicians in the press about their foreign-language neighbors caused by the introduction of bilingual signs and bilingualism. In this article, we would like to look at the process of introduction of European standards in the field of bilingualism and dual naming, and its impact on mutual relations between the Czechs and the Poles in Zaolzie.

The peaceful relations between Poland and the Czech Republic undoubtedly contributed to the regularisation of the situation of Poles in Zaolzie, but only to a certain extent. The democratic political system of the Czech Republic, which guarantees the rights of the Polish minority is crucial in this matter, whereas claims submitted by representatives of the Polish minority concern their application in practice. Therefore, we will follow our considerations on the introduction of bilingualism and dual naming in the Czech Republic in the context of the Polish minority in two ways. On the one hand, the subject of our interest will be legal regulations, and on the other, the activities of the minority aiming at the observance of the regulations in practice. Before we do that, it is necessary to emphasize that distinctive forms of bilingualism and double naming which existed in Czechoslovakia during the period between the wars¹ and communist times². We will not devote our attention to these issues, concentrating rather on the situation prevailing in the democratic Czech Republic since 1993 based on an analysis of printed source materials of state provenance, Polish organizations, articles in Polish and Czech local press and literature on the subject.

In 1989, after the triumph of the Velvet Revolution, the conditions shaping the social and political life in Czechoslovakia (the Czech Republic) changed. For national minorities many completely new opportunities of activity defined by new legal regulations opened up. First of all, the regulations defined in the *Constitution of the Czech Republic of 16 December 1992*³ (Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava České republiky), together with the *Charter of Fundamental Rights and Freedoms* (Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. Listina základních práv a svobod) and the bilateral Polish-Czechoslovak Agreement *The Treaty between the Republic of Poland and the Czech and Slovak Federal Republic on Good Neighbourhood, Solidarity and Friendly Cooperation* concluded in Cracow on 6 October 1991⁴.

---

¹ A. Tóth, L. Novotný, M. Stehlik, *Národnostní menšiny v Československu. Od státu národního ke státu národnostnímu*, Praha 2012, p. 177-184, 259-287.

² R. Petráš, *Menšiny v komunistickém Československu*, Praha 2007, p. 31-32, 103-106, 167-173, 209-222, 303-305.

³ Polish language version of the *Constitution of the Czech Republic*: Konstyucja Republiki Czeskiej, libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/czechy-a.html (access date: 15.02.2025).

⁴ More on this: E. Pałka, J. Szymeczek, *Polityka narodowościowa Republiki Czeskiej*, [in:] *Europa Środkowa. Dekada transformacji. Republika Czeska*, ed. B.J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2005, p. 181-203.

The Constitution of the Czech Republic does not contain direct, specific legal regulations on the situation of national minorities. However, Article 6 states that “Political decisions shall be based on the will of the majority expressed by free vote. The decisions of the majority shall take into account the protection of minorities”. “The Constitution of the Czech Republic refers to the Charter of Fundamental Rights and Freedoms”, which is a part of the constitutional order and which in Articles 24 and 25 specifies the rights of national minorities in more detail. The document is largely inspired by the *Universal Declaration of Human Rights* from 1948, the *Covenants on Human Rights* from 1966 and the *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* from 1950⁵. *The Charter of Fundamental Rights and Freedoms* states in Article 24 that “No one shall be prejudiced by membership of any national or ethnic minority”⁶. What is more, Article 25 (1) states that “Citizens who form national or ethnic minorities shall be guaranteed comprehensive development, especially the right to develop their own culture together with other members of the minority, to disseminate and receive information in their mother tongue and to associate in national associations. Details are specified by the law”⁷.

The Charter of Fundamental Rights and Freedoms also guarantees minorities the right to education in their own language, to use their own language in official relations and the right to participate in decision-making concerning national and ethnic minorities (Article 25(2)). Article 3 of the *Charter of Fundamental Rights and Freedoms* notes that “Fundamental rights and freedoms are guaranteed to all without distinction as to sex, race, skin color, language, faith or religion, political or other opinion, national or social origin, membership in a national or ethnic minority, property, birth or position” (Article 3(1)), and that “Everyone has the right to freely determine their nationality. Any influence on this decision, as well as any form of pressure aimed at nationalization, is prohibited” (Article 3(2))⁸.

---

⁵ Ibidem.

⁶ Polish language version of *Charter of Fundamental Rights and Freedoms*: Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, chromeextension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19930610284/O/D19930284.pdf (access date: 15.02.2025).

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

Within such a legislative framework, the political, cultural and social life of the Polish minority in Czechoslovakia took on a new dimension. It would be an exaggeration to say that the Polish minority had a direct impact on the creation of this legal framework. However, it is certain that even indirectly, the awareness of the existence of the Polish minority, its political activity, the existing Polish educational system, and the proper organizational structure were factors that the authorities took into account when creating the minority legal system. It was also a significant factor that the Polish minority supported political changes and actively participated in the process of political transformation and development of democratic structures of the republic.

The fundamental question for the Poles in Zaolzie turned out to be the issue of establishing a new representative of the Polish minority⁹. In practice, two concepts were developing side by side. Some of the activists believed that people with political experience should be chosen to represent the Polish minority in matters of its further development in democratic conditions and whose mandate for representation must be obtained through elections. In this way their mandate would be unquestionable and their legitimacy for representation would be confirmed by the election result. Only a politically experienced activist, according to the representatives of this option, could make the right decisions.

Another group of Poles from Zaolzie, most likely influenced by the political philosophy of Václav Havel and the “velvet euphoria”, believed that representation should be established outside political structures. Only a free activist, independent of any obligations to a party, could be a proper, legitimate representative of the Polish national group. In practice, therefore, the first group of activists tried to establish representation on the basis of a political party. In this way, the Polish section of the Political Coexistencia-Coexistence

---

⁹ Under socialist Czechoslovakia, the leading role of the Communist Party was also manifested in minority politics. The party was the main decision maker in minority affairs. For the purpose of better control over the minority, a single minority association called the Polish Cultural and Educational Association (PZKO) was created, which became the exponent of the party policy among Poles in Czechoslovakia. The PZKO also served as a platform for minority dialogue with the authorities. Bilingualism was a frequent topic of Polish demands. The monopoly of the party authorities made it possible to realize many of the demands in practice, sometimes against the will of the majority society. For more on the history of the Polish minority in communist Czechoslovakia see: K. Nowak, *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945-1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, Cieszyn 2012.

Movement was founded, which drew its strength from the size of the Hungarian minority in southern Slovakia. The Hungarians were eager to make a deal with the Poles from Zaolzie because in this way they could extend their regional political agenda to the entire republic and present their political movement as representing all national minorities in Czechoslovakia. Such a philosophy had a legitimate basis and was not at all the product of the exaggerated ambitions and wild fantasies of Polish and Hungarian nationalists. At its peak at the beginning of the 1990s, Coexistentia-Coexistence had almost two and a half thousand representatives in municipal deputies in southern Slovakia and Zaolzie¹⁰.

Representatives of Polish nationality from this party (Władysław Niedoba, Stanisław Gawlik) sat in the legislative bodies of the republic. However, after the division of Czechoslovakia and the forced separation of the Polish and Hungarian partners who now found themselves in two separate countries, this movement lost its influence on the Czech side, and its significance became marginal. This does not mean, however, that the movement ceased its activities. It exists to this day. The number of representatives in municipal deputies on behalf of this party is about 50 people. As far as bilingualism is concerned, the movement achieved its greatest success by demanding the introduction of bilingualism on the Czech railroad between Mosty u Jablunkova and Chotěbuz. Although the final result was the culmination of various efforts, it cannot be denied that the initiative came from the ranks of the activists of the aforementioned political movement. Another group of Polish activists, associated with the Polish Section of the Civic Forum, created another model for recruiting Polish minority representation – the nine-member Council of Poles. This was later transformed into the Congress of Poles, and the Council became the executive body of the Congress. It was a typical form in the 'velvet times' – representation that was not selected as a result of political rivalry, but as a manifestation of the Polish minority's participation in the structures of civil society. Outside the political structures, the minority elected its representatives in individual municipalities and Polish communities and organizations, and these representatives then elected the

---

¹⁰ L. Kopeček, *Coexistentia-Coexistence and political representation of the Polish minority*, [in:] *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*, ed. M. Mareš, Brno 2003, p. 173-211.

representative body of the Congress of Poles – the Council of Poles, at the General Assembly of the Congress of Poles¹¹.

From the very beginning of its existence, the Congress of Poles in the Czech Republic, as a representative of the Polish minority, built its organizational structure and ideology on civic principles, i.e. on the foundations based on such values as democracy, tolerance, law, equality, freedom, brotherhood, respect for faith and tradition. The slogan of “solidarity” was of great importance at that time. It was not common in the history of Poles and Czechs that they stood so close to each other and showed such mutual empathy as during the political changes in Czechoslovakia. A clear sign of the new era after 1989 was the effort to change the position of the Polish minority so that within the new conditions it would not be a bone of contention, a problem between Prague and Warsaw, as it had been up to that point. Zaolzie was not intended to be a flashpoint that had ignited Czech-Polish political conflicts in the past. Rather, it should become a bridge between Poland and Czechoslovakia. Efforts were also made to influence the decision-making and opinion-forming process in Poland so that they did not treat Zaolzie as an embarrassing “stub” of the wrong policy of the pre-war Sanacja regime in Poland, but as a trustworthy partner in building constructive relations with the Czechs. A characteristic sign of the era was a willingness not to irritate and not to speak categorical truths on issues where the truth was disputed in debates lasting even several decades. This was not the best climate for unpopular postulates, such as those related to bilingualism.

Among the first provisions established at the First Congress of Poles in Czechoslovakia which took place after the political transformation on March 3, 1990 in Český Těšín, were resolutions¹² that suggested a new perception of the position of the Polish minority in the new democratic reality were adopted. The requirements were not of a demanding nature, but were formulated in a conciliatory spirit, fully accepting and supporting the new realities and looking to the future with hope. The minority groups realized that during the com-

---

¹¹ Also on behalf of this civic movement, representatives of the Polish minority Tadeusz Wantuła and Danuta Branna were elected to the highest legislative bodies of the republic. D. Chlup, “Smutek, tęsknota, blues...”. *Przyjaciele wspominają tadeusza Wantułę*, glos.live/Publicystyka/d/_smutek_tesknota_blues_przyjaciele_wspominaja_tadeusza_wantule/5 (access date: 16.05.2024).

¹² At this Congress, among other things, the first Polish Council was elected, which marked the beginning of the Congress of Poles in the Czech Republic. Cf. L. Drożdż, *Polacy na czeskim Śląsku po 1989 roku*, “Studia Śląskie” 2010, no 69, p. 135-146.

munist rule they had been removed from the field of vision of the Czech majority. The cultural activities of the minority were often limited to closed events taking place in the buildings of the Polish Association, churches or schools, and the Czechs did not participate in them. Polishness was experienced as a private phenomenon. In the public sphere, Poles from Zaolzie were treated as citizens of the Czechoslovak Republic of Polish origin. In the minds of many Czech communists, this was equivalent to the category of Czechs. The authorities considered the demands of the Polish minority within the framework of the internal national policy of the socialist state. The Zaolzie people were a national group of the Czechoslovak state, not representatives of the Polish nation. Spiritual ties with Poland were treated throughout the Ostrava region as “an important problem of ideological work”¹³. Even the Czechs, who were unfriendly to Poles, carefully concealed their negative attitude and did not make it public. Communist internationalism affected both Czechs and Poles in the same way. The Communist authorities' attitude toward the Poles was regarded by some local Czechs as a relic of the past regime that should not be continued in the new democratic reality. At the beginning of the 1990s, after the wave of “velvet euphoria” subsided and the local national councils were transformed into municipal offices, the old Czech-Polish inscriptions were removed and new ones, often only Czech, were introduced. The topic of bilingualism and dual naming was only present in the media thanks to various incidents, such as the one in Těrlicko, where the local mayor of Polish nationality tried to introduce dual naming to a greater extent than it was there before 1989¹⁴.

It was only the new pro-European political mood that encouraged Poles to raise their demands to the authorities for the protection of their minority language. In 1993, the Czech Republic, as a new independent state, became a member of the Council of Europe. In connection with its membership in this international organization

---

¹³ O. Káňa, *Změny v počestnosti a v postavení polské národnostní skupiny v ČSR po 2. světové válce a jejich obraz v postojích příslušníků této skupiny*, [in:] *Etnické procesy v ČSSR. Polské etnikum. Sborník referátů ze semináře, uspořádaného Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze dne 2. června 1988*, ed. A. Robek, K.D. Kadhubiec, A. Sulitka, Ostrava 1988, p. 79-85.

¹⁴ J. Szymeczek, *Realizacja praw polskiej mniejszości w Czechosłowacji na przykładzie dwujęzyczności i podwójnego nazewnictwa*, [in:] *Colloquium Opole 2007. Mniejszości narodowe i etniczne – edukacja i kultura*, ed. S. Senft, A. Trzecielińska-Polus, Opole 2008, p. 113-121.

that deals, among other things, with the protection of human rights, the Czech Republic became a signatory to several significant documents of international law. The most important of these documents are the *Framework Convention for the Protection of National Minorities* and the *European Charter for Regional or Minority Languages*. In accordance with Article 10 of the *Constitution of the Czech Republic*, they have priority over national laws. The ratification of the *Framework Convention* was a landmark moment in the process of shaping the protection of national minority rights in the Czech Republic after 1989. The *Framework Convention...* has been in force in the Czech Republic since 1 April 1998¹⁵. This became the impetus to start work on amending some laws and drafting a new *minority act* (*Act on the Rights of Members of National Minorities of 10 July 2001 – Zákon č. 273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů*), which ended with the adoption of this act by the Chamber of Deputies of the Parliament of the Czech Republic on 10 July 2001.

According to the *Minority Act*¹⁶, members of national minorities have the right to associate in associations of a national character, in political parties and political movements (Article 5), and belonging to a national minority cannot cause any harm to anyone (Article 4 (1)). Members of a national minority also have the right to use their name and surname in the language of the national minority (Article 7), and in the case of a minority that has traditionally and long-termly lived in the territory of the Czech Republic, the right to have the names of the towns in which they live, as well as their parts, streets, public buildings, public administration buildings and polling stations marked also in the language of the minority (Article 8 (1)). In addition, they have the right to use the language of the national minority in official contacts and in court proceedings (Article 9) and to use the minority language in electoral matters (Article 10). In addition, the Act confirms the right of members of national minorities to be educated in their own language in schools and kindergartens (Article 11), as well as the right to preserve and develop their own language, culture and traditions, whereas the State shall create condi-

---

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Zákon č. 273/2001 Sb. Zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273 (access date: 20.02.2025). More details on the act, see: J. Szymeczek, *Evropské standardy vzdělávání v oblasti práv národnostních menšin*, Ostrava 2011.

tions for these activities and support programmes and initiatives concerning theater, museums, galleries, libraries, documentary activities and other activities of members of national minorities (Article 12). It is also the duty of the state to provide support for minority press and television broadcasts (Article 13). The provision of the Act which defines the right of members of national minorities to participate actively in cultural, social and economic life and in public affairs, especially those concerning the national minority to which the person belongs, at the level of the municipality of the country and of the State as a whole, is of considerable importance (Article 6 (1)). As part of the implementation of the adopted provisions, the Government Council for National Minorities was established, which is an advisory and initiating body in matters concerning national minorities (Article 6 (2), (3)). It is formed by representatives of national minorities in at least half of its personal composition (Article 6 (4))¹⁷. *The Minority Act* is not a code of minority rights¹⁸, but it is fully in

---

¹⁷ J. Szymeczek, *Prawa mniejszości narodowych w Republice Czeskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polaków na Zaolziu*, [in:] *Mniejszości narodowe i prawodawstwo mniejszościowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i współczesność*, ed. K. Nowak, J. Szymeczek, Český Těšín (Czeski Cieszyn) 2015, p. 151-168.

¹⁸ It summarizes only the basic rights of minorities and, in cases where a special law exists on the issue, refers to it. In relation to national minorities, the following special laws are involved: Act No. 561/2004. Coll. School Act, Art. 13 and Art. 14 sets out the right to education in the language of the national minority (Zákon č. 561/2004 Sb. školský zákon, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561>) (access date: 20.02.2025); Act no. 483/1991 Coll. on Czech Television, Art. 2 specifies that one of the tasks of television is to develop and maintain the identity of national and ethnic minorities (Zákon č.483/1991Sb. o České televizi, www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-483), (access date: 20.02.2025); Act no. 484/1991 Coll. On Czech Radio, Article 2 specifies that one of the tasks of radio is to develop and maintain the identity of national and ethnic minorities (Zákon č. 484/1991 Sb. o Českém rozhlasu, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-484>) (access date: 20.02.2025); Act no. 89/2012 Coll. the Civil Code allows the establishment of national minority associations (Zákon č.89/2012 Sb. občanský zákoník, www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89), (access date: 20.02.2025); Act no. 99/1963 Coll. Code of Civil Procedure, Article 18 includes the right to use the native language of a national minority before this court (Zákon č. 99/1963 Sb. občanský soudní řád, www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-99) (access date: 20.02.2025); Act no. 141/1961 Coll. Code of Criminal Procedure Art. 2(14) establishes the right to use the native language of a national minority before court (Zákon č. 141/1961 Sb. o trestním řízení soudním, www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141) (access date: 20.02.2025); Act no. 182/1993 Coll. on the Constitutional Court, Article 33 provides the right to use the mother tongue of a national minority before this court (Zákon č. 182/1993 Sb. o ústavním soudu, www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-182) (access date: 20.02.2025); Act no. 337/1992 Coll. on Tax and Fee Administration, Article 3 enables Czech citizens of other than Czech nationality to address the tax office in their own language (Zákon č. 337/1992 Sb. o správě daní a poplatků, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-337>) (access date: 20.02.2025); Act no. 128/2000 Coll. on municipalities, Article 29 (2) enables the use of the name of

line with European standards. In 2004, the Czech Republic joined the European Union which further influenced the application of demands on the protection of minorities or regional languages.

Contemporary Czech law is based on the wording of the *European Charter for Regional or Minority Languages*¹⁹. In the Czech Republic, the *Charter* came into force on March 1, 2007²⁰. The Language Charter was adopted by the Czech Republic in a wording very favorable to the Polish minority²¹. From this point, from a legal point of view, nothing stood in the way of introducing bilingualism and double naming in Zaolzie according to the European standards. In spite of the generally friendly atmosphere, there were some disputes and friction. Sometimes the form chosen by the representatives of minorities to realize their rights raised doubts among the Czechs about the sense of bilingualism. The most passionate responses revolved around the use of the bilingual signs since they are the most expressive accent of the Polish minority's presence in Zaolzie. During the communist period they were not used, so the Czech majority had

---

the municipality, its parts, streets and public spaces and the names of buildings of state and local government bodies also in the language of a national minority and regulates the conditions under which a committee for national minorities may be established in municipalities (Zákon č.128/2000 Sb. o obcích, www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128) (access date: 20.02.2025); Act no. 131/2000 Coll. on the capital city of Prague, Article 78 (2) sets out the conditions for establishing a committee for national minorities in the capital city of Prague (Zákon č. 131/2000 Sb. o hlavním městě Praze, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-131>) (access date: 20.02.2025); Act no. 129/2000 Coll. on districts, Article 78 (2) sets out the conditions for establishing a committee for national minorities in districts (Zákon č. 129/2000 Sb. o krajích, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-129>) (access date: 20.02.2025); Act no. 301/2000 Coll. on registry offices, name and surname Article 26 makes it possible to record the first and last name in the national minority language; Article 69 and Article 69a make it possible to record the surname of women without the ending „-ová“ in the national minority language (Zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301) (access date: 20.02.2025); Legal documents concerning the Polish minority in the Czech Republic have been published in print by J. Branna, *Polacy w Czechach, Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych*, Warszawa 2004.
¹⁹ Czech language version of the *Charter*: Evropská charta regionálních či menšinových jazyků, www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/charta_cz_1.pdf (access date: 20.02.2025).

²⁰ J. Szymeczek, *Realizacja praw...*, p. 120.

²¹ The Charter is a document of international law that consists of a preamble and four parts. Some parts apply in all countries, but others are 'movable' and their wording depends on the agreement between the minority and the state. In different countries, the Charter may have different wording. For more on the application of the language charter in the Czech Republic, see: J. Szymeczek, *Stosowanie Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych w Republice Czeskiej*, [in:] *Polityka państw narodowych wobec języka na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, M. Lis, Ł. Jarczak, L. Drożdż, Opole 2013, p. 61-68.

to accept their introduction (as one of the European standards) as an unpleasant novelty. This issue is regulated by the aforementioned Act No. 128/2000 on municipalities. Pursuant to Article 29 of this Act, it is possible to introduce the designation of the name of the municipality, its parts, streets and other public places and the designation of the buildings of state and local government bodies also in the language of the national minority. The law states that this can be done if, according to the last population census, more than 10% of Poles live in the municipality. Initially, the introduction of inscriptions was to be preceded by a petition signed by citizens of Polish nationality. However, this obligation was soon abandoned and the act was amended in such a way that double inscriptions (Czech-Polish) may be introduced in municipalities in which citizens of Polish nationality constitute more than 10% of the total population, but only on the condition that Polish organizations put forward such a motion themselves. At this point, the Committee for National Minorities commissions the municipal council to implement the motion. In practice, the applications in particular municipalities were most often submitted by representatives of local Polish Association (PZKO) or municipal representatives of the Polish Congress in the Czech Republic²².

The attitude of individual municipalities towards bilingualism depended on the particular arrangements in each municipality. Generally, it can be said that the process of introducing bilingual naming develops naturally. Where Poles have influence and are respected, or where they “tip the scales” in municipal politics, the introduction of bilingual signs proceeds without emotional debate, sometimes preceded by a matter-of-fact discussion. The differences in individual municipalities, which decided to introduce dual naming, lie in the scope of its application. For example, in Český Těšín and Jablunkov, entrance signs, public buildings and streets are marked bilingually. In Trinec, despite requests from the Polish minority, streets do not

---

²² Cf. J. Szymeczek, *Wojenki, Kongres i walka o polskość* (interview conducted by A. Drobik, D. Legierski), [in:] *Rozmowy o Śląsku Cieszyńskim*, ed. A. Drobik. Ustroń 2014, p. 235-247; K. Marcol, *Współczesne autoidentyfikacje mieszkańców Zaolzia*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2015, T. 15, p. 240-250. It should be emphasized that the national activity of the Polish minority in the Czech Republic is an important factor in maintaining the cultural security of this community. E. Szyszlak, *Wyzwania bezpieczeństwa kulturowego mniejszości autochtonicznych i allochtonicznych*, [in:] *Bezpieczeństwo Kulturowe*, vol. I *Kwestie Teoretyczne i Wybrane Aspekty*, ed. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Warszawa 2025, p. 295.

have bilingual names. In total, more than 20 out of 31 municipalities in the region of Zaolzie have introduced bilingual signs. Occasionally, the process of introducing bilingual signs was accompanied by a stormy, emotional public debate. The largest number of media appearances on the issue of bilingualism took place in Třinec. This is due to the fact that in Třinec there were two local Czech periodicals ("Horizont" and "Hutník"). In Jablunkov, Třinec, Těrlicko, Český Těšín, and Hnojník, acts of nationally motivated vandalism were also reported. Signs were sometimes destroyed, which was reported not only in the local press ("Głos Ludu"), but also in central Polish and Czech periodicals ("Lidové noviny", "Mladá fronta plus")²³. The president of Poland at that time, Lech Kaczyński²⁴, and the former Czech leader, Václav Klaus²⁵, also personally addressed the issue of the destruction of bilingual signs. Sometimes the forms of protest against bilingual inscriptions took on a bizarre character. In Český Těšín one of the opponents of bilingualism placed a Czech-Polish sign next to two additional ones, looking exactly like the original but with Slovak and German names. The city considered it a provocation and ordered the owner of the fence on which the signs (Czech-German and Czech-Slovak) were hung to remove them. The owner announced in the media that, in his opinion, he had not committed any wrongdoing and that he did not intend to remove the signs. He explained to the press that he "wanted to provoke a discussion about why only dry numbers in a law should determine which national minority has the right to bilingualism"²⁶. The boards are still hanging on the fence to this day.

A separate chapter of the Těšín battle for bilingualism is the matter of restoring the former name of the Olza river. The original name of the river Olza, despite the protests of scientific circles, was changed in 1961 by the provincial authorities to Olše ("Olsza"). Political considerations were at the root of this change. "Olsza" is

²³ Among many media reports were, among others, the following: L. Palata, *Ničení polských nápisů na Těšínsku – Potížemi v soužití Čechů s Poláky se zabývali i prezidenti. „Čeští politici, mlčí a to je zle“*, "Lidové noviny" 23.1.2010, p. 6. Cf. Ł. Grzesiczak, *Największe problemy polskiej mniejszości na Śląsku Cieszyńskim w oczach polskich mediów na przykładzie gazety „Głos Ludu” i miesięcznika „Zwrot” w latach 2015–2016*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2018, no 20, p. 43-56.

²⁴ L. Kaczyński, *Na Zaolziu zdarzają się rzeczy, które zdarzać się nie powinny*, „Głos Ludu” 23.1.2010, p. 1.

²⁵ lup [Luboš Palata], *Krizi s Poláky pojede řešit sám Klaus*, „Lidové noviny” 23.1.2010, p. 6.

²⁶ E. Przczyko, *To nie była prowokacja!*, „Głos Ludu” 6.1.2009, p. 4.

questioned by both Czech and Polish linguists, but, according to Prof. Karol Daniel Kadłubiec, “the arguments of experts are invalid in the face of an infantile belief that Olsza is a Czech form and Olza is a Polish form. However, thanks to this infantilism, the infantile form is the binding form”²⁷. The issue of using the proper name of the river is supported by many mayors of Czech nationality. Leading Czech linguists also support this cause in the relevant offices on a long-term basis. The Minister of Human Rights, Michael Kocáb²⁸ also called for the use of the correct name Olza in 2009, albeit to no avail. The Polish minority's demand to restore the correct name is rather unconvincing, as it only reinforces the stereotype of the Polish “Olza” and Czech “Olše”. This matter should be dealt with by higher authorities, and not by a minority regional initiative.

Double naming and bilingualism clearly arouse emotions. The civic model of the Polish minority representation, despite its many advantages, turned out to be insufficient on this point. It is difficult in the realities of the political life of the Czech Republic to realize the claims of the Polish minority put forward by the Congress of Poles as representative of the Polish minority without the natural support of any political entity (governmental or even opposition) and in the absence of interest of the Polish state. There is a further problem; namely, the representatives of the Congress acted in this matter in the form of cabinet policy, without mass publicity. This policy was not ineffective; on the contrary, it succeeded in settling many issues. Such a method was accepted by the governmental factors, which favored the implementation of the Congress' demands without unnecessary publicity. The problem was that in this arrangement, each achievement of the Polish minority was not treated as the introduction of a European standard, but as forced upon the Czech authorities by a group of negotiators, who according to the Czech majority, did not have the support of the Polish minority because such support was not visible anywhere. The Polish demands submitted to the authorities were not accompanied by public debates, petitions, meetings, mass campaigns in the media or resolutions of the inhabitants. If there was a debate between negotiators and the Czech society, as it happened in the presence of

---

²⁷ D. Kadłubiec, *Czy jeszcze nas to obchodzi?*, „Głos” 13.3.2020, p. 4.

²⁸ M. Kocáb's letter on the Olza River published in B. Małysz, *Kontrowerze současnosti v dějinné souvislosti*, [in:] *Poláci na Těšínsku*, ed. R. Kaszper, B. Małysz, Český Těšín 2009, p. 112.

minister Michael Kocáb in Smilovice on February 18, 2010, where Polish arguments were flatly rejected by Czech activists²⁹. The majority society in Zaolzie became convinced that bilingualism was wanted only by a group of fanatical lunatics, who with their imaginary fantasies want to stir up national rivalry between Poles and Czechs³⁰ in Zaolzie to achieve their own goals. It seems obvious that Poles and Czechs still have a long road ahead to achieving the acceptance of views on both sides.

In conclusion, it can be said that the local Czechs in Zaolzie treat “their Poles” as a minority group that belongs to the Czech majority society while they consider other approaches misleading or even usurpatory. These categories include dual naming and bilingualism. Sometimes out of ignorance, sometimes out of reluctance, they do not realize that their hostile attitude towards European standards removes from the physical space and from their minds one of the most beautiful manifestations of Těšín culture – its multiculturalism.

References

Legal acts

- Evropská charta regionálních či menšinových jazyků, www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/charta_cz_1.pdf (access date: 20.02.2025).
- Konstytucja Republiki Czeskiej, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/czechy-a.html> (access date: 15.02.2025).
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19930610284/O/D19930284.pdf (access date: 15.02.2025).
- Zákon č. 141/1961 Sb. o trestním řízení soudním, www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 99/1963 Sb. občanský soudní řád, www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-99 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č.483/1991Sb. o České televizi, www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-483 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 484/1991 Sb. o Českém rozhlasu, www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-484 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 337/1992 Sb. o správě daní a poplatků, www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-337 (access date: 20.02.2025).

²⁹ Ikz [Izabela Krauz-Žur], *Michael Kocáb se zajímal o národnostní menšiny*, „Hutnik” 24.2.2010, p. 1 and 3; hs [Halina Sikora], *Kocáb mapoval národnostní situaci*, *Horizont*” 23.2.2010, p. 2.

³⁰ R. Valík, *Ještě složitější Těšínsko*, „Dnes – magazin” 25.2.2010, p. 22-23.

- Zákon č. 182/1993 Sb. o ústavním soudu, www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-182 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č.128/2000 Sb. o obcích, www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 129/2000 Sb. o krajích, www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-129 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 273/2001 Sb. Zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 131/2000 Sb. o hlavním městě Praze, www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-131 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č. 561/2004 Sb. školský zákon, www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561 (access date: 20.02.2025).
- Zákon č.89/2012 Sb. občanský zákoník, www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89 (access date: 20.02.2025).

Literature

- Branna J., *Polacy w Czechach, Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych*, Warszawa 2004.
- Chlup D., „Smutek, tęsknota, blues...”. *Przyjaciele wspominają tadeusza Wantułę*, glos.live/Publicystyka/d/_smutek_tesknota_blues_przyjaciele_wspominaja_tadeusza_wantuule/5 (access date: 16.05.2024).
- Drożdż L., *Polacy na czeskim Śląsku po 1989 roku*, „Studia Śląskie” 2010, no 69.
- Grzesiczak Ł., *Największe problemy polskiej mniejszości na Śląsku Cieszyńskim w oczach polskich mediów na przykładzie gazety „Głos Ludu” i miesięcznika „Zwrot” w latach 2015–2016*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2018, no 20.
- hs [Halina Sikora], *Kocáb mapoval národnostní situaci*, Horizont” 23.2.2010.
- Ikz [Izabela Krauz-Žur], *Michael Kocáb se zajímal o národnostní menšiny*, „Hutník” 24.2.2010.
- Kaczyński L., *Na Zaolziu zdarzają się rzeczy, które zdarzać się nie powinny*, „Głos Ludu” 23.1.2010.
- Kadłubiec D., *Czy jeszcze nas to obchodzi?*, „Głos” 13.3.2020.
- Kaňa O., *Změny v početnosti a v postavení polské národnostní skupiny v ČSR po 2. světové válce a jejich obraz v postojích příslušníků této skupiny*, [in:] *Etnické procesy v ČSSR. Polské etnikum. Sborník referátů ze semináře, uspořádaného Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze dne 2. června 1988*, ed. A. Robek, K.D. Kadłubiec, A. Sulitka, Ostrava 1988.
- Kopeček L., *Coexistentia-Coexistence and political representation of the Polish minority*, [in:] *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*, ed. M. Mareš, Brno 2003.
- lup [Luboš Palata], *Krizi s Poláky pojede řešit sám Klaus*, „Lidové noviny” 23.1.2010.
- Małysz B., *Kontrowerze současnosti v dějinné souvislosti*, [in:] *Poláci na Těšínsku*, ed. R. Kaszper, B. Małysz, Český Těšín 2009.
- Marcol K., *Współczesne autoidentyfikacje mieszkańców Zaolzia*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2015, T. 15.

- Nowak K., *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945-1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, Cieszyn 2012.
- Palata L., *Ničení polských nápisů na Těšínsku – Potížemi v soužití Čechů s Poláky se zabývali i prezidenti. „Čeští politici, mlčí a to je zle“*, „Lidové noviny“ 23.1.2010.
- Pałka E., Szymeczek J., *Polityka narodowościowa Republiki Czeskiej*, [in:] *Europa Środkowa. Dekada transformacji. Republika Czeska*, ed. B.J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2005.
- Przyczko E., *To nie była prowokacja!*, „Głos Ludu” 6.1.2009.
- Petráš R., *Menšiny v komunistickém Československu*, Praha 2007.
- Szymeczek J., *Evropské standardy vzdělávání v oblasti práv národnostních menšin*, Ostrava 2011.
- Szymeczek J., *Prawa mniejszości narodowych w Republice Czeskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polaków na Zaolziu*, [in:] *Mniejszości narodowe i prawodawstwo mniejszościowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i współczesność*, ed. K. Nowak, J. Szymeczek, Český Těšín (Czeski Cieszyn) 2015.
- Szymeczek J., *Realizacja praw polskiej mniejszości w Czechosłowacji na przykładzie dwujęzyczności i podwójnego nazewnictwa*, [in:] *Colloquium Opole 2007. Mniejszości narodowe i etniczne – edukacja i kultura*, ed. S. Senft, A. Trzecielińska-Polus, Opole 2008.
- Szymeczek J., *Stosowanie Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych w Republice Czeskiej*, [in:] *Polityka państw narodowych wobec języka na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, M. Lis, Ł. Jarczak, L. Drożdż, Opole 2013.
- Szymeczek J., *Wojenki, Kongres i walka o polskość* (interview conducted by A. Drobik, D. Legierski), [in:] *Rozmowy o Śląsku Cieszyńskim*, ed. A. Drobik, Ustroń 2014.
- Szyszlak E., *Wyzwania bezpieczeństwa kulturowego mniejszości autochtonicznych i allochtonicznych*, [in:] *Bezpieczeństwo Kulturowe*, vol. I *Kwestie Teoretyczne i Wybrane Aspekty*, ed. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Warszawa 2025.
- Tóth A., Novotný L., Stehlík M., *Národnostní menšiny v Československu. Od státu národního ke státu národnostnímu*, Praha 2012.
- Valík R., *Ještě složitější Těšínsko*, „Dnes – magazín” 25.2.2010.

Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz

ORCID: 0000-0003-1498-3418

alicja.matyjewicz@uwm.edu.pl

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Społecznych

„Globalny edukator”, czyli o kluczowych kompetencjach nauczyciela funkcjonującego w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym

“Global Educator”, or on the Key Competencies of a Teacher Functioning in a Culturally Diverse Environment

DOI: 10.34739/doc.2025.22.05

Streszczenie: W artykule poruszono kwestie związane ze zjawiskiem wielokulturowości (m.in. wynikające z nasilenia ruchów migracyjnych po 2022 roku, gdy Rosja rozpoczęła agresję wojskową na Ukrainę). Wymaga ono od współczesnego nauczyciela posiadania odpowiednich kompetencji międzykulturowych. Misją takiego nauczyciela powinno więc być: kultywowanie własnej tożsamości, języka i kultury, przełamywanie stereotypów, uprzedzeń, przeciwdziałanie nierównościom społecznym i kulturowym, dyskryminacji, wykluczeniu społecznemu, kształtowanie postaw akceptacji inności, wzajemnego szacunku oraz umiejętności rozwiązywania konfliktów, prowadzenia negocjacji i prawidłowego dialogu międzykulturowego. Przygotowanie nauczyciela do pracy w grupie zróżnicowanej pod względem kulturowym powinno koncentrować się na kompetencjach osobowościowych, socjokulturowych, ale też innowacyjnych metodach i formach animacji życia społecznego w społecznościach wywodzących się z odmiennych kręgów kulturowych.

Słowa kluczowe: nauczyciel, kompetencje międzykulturowe, wielokulturowość, edukacja międzykulturowa, tolerancja, odmienność, różnice kulturowe, dialog międzykulturowy, tożsamość kulturowa, kultura, kryzys migracyjny, uchodźcy, migranci

Abstract: The article deals with issues related to the phenomenon of multiculturalism (including those resulting from the intensification of migration movements after 2022, when Russia began military aggression against Ukraine), which “forces” a modern teacher to have appropriate intercultural competences in order to function properly in a culturally diverse environment. The mission of such a teacher should therefore be: cultivating one's own identity, language and culture, overcoming stereotypes and prejudices, counteracting social and cultural inequalities, discrimination, social exclusion, shaping attitudes for acceptance of differences, mutual respect and the ability to resolve conflicts, conduct negotiations and proper intercultural dialogue. Preparing a teacher to work in a culturally diverse group should be focused on personality and sociocultural competences, but also on innovative methods and forms of animating a social life in communities originating from different cultural circles.

Keywords: teacher, intercultural competences, multiculturalism, interculturalism, intercultural education, tolerance, otherness, cultural differences, intercultural dialogue, cultural identity, culture, migration crisis, refugees, migrants

Wstęp

W ciągu swoich długich dziejów Europa często doświadczała różnorodnych ruchów migracyjnych, ale w roku 2022, gdy Rosja rozpoczęła agresję wojskową na Ukrainę, nastąpiło ich szczególnie nasilenie. Od tego czasu miliony ludzi zaczęły szukać schronienia przed wojną w krajach Unii Europejskiej. Większość z nich dotarła do Polski, której obywatele wykazali się niebywałą solidarnością i nieoczekiwanym wsparciem w kwestii zakwaterowania czy pomocy bezpośredniej. Polskie władze stanęły natomiast przed koniecznością zapewnienia uchodźcom z Ukrainy dostępu do rynku pracy, służby zdrowia, mieszkalnictwa oraz edukacji. Konieczne okazało się również zapewnienie im w naszym kraju bezpieczeństwa, poszanowania praw i wolności oraz równego traktowania. Jednak po ponad dwóch latach od rozpoczęcia konfliktu zbrojnego o charakterze regularnej wojny pomiędzy Rosją a Ukrainą, wśród polskiego społeczeństwa nastąpił spadek poparcia dla działań pomocowych na rzecz uchodźców oraz wzrosło poczucie zagrożenia związanego z napływem migrantów (nie tylko z Ukrainy). Zapewne ogromny wpływ na zaistniałą sytuację mają polityka i media, które kształtują dyskurs wokół kryzysu migracyjnego na granicy Białorusi z Unią Europejską, a szczególnie z Polską.

Zrozumienie przyczyn lęków przed migrantami i odnalezienie źródeł polaryzacji społecznych nastrojów powinno być punktem wyjścia do podejmowania dynamicznych oraz odważnych działań edukacyjnych. Migrację powinno traktować się nie jako zagrożenie, ale jako wyzwanie. Zamiast skupiać się na zagrożeniach, należy skoncentrować się na korzyściach płynących z obecności jednostek i grup wywodzących się z różnych kultur. Jest to niepowtarzalna szansa na wychowanie pokolenia tolerancyjnego, wrażliwego, otwartego na odmiennosc i potrafiącego żyć zgodnie w społeczeństwie zróżnicowanym pod względem kulturowym¹. Fundamentalną rolę powinien odegrać w tym procesie nauczyciel oraz edukacja międzykulturowa, która stanowi istotny czynnik kształtowania postaw współpracy, otwartości, tolerancji i szacunku wobec różnych kultur.

---

¹ O skali wyzwań w tym aspekcie świadczy m.in. fakt wzrastającego udziału cudzoziemców wśród uczniów w polskich szkołach. Obecnie stanowią oni 6,71% ogółu i pochodzą ze 161 państw aktualnie funkcjonujących i 5 które już nie istnieją. Do tego dochodzą bezpaństwowcy i z nieokreślonym krajem pochodzenia. A. Bobryk, „One of us” – „different” – „stranger” in educational practice. *The school environment in the face of national and religious diversity and the sense of security*, „Studia z Teorii Wychowania” 2025, nr 51, s. 62.

Znaczenie edukacji międzykulturowej i nauczyciela w procesie kształtowania postaw warunkujących rozwój społeczeństwa wielokulturowego

Współcześnie edukacja międzykulturowa powinna zajmować istotne miejsce w przygotowaniu młodego pokolenia do życia w różnorodnym świecie. Powinna ona być realizowana na każdym poziomie nauczania, poczynając od przedszkola, poprzez szkolnictwo podstawowe i średnie ogólnokształcące, a kończąc na szkolnictwie wyższym. Dzięki temu będzie ona w znacznym stopniu wpływać na kształtowanie u jednostki i grupy potrzeby wychodzenia na pogranicza kulturowe oraz postaw dialogu, otwartości, zrozumienia, akceptacji, szacunku i tolerancji dla innych kultur, które warunkują rozwój społeczeństwa wielokulturowego². Edukacja międzykulturowa powinna być ukierunkowana przede wszystkim na nabywanie kompetencji międzykulturowych przez nauczycieli i uczniów, obejmując:

- kształtowanie świadomości o równorzędności wszystkich kultur i przygotowanie jednostki do pokojowego współzystowania w społeczeństwie pluralistycznym;
- uwrażliwianie na inność, odmienność, odrębne korzenie kulturowe i tradycje oraz kształtowanie postaw otwartych i tolerancyjnych umożliwiających wymianę wartości, negocjacje i dialog międzykulturowy;
- wdrażanie do dostrzegania inności, odmienności i odbieranie jej jako wzbogacającej, ciekawej, a nie zagrażającej i wrogiej;
- uświadomienie swojej tożsamości kulturowej, zwiększanie poczucia własnej wartości, bezpieczeństwa i samoakceptacji;
- kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów wynikających z uprzedzeń i negatywnych stereotypów, funkcjonujących w określonej społeczności³.

Należy również odpowiednio przygotować nauczycieli i pedagogów do pracy dydaktycznej oraz wychowawczej w klasie wielokulturowej, czyli wyposażyć ich w wiedzę odnoszącą się do aktualnych informacji o współczesnym świecie i zachodzących w nim procesach, ale także wpłynąć na zmianę ich mentalności, rozwinać kompetencje

---

² Vide: J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001, s. 124-128; M. Guziuk-Tkacz, A.J. Siegień-Matyjewicz, *Leksykon pedagogiki międzykulturowej i etnopedagogiki*, Warszawa 2015, s. 117-118.

³ J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa wobec dylematów kształtowania tożsamości w społeczeństwach wielokulturowych*, [w:] *Edukacja wobec ładu globalnego*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk, Warszawa 2002, s. 42.

międzykulturowe oraz ukształtować wrażliwość społeczną i postawę zaangażowania w rozwiązywanie problemów wynikających z funkcjonowania w społecznościach wielokulturowych⁴.

Nauczyciel funkcjonujący w społeczeństwie wielokulturowym – z uwagi na pełnione zadania, wpływ na uczniów oraz moc edukacyjnego przekazu zarówno w jawnym, jak i ukrytym programie szkolnym – odgrywa istotną rolę w tworzeniu kapitału społeczno-kulturowego i inicjowaniu zmian społecznych⁵. Do jego powinności należy przełamywanie stereotypów i uprzedzeń, przeciwdziałanie nierównościami społecznym i kulturowym, kształtowanie postaw akceptacji inności, wzajemnego szacunku oraz umiejętności rozwiązywania konfliktów, prowadzenia negocjacji i prawidłowego dialogu międzykulturowego. Jest to niezwykle ważne w dzisiejszych czasach, gdy mamy do czynienia z zaburzeniami stabilności społecznej spowodowanymi napięciami kulturowymi oraz konfliktami zbrojnymi w społecznościach europejskich i pozaeuropejskich. Ponadto nauczyciel, który edukację międzykulturową uznaje za podstawę wsparcia społeczności wielokulturowej, powinien:

- zakładać, że wszystkie kultury są w takim samym stopniu wartościowe;
- rozumieć kulturę jako złożoną i różnorodną całość;
- uczyć szacunku dla inności, odmienności;
- wiedzieć, że wszystkim ludziom przysługują takie same prawa (niezależnie od wyznawanych wartości, poglądów czy religii), co wynika z samego faktu bycia człowiekiem;
- mieć świadomość, że takie terminy jak *pokój*, *braterstwo* i *miłość* są istotne tylko dla tych jednostek, które przyjmują określony system wartości;
- zdawać sobie sprawę z tego, że ukazywanie egzotyki z jednej strony wzmacnia pozytywny stosunek do innej kultury, ale jednocześnie tworzy wobec niej dystans, uruchamia mechanizm traktowania jej jako swego rodzaju przeciwstawienia;
- prezentować różnorodne zjawiska, poglądy;

---

⁴ Cf. E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista, *Przygotowanie nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji międzykulturowej – prezentacja projektu badawczego*, „Edukacja Międzykulturowa” 2018, nr 1 (8), s. 171.

⁵ Cf. U. Markowska-Manista, A. Niedźwiedzka-Wardak, *Mniejszości wzbogacające większość. O potencjale uczniów z odmiennym kontekstem kulturowym i możliwościach jego wykorzystania w warunkach wielokulturowości w polskiej szkole*, [w:] *Młodzież na biegunach życia społecznego*, red. A. Wilczyńska, Warszawa 2014, s. 120-149.

- umieć zaplanować zajęcia tak, aby był na nich czas na refleksję i swobodną dyskusję, w której każdy może przedstawić własny punkt widzenia;
- stwarzać częste okazje do osobistych kontaktów uczniów z przedstawicielami innych, odmiennych kultur⁶.

Nauczyciel działający w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym podczas realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego powinien uwzględniać następujące aspekty:

- pedagogiczny humanizm (czyli świadomość swoich zdolności i możliwości, darzenie uczniów zaufaniem, przejawianie szacunku do ich osobowości, szanowanie ich godności);
- empatyczne rozumienie uczniów (czyli umiejętność aktywnego słuchania i rozumienia świata wewnętrznego oraz uczuć uczniów w taki sposób, w jaki oni sami je postrzegają, z jednoczesnym zachowaniem własnej odrębności);
- współpracę (czyli stopniowe włączanie uczniów do współtworzenia procesu pedagogicznego);
- dialog (czyli umiejętność słuchania uczniów, interesowanie się nimi, rozwijanie dialogu pomiędzy jednostkami na podstawie równości, wzajemnego rozumienia i współtwórczości);
- osobowościową pozycję (czyli samowyróżnianie, ujawnianie przez nauczyciela swojej indywidualności, autonomizacji, posiadanie własnego zdania, wyrażanie swoich uczuć i emocji itp.)⁷.

Najważniejszym zadaniem nauczyciela działającego w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym jest odpowiednie oddziaływanie na jednostkę i grupę, przede wszystkim w zakresie postaw. Nauczyciel ten powinien więc uświadomić uczniom, że: a) otaczający ich świat jest różnorodny i stale ulega zmianie, a wielokulturowość jest naturalnym składnikiem współczesnej społecznej egzystencji; b) różnice kulturowe stanowią o bogactwie społeczeństwa i są dla niego wielką wartością, a nie zagrożeniem; c) zasady uznane przez kulturę większościową nie są jedyne – istnieje mnóstwo równoprawnych ocen; d) zmiana, różnica i konflikt wpisane są w relacje między przedstawicielami różnych kultur, stąd istotne jest, aby umieć odróżnić konflikt twórczy od destrukcyjnego i przekształcić ten

---

⁶ A. Klimowicz, *Wstęp*, [w:] *Edukacja międzykulturowa. Poradnik dla nauczycieli*, red. A. Klimowicz, Warszawa 2004, s. 7.

⁷ F. Andruszkiewicz, O. Chyżna, *Rola nauczyciela w edukacji wielokulturowej i międzykulturowej na Ukrainie i w Polsce*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4(26), s. 355-356.

drugi w działanie z pozytywnym skutkiem; e) bardzo ważne jest satysfakcjonujące porozumienie się z przedstawicielami innych kultur i unikanie barier komunikacyjnych, aby nie doszło do konfliktu; f) w sytuacji wystąpienia konfliktu pomiędzy jednostkami czy grupami przynależącymi do różnych kultur należy dążyć do wypracowania kompromisu drogą negocjacji⁸.

O kluczowych kompetencjach nauczyciela międzykulturowego

Umiejętność pokonywania barier, zmiana przekonań oraz zwiększający się poziom akceptacji i otwartości społeczeństwa na jednostki i grupy o różnych korzeniach kulturowych wymagają od współczesnych nauczycieli uformowania się postaw prospołecznych oraz nabycia przez nich specyficznych kompetencji. Do kompetencji kluczowych, które powinien posiadać każdy nauczyciel funkcjonujący w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym, zaliczane są kompetencje międzykulturowe. Należy je kształtować w oparciu o wiedzę o jednostkach o innym pochodzeniu kulturowym, częstotliwość i naturę kontaktów z odmiennymi jednostkami, charakter doświadczeń, indywidualne nastawienia wobec jednostek odmiennych i siebie, postawy środowiska społecznego wobec jednostek odmiennych⁹.

Kompetencje międzykulturowe to predyspozycje jednostki do przyjęcia postawy relatywizmu kulturowego w kontaktach z przedstawicielami innych kultur, której towarzyszy umiejętność praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy na temat odmienności kulturowej¹⁰. Są one również postrzegane jako specyficzny rodzaj zdolności, umiejętności, predyspozycji psychicznych i socjokulturowych jednostki, które pozwalają jej na odczytywanie i wymianę informacji oraz reagowanie w trakcie procesów komunikacyjnych¹¹. Kompetencje międzykulturowe to także „umiejętności i kwalifikacje w zakresie komunikowania się, jak i postawy oraz wzory zachowań (empatia,

---

⁸ B. Gromadzka, *Szkoła – nauczyciel – grupa w środowisku zróżnicowanym kulturowo na przykładzie uczniów romskich w polskich szkołach*, „Polonistyka. Innowacje” 2016, nr 4, s. 133.

⁹ E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista, *Kompetencje nauczycieli w zakresie edukacji międzykulturowej*, [w:] *Kompetencje międzykulturowe jako kapitał społeczności wielokulturowych*, red. J. Muszyńska, W. Danielewicz, T. Bajkowski, Warszawa 2013, s. 245.

¹⁰ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 508.

¹¹ R. Wiśniewski, *Transgresja kompetencji międzykulturowych. Studium socjologiczne młodzieży akademickiej*, Warszawa 2016, s. 13-14.

umiejętność wzbudzania zaufania interpersonalnego, otwartość, tolerancja oraz umiejętność wykorzystywania stwarzanych przez życie okoliczności i sytuacji). Innym elementem tych kompetencji jest wiedza dotycząca obcych kultur, konwencji i ukrytych wzorów kulturowych, co pozwala unikać szoku kulturowego”¹².

Do podstawowych kompetencji międzykulturowych należą:

- a) umiejętności w zakresie komunikacji (w tym umiejętność słuchania);
- b) inteligencja emocjonalna (w tym empatia);
- c) rozumienie postaw i sposobów zachowania się jednostek innych /odmiennych kultur;
- d) otwartość na odmienność (w tym tolerancja);
- e) zdolności i umiejętności w obszarze rozwiązywania sytuacji konfliktowych;
- f) umiejętność radzenia sobie w sytuacjach niepewnych, stresowych¹³.

Kompetencje międzykulturowe, zgodnie z Europejskim Systemem Opisu Kształcenia Językowego, obejmują następujące czynniki:

- 1) *savoir-être* – umiejętność relatywizacji własnego kulturowego punktu widzenia, odrzucenie postaw etnocentrycznych, zainteresowanie nowymi kulturami;
- 2) *savoir-apprendre* – umiejętność analizowania nieznanymi wcześniej zjawisk kulturowych oraz umiejętność efektywnego uczenia się na podstawie bezpośredniej obserwacji i uczestnictwa w zdarzeniach komunikacyjnych, a także umiejętność korzystania z nowych technologii;
- 3) *savoir* – wiedzę socjokulturową, czyli znajomość warunków życia codziennego, stosunków międzyludzkich, systemów wartości, konwencji społecznych, zachowań religijnych, uroczystości publicznych itp.; wrażliwość interkulturowa to również świadomość sposobu postrzegania jednej kultury z perspektywy drugiej;

---

¹² M. Dymek-Maciejewska, *Kompetencje wielokulturowe – między dystansem i bliskością*, [w:] *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, red. E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista, Radom 2009, s. 56.

¹³ M. Korczyński, *Kompetencje międzykulturowe polskich emigrantów zarobkowych w Anglii*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. XXXVI, nr 3, s. 152-154. Cf: E. Marx, *Przełamywanie szoku kulturowego*, Warszawa 2000; R. Wiśniewski, *Transgresja kompetencji międzykulturowych...*

- 4) *savoir-faire* – umiejętność zachowania się w sytuacji pośrednika kulturowego, użycia właściwych strategii komunikacyjnych w kontakcie z jednostkami innych kultur, radzenie sobie z interkulturowymi nieporozumieniami i sytuacjami konfliktowymi, a także przełamywanie stereotypów¹⁴.

Nabywanie kompetencji międzykulturowych umożliwia nauczycielowi rozwój w trzech obszarach:

- 1) wiedza – dotyczy: różnorodności kulturowej otaczającej rzeczywistości psychospołecznej; wpływu kultury na postrzeganie zjawisk i rzeczy; samoświadomości tego, że ułożenie jednostki w określonym kręgu kulturowym warunkuje subiektywny ogląd rzeczywistości; komunikacji międzykulturowej; prawidłowego interpretowania komunikacji niewerbalnej; dostrzegania różnic; elementy te mają fundamentalne znaczenie dla budowania kompetencji międzykulturowych; brak wiedzy powoduje reakcje lękowe (jednostka odczuwa strach przed tym, co nieznanne), a następnie wycofanie się lub nienawiązanie relacji z przedstawicielami innych kultur; skutkiem może być zamknięcie się jednostki we własnym kręgu kulturowym, etnocentryzm oraz wszelkiego rodzaju postawy charakterystyczne dla nietolerowania i dyskryminacji przedstawicieli innych kultur;
- 2) sprawność – oznacza dostosowanie zachowania jednostki do kontekstu kulturowego, radzenie sobie w sytuacjach niejednoznacznych, posługiwanie się językiem drugiej grupy kulturowej, „odnalezienie się” w grupach wielonarodowych, obserwowanie i krytyczne myślenie;
- 3) postawy – otwartość poznawcza, empatia, gotowość do nawiązywania relacji z przedstawicielami innych kultur, kreatywność, perspektywność, szacunek oraz tolerancja dla odmienności, inności, różnorodności¹⁵.

Wszystkie elementy przynależące do owych obszarów współgrają ze sobą, aby rozwijać obiektywne zrozumienie innych kultur oraz zdolność do skutecznego współdziałania i komunikowania się z różnorodnymi jednostkami.

---

¹⁴ E. Gajek, *Komunikacja językowa i międzykulturowa uczniów w projektach eTwinning*, „Języki Obce w Szkole” 2012, nr 3, s. 37-38. Cf. *Europejski System Opisu Kształcenia Językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, Warszawa 2003, s. 95-99.

¹⁵ A. Suchocka, *Kompetencje międzykulturowe – przywilej czy konieczność?*, „COLLOQUIUM” 2016, t. 8, nr 4, s. 125-126.

Od nauczyciela funkcjonującego w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym, który będzie realizował założenia edukacji międzykulturowej, oczekuje się, by był kompetentny w pięciu obszarach:

- 1) wiedzy międzykulturowej przejawiającej się świadomością europejską i prowadzącej do powstania kultury pokoju w wielokulturowej Europie;
- 2) empatii, wrażliwości, tolerancji i otwarcia wobec jednostek innych, odmiennych kulturowo;
- 3) kompetencji językowych (umiejętność nauczania języka, pogłębianie świadomości językowej, zdolność ułatwiania nauki języka i wrażliwości językowej, a tym samym umożliwienie efektywnej komunikacji w wielokulturowym i wielojęzycznym środowisku);
- 4) mądrej postawy i świadomego zachowania w wielokulturowej klasie, powstałych na skutek zapoznania się z różnicami językowymi i kulturowymi występującymi pomiędzy uczniami;
- 5) umiejętności tworzenia i kierowania grupami uczniowskimi, by w ten sposób zachęcać ich do międzykulturowego poznania¹⁶.

Pogłębieniu kompetencji międzykulturowych nauczyciela sprzyjają takie czynniki, jak:

- a) wiedza o kulturze – znajomość wybranych cech kulturowych, historii, sztuki, religii, wartości, systemów przekonań i zachowań członków innej grupy narodowej lub etnicznej;
- b) świadomość kulturowa – rozumienie innej grupy narodowej lub etnicznej, czyli wewnętrznej zmiany w zakresie postaw i wartości, otwartości i elastyczności w poglądach dotyczących rozwoju poszczególnych jednostek;
- c) wrażliwość kulturowa – wiedza, że różnice i podobieństwa kulturowe istnieją, bez przypisywania im wartości¹⁷.

Według Skali B.D. Rubena „Basic” (Behavioral Assessment Scale for Intercultural Communication) wyróżniamy osiem składników istotnych dla nauczyciela międzykulturowego: a) wysoki poziom szacunku dla innych jednostek, b) postawa interakcyjna, c) orienta-

---

¹⁶ W. Tulasiewicz, *Przygotowanie nauczycieli do pracy w wielokulturowym społeczeństwie*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, red. J. Nikitorowicz, M. Sobiecki, Białystok 1999, s. 47.

¹⁷ A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło, *Nauczyciel przedszkola w społeczeństwie wielokulturowym*, „Chowanna” 2013, t. 2, s. 197-198.

cja na wiedzę, d) empatia, e) zadaniowe traktowanie ról, f) role odgrywane w relacjach wobec innych, g) interakcyjne przywództwo, h) tolerancja dla niejednoznaczności¹⁸. Natomiast według M.W. Lustiga, J. Koestlera, J.W. Martina i C. Stortiego, nauczyciel międzykulturowy powinien wyróżniać się odpowiednim poziomem wiedzy o innych kulturach i umiejętnościami jej przekazywania uczniom oraz takimi cechami osobowościowymi, jak: tolerancja dla różnorodności, elastyczność poznawcza i zachowań, tożsamość kulturowa, cierpliwość, entuzjazm i zaangażowanie, umiejętności interpersonalne, otwartość na nowe doświadczenia i na inne jednostki, empatia, szacunek, poczucie humoru¹⁹.

Zdaniem R.M. Paige'a, nauczyciel międzykulturowy powinien posiadać następujące cechy: mieć doświadczenie w nauczaniu, być zaangażowany we własny rozwój zawodowy i rozwój innych jednostek, chętnie dzielić się swoją wiedzą i umiejętnościami, być samorefleksyjny i samokrytyczny, być świadomy ryzyka oraz kłopotów i pomagać je przezwyciężać uczniom, być dokładny i staranny podczas realizacji programu nauczania, być wrażliwy na potrzeby uczniów, stosować treści i metody zgodnie z posiadaną wiedzą i umiejętnościami, powinien tworzyć środowisko wspierające proces uczenia się²⁰.

Kompetencje międzykulturowe decydują więc o przystosowaniu się do nowych i zmiennych warunków kulturowych, o pokojowym nawiązywaniu relacji interpersonalnych z jednostkami o innym pochodzeniu kulturowym oraz predysponują do konstruktywnego rozwiązywania napięć i konfliktów o podłożu kulturowym²¹. Nabierają one szczególnego znaczenia w kontekście toczących się dziś w Europie Wschodniej oraz na Bliskim Wschodzie konfliktów zbrojnych i związanych z nimi procesów migracyjnych (masowe przybywanie uchodźców i imigrantów m.in. z Ukrainy, Syrii, Afganistanu i Iraku), które w wielu krajach doprowadziły już do powstania nowych grup

¹⁸ Vide: B.D. Ruben, *Assessing Communication Competency for Intercultural Adaptation*, "Group & Organization Management" 1976, Vol. 1, No. 3, s. 334-354.

¹⁹ Vide: M.W. Lustig, J. Koestler, *Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Culture*, New York 1983; J.N. Martin, M.R. Hammer, *Behavioral categories of intercultural communication competence: Everyday communicators' perceptions*, "International Journal of Intercultural Relations" 1989, vol. 13, issue 3, s. 303-332; C. Storti, *The Art of Crossing Cultures*, Yarmouth 1989.

²⁰ R.M. Paige, *Intercultural trainer competencies*, [w:] *Handbook of intercultural training 1996 (2nd ed.)*, red. D. Landis, R.S. Bhagat, Thousand Oaks, London 1996, s. 148-164.

²¹ E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista, *Przygotowanie nauczycieli...*, s. 174.

mniejszościowych (oprócz już istniejących)²². To zjawisko skłania do bliższego poznania tych grup i ich kultur, co jest jednym z podstawowych warunków zapobiegania uprzedzeniom, osłabiania i zwalczania stereotypów, kształtowania klimatu pokojowego współistnienia oraz skutecznej współpracy.

Zakończenie

„Mnogość i różnorodność kultur współczesnego świata – biorąc pod uwagę neutralne ideologicznie, politycznie, religijnie założenia pedagogiki, powinna być – zdaniem M. Matyjewicza – jej wartością dodaną, rezerwuarem wartości, stylów życia, sposobów widzenia i kreowania otaczającej rzeczywistości, źródłem energii do budowania mostów i spajania globalnego społeczeństwa. Wychowanie do dzielenia świata z »innym«, akceptacji jego odmienności, tolerancji wobec wyznawanych przez niego wartości powinno być edukacyjnym punktem dla mainstreamu współczesnej szkoły – miejscem spotkania i przenikania się różnych narracji, przestrzenia aktywnego, twórczego osvajania się z odmiennością”²³. Konstytutywną powinnością nauczyciela międzykulturowego powinna być zatem umiejętność konstruowania takich działań edukacyjnych, dzięki którym jego podopieczni będą mogli poznawać, dostrzegać i doceniać różnorodność innych kultur, których prawdziwe bogactwo kryje się właśnie w odmienności oraz wielorakości zawartych w niej treści i komunikatów.

Wychowanie w kierunku różnorodności kulturowej jest nauczaniem takiego rozumienia świata, w którym radość z możliwości dzielenia przestrzeni z „innymi” (w atmosferze bezpieczeństwa, empatii oraz bezwarunkowej akceptacji) będzie stabilnym punktem dla postaw etnocentrycznych, ograniczających i zawężających perspektywę oraz zakres postrzegania współczesnej rzeczywistości psychospołecznej. Takie działania to poszukiwanie „płaszczyzn styku” kultur, wskazywanie wartości wspólnych, zbiorów znaczeń legitymizujących prawo wydawałoby się obcych sobie jednostek i grup do współzamieszkiwania, współżycia, współpracy. Nauczyciel funkcyjny

---

²² Cf. G. Neuner, *Edukacja międzykulturowa i jej wymiary*, [w:] *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich*, red. F. Brotto, J. Hubner, K. Karwacka-Vogele, G. Neuner, R. Rufino, R. Teutsch, Warszawa 2014, s. 13.

²³ M. Matyjewicz, *Animowanie multikulturowych działań artystycznych – o szansach rozwijania etnopedagogiki w czasach kulturowego izolacjonizmu*, „*Ars Inter Culturas*” 2017, nr 6, s. 78. Cf. M. Matyjewicz, *Rola i miejsce kultury w procesie konstruowania idei etnopedagogiki*, „*Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*” 2023, nr 20, s. 225-239.

jący w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym, aby wywiązać się w pełni z powierzonych mu zadań, powinien więc posiadać następujące cechy:

- a) silne poczucie tożsamości osobistej, co pomoże mu w radzeniu sobie z wyzwaniem wielokulturowej przestrzeni;
- b) tolerancja, otwartość oraz wrażliwość wobec odmienności, co pomoże mu w zwalczaniu uprzedzeń, przewyciężaniu stereotypów, wyzbyciu się rutyny i stworzeniu atmosfery wzajemnego poszanowania inności;
- c) wiedza na temat własnej i obcej grupy narodowej, etnicznej, która funkcjonuje w lokalnym otoczeniu społecznym, co pomoże mu zachowywać się w sposób aprobowany społecznie w obu grupach kulturowych;
- d) pozytywne nastawienie do wszystkich grup kulturowych;
- e) umiejętność utrzymywania aktywnych społecznie interakcji z członkami wszystkich grup kulturowych;
- f) silne przekonanie lub pewność, że można być zadowolonym z życia, wchodząc w kontakt z członkami wszystkich grup kulturowych;
- g) umiejętność płynnego komunikowania się zarówno w języku własnej, jak i obcej grupy narodowej, etnicznej²⁴.

Działanie w środowisku zróżnicowanym pod względem kulturowym może być zatem tworzeniem takich wydarzeń (lekcji, spotkań, działań animacyjno-artystycznych), w których strony dialogu będą mogły bezkontekstowo definiować swoją tożsamość lub też budować ją wspólnie z jednostkami wywodzącymi się z innych kręgów kulturowych, pozostając jednak w kontrapunkcie do zastanego systemu semantycznego. Takie stanowisko metodologiczne daje nadzieję na zastąpienie sytuacji „kultura kontra kultura” harmonijnym współbrzmieniem wszystkich współwystępujących i rozwijanie go na różnych polach ludzkiej aktywności, na tworzenie przestrzeni pluralizmu kulturowego, rozumianej jako synkretyczna wspólnota równoprawnych znaczeń i wartości.

---

²⁴ A.J. Siegień, *Praca i rola nauczyciela języka ojczystego w liceum z dodatkową nauką języka białoruskiego (sytuacja pogranicza wschodniej Polski)*, [w:] *Edukacja wobec ładu globalnego*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk, Warszawa 2002, s. 335-336. Cf. B. Pitula, *Stale cechy osobowości determinantami jakości pracy zawodowej*, Bydgoszcz 2010, s. 33.

Bibliografia / References

- Andruszkiewicz F., Chyżna O., *Rola nauczyciela w edukacji wielokulturowej i międzykulturowej na Ukrainie i w Polsce*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4(26).
- Bobryk A., „One of us” – „different” – „stranger” in educational practice. *The school environment in the face of national and religious diversity and the sense of security*, „Studia z Teorii Wychowania” 2025, nr 51.
- Dąbrowa E., Markowska-Manista U., *Kompetencje nauczycieli w zakresie edukacji międzykulturowej*, [w:] *Kompetencje międzykulturowe jako kapitał społeczności wielokulturowych*, red. J. Muszyńska, W. Danielewicz, T. Bajkowski, Warszawa 2013.
- Dąbrowa E., Markowska-Manista U., *Przygotowanie nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji międzykulturowej – prezentacja projektu badawczego*, „Edukacja Międzykulturowa” 2018, nr 1(8).
- Dymek-Maciejewska M., *Kompetencje wielokulturowe – między dystansem i bliskością*, [w:] *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, red. E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista, Radom 2009.
- Europejski System Opisu Kształcenia Językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, Warszawa 2003.
- Gajek E., *Komunikacja językowa i międzykulturowa uczniów w projektach eTwinning*, „Języki Obce w Szkole” 2012, nr 3.
- Gromadzka B., *Szkoła – nauczyciel – grupa w środowisku zróżnicowanym kulturowo na przykładzie uczniów romskich w polskich szkołach*, „Polonistyka. Innowacje” 2016, nr 4.
- Guziuk-Tkacz M., Siegień-Matyjewicz A.J., *Leksykon pedagogiki międzykulturowej i etnopedagogiki*, Warszawa 2015.
- Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E., *Nauczyciel przedszkola w społeczeństwie wielokulturowym*, „Chowanna” 2013, t. 2.
- Klimowicz A., *Wstęp*, [w:] *Edukacja międzykulturowa. Poradnik dla nauczycieli*, red. A. Klimowicz, Warszawa 2004.
- Korczyński M., *Kompetencje międzykulturowe polskich emigrantów zarobkowych w Anglii*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. XXXVI, nr 3.
- Lustig M.W., Koestler J., *Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Culture*, New York 1983.
- Markowska-Manista U., Niedźwiedzka-Wardak A., *Mniejszości wzbogacające większość. O potencjale uczniów z odmiennym kontekstem kulturowym i możliwościach jego wykorzystania w warunkach wielokulturowości w polskiej szkole*, [w:] *Młodzież na biegunach życia społecznego*, red. A. Wilczyńska, Warszawa 2014.
- Martin J.N., Hammer M.R., *Behavioral categories of intercultural communication competence: Everyday communicators' perceptions*, „International Journal of Intercultural Relations” 1989, vol. 13, issue 3.
- Marx E., *Przełamywanie szoku kulturowego*, Warszawa 2000.
- Matyjewicz M., *Animowanie multikulturowych działań artystycznych – o szansach rozwijania etnopedagogiki w czasach kulturowego izolacjonizmu*, „Ars Inter Culturalas” 2017, nr 6.
- Matyjewicz M., *Rola i miejsce kultury w procesie konstruowania idei etnopedagogiki*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2023, nr 20.

- Neuner G., *Edukacja międzykulturowa i jej wymiary*, [w:] *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich*, red. F. Brotto, J. Hubner, K. Karwacka-Vogele, G. Neuner, R. Rufino, R. Teutsch, Warszawa 2014.
- Nikitorowicz J., *Edukacja międzykulturowa wobec dylematów kształtowania tożsamości w społeczeństwach wielokulturowych*, [w:] *Edukacja wobec ładu globalnego*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk, Warszawa 2002.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001.
- Paige R.M., *Intercultural trainer competencies*, [w:] *Handbook of intercultural training 1996 (2nd ed.)*, red. D. Landis, R.S. Bhagat, Thousand Oaks, London 1996.
- Pituła B., *Stałe cechy osobowości determinantami jakości pracy zawodowej*, Bydgoszcz 2010.
- Ruben B.D., *Assessing Communication Competency for Intercultural Adaptation*, "Group & Organization Management" 1976, Vol. 1, No. 3.
- Siegień A.J., *Praca i rola nauczyciela języka ojczystego w liceum z dodatkową nauką języka białoruskiego (sytuacja pogranicza wschodniej Polski)*, [w:] *Edukacja wobec ładu globalnego*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk, Warszawa 2002.
- Storti C., *The Art of Crossing Cultures*, Yarmouth 1989.
- Suchocka A., *Kompetencje międzykulturowe – przywilej czy konieczność?*, „COLLOQUIUM” 2016, t. 8, nr 4.
- Tulasiewicz W., *Przygotowanie nauczycieli do pracy w wielokulturowym społeczeństwie*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, red. J. Nikitorowicz, M. Sobiecki, Białystok 1999.
- Wiśniewski R., *Transgresja kompetencji międzykulturowych. Studium socjologiczne młodzieży akademickiej*, Warszawa 2016.

Bartłomiej Kochan

ORCID: 0009-0009-0033-9454

kochanbartek@gmail.com

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

Wydział Nauk Społecznych

Program Erasmus jako model turystyki edukacyjnej – wychowawcze aspekty międzynarodowej mobilności

Erasmus+ Program as a Model of Educational Tourism – Educational Aspects of International Mobility

DOI: 10.34739/doc.2025.22.06

Streszczenie: Rozwój programu Erasmus przez ponad trzy dekady odzwierciedla zmiany w globalnym podejściu do edukacji, gdzie kluczowe miejsce zajmują mobilność i współpraca międzynarodowa. Artykuł podkreśla istotną rolę programu jako narzędzia budowania integracji europejskiej, promowania wartości międzykulturowych oraz wspierania zrównoważonego rozwoju lokalnego. Temat ten jest szczególnie aktualny w kontekście zwiększającego się znaczenia turystyki edukacyjnej jako elementu wzbogacającego osobisty i zawodowy rozwój studentów oraz wspierającego konkurencyjność gospodarek. Mobilność edukacyjna w ramach programu stanowi nie tylko narzędzie zdobywania wiedzy i umiejętności, ale przede wszystkim przestrzeń dla kształtowania wartości i wychowania.

Słowa kluczowe: Erasmus, turystyka edukacyjna, mobilność międzynarodowa, wychowanie

Abstract: The development of the Erasmus program over more than three decades reflects changes in the global approach to education, where mobility and international cooperation are central. The article highlights the important role of the program as a tool for building European integration, promoting intercultural values and supporting sustainable local development. This topic is particularly essential in the context of the increasing importance of educational tourism as an element that enriches the personal and professional development of students and supports the competitiveness of economies. Learning mobility within the program is not only a tool for acquiring knowledge and skills, but above all a space for shaping values and education.

Keywords: Erasmus, educational tourism, international mobility, education

Program Erasmus został uruchomiony w 1987 r. Jego historia jest ściśle związana z dyskusjami na temat jednoczenia Europy. Z czasem program stał się jednym z filarów polityki edukacyjnej Unii

Europejskiej. W pierwszym etapie jego funkcjonowania koncentrował się wyłącznie na szkolnictwie wyższym. Później zastąpiono go innymi działaniami (Socrates I, Socrates II). Ponownie pod nieco zmodyfikowaną nazwą zainstniał w 2014 r. jako Erasmus+. Przyczyniło się to do integracji różnych inicjatyw edukacyjnych. Poszerzono też jego zakres o szkolenia zawodowe, wymianę młodzieży szkolnej. Należy podkreślić, iż we współpracy uczestniczą także wykładowcy, nauczyciele, pracownicy administracji związani z edukacją oraz wolontariusze¹. Początkowo projekt pilotażowy przekształcił się w zjawisko międzypokoleniowe, promujące wartości europejskie i zrozumienie międzykulturowe. Program znacznie się rozszerzył. Należy przypomnieć, iż w 1987 r. było to tylko 3000 uczestników. Aktualnie bierze w nim udział 90% europejskich instytucji szkolnictwa wyższego².

Program od początku jego powstania przeszedł różne zmiany. Szczególnie w kierunku innowacji programowych i mobilności kadry. Projekty Erasmus+³ koncentrują się na rozwijaniu umiejętności XXI wieku, takich jak krytyczne myślenie i kreatywność⁴ oraz wspieraniu dialogu międzykulturowego. Najnowsze inicjatywy obejmują Blended Intensive Programs, które łączą naukę online i stacjonarną, aby zająć się kwestiami regionalnymi oraz celami zrównoważonego rozwoju⁵. Projekty te przynoszą korzyści nie tylko studentom i uniwersytetom, ale także potencjalnie wpływają na turystykę regionalną⁶. Obecnie

¹ T. Nogueiro, *Quality matters in transnational cooperation activities under the Erasmus+ programme*, [w:] *INTED2020 Proceedings*, red. L.G. Chova, A.L. Martinez, I.C. Torres, Valencia 2020, s. 3164-3170.

² G.M. Aspridis, P. Stilianos, L. Sdrolias, V. Kazantzi, *The Erasmus Student Mobility Program and Its Contribution to Multicultural Education: The Case of Technological Education Institute of Thessaly*, „Journal of Educational and Social Research” 2013, t. 3, s. 181-200.

³ W akcjach programu uczestniczą obecnie wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej. Dodatkowo, zgodnie z art. 19 rozporządzenia ustanawiającego program Erasmus+, w ramach programu współpraca realizowana jest z państwami Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA), które są członkami Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG): Norwegia, Islandia i Liechtenstein oraz kraje przystępujące, kandydujące i potencjalne kraje kandydujące: Republika Macedonii Północnej, Republika Turcji i Republika Serbii. Ponadto inne kraje mogą uczestniczyć w poszczególnych akcjach, o ile spełnią określone wymogi. *Kraje uprawnione*, <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/pl/programme-guide/part-a/eligible-countries> (data dostępu: 28.11.2025).

⁴ M.E. Cimpean, V.A. Găzdac, M.D. Bocoş, *Developing 21st Century Skills For Secondary School Students Within The Eutourism Project*, [w:] *Education, Reflection, Development – ERD 2022*, vol 6, *European Proceedings of Educational Sciences*, red. I. Albulescu, C. Stan, London 2023, s. 633-645.

⁵ M. Baynazoğlu, L. Shulhina, *Potential effects of Erasmus+ B.I.P. projects on universities' activities and regional tourism*, „Galician Economic Journal” 2024, t. 90, s. 45-55.

⁶ Ibidem.

program Erasmus+ dzieli się na 7 następujących sektorów: edukacja szkolna, kształcenie i szkolenia zawodowe, szkolnictwo wyższe, edukacja dorosłych, młodzież, sport oraz Jean Monnet⁷. Największą popularnością cieszy się sektor szkolnictwa wyższego, w ramach którego z wyjazdów korzystają studenci, doktoranci oraz pracownicy uczelni. W kwietniu 2024 r. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego podsumowało efekty działania tego programu w ciągu dwudziestolecia obecności Polski w Unii Europejskiej. Stwierdzono wówczas: „Od 1 maja 2004 roku, czyli od wejścia Polski do Unii Europejskiej z programu Erasmus skorzystało 266 tys. polskich studentów. Najchętniej wybierali oni Hiszpanię, wyjechało tam 43161 osób, na drugim miejscu popularności są Niemcy, dokąd w ramach programu Erasmus wyjechało 39553 studentów. Dużym zainteresowaniem cieszyły się także Włochy, które wybrało 27471 osób. Przez 20 lat do Polski przyjechało ponad 208 tys. studentów z zagranicy w ramach programu Erasmus. Polskę najchętniej wybierali Hiszpanie – 48 913 Turcy – 47 853 i Francuzi – 20 139”⁸.

Program Erasmus+ ma na celu poprawę jakości edukacji oraz promowanie współpracy międzynarodowej⁹. Jego kluczowe cele obejmują zwiększenie mobilności studentów i pracowników, poprawę wyników kształcenia oraz zwiększanie puli wykwalifikowanych specjalistów¹⁰. Pozytywnie wpływa też na proces internacjonalizacji przyczyniając się do zwiększenia zakresu umiędzynarodowienia procesu

---

⁷ „Celem działań Jean Monnet jest wspieranie wysokiej jakości nauczania i badań w dziedzinie studiów dotyczących Unii Europejskiej, prowadzonych na całym świecie. Studia dotyczące Unii Europejskiej obejmują naukę o całej Europie, ze szczególnym uwzględnieniem procesu integracji europejskiej w aspekcie wewnętrznym i zewnętrznym. Dziedzina ta obejmuje również kwestie: aktywnego obywatelstwa, roli Unii Europejskiej w zglobalizowanym świecie, zwiększania wiedzy na temat Unii Europejskiej oraz wsparcia dla dialogu między ludźmi i międzykulturowości. Jean Monnet jest też narzędziem dyplomacji publicznej wspierającej krzewienie wartości i postaw promowanych przez Unię Europejską w relacjach z krajami partnerskimi”. *Działania Jean Monnet. Poznaj szczegółów!*, <https://erasmusplus.org.pl/sektory?sector=7> (data dostępu: 28.11.2025).

⁸ *Podsumowanie programu Erasmus na 20-lecie Polski w UE*, www.gov.pl/web/nauka/podsumowanie-programu-erasmus-na-20-lecie-polski-w-ue (data dostępu: 7.11.2025).

⁹ M. Brunazzo, *Human resources and sustainable development in the EU: the case of the Erasmus+ program*, [w:] *The International Conference on Human Resources for Sustainable Development*, red. D. Thanh Thuy, N. Thi Thu, Hanoi 2024, s. 134-146; T. Nogueiro, M. Saraiva, F. Jorge, E. Chaleta, *The Erasmus+ Programme and Sustainable Development Goals - Contribution of Mobility Actions in Higher Education*, „Sustainability” 2022, vol. 14, nr 1628, s. 1-16.

¹⁰ E. Llurda, L. Gallego-Balsà, C. Barahona, X. Martin-Rubió, *Erasmus student mobility and the construction of European citizenship*, „The Language Learning Journal” 2016, t. 44, s. 323-346.

kształcenia. Stanowi także impuls do propagowania edukacji i kształtowania poczucia wspólnoty europejskiej oraz podejmowania współpracy w tym zakresie z innymi państwami¹¹. Wpływ programu wykracza poza środowisko akademickie, dynamizując rozwój osobisty i szanse na zatrudnienie wśród uczestników¹². Nabywają oni nowe kompetencje, i, co jest istotne, zyskują doświadczenie w obszarze międzykulturowości¹³. Jak wynika z badań realizowanych wśród polskich uczestników programu, wskazują oni na wysokie korzyści w zakresie podniesienia poziomu znajomości języka obcego, zyskania doświadczenia związanego z życiem w innym kraju i odmiennej kulturze oraz poszerzenia kręgu przyjaciół. Deklarują również wyższą aktywność na rynku pracy oraz podniesiony poziom satysfakcji z tego wynikający. Znacząca część stypendystów znalazła też zatrudnienie poza granicami kraju¹⁴. Kilkadziesiąt lat doświadczeń spowodowało, iż program Erasmus stanowi fundamentalny element w procesie kształtowania strategii rozwoju Unii Europejskiej¹⁵. Niemniej należy zauważyć, iż pewnym mankamentem jest to, że pomimo dodatkowych możliwości finansowania, udział studentów ze specjalnymi potrzebami pozostaje niski¹⁶. Niektóre badania sugerują też, że uniwersalistyczne ideały programu mogą być zagrożone przez skomercjalizowane tendencje w europejskim szkolnictwie wyższym¹⁷.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę, iż motywacje studentów do udziału w programie nie zawsze są ukierunkowane głównie na

¹¹ А. Бобрык, *Интернационализация образовательного процесса в аспекте культурных вызовов. Белорусы в польских вузах*, [w:] *Беларусь у кантэксце еўрапейскай гісторыі: асоба, грамадства, дзяржава. Зборнік навуковых артыкулаў, прысвечаны 80-годдзю Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы і 65-годдзю гістарычнай адукацыі ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы*. Ч. 2, red. А.А. Каваленя, І.Ф. Кітурка [gl. red.], Гродна 2019, s. 294-299.

¹² J.P. Bécar, J.Ch. Canonne, M. Seppälä, F. Robert, *Erasmus talking and doing*, [w:] *EDULEARN 18 Proceedings. 10th International Conference on Education and New Learning Technologies*, red. L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. Candel Torres, Palma 2018, s. 2103-2108.

¹³ U. Teichler, *Temporary Study Abroad: the life of ERASMUS students*, „European Journal of Education” 2004, t. 39, s. 395-408.

¹⁴ J. Dąbrowska-Resiak, *Erasmus... i co dalej? Badanie losów edukacyjnych i zawodowych polskich studentów uczestniczących w projektach mobilności w programie Erasmus*, Warszawa 2018.

¹⁵ H. Jones, *Celebrating 30 Years...*

¹⁶ L. De Benedictis, S. Leoni, *Inclusive universities: evidence from the Erasmus program*, „Applied Network Science” 2021, t. 6, art. 83.

¹⁷ D. Malet-Calvo, *Globalización e internacionalización educativa. Una historia institucional del Programa ERASMUS, 1987–2014*, „Ler Història” 2017, t. 71, s. 75-99.

cele edukacyjne¹⁸. Dla wielu uczestników wyjazdu w ramach takich projektów jak Erasmus stanowią przede wszystkim okazję do eksploatacji nowych miejsc, poznania obcych kultur oraz nawiązania międzynarodowych znajomości. Część studentów postrzega tego rodzaju mobilność bardziej jako doświadczenie turystyczne niż edukacyjne, koncentrując się na aspektach związanych z podróżowaniem i integracją społeczną. Turystyka edukacyjna to forma aktywności łącząca podróżowanie z nabywaniem wiedzy i umiejętności. Obejmuje ona różnorodne aspekty, takie jak turystyka przyrodnicza¹⁹, naukowa²⁰, kulturowa²¹ czy geoturystyka²². Jej celem jest nie tylko rekreacja, ale także rozwój intelektualny, moralny i społeczny uczestników²³. Turystyka edukacyjna może przybierać formę wycieczek szkolnych, rodzinnych czy indywidualnych podróży poznawczych. Często wiąże się z ideą zrównoważonego rozwoju i turystyki powolnej²⁴. Może również łączyć się z innymi formami turystyki jak chociażby turystyka sportowa²⁵. Turystyka edukacyjna niewątpliwie pełni ważną funkcję w rozwijaniu świadomości kulturowej, przyrodniczej i społecznej, szczególnie wśród młodych ludzi.

Turystyka edukacyjna łączy podróże z doświadczeniami w zakresie kształcenia, oferując możliwości rozwoju osobistego i wzbogacenia kulturowego. Obejmuje różne działania, takie jak wycieczki, wyjazdy studyjne, programy wymiany i kursy językowe. Ta forma turystyki przyczynia się do rozwoju lokalnego i gospodarki, jednocześnie wspierając wszechstronnie rozwiniętą osobowość zdolną do funkcjonowania

---

¹⁸ E. Juvan, M. Lesjak, *Erasmus Exchange Program: Opportunity for professional growth or sponsored vacations?*, „Journal of Hospitality & Tourism Education” 2011, t. 23, s. 23-29.

¹⁹ T. Brzezińska-Wójcik, A. Świeca, *Stan i perspektywy edukacyjnej turystyki przyrodniczej na Roztoczu w kontekście strategii aktywnego uczestnictwa*, „Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy” 2015, nr 4, s. 123-132.

²⁰ S. Sokolova, *Turystyka naukowa jako specyficzna forma rynku spotkań biznesowych czy nowy rodzaj turystyki*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 2016, nr 6, s. 89-98.

²¹ R. Kashyap, S. Pasandideh, S. T. Ahmed, P. P. Rodrigues, J. Martins, *Sustainable Cultural Tourism Strategy and Promotion: An ICT Management Platform*, [w:] *18th International Conference on Application of Information and Communication Technologies*, [brak red.] Turyn 2024, s. 11-17.

²² K. Moskwa, K. Miraj, *Geoturystyka w pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela geografii*, „Geoturizm” 2018, nr 34, s. 3-10.

²³ J. Niewęglowski, *Elementy edukacyjne turystyki*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2007, t. 24, s. 461-478.

²⁴ T. Duda, *Idea turystyki powolnej (slow tourism) i edukacji kreatywnej szansą zrównoważonego rozwoju wsi i regionu – studium przypadku wsi Bełczna w powiecie łobeskim (Pomorze Zachodnie)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2019, nr 1, s. 111-128.

²⁵ W. Alejsiak, *Turystyka sportowa – przyczynek do dyskusji nad definicją oraz problematyką badawczą*, „Turyzm” 2016, t. 26, nr 1, s. 91-94.

w środowiskach wielokulturowych. Turystyka edukacyjna wzmacnia pozycję uczestniczących w nich jednostek poprzez elastyczne uczenie się²⁶. Obejmuje wizyty w miejscach historycznych, muzeach, uniwersytetach i zabytkach kultury. Wykazano, że poprawia ona doświadczenia edukacyjne młodzieży, wspiera pozytywne nastawienie do przedmiotów i stanowi pozytywny impuls ukierunkowany na karierę zawodową²⁷. Turystyka edukacyjna odgrywa również rolę w mobilności międzynarodowej, wpływając na rozwój społeczno-gospodarczy i konkurencję w zakresie kapitału ludzkiego²⁸. Ma potencjał do rozwijania kompetencji moralno-estetycznych u studentów uniwersytetów²⁹.

W tym kontekście program Erasmus idealnie wpisuje się w koncepcję turystyki edukacyjnej, która łączy podróżowanie z realizacją celów związanych z kształceniem, rozwojem osobistym i społecznym. Program Erasmus oferuje studentom możliwość nauki i wymiany kulturowej podczas studiów za granicą³⁰. Studenci Erasmusa mogą być uważani w pewnym sensie za turystów edukacyjnych, ponieważ ich doświadczenie obejmuje zarówno zajęcia akademickie, jak i rekreacyjne³¹. Ta forma turystyki przyczynia się do rozwoju lokalnego, przynosząc korzyści zarówno studentom, jak i ośrodkom goszczącym³². Program wspiera edukację wielokulturową, umożliwiając studentom interakcję z różnymi kulturami i poszerzanie ich horyzontów oraz przełamywanie barier³³. Jak słusznie podkreśla

---

²⁶ J. Pittman, *Educational Tourism Empowerment: Implications for Flexible Learning and Digital Equity*, „Journal of Tourism and Hospitality” 2012, vol. 1, Issue 4, s. 1-2.

²⁷ E. Goh, *The value and benefits of fieldtrips in tourism and hospitality education*, „Higher Learning Research Communications” 2011, t. 1, s. 60-70.

²⁸ S. Gutkevych, P. Sydorenko, I. Pasternak, *Theoretical basis of educational tourism: international aspect*, „Baltic Journal of Economic Studies” 2024, nr 3, s. 137-147.

²⁹ A. N. Botirovna, *The formation of moral-aesthetic competence in university students through tourism tools*, „European Journal of Higher Education and Academic Advancement” 2024, t. 8, s. 81-84.

³⁰ S. Tomasi, G. Paviotti, A. Cavicchi, *Educational Tourism and Local Development: The Role of Universities*, „Sustainability” 2020, t. 12, art. 6766, s. 1-15; C.L. Bunghez, *Educational Tourism: Erasmus Case Study*, „Journal of e-Learning and Higher Education” 2022, vol. 2022, s. 1-9.

³¹ S. Tomasi, G. Paviotti, A. Cavicchi, *Educational Tourism...*; H. Zubrytska, *Erasmus students as consumers of tourism services in Poland*, „Studia Periegetica” 2021, nr 3, s. 9-22.

³² S. Tomasi, G. Paviotti, A. Cavicchi, *Educational Tourism...*; J.P. Bento, *The Determinants of International Academic Tourism Demand in Europe*, „Tourism Economics” 2014, t. 20, s. 611-628.

³³ G.M. Aspridis, P. Stilianos, L. Sdrolas, V. Kazantzi, *The Erasmus Student Mobility...*; Cf. A. Dragomiletskii, *Postrzeganie kultury kraju goszczącego przez studentów uczestniczących w programie Erasmus+ w świetle wzajemnych stereotypów – na przykładzie studentów z Polski i Czech*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin – Polona. Sectio J” 2019, vol. XXXII, nr 2, s. 175-183.

Marek Matyjewicz „Spotkanie z «innym» powinno być intrygującym odkrywaniem nowych światów, podróżą do miejsc «niezaśmieconych» naszym systemem wartości, naszymi lękami, stereotypami, uprzedzeniami i «jedynie słusznymi» wyobrażeniami na temat kształtu otaczającej rzeczywistości. Konfrontacja z odmiennością zazwyczaj oznacza ocenę, wartościowanie, porównywanie potencjałów, szukanie «zwycięzcy». Spotkanie z innością powinno być budowaniem mostów, tworzeniem wielobarwnych konstruktów społeczno-kulturowych”³⁴.

Czynniki wpływające na uczestnictwo w programie Erasmus obejmują charakterystykę miejsca docelowego, preferencje dotyczące podróży oraz sektor szkolnictwa wyższego³⁵. Dobrze odzwierciedla to ocena Krzysztofa Bobryka, który studiował w Hiszpanii. Jak ocenia, kluczowym argumentem wyboru był język. Stwierdzał on: „Hiszpański jest coraz bardziej rozpowszechniony na świecie. Można to zaobserwować na przykładzie rosnącej popularności muzyki, literatury i filmów, tworzonych w tym języku. Poza tym w wielu krajach jest on językiem urzędowym. W Hiszpanii wybraliśmy Malagę. Zaciekała nas oferta Universidad de Malaga. Nie bez znaczenia było jednocześnie położenie miasta. Nad morzem, blisko gór i z bogatą historią. To jedno z najstarszych miast w Europie. Słońce świeci tutaj przez prawie cały rok, ludzie są radosni i otwarci”³⁶. Niewątpliwie więc uniwersytety odgrywają kluczową rolę w zarządzaniu i promowaniu turystyki edukacyjnej poprzez programy takie jak Erasmus³⁷.

Stypendyści Erasmusa podkreślają przede wszystkim osiągnięcia w zakresie rozwoju osobistego, które zdobyli dzięki uczestnictwu w programie, co niewątpliwie związane jest z realizacją planów samowychowawczych. Agnieszka Daniłkiewicz, która była we Włoszech, określiła swój wyjazd jako „niesamowitą lekcję życia”³⁸. Myśl tę bardzo trafnie rozwinęła Ewelina Chwedczuk, uczestnicząca w wymianie na Słowacji. W jej ocenie „Erasmus to szkoła życia, uczenie się samodzielności, dzielenia się z innymi, a przede wszystkim to

---

³⁴ M. Matyjewicz, *Rola i miejsce kultury w procesie konstruowania idei etnopedagogiki*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2023, nr 20, s. 227. Cf. M. Guziuk-Tkacz, A.J. Siegień-Matyjewicz, *Leksykon pedagogiki międzykulturowej i etnopedagogiki*, Warszawa 2015.

³⁵ J.P. Bento, *The Determinants...*

³⁶ K. Bobryk, *Sposób na ciekawe studia*, „Kurier Uniwersytecki” 2020, nr 82.

³⁷ C.I. Dulce, I. Muntele, *International mobility and educational tourism. Case study: Erasmus program at U.S.A.M.V. Iași*, „Analele Universității din Oradea, Seria Geografie” 2021, nr 2, s. 143-152.

³⁸ A. Daniłkiewicz, *Program dużych możliwości*, „Kurier Uniwersytecki” 2012, nr 63.

uczenie się samego siebie: na co mnie stać, czy i jak potrafię wykorzystać to, co mam”³⁹. Podobną opinię wyrażała Monika Ociesa, jedna z opiekunek tzw. Erasmusów w Polsce. Mówiła ona, iż młodzi ludzie dzięki temu programowi „Studiują, podróżują, zwiedzają, nawiązują nowe znajomości i przyjaźnie, Mówią, że zgłoszenie się na Erasmus+ to najlepsza decyzja w ich życiu”⁴⁰. Potwierdza to także ocena Jakuba Szczygielskiego, który był w Finlandii. Ocenił, że uczestnictwo w programie przyniosło mu ważną wiedzę, wielu przyjaciół oraz niezapomniane przeżycia⁴¹. Dość trafnie i w sposób skondensowany scharakteryzował to Krzysztof Bobryk, konkludując: „Wyjazdy w ramach programu Erasmus+ są świetnym sposobem na ciekawe studia, które umożliwiają również zwiedzanie świata. To wyzwanie, ale jednocześnie ogromna szansa życiowa. Dzięki temu zdobywamy nowe doświadczenia, podwyższamy kompetencje w zakresie znajomości języków obcych, zawieramy przyjaźnie z mieszkańcami różnych krajów. To będzie też zapewne ważny element na naszej przyszłej ścieżce zawodowej. Studia za granicą – to brzmi niezle!”⁴².

Jednocześnie wielu z uczestników zwraca uwagę również na aspekty klimatyczne, krajoznawcze i turystyczne. Przykładowo Martyna Kania i Mirosława Wasiak stwierdzały: „Czy jest coś lepszego niż 4-miesięczny pobyt we Włoszech w czasie, gdy w Polsce trwa zima, a Ty jesteś stworzeniem ciepłolubnym? Nie ma. Dlatego między innymi zdecydowałyśmy się wziąć udział w programie Erasmus. (...) Poza nauką, na którą przeznaczamy większość naszego czasu ☺, wiele podróżujemy. W każdej pobliskiej miejscowości znajduje się coś interesującego i unikatowego”⁴³. Ewelina Zachariasz, będąca na Słowacji wspominała, iż początkowo nie chciała brać udziału w wycieczkach, ale namówił ją na to opiekun z ramienia uczelni przyjmującej.

³⁹ E. Chwedczuk, *Erasmus z perspektywy czasu*, „Kurier Uniwersytecki” 2015, nr 72-73.

⁴⁰ M. Ociesa, *Studenci UPH na erasmusowych wyjazdach*, „Kurier Uniwersytecki” 2017, nr 77.

⁴¹ J. Szczygielski, *Erasmus w Kokkoli*, „Kurier Uniwersytecki” 2018, nr 80.

⁴² K. Bobryk, *Sposób na ciekawe...*

⁴³ M. Kania, M. Wasiak, *A to nam UPH prezent sprawił!*, „Kurier Uniwersytecki” 2011, nr 62. Podobną motywację wyrażał m.in. Dominik Gołębiowski, który studiował w Cartagenie. Stwierdził „Hiszpania była dla mnie najlepszą opcją. Pomieszkać nad wielkim morzem, w mieście, które prawdopodobnie nie widziało śniegu, to marzenie wielu osób. Szczególnie podczas zimy w Polsce. (...) Uważam, że dużo możemy się tu nauczyć. Co do miasta, jest to piękne miejsce z bardzo dużą ilością zabytków, więc mamy dużo do zwiedzania. A jeśli to nie przyciągnie uwagi, to zawsze można wybrać się w góry lub opalać się na plaży”. D. Wysocka, P. Szewczyk, *Erasmus nie jest straszny*, „Kurier Uniwersytecki” 2019, nr 81.

W wyniku tego w trakcie pobytu nie tylko dobrze zwiedziła Słowację, ale także Austrię i Czechy⁴⁴. Katarzyna Starzyńska, która wyjechała do Portugalii podkreślała: „nie ograniczałam się tylko do nauki, nie chciałam zmarnować okazji do poznania kraju, w którym studiowałam. Trudno było pogodzić obowiązki, wypoczynek i rozrywkę, ale starałam się skorzystać z tego wyjazdu jak najwięcej, zgromadzić wspomnienia i doświadczenia”⁴⁵. Dlatego też nie tylko uczestniczyła w wycieczkach organizowanych przez Erasmus Student Network, ale dodatkowo sama też podróżowała zarówno po Portugalii, jak i Hiszpanii⁴⁶. Jak wynika z wielu relacji, stypendyści Erasmusa w trakcie pobytu na różnych uczelniach bardzo często nie ograniczają się tylko do zwiedzania danego kraju, ale też podróżują po innych państwach regionu, co ubogaca ich wiedzę, doświadczenie oraz zaspokaja różne potrzeby związane z turystyką⁴⁷. Niemniej należy zwrócić uwagę, iż nie wszyscy uczestnicy Erasmusa korzystają z szerokiej gamy możliwości turystyczno-krajoznawczych. Podstawową przyczyną są kwestie finansowe, gdyż niejednokrotnie otrzymywane stypendium nie wystarcza na pokrycie wszystkich kosztów związanych z pobytem⁴⁸.

Program Erasmus realizuje cele wychowawcze, łącząc naukę z praktyką, teorię z doświadczeniem oraz edukację z integracją społeczną. Program tworzy przestrzeń, w której jednostki rozwijają nie tylko swoją wiedzę akademicką, ale również umiejętności i postawy, które są fundamentem dla budowania bardziej świadomego, otwartego i solidarnego społeczeństwa. Dzięki temu uczestnicy stają się ambasadorami idei zrozumienia, współpracy i współodpowiedzialności w świecie, który wymaga dialogu i zaangażowania na rzecz wspólnego

---

⁴⁴ E. Zachariasz, *Mój Erasmus*, „Kuryer Uniwersytecki” 2015, nr 72-73. Należy podkreślić, iż elementem realizacji wymiany w ramach programu Erasmus+ jest organizowanie przez stronę przyjmującą nie tylko możliwości edukacyjnych, ale również szeregu wydarzeń o charakterze kulturalnym, rozrywkowym i turystycznym. Ma to przyczynić się do lepszego poznania kraju przyjmującego oraz integracji społecznej. M. Ociesa, K. Sobolewska, *Erasmus+ w semestrze zimowym*, „Kuryer Uniwersytecki” 2018, nr 79.

⁴⁵ K. Starzyńska, *Przygoda życia*, „Kuryer Uniwersytecki” 2016, nr 75.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Dobrze odzwierciedla to wypowiedź Krzysztofa Bobryka, który stwierdził: „Erasmus to również dobry czas na podróże. Z Malagi [Hiszpania] łatwo można odwiedzić takie kraje, jak Maroko, które poza oczywistą egzotyką jest bardzo różnorodne, są tam zarówno pustynie, jak i ośnieżone góry, Portugalie zachwycająca pięknymi plażami nad oceanem, Gibraltar, będący terytorium brytyjskim, znanym z zamieszkałych tam małp makaków berberyjskich. Wiele jest też do zwiedzenia w samej Hiszpanii”. K. Bobryk, *Sposób na ciekawe...*

⁴⁸ E. Krasnodębska, *Erasmus – poszerzaj horyzonty*, „Kuryer Uniwersytecki” 2013, nr 64.

dobra. Międzynarodowa mobilność edukacyjna stanowi fundamentalny element w rozwoju umiejętności młodzieży w zakresie przedsiębiorczości, mobilności i rozwoju osobistego⁴⁹. Zwiększa szanse na zatrudnienie poprzez poprawę znajomości języka, kompetencji międzykulturowych i wiedzy zawodowej⁵⁰.

Niewątpliwie pandemia COVID-19 znacząco wpłynęła na mobilność międzynarodową, zmuszając instytucje do dostosowania swoich strategii do warunków nauki zdalnej⁵¹. Wiele programów mobilności edukacyjnej zostało zawieszonych lub przekształconych w formy wirtualne. Mimo to pandemia przyczyniła się do innowacji w edukacji, wprowadzając nowe modele mobilności, takie jak wirtualne wymiany i programy hybrydowe⁵². Chociaż rozwiązania online nie mogą w pełni zastąpić doświadczeń związanych z wymianą fizyczną, mogą stwarzać nowe możliwości współpracy międzynarodowej. Rosnące znaczenie transnarodowej mobilności edukacyjnej odzwierciedla szersze trendy w migracji międzynarodowej i globalizacji. Ponieważ uniwersytety nadal traktują internacjonalizację priorytetowo, muszą zrównoważyć korzyści płynące z mobilności z wyzwaniami związanymi z zapewnieniem wysokiej jakości edukacji i integracji kulturowej⁵³.

Turystyka edukacyjna łączy podróże z doświadczeniami edukacyjnymi. Zwiększa wzbogacenie kulturowe i samorozwój, szczególnie wśród studentów uczestniczących w programie Erasmus⁵⁴. Turystyka edukacyjna odgrywa istotną rolę w rozwoju świadomości społecznej, kulturowej i środowiskowej. Oferuje studentom możliwość podniesienia ich kompetencji językowych oraz kulturowych poprzez zanurzenie w obcym środowisku. W tym sektorze niezwykle popularne są również praktyki zawodowe realizowane w ramach programu Erasmus. Realizacja praktyk w międzynarodowych firmach czy insty-

---

⁴⁹ M. Jeżowski, M. Pachocki, A. Rybińska, *Wpływ zagranicznych mobilności edukacyjnych na rozwój postaw przedsiębiorczych*, [w:] *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*, red. T. Rachwał, Warszawa 2019, s. 266-281; D. Teneta-Skwiercz, *Znaczenie wybranych aspektów umiędzynarodowienia szkoły wyższej w opinii nauczycieli akademickich*, „*Ekonomista*” 2022, nr 3, s. 349-366.

⁵⁰ M. Marciniak, *Jakość kształcenia na uczelniach zagranicznych a mobilność edukacyjna studentek pedagogiki*, „*Wychowanie w Rodzinie*” 2021, nr 2, s. 305-320.

⁵¹ M. Zapotoczna, *Międzynarodowa mobilność edukacyjna jako determinanta rozwoju osobistego i zawodowego studentów*, „*Kultura-Społeczeństwo-Edukacja*” 2021, nr 2, s. 217-230.

⁵² M. Marciniak, *Jakość kształcenia...*

⁵³ D. Teneta-Skwiercz, *Znaczenie wybranych aspektów...*

⁵⁴ B. Aleziak, *Międzynarodowa turystyka edukacyjna a rozwój osobisty i zawodowy młodzieży studenckiej*, „*Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*” 2018, nr 1, s. 115-134.

tuczach pozwala uczestnikom lepiej zrozumieć różnice w modelach pracy, poszerzyć sieć kontaktów zawodowych oraz zwiększyć ich atrakcyjność na rynku pracy⁵⁵.

Wychowawcze znaczenie tych doświadczeń wykracza poza zdobywanie wiedzy zawodowej – młodzi ludzie uczą się odpowiedzialności, zarządzania sobą w nowym środowisku i współpracy w kontekście międzykulturowym. Program formuje w ten sposób postawy otwartości, tolerancji i szacunku wobec odmienności, które są kluczowe dla budowania spójnej i świadomej społeczności europejskiej. Tego rodzaju przygotowanie praktyczne jest zatem nieodzownym elementem nie tylko edukacyjnym, ale również formacyjnym, wpływającym na kształtowanie przyszłych liderów społecznych oraz gospodarczych⁵⁶.

Program Erasmus zauważalnie wpłynął na turystykę edukacyjną przy rosnącym zainteresowaniu studentów i wzrastającej mobilności międzynarodowej⁵⁷. Studenci Erasmusa są ważnym segmentem rynku turystycznego, chętnie podróżującym podczas studiów za granicą⁵⁸. Turystyka akademicka wydaje się być bardziej zrównoważona niż turystyka konwencjonalna. Aby dostosować się do przyszłych zmian społecznych i branżowych, edukacja turystyczna powinna koncentrować się na rozwijaniu umiejętności w zakresie zarządzania miejscem docelowym, polityki, etyki, zasobów ludzkich i dynamicznego biznesu⁵⁹.

Program Erasmus odegrał kluczową rolę w kształtowaniu edukacyjnej współpracy międzynarodowej oraz wymiany kulturowej. Umożliwia uczestnikom zdobywanie wiedzy akademickiej, rozwój osobisty i profesjonalny, a także integrację społeczną w zróżnicowanych środowiskach. Jego ewolucja do Erasmus+ włączyła różne grupy docelowe i formy kształcenia. Program przyczynia się do lepszego rozumienia międzykulturowego, znajomości języków obcych i rozwija umiejętności kluczowe dla współczesnego rynku pracy. Studenci biorący udział w wymianach w pewnym zakresie odgrywają jednocześnie rolę turystów edukacyjnych, wpływając na lokalny rozwój

---

⁵⁵ D. Teneta-Skwiercz, *Znaczenie wybranych aspektów...*

⁵⁶ S. Tomasi, G. Paviotti, A. Cavicchi, *Educational Tourism...*

⁵⁷ C. I. Dulce, I. Muntele, *International mobility...*

⁵⁸ H. Zubrytska, *Erasmus students...*

⁵⁹ P.J. Sheldon, D.R. Fesenmaier, K. Woeber, C. Cooper, M. Antonioli, *Tourism Education Futures, 2010–2030: Building the Capacity to Lead*, „Journal of Teaching in Travel & Tourism” 2008, t. 7, s. 61-68.

gospodarczy. Czynniki oddziałujące na wzorce mobilności obejmują bowiem nie tylko wybór uczelni i kierunek studiów, ale także uwarunkowania społeczne, gospodarcze i turystyczne⁶⁰.

Bibliografia / References

Literatura

- Abdulhasanli T., Rzayeva G., Amirova A., Huseynova Z., *Educational Tourism as a Source of Linguistic and Cultural Competence of Foreign Students on the Example of Azerbaijan*, „Journal of Environmental Management and Tourism” 2023, nr 4.
- Alejsiak B., *Międzynarodowa turystyka edukacyjna a rozwój osobisty i zawodowy młodzieży studenckiej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2018, nr 1.
- Alejsiak W., *Turystyka sportowa – przyczynek do dyskusji nad definicją oraz problematyką badawczą*, „Turyzm” 2016, t. 26, nr 1.
- Aspridis G.M., Stilianos P., Sdrolas L., Kazantzi V., *The Erasmus Student Mobility Program and Its Contribution to Multicultural Education: The Case of Technological Education Institute of Thessaly*, „Journal of Educational and Social Research” 2013, t. 3.
- Baynazoğlu M., Shulhina L., *Potential effects of Erasmus+ B.I.P. projects on universities' activities and regional tourism*, „Galician Economic Journal” 2024, t. 90.
- Bécar J.P., Canonne J.Ch., Seppälä M., Robert F., *Erasmus talking and doing*, [w:] *EDULEARN 18 Proceedings. 10th International Conference on Education and New Learning Technologies*, red. L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. Candel Torres, Palma 2018.
- Bento J.P., *The Determinants of International Academic Tourism Demand in Europe*, „Tourism Economics” 2014, t. 20.
- Bobryk A., *Internacionalizaciã obrazovatel'nogo processa v aspekte kul'turnyh vyzovov. Belarusy v pol'skih vuzah*, [w:] *Belarus' u kantëksce eŭrapejskaj gistoryi: asoba, gramadstva, dzâržava. Zbornik navukovyh artykulaŭ, prysvečany 80-goddzŭ Grodzenskaga dzâržajnağa ŭniversitëta imã Anki Kupaly i 65-goddzŭ gistoryčnaj adukacyi ŭ Grodzenskim dzâržajnym universitëce imã Anki Kupaly. Č. 2*, red. A.A. Kavalenã, ĩ.F. Kiturka [gl. red.], Grodna 2019. [Бобрык А., *Интернационализация образовательного процесса в аспекте культурных вызовов. Беларусь в польских вузах*, [w:] *Беларусь у кантэксце еўрапейскай гісторыі: асоба, грамадства, дзяржава. Зборнік навуковых артыкулаў, прысвечаны 80-годдзю Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы і 65-годдзю гістарычнай адукацыі ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы. Ч. 2*, red. А. А. Каваленя, І. Ф. Кітурка [gl. red.], Гродна 2019].

⁶⁰ K. Breznik, M. Restaino, M.P. Vitale, G. Ragozini, *Analyzing countries' performances within the international student mobility program over time*, „Annals of Operations Research” 2023, t. 342, s. 1925–1943.

- Bobryk K., *Sposób na ciekawe studia*, „Kuryer Uniwersytecki” 2020, nr 82.
- Botirovna A.N., *The formation of moral aesthetic competence in university students through tourism tools*, „European Journal of Higher Education and Academic Advancement” 2024, t. 8.
- Breznik K., Restaino M., Vitale M.P., Ragozini G., *Analyzing countries’ performances within the international student mobility program over time*, „Annals of Operations Research” 2023, t. 342.
- Brunazzo M., *Human resources and sustainable development in the EU: the case of the Erasmus+ program*, [w:] *The International Conference on Human Resources for Sustainable Development*, red. D. Thanh Thuy, N. Thi Thu, Hanoi 2024.
- Brzezińska-Wójcik T., Świeca A., *Stan i perspektywy edukacyjnej turystyki przyrodniczej na Roztoczu w kontekście strategii aktywnego uczestnictwa*, „Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy” 2015, nr 4.
- Bunghaz C. L., *Educational Tourism: Erasmus Case Study*, „Journal of e Learning and Higher Education” 2022, vol. 2022.
- Chwedczuk E., *Erasmus z perspektywy czasu*, „Kuryer Uniwersytecki” 2015, nr 72-73.
- Cimpean M.E., Găzdac V.A., Bocoş M.D., *Developing 21st Century Skills For Secondary School Students Within The Eutourism Project*, [w:] *Education, Reflection, Development - ERD 2022*, vol 6. *European Proceedings of Educational Sciences*, red. I. Albuлесcu, C. Stan, London 2023.
- Daniłkiewicz A., *Program dużych możliwości*, „Kuryer Uniwersytecki” 2012, nr 63.
- Dąbrowska-Resiak J., *Erasmus... i co dalej? Badanie losów edukacyjnych i zawodowych polskich studentów uczestniczących w projektach mobilności w programie Erasmus*, Warszawa 2018.
- De Benedictis L., Leoni S., *Inclusive universities: evidence from the Erasmus program*, „Applied Network Science” 2021, t. 6.
- Dragomiletskii A., *Postrzeganie kultury kraju goszczącego przez studentów uczestniczących w programie Erasmus+ w świetle wzajemnych stereotypów – na przykładzie studentów z Polski i Czech*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin – Polona. Sectio J” 2019, vol. XXXII, nr 2.
- Duda T., *Idea turystyki powolnej (slow tourism) i edukacji kreatywnej szansą zrównoważonego rozwoju wsi i regionu - studium przypadku wsi Bełczna w powiecie łobeskim (Pomorze Zachodnie)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2019, nr 1.
- Dulce C.I., Muntele I., *International mobility and educational tourism. Case study: Erasmus program at U.S.A.M.V. Iași*, „Analele Universității din Oradea, Seria Geografie” 2021, nr 2.
- Goh E., *The value and benefits of fieldtrips in tourism and hospitality education*, „Higher Learning Research Communications” 2011, t. 1.
- Gutkevych S., Sydorenko P., Pasternak I., *Theoretical basis of educational tourism: international aspect*, „Baltic Journal of Economic Studies” 2024, nr 3.
- Guziuk-Tkacz M., Siegień-Matyjewicz A.J., *Leksykon pedagogiki międzykulturowej i etnopedagogiki*, Warszawa 2015.
- Jeżowski M., Pachocki M., Rybińska A., *Wpływ zagranicznych mobilności edukacyjnych na rozwój postaw przedsiębiorczych*, [w:] *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*, red. T. Rachwał, Warszawa 2019.
- Jones H., *Celebrating 30 Years of the Erasmus Programme*, „European Journal of Education” 2017, t. 52.

- Juvan E., Lesjak M., *Erasmus Exchange Program: Opportunity for professional growth or sponsored vacations?*, „Journal of Hospitality & Tourism Education” 2011, t. 23.
- Kania M., Wasiak M., *A to nam UPH prezent sprawił!*, Kuryer Uniwersytecki” 2011, nr 62.
- Kashyap R., Pasandideh S., Ahmed S.T., Rodrigues P.P., Martins J., *Sustainable Cultural Tourism Strategy and Promotion: An ICT Management Platform*, [brak red.] Turyn 2024.
- Krasnodębska E., *Erasmus – poszerzaj horyzonty*, „Kuryer Uniwersytecki” 2013, nr 64.
- Llurda E., Gallego Balsà L., Barahona C., Martin Rubió X., *Erasmus student mobility and the construction of European citizenship*, „The Language Learning Journal” 2016, t. 44.
- Malet Calvo D., *Globalización e internacionalización educativa. Una historia institucional del Programa ERASMUS, 1987-2014*, „Ler História” 2017, t. 71.
- Marciniak M., *Jakość kształcenia na uczelniach zagranicznych a mobilność edukacyjna studentek pedagogiki*, „Wychowanie w Rodzinie” 2021, nr 2.
- Matyjewicz M., *Rola i miejsce kultury w procesie konstruowania idei etnopedagogiki*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2023, nr 20.
- Moskwa K., Miraj K., *Geoturystyka w pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela geografii*, „Geoturizm” 2018, nr 3-4.
- Niewęglowski J., *Elementy edukacyjne turystyki*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2007, t. 24, s. 461-478, DOI: 10.21852/sem.2007.24.33.
- Nogueiro T., *Quality matters in transnational cooperation activities under the Erasmus+ programme*, [w:] *INTED2020 Proceedings*, red. L.G. Chova, A.L. Martinez, I.C. Torres, Valencia 2020.
- Nogueiro T., Saraiva M., Jorge F., Chaleta E., *The Erasmus+ Programme and Sustainable Development Goals–Contribution of Mobility Actions in Higher Education*, „Sustainability” 2022, vol. 14, nr 1628.
- Ociesa M., Sobolewska K., *Erasmus+ w semestrze zimowym*, „Kuryer Uniwersytecki” 2018, nr 79.
- Ociesa M., *Studenci UPH na erasmusowych wyjazdach*, „Kuryer Uniwersytecki” 2017, nr 77.
- Pittman J., *Educational Tourism Empowerment: Implications for Flexible Learning and Digital Equity*, „Journal of Tourism and Hospitality” 2012, vol. 1, Issue 4.
- Sheldon P.J., Fesenmaier D.R., Woeber K., Cooper C., Antonioli M., *Tourism Education Futures, 2010-2030: Building the Capacity to Lead*, „Journal of Teaching in Travel & Tourism” 2008, t. 7.
- Sokolova S., *Turystyka naukowa jako specyficzna forma rynku spotkań biznesowych czy nowy rodzaj turystyki*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 2016, nr 6.
- Starzyńska K., *Przygoda życia*, „Kuryer Uniwersytecki” 2016, nr 75.
- Szczygielski J., *Erasmus w Kokkoli*, „Kuryer Uniwersytecki” 2018, nr 80.
- Teichler U., *Temporary Study Abroad: the life of ERASMUS students*, „European Journal of Education” 2004, t. 39.
- Teneta-Skwiercz D., *Znaczenie wybranych aspektów umiędzynarodowienia szkoły wyższej w opinii nauczycieli akademickich*, „Ekonomista” 2022, nr 3.
- Tomasi S., Paviotti G., Cavicchi A., *Educational Tourism and Local Development: The Role of Universities*, „Sustainability” 2020, t. 12.

- Wysocka D., Szewczyk P., *Erasmus nie jest straszny*, „Kuryer Uniwersytecki” 2019, nr 81.
- Zachariasz E., *Mój Erasmus*, „Kuryer Uniwersytecki” 2015, nr 72-73.
- Zapotoczna M., *Międzynarodowa mobilność edukacyjna jako determinanta rozwoju osobistego i zawodowego studentów*, „Kultura Społeczeństwo Edukacja” 2021, nr 2.
- Zubrytska H., *Erasmus students as consumers of tourism services in Poland*, „Studia Periegetica” 2021, nr 3.

Netografia

- Działania Jean Monnet. Poznaj szczegóły!*, erasmusplus.org.pl/sektory?sector=7 (data dostępu: 28.11.2025).
- Kraje uprawnione*, erasmus-plus.ec.europa.eu/pl/programme-guide/part-a/eligible-countries (data dostępu: 28.11.2025).
- Podsumowanie programu Erasmus na 20-lecie Polski w UE*, www.gov.pl/web/nauka/podsumowanie-programu-erasmus-na-20-lecie-polski-w-ue (data dostępu: 7.11.2025).

Sylvia Ebing-Roguska

ORCID: 0009-0005-2401-9624

sylvia.ebing@interia.eu

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Praworządność a sfera bezpieczeństwa prawnego jednostki

The Rule of Law and the Sphere of Individual Legal Security

DOI: 10.34739/doc.2025.22.07

Streszczenie: Artykuł nawiązuje do jednej ze sfer bezpieczeństwa prawnego jednostki, która wypływa z zasady praworządności. Nazywana jest ona także zasadą gwarancyjną zawierającą nakaz ścisłego przestrzegania przepisów prawa przez organy władzy państwowej. Na jej mocy zobowiązane one zostały do podejmowania czynności wobec jednostki wyłącznie na podstawie prawa powszechnie obowiązującego. W ten sposób praworządność odzwierciedla w sobie aspekt bezpieczeństwa prawnego jednostki, wpływając na sposób stosowania prawa przez organy administracji publicznej. Postawiono hipotezę, iż zasada praworządności na gruncie Konstytucji RP oraz postępowania administracyjnego wytycza bezpieczeństwo prawne jednostki. Celem zbadania tej hipotezy postawiono cztery główne pytania: Jaka jest treść bezpieczeństwa prawnego? Jak rozumiana jest praworządność na gruncie prawa konstytucyjnego? Jakie normy prawa administracyjnego wyznaczają treść praworządności? Jak materialna i formalna praworządność na gruncie postępowania administracyjnego kształtuje bezpieczeństwo prawne?

Słowa kluczowe: praworządność, bezpieczeństwo prawne, norma konstytucyjna, administracja publiczna, postępowanie administracyjne

Abstract: The article refers to one of the spheres of the legal security of the individual, which stems from the rule of law principle. It is also called the guarantee principle and contains the requirement for strict compliance with legal provisions by state authorities. Under it, they are obliged to take actions towards the individual only on the basis of generally applicable law. In this way, the rule of law reflects the aspect of the legal security of the individual, influencing the way in which laws are applied by public administration bodies. A hypothesis was put forward that the rule of law principle on the basis of the Constitution of the Republic of Poland and administrative proceedings determines the legal security of the individual. In order to examine this hypothesis, four main questions were asked: What is the content of legal security? How is the rule of law understood on the basis of constitutional law? What norms of administrative law determine the content of the rule of law? How does the substantive and formal rule of law on the basis of administrative proceedings shape legal security?

Keywords: rule of law, legal security, constitutional norm, public administration, administrative proceedings

Treść bezpieczeństwa prawnego

Bezpieczeństwo prawne jako normatywne pojęcie funkcjonuje w doktrynie prawa konstytucyjnego, jak i administracyjnego. Zostało ono już opisane w przedwojennej publikacji Gustawa Radbrucha¹. Bezpieczeństwo jest naturalną potrzebą człowieka, co pozostaje w zgodzie z ukonstytuowaniem jego bytu jako chęci samorealizacji, rozwoju, poczucia szczęścia oraz braku zagrożenia. Z podstawowych powodów każdy człowiek odczuwa potrzebę bezpieczeństwa i zapewniania go sobie różnymi sposobami. Słusznie się zauważa, że jedynie wtedy, gdy potrzeba ta zostanie zaspokojona, może on spokojnie planować swoją przyszłość, realizować zamierzenia i cele życiowe, rozwijać się i dopiero wówczas możemy mówić o poczuciu bezpieczeństwa². Pojęcie bezpieczeństwa prawnego rozumiane jest jako kategoria obiektywna, obejmująca stan prawny, w którym prawo skutecznie zabezpiecza interesy jednostki lub jako kategoria subiektywna, odnosząca się do poczucia zabezpieczenia tych interesów³. Bezpieczeństwo prawne jest stanem osiąganym przy pomocy prawa pozytywnego, strzegącym dóbr życiowych i interesów człowieka w sposób możliwie całkowity i skuteczny⁴.

Bezpieczeństwo prawne Trybunał Konstytucyjny wywodzi z zasady demokratycznego państwa prawa, z której wyprowadza także szereg innych zasad związanych w różnym stopniu z tą normą. Są to mianowicie takie zasady jak: zasada pewności prawa, zasada ochrony zaufania obywateli do państwa i do stanowionego przez nie prawa, zasada ochrony praw nabytych, zasada ochrony interesów w toku, zasada niedziałania prawa wstecz czy zasada prawidłowej legislacji⁵. Zakresy znaczeniowe ich częściowo się pokrywają, a wzajemne relacje nie są ściśle i jednoznacznie określone. Zasada demokratycznego państwa prawnego, rozpatrywana w aspekcie material-

---

¹ G. Radbruch, *Pięć minut filozofii prawa*, [w:] *Współczesna teoria i filozofia prawa na zachodzie Europy. Wybór tekstów*, red. T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka, R. Sarkowicz, J. Stelmach, Kraków 1985, s. 47-48; G. Radbruch, *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*, [w:] *Ibidem*, s. 49-57; G. Radbruch, *Ustawa i prawo*, „Ius et Lex” 2002, nr 1, s. 157-163.

² J. Guś, *Ład społeczny, poczucie bezpieczeństwa a prawo – kilka uwag z zakresu teorii prawa*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2002, nr 9, s. 14.

³ J. Potrzezsz, *Bezpieczeństwo prawne w demokratycznym państwie prawa*, [w:] *Demokratyczne państwo prawa*, red. M. Aleksandrowicz, A. Jamróz, L. Jamróz, Białystok 2014, s. 107-108.

⁴ J. Potrzezsz, *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013, s. 405.

⁵ J. Potrzezsz, *Bezpieczeństwo prawne w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2006, t. 16, nr 1, s. 7-40.

nym, zawiera w swej treści m.in. standardy dotyczące reguł tworzenia prawa. L. Garlicki zauważa, że w orzecznictwie ugruntowało się stanowisko, zgodnie z którym nieodzownym elementem demokratycznego państwa prawnego są reguły stanowienia prawa⁶. Natomiast bezpieczeństwo prawne obywateli jest szczególną wartością systemu prawnego w demokratycznym państwie prawnym, obok takich wartości, jak sprawiedliwość społeczna, równość wobec prawa, humanizm i demokratyzm prawa⁷. Zaznacza się, iż bezpieczeństwo prawne winno być rozumiane szerzej i obejmować, prócz elementu pewności prawa, również elementy odnoszące się do treści prawa, jak na przykład konieczność zapewnienia przez prawo minimum socjalnego każdemu obywatelowi, czy też gwarancję drogi sądowej⁸.

Bezpieczeństwo prawne jest zagadnieniem interdyscyplinarnym, pozostaje bowiem nie tylko w szerokim zakresie zainteresowania nauk prawnych, ale także i nauk o bezpieczeństwie. Wiąże się to ściśle z cechą tej kategorii bezpieczeństwa, które odwołuje się do konieczności zapewnienia spójności i stabilności całego porządku prawnego w państwie. Jadwiga Potrzeszcz, definiując pojęcie bezpieczeństwa prawnego, stwierdza, że jest ono stanem osiąganym przy pomocy prawa pozytywnego, w którym dobra życiowe człowieka i jego interesy są strzeżone (chronione) w sposób możliwie całkowity i skuteczny⁹. Bezpieczeństwo prawne nieodłącznie wiąże się z zasadą demokratycznego państwa prawnego jako powiązania z zasadą ochrony zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa, na co wskazał w jednym ze swoich orzeczeń Trybunał Konstytucyjny. Stwierdza on, że zasada zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa opiera się na pewności prawa, a więc takim zespołem cech, które zapewniają jednostce bezpieczeństwo prawne. Umożliwia ono jej decydowanie o swoim postępowaniu w oparciu o pełną znajomość przesłanek działania organów państwowych oraz konsekwencji prawnych, jakie jej działania mogą pociągnąć za sobą. Jednostka winna mieć możliwość określenia zarówno konsekwencji poszczególnych zachowań i zdarzeń na gruncie obowiązującego w danym momencie stanu prawnego, jak też oczekiwać, że prawo-

⁶ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2006, s. 62.

⁷ A. Zieliński, *Pewność prawna w stosunkach pracy*, „Studia Prawnicze” 1988, nr 3, s. 44.

⁸ T. Spyra, *Granice wykładni prawa. Znaczenie językowe tekstu prawnego jako granica wykładni*, Warszawa 2006, s. 192.

⁹ J. Potrzeszcz, *Podmiot bierny a podmiot czynny bezpieczeństwa prawnego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2015, T. 8, s. 78.

dawca nie zmieni ich w sposób arbitralny. Bezpieczeństwo prawne jednostki związane z pewnością prawa umożliwia więc przewidywalność działań organów państwa, a także prognozowanie działań własnych¹⁰. Z analizy tego orzeczenia można wyprowadzić wniosek, że konieczność zapewnienia bezpieczeństwa prawnego nakłada na państwo obowiązek wypracowania takich mechanizmów i gwarancji prawnych, które wzbudzą wśród obywateli poczucie pewności i stabilności prawa. Innymi słowy, każda jednostka ma prawo do jasnego i przejrzystego prawa cechującego się określoną stabilnością, a w przypadku wprowadzanych zmian, do gwarancji, że prawodawca nie uczyni ich w sposób arbitralny mniej korzystnymi dla obywatela.

Bezpieczeństwo prawne stanowi urzeczywistnienie stabilności społecznego funkcjonowania za pomocą środków prawnych. Dążenie do niego stanowi realizację idei bezpieczeństwa, która odbywa się w głównej mierze za pośrednictwem stanowienia prawa. Poziom bezpieczeństwa prawnego zależy między innymi od stopnia stabilizacji otoczenia społecznego, politycznego i gospodarczego. Wskazuje się tu na dwa aspekty pojęcia bezpieczeństwa prawnego, a mianowicie:

- 1) bezpieczeństwo prawne w sensie obiektywnym, przez które rozumie się taki stan prawny, w którym prawo pozytywne skutecznie zabezpiecza dobra życiowe człowieka i jego interesy. Bezpieczeństwo to może zaistnieć niezależnie od świadomości chronionych przez prawo osób;
- 2) bezpieczeństwo prawne w sensie subiektywnym, którego integralnym elementem jest świadomość danego podmiotu. To przede wszystkim poczucie bezpieczeństwa prawnego¹¹.

Niewątpliwie bezpieczeństwo prawne jako kategoria obiektywna odwołuje się do stanu prawnego, który ma za zadanie skutecznie zabezpieczać interesy jednostki, a jako kategoria subiektywna ujawnia się w poczuciu zabezpieczenia interesów jednostki. Pojęcie bezpieczeństwa prawnego można też rozpatrywać aż w trzech aspektach: bezpieczeństwa porządku, bezpieczeństwa realizacji i stabilności prawa. Z punktu widzenia adresata normy prawnej bezpieczeństwo prawne musi być bezpieczeństwem orientacji, a obowiązujący porządek prawny powinien wskazywać kierunek postępowania w życiu społecznym, więc konieczna jest przewidywalność przyszłych skut-

---

¹⁰ Wyrok TK z dnia 14 czerwca 2000 r. sygn. akt P. 3/2000, Dz.U. 2000 Nr 50, poz. 600.

¹¹ J. Potrzeszcz, *Podmiot bierny...*, s. 78; J. Potrzeszcz, *Bezpieczeństwo prawne...*, s. 107-108.

ków prawnych¹². Zapewnienie bezpieczeństwa prawnego to rodzaj obowiązku, który ciąży na organach państwa (jako władzy) jako dbałości o to, aby chronić obywateli przed niesprawiedliwymi czy arbitralnymi ich decyzjami. Powinno być ono wyznacznikiem i standardem w demokratycznych państwach prawa jako realizacji zasady praworządności. Jednak zasada ta powinna, na co słusznie się zwraca uwagę, doznać ograniczeń w przypadku kolizji z innymi wartościami konstytucyjnymi. Takimi jak ochrona życia i zdrowia jednostek czy zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego, na straży których stoi polityka karna państwa, rozumiana jako działania polegające na stosowaniu systemu środków karnych i pozakarnych, takich jak środki zapobiegawcze, polityka sądowego wymiaru kary (indywidualizacja wymiaru kary), analiza ustalonych w trakcie postępowania czynników sprzyjających przestępczości i stanowiących nadal realne zagrożenie¹³. Mówiąc o polityce prawnej państwa, należy mieć na uwadze zakres legislacyjny i pewność prawa, która powinna bazować na podstawowych standardach i mechanizmach chroniących jednostki przed dyskrecjonalnymi i nieprzemysłanymi działaniami państwa.

Można mówić o tym, że bezpieczeństwo prawne jest stanem osiąganym przy pomocy prawa stanowionego (pozytywnego), chroniącego określone dobra człowieka oraz jego interesy w sposób możliwie całkowity i skuteczny. Temu poczuciu musi towarzyszyć przekonanie jednostki i społeczeństwa o tym, że prawo i jego stosowanie jest koniecznością, w sensie nie tylko sprawiedliwości proceduralnej, ale także nie może zachodzić tu sprzeczność z poczuciem sprawiedliwości w znaczeniu materialnym. W tym względzie można odwołać się do Johna Locke'a, który zauważył, iż celem prawa jest opieka nad niewinnymi i naprawienie im wyrządzonych szkód przez stosowanie go wobec wszystkich, którzy mu podlegają¹⁴. Stanowienie prawa i jego moc wiążąca wynika z uzasadnionej potrzeby regulacji życia jednostki w społeczeństwie jako zapewniania mu bezpieczeństwa oraz ochrony przed przemocą organów władzy w państwie i innych podmiotów. Twierdzi się, iż bezpieczeństwo prawne nie jest zagwarantowane wyłącznie poprzez pewność brzmienia prawa pisanego. Jest raczej tak, iż różnego rodzaju inne środki także mogą mu służyć, na

¹² A. Kość, *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 2005, s. 191.

¹³ W. Jaroń, *Polityka karna – strategia punitywna czy liberalna*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 15, s. 49-50.

¹⁴ J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992, s. 177.

co zwraca się uwagę w orzecznictwie sądowym. Przykładowo obowiązek sporządzenia uzasadnienia zapadłego rozstrzygnięcia jest w ocenie Sądu Najwyższego nie tylko istotnym składnikiem prawa do rzetelnego procesu, ale także m.in. wzmacnia bezpieczeństwo prawne, buduje autorytet wymiaru sprawiedliwości i kształtuje przekonanie o sprawiedliwości orzeczenia¹⁵. Słusznie zauważa Antoni Kość, iż obywatel jako adresat normy prawnej musi wiedzieć, jak ma się zachować, aby być w zgodzie z wymaganiami prawa w określonych sytuacjach życiowych i układach społecznych, i jakiego zachowania ma on prawo oczekiwać od drugiej strony. Innymi słowy musi on wiedzieć, jakie ma prawa i obowiązki oraz z jakimi skutkami prawnymi swojego zachowania musi się liczyć¹⁶.

Praworządność jako norma konstytucyjna

Pojęcie praworządności na gruncie nauki prawa odwołuje się do przestrzegania prawa przez organy władzy publicznej i nie odnosi się do zachowań obywateli. Wiąże się ono z pojęciem, jakim jest władczość działań organów administracji państwa, zarówno w sferze stanowienia, jak i stosowania przez nie prawa. Praworządność to pojęcie, które każdy obywatel łączy z rządami prawa jako rzeczywistości, w której stoi ono ponad organami władzy w państwie. Stanowi ona dla każdego zasadę prawnoustrojową, jak i konkretny stan faktyczny wyrażony przepisami prawa materialnego oraz procesowego. Od strony formalnej praworządne są wszelkie działania organów państwa, które są zgodne z ustawodawstwem. Praworządność stanowi utrwaloną normę prawną zawierającą nakaz określonego zachowania się wszystkich organów państwa jako organów administracji rządowej i samorządowej oraz sądów. W swym głównym przekazie nakłada ona na organy państwa obowiązek działania zgodnie z przepisami prawa i ustalonymi kompetencjami interpretowanymi w sposób ścisły. Praworządność to także ustrój polityczny opierający się na stanowionym prawie, którego gwarantem jest legislacja, procedura i hierarchia aktów prawnych. Funkcjonowanie państwa musi opierać się na przepisach prawnych, które jako przyjęte proceduralnie usta-

---

¹⁵ Wyrok SN z dnia 28 maja 2013 r., sygn. akt II KK 308/12, LEX nr 1319257; Wyrok SN z dnia 4 listopada 2003 r., sygn. akt V KK 74/03, „Prokuratura i Prawo” 2004, dodatek Orzecznictwo, nr 3, poz. 13; Wyrok TK z dnia 16 stycznia 2006 r., sygn. SK 30/05, OTK ZU Nr 1/A/2006, poz. 2.

¹⁶ A. Kość, *Podstawy filozofii...*, s. 191.

lenia stanowią o porządku społecznym. Jego przestrzeganie opiera się dodatkowo na powołanych do tego celu określonych instytucjach mających stać na jego straży. Niedopuszczalnym jest, na co wskazuje Trybunał Konstytucyjny, działanie organów władzy publicznej bez podstawy prawnej albo wykraczające poza jej granice. Organy władzy publicznej mają obowiązek rzetelnego wykonywania powierzonych im zadań. Nie mogą zaniechać wykonania nałożonych na nie obowiązków z powodu ograniczonych środków finansowych, które pozostają w ich dyspozycji szczególnie wówczas, gdy do obowiązków tych organów należy nadzorowanie i kontrola przestrzegania obowiązujących przepisów ustawowych¹⁷.

W normatywnym wymiarze zasada praworządności posiada zakotwiczenie w Konstytucji RP i wyrażona została w treści art. 7, który stanowi, że organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa. W swym treściowym wyrazie jest ona gwarantem bezpieczeństwa prawnego. Z zawartości normatywnej zasady praworządności wypływa bezwzględny obowiązek przestrzegania przepisów stanowionego prawa, jak i kompetencji każdego organu administracji publicznej. Norma konstytucyjna jest zarazem traktowana jako ustrojowa zasada praworządności, stanowiąca fundament działania wszelkich organów, w tym przypadku nie tylko administracyjnych, lecz rozumianych w sposób szeroki¹⁸.

W literaturze przedmiotu przez pojęcie praworządności rozumie się różne zagadnienia i wskazuje się tu na cztery stany faktyczne jako:

- 1) zasadę ustrojową dotyczącą sposobu działania organów państwa,
- 2) koncepcje doktrynalne rozwijające zasadę praworządności,
- 3) normy i instytucje prawne warunkujące realizację zasady praworządności,
- 4) stan faktyczny jako działalność aparatu państwowego spełniającego postulaty praworządności (jest to stan praworządności)¹⁹.

Wskazuje się, iż praworządność jest jedną z norm, która kształtuje treść zasady demokratycznego państwa prawa²⁰. Zasada

---

¹⁷ Wyrok TK z 12 czerwca 2002 r., P 13/01, OTK ZU nr 4/A/2002, poz. 42.

¹⁸ J. Olszanowski, *Zasada praworządności w postępowaniu administracyjnym z perspektywy konstytucyjnej*, [w:] *Zasady w prawie administracyjnym. Teoria, praktyka, orzecznictwo*, red. Z. Duniewska, A. Krakala, M. Stahl, Warszawa 2018, s. 623.

¹⁹ Ibidem, s. 625.

praworządności w odbiorze społecznym formułuje nakaz przestrzegania prawa przez organy administracji państwa, jak też ich funkcjonowania i wykonywania swych obowiązków w oparciu o powszechnie obowiązujące przepisy prawa, a nie te o charakterze wewnętrznym. Wskazuje się, iż praworządność odnosi się do problemów mechanizmu państwowego, w którym obywatele, dzięki katalogowi norm wynikających z prawa przedmiotowego oraz systemowego (proceduralne, instytucjonalne), jak też gwarancji, są stroną chronioną²¹. W państwie prawnym organy administracji publicznej swoją działalność opierają na prawie. Wynika z tego, że każdy z nich jest nim związany. Faktem jest, iż państwo samo ustanawia przepisy prawa i tworzy je organ do tego powołany, normy przez niego ustalane odwołują się właśnie do organów wykonawczych, którymi jest administracja publiczna jak też i sądy, a żaden z nich nie zostaje zwolniony z ich przestrzegania. W związku z tym każda struktura organizacyjna państwa jest związana prawem w równym stopniu. Podkreśla się, iż organy państwa są zobowiązane przestrzegać norm prawnych zarówno w sferze stanowienia, jak i stosowania prawa²².

Praworządność jako samo pojęcie nie zostało zdefiniowane wprost w żadnym akcie prawnym, łatwo można zauważyć, iż zawiera się ona w dwóch podstawowych sferach prawnych – ustrojowej (konstytucyjnej) i ustawowej (kodeksowej, formalnej). W pierwszym ujęciu zasadniczą rolę odgrywa treść art. 7 Konstytucji RP stanowiący, że organy administracji publicznej działają na podstawie i w granicach prawa. W tym wymiarze gwarantuje ona jednolitość podstaw prawnych stosowanych przez administrację publiczną w ramach zamkniętego systemu źródeł prawa, wymienionych w art. 87 Konstytucji RP. Treść art. 7 ustawy zasadniczej określa, w omawianym kontekście, obowiązek precyzyjnego wyznaczenia w przepisach kompetencji, trybu oraz procedury, w oparciu o które będą działały organy administracji publicznej²³. W drugim ujęciu stanowi ona podstawę prawidłowego funkcjonowania administracji publicznej w odniesieniu do

---

²⁰ L. Garlicki, *Polskie prawo...*, s. 53. H. Suchocka, *Aktualność wartości chronionych przez Konstytucję z 1997 r.*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, T. XL, s. 56, 59.

²¹ S. Tkacz, Z. Tobor, *Problematyka praworządności w teorii prawa Kazimierza Opałka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020, z. 1, s. 44-45; P. Tuleja, *Zastane pojęcie państwa prawnego*, [w:] *Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP*, red. S. Wronkowska, Warszawa 2006, s. 50.

²² P. Król, *Stanowienie prawa przez administrację publiczną a zasada praworządności*, „Causus” 2014, nr 74, s. 15.

²³ P. Przybysz, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 47.

postępowania administracyjnego (Kodeks postępowania administracyjnego) oraz postępowania karnego, gdzie odwołuje się do zagwarantowanych stronom uprawnień procesowych jako ochrony ich praw.

Formalna praworządność jest istotna z punktu widzenia jednostki, ujawnia się ona w szczególności poprzez aspekt sądowego stosowania prawa, jak też rozstrzygnięcia zapadłego w oparciu o procedury postępowania administracyjnego. Wskazuje się, iż formalna praworządność jest tylko jednym z elementów pojęcia państwa prawnego²⁴. W tym zawiera się także aspekt kontrolny, gdyż dochodzi do wartościowania przez jednostkę przejawu stosowania prawa pod względem jego zawartości materialnej, jaka tkwi w zastosowanej normie prawnej. Gdy ocena jest krytyczna, to pojawia się wątpliwość co do zgodności wydanego rozstrzygnięcia jako niedającego się zrekonstruować na podstawie analizy tej normy, więc nie można z niej wyciągnąć następstw prawnych. Ujawnia się także aspekt praworządności materialnej jako rezultatu stosowania prawa (wyrok sądu), który polega na sformułowaniu oceny krytyczno-stosunkowej. Wskazuje się, iż w ocenie tej chodzi o wartościowanie stosowanych norm prawnych ze względu na zewnętrzne wartości stosowania prawa, tj. o rezultat oceny prawa obowiązującego z punktu widzenia kryteriów pozaprawnych. Jeżeli normy te nie są uznane za wartościowe, to decyzja (sądowa) nie jest uznana za praworządną materialnie²⁵. Należy to odnosić do przypadków, kiedy praworządność będzie nieprzestrzegana (łamana), czego wyrazem będą sytuacje, gdy działanie lub zaniechanie organów władzy publicznej stanowi naruszenie nie tylko normy konstytucyjnej, ale stanowionego prawa (ustaw).

Konstytucja jest formalnoprawną podstawą dla systemu prawa. Jest także aktem wyrażającym podstawowe wartości, na których on jest oparty, jak i tworzony. W doktrynie wskazuje się na zespół zasad, stanowiących swoiste desygnaty praworządności, wśród których wskazuje się na:

- 1) rząd – jego urzędnicy i przedstawiciele, jak też osoby prywatne w całości podlegają prawu;
- 2) ustawy – są jasne i ścisłe oraz podane do publicznej wiadomości. Chronią one prawa podstawowe, włączając w to bezpie-

²⁴ H. Suchocka, *Aktualność wartości...*, s. 59.

²⁵ M. Jaśkowska, M. Wilbrandt-Gotowicz, A. Wróbel, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania administracyjnego*, LEX/el. 2022, art. 6; J. Olszanowski, *Zasada praworządności...*, s. 625.

czeństwo osób i własności, a ponadto stosowane są równo wobec wszystkich;

- 3) procesy tworzenia i wykonywania prawa oraz sprawowania administracji – spełniają one wymagania dostępności, odpowiedzialności i skuteczności;
- 4) sprawiedliwość – wymierzana jest bez zwłoki przez kompetentnych, niezależnych i zachowujących właściwą postawę etyczną funkcjonariuszy, powołanych w wystarczającej liczbie oraz dysponujących adekwatnymi środkami, będących odbiciem charakteru zbiorowości²⁶.

Koncepcja praworządności pełni także funkcję aksjologiczną, jest wartością gwarantującą porządek prawny, co przekłada się wprost na poczucie bezpieczeństwa prawnego jednostki. Zasada praworządności (zwana także legalizmem) wyrażona w art. 7 Konstytucji została zdefiniowana w sposób szeroki. Jest to istotna norma, w której zawarte są gwarancje zachowania swobód i wolności obywatelskich, jak też bezpieczeństwa prawnego wyrażającego się w postaci ochrony jednostki przed wszechwładzą i wszechmocą organów państwa. W państwie demokratycznym jako rządzonym przez prawo, organy władzy publicznej muszą posiadać określoną prawem właściwość rzeczową, miejscową i funkcjonalną. Wraz z tak określonymi zasadami i ustanowionym trybem postępowania stanowią elementy, które wyznaczają granice ich aktywności. W przeciwieństwie do nich jednostka ma dużą swobodę (zasada co nie jest wyraźnie zabronione przez prawo, jest dozwolone) – to organy władzy publicznej mogą działać tylko tam i na tyle, na ile prawo je do tego upoważnia. Takie granice ich ingerencji dają jednostce bezpieczeństwo prawne. Odwołując się do orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, można przeczytać, że artykuł 7 Konstytucji określany jako przepis wyrażający zasadę legalizmu i nakłada przede wszystkim na organy państwowe obowiązek działania zgodnie z obowiązującymi przepisami kompetencyjnymi²⁷.

Praworządność jako norma postępowania organów państwa w sposób bezpośredni przekłada się na sytuację życiową każdego obywatela. Jest ona niezbędnym warunkiem gwarantującym równość wobec prawa i ochronę praw jednostki, zapobiega nadużywaniu wła-

---

²⁶ P. Boike, *Państwo prawa w obiektywie społecznego nauczania Kościoła katolickiego. Zarys problematyki*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, nr 1, s. 11-13.

²⁷ Wyrok TK z 27 maja 2002 r., sygn. K 20/01, OTK ZU nr 3/A/2002, poz. 34.

dzy przez organy publiczne oraz umożliwia ich kontrolowanie. Należy podzielić pogląd, że praworządność nie powstała *stricte* jako zasada ustroju państwa, ale jako idea ochrony wolności i niezależności jednostki przed jakimkolwiek ich naruszeniem – czy to ze strony państwa, czy innych jednostek. Praworządność należy rozumieć w szerokim kontekście znaczeniowym oraz dostrzegać jej naruszenia będące przejawem obchodzenia przepisów prawa czy wtórnego legalizowania bezprawia. Dlatego też oprócz elementu legalizmu należy także uwzględniać wewnętrzne i zewnętrzne wartości prawa, kładące nacisk na aksjologię²⁸. Wymóg działania organów władzy publicznej na podstawie i w granicach określonych przez prawo jest jednym z konstytutywnych elementów demokratycznego państwa prawnego, służąc również realizacji innych zasad wywodzonych z art. 2 Konstytucji RP. Słusznie się twierdzi, iż w szczególności dotyczy to zasady ochrony zaufania obywateli do państwa i stanowionego przez nie prawa, a także zasady pewności i bezpieczeństwa prawnego²⁹.

Praworządność w funkcjonowaniu organów administracji publicznej

Postępowanie administracyjne zawiera dyrektywy w oparciu, o które jest ono wszczynane i kontynuowane, wiążą one organy administracji publicznej w procesie rozstrzygania o prawnej sytuacji strony (jednostki). Te normy zawarte są w części ogólnej Kodeksu postępowania administracyjnego³⁰ i wywierają wpływ na tok prowadzonych czynności postępowania administracyjnego. Wskazuje się, iż praworządność ustanawia podstawy działania administracji rządowej i samorządowej. Zatem zasada praworządności oznacza, że każde działanie mieści się w granicach prawa, to znaczy jest niesprzeczne z jakimkolwiek elementem porządku prawnego³¹.

W postępowaniu administracyjnym ustawowe źródła wpływają z dwóch norm: art. 6 k.p.a. – organy administracji publicznej działają na podstawie przepisów prawa oraz art. 7 k.p.a. – w toku postępowania organy administracji publicznej stoją na straży praworząd-

²⁸ M. Bednarek, *Kryzys praworządności w Polsce i na Węgrzech. Spojrzenie teoretyczno-prawne*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2020, nr 31, s. 117.

²⁹ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 2, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2021.

³⁰ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. 2024, poz. 572.

³¹ P. Król, *Stanowienie prawa...*, s. 14.

ności. W tej sferze aktywności podejmują wszelkie kroki niezbędne do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego oraz do załatwienia sprawy (mając na względzie interes społeczny i słuszny interes obywateli). Określona tymi przepisami praworządności wywiera wpływ na kształtowanie się relacji pomiędzy organem prowadzącym postępowanie administracyjne a obywatelem jako jego stroną. Obie zasady procesowe dają uczestnikowi postępowania bezpieczeństwo prawne jako gwarancję mającą chronić go przed nadużyciem prawa lub odmowy przyznania go, gdy takowe przysługuje. Umieszczenie zasady praworządności wśród innych regulujących tok postępowania administracyjnego wywiera wpływ na poczucie bezpieczeństwa prawnego jednostki. Zasada ta stanowi także dodatkowe zabezpieczenie dla strony postępowania administracyjnego, że wszelkie ustanowione uprawnienia będą przez organy administracji publicznej w toku postępowania przestrzegane. Zasada praworządności zawierająca się w treści art. 6 k.p.a. jest pierwszą ogólną normą, która została wyrażona w Kodeksie postępowania administracyjnego. Oznacza to wprost, iż oddziałuje ona jako pierwsza w chwili podjęcia przez organ administracji publicznej czynności procesowej wobec jednostki. Odwołuje się do możliwości podjęcia czynności w sytuacji, gdy istnieją ku temu podstawy. Zasada ta posiada podwójny wymiar oddziaływania w prawie administracyjnym, a w szczególności w postępowaniu administracyjnym. Pierwszy – odwołuje się do ustalenia przez organ administracji publicznej swej właściwości prawnej do wszczęcia, jak i kontynuowania postępowania w danej sprawie. Drugi nakazuje zbadanie możliwości ustalenia i odwołania się do skonkretyzowanego przepisu prawa materialnego, ujawniającego się wskazaniem, jaka norma obowiązuje i czy jest ostatecznie określona dla potrzeb rozstrzygnięcia. Te dwie wartości stanowią o praworządności, określając, iż organ administracji publicznej podjął działania na podstawie i w granicach upoważnienia przewidzianego w prawie. Brak takiej pewności nie pozwala organom na podjęcie czynności wszczęcia postępowania, a gdy zostanie już wszczęte i ujawnią się okoliczności braku podstawy, należy uznać je jako działanie niepraworządne. Takie postępowanie należy umorzyć. Praworządność działania organu administracji publicznej stanowi dla każdego obywatela filar jego bezpieczeństwa prawnego, wyrosły na gruncie ustrojowym oraz ustawowym.

Należy zauważyć, iż zwrot *praworządność* w Kodeksie postępowania administracyjnego użyty został w trzech miejscach:

- 1) w art. 7 – w toku postępowania organy administracji publicznej stoją na straży praworządności;
- 2) w art. 227 – przedmiotem skargi może być w szczególności zaniedbanie lub nienależyte wykonywanie zadań przez właściwe organy albo przez ich pracowników, naruszenie praworządności lub interesów skarżących, a także przewlekłe lub biurokratyczne załatwianie spraw;
- 3) w art. 241 – przedmiotem wniosku mogą być w szczególności sprawy ulepszenia organizacji, wzmocnienia praworządności, usprawnienia pracy i zapobiegania nadużyciom, ochrony własności, lepszego zaspokajania potrzeb ludności³².

Zainicjowanie czynności procesowych bez uwzględnia tej normy przez organ administracji zakwalifikować należy jako naruszenie praworządności, a postępowanie wyjaśniające, jak i wydane rozstrzygnięcie będzie obarczone istotną wadą prawną – z mocy prawa będzie nieskuteczne. W tym wymiarze ujawnia się jego dodatkowy obowiązek wyrażający się sprawowaniem funkcji rzecznika praworządności. Stanie na straży praworządności, jak wynika wprost z art. 7 zdanie k.p.a., polega na podejmowaniu wszelkich starań przez organ prowadzący postępowanie administracyjne, aby nie doszło do naruszenia prawa, albowiem skutkować to może niekorzystnym dla strony rozstrzygnięciem o jego sytuacji. Jest to niewątpliwie istotna gwarancja bezpieczeństwa prawnego, gdyż w toku wyjaśniania sprawy organ winien w tak nakazany sposób procedować. Gdy jednak jego działania uznane zostaną za niepraworządne, to rola strażnika przypadnie stronie postępowania jako dysponującej rozbudowanymi środkami prawnymi wywierania wpływu na organ, aby ten postępował zgodnie z prawem³³.

Z zasady praworządności wynika nakaz, aby przed wydaniem orzeczenia organ administracji dołożył jak największych starań, aby zostały wyjaśnione wszystkie okoliczności sprawy, w szczególności te, które mogą mieć wpływ na treść wydanego orzeczenia (decyzji, postanowienia). Ustalenie stanu faktycznego sprawy jest niezbędnym elementem prawidłowego zastosowania normy prawa materialnego³⁴.

---

³² Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania...

³³ Ibidem.

³⁴ B. Adamiak, J. Borkowski, *Kodeks postępowania administracyjnego – komentarz*, Warszawa 1998, s. 64 i n.

Przepis art. 7 k.p.a. ustanawia nie tylko zasadę praworządności, lecz również dwie inne zasady – zasadę uwzględniania z urzędu interesu społecznego oraz słusznego interesu obywateli – a także zasadę dochodzenia prawdy obiektywnej. Ustalenie prawdy obiektywnej ma ogromne znaczenie dla kształtowania się relacji pomiędzy organem administracji a obywatelem. Powinna być pewność, że organ prowadzący sprawę dołożył wszelkich starań, aby wyczerpująco wyjaśnić stan faktyczny i wydać prawidłowe orzeczenie. Nie może sytuacja być rozpatrywana na zasadzie podobieństwa do innych przypadków. Organ administracji posiada obowiązek szczegółowo zbadać wszystkie podniesione przez stronę dowody i argumenty przed wydaniem orzeczenia. Na tej podstawie, a nie na podstawie podobieństwa, powinno dojść do rozstrzygnięcia sytuacji prawnej jednostki w jej indywidualnej sprawie. Nie do zaakceptowania jest sytuacja, w której prowadzący postępowanie administracyjne pomija dowody i argumenty podniesione przez stronę i wydaje decyzję w oparciu o własne ustalenia, czym narusza zasadę obiektywizmu, a to stanowi działanie niepraworządne³⁵.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na przykładowy model decyzyjny procedowania w sprawie administracyjnej, w ramach którego wyróżnione zostały następujące etapy podejmowania decyzji, uwzględniające zasadę praworządności:

- 1) ustalenie zakresu obowiązywania oraz stosowalności danego przepisu prawnego;
- 2) określenie znaczenia tego przepisu dla potrzeb konkretnego rozstrzygnięcia;
- 3) uznanie za udowodnione faktów danej sprawy oraz ujęcie ich w języku wykorzystanego przepisu prawnego;
- 4) przyporządkowanie stanu faktycznego do tego przepisu;
- 5) ustalenie konsekwencji prawnych udowodnionych faktów na podstawie tego przepisu;
- 6) wydanie finalnej decyzji w zakresie stosowania prawa³⁶.

W innym modelu realizacji postępowań administracyjnych opierającym się na postulacie praworządności wyróżniono następujące etapy:

- 1) ustalenie, jaka norma obowiązuje w odniesieniu do danego rozstrzygnięcia;

---

³⁵ Z. Janowicz, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 1996, s. 53.

³⁶ J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988, s. 43.

- 2) uznanie za udowodniony fakt, co jest realizowane na podstawie analizy różnych materiałów oraz przyjętej teorii dowodów;
- 3) przyporządkowanie faktu uznanego za udowodniony do konkretnej normy prawnej;
- 4) wiążące ustalenie konsekwencji prawnych tego faktu na podstawie stosowanej normy³⁷.

Podobny model postępowania organów administracji publicznej obejmuje następujące etapy:

- 1) ustalenie obowiązującej normy prawnej mającej zastosowanie w rozstrzyganej sprawie;
- 2) ustalenie stanu faktycznego;
- 3) wyrażenie ustalonego stanu faktycznego sprawy w języku obowiązującej normy prawnej;
- 4) powiązanie ustalonych faktów z treścią normy prawnej (subsumpcja) oraz określenie na podstawie zastosowanej normy prawnej skutków prawnych stanu faktycznego uznanego za udowodniony³⁸.

W postępowaniu administracyjnym prowadzonym przez organ administracji publicznej pozycja obywatela nie jest równa, bowiem ten posiada władztwo przejawiające się możliwością jednostronnego kształtowania sytuacji prawnej podmiotu administrowanego. W literaturze wskazuje się, iż pojęcie władztwa ma charakter instrumentalny. Jest ono atrybutem nadrzędnej pozycji państwa wobec innych form organizacji społeczeństwa – istotą władzy państwowej jest zdolność posłuchu. Władztwo administracyjne jest szczególną postacią władztwa państwowego³⁹. Celem zniwelowania tych nierówności przepisy kodeksu postępowania administracyjnego wprowadziły zasadę praworządności i inne mające na celu zredukowanie tych nierównych relacji.

---

³⁷ B. Adamiak, J. Borkowski, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2011, art. 6, Nb 2.

³⁸ B. Kozicka, M. Pszczyński, *Praworządność a interes indywidualny i interes społeczny – dylematy imperium et libertas*, [w:] *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. J. Supernat, Wrocław 2009, s. 391–401; B. Adamiak, *Prawo do procesu na drodze administracyjnej jako gwarancja realizacji zasady demokratycznego państwa prawnego*, [w:] *Institucje procesu administracyjnego i sądownictwa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. nadzw. dr. hab. Ludwikowi Żukowskiemu*, red. J. Posłuszny, Z. Czarnik, R. Sawuła, Przemyśl-Rzeszów 2009, s. 29–34.

³⁹ M. Wierzbowski, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2017, s. 76.

Podsumowanie

Praworządność jako norma konstytucyjna oraz postępowania administracyjnego zawiera nakaz organizowania i wykonywania przez organy administracji publicznej swych zadań w zgodności z przepisami prawa. Praworządność wiąże się z zagadnieniem funkcjonowania administracji publicznej, w ramach której obywatele korzystać mogą z prawa podmiotowego jako systemu proceduralnego wraz z instytucjonalnymi gwarancjami. Jako zasada ustrojowa nie nastęrcza trudności w definiowaniu, co sugerować może, iż jest to termin niebudzący wątpliwości interpretacyjnych. Jednak jest to pozorna łatwość rozumienia tej normy z uwagi na jej wielowarstwowość. Jest ona bogata treściowo i zawiera w sobie szereg mechanizmów proceduralnych. Zasadę praworządności obudowują jednak też inne normy po to, aby mogła ona być tym, co daje gwarancję bezpieczeństwa jednostce.

Bibliografia / References

Akty prawne i dokumenty

- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. 2024, poz. 572.
- Wyrok SN z dnia 28 maja 2013 r., sygn. akt II KK 308/12, LEX nr 1319257.
- Wyrok SN z dnia 4 listopada 2003 r., sygn. akt V KK 74/03, „Prokuratura i Prawo” 2004, dodatek Orzecznictwo, nr 3, poz. 13.
- Wyrok TK z dnia 16 stycznia 2006 r., sygn. SK 30/05, OTK ZU Nr 1/A/ 2006, poz. 2.
- Wyrok TK z 27 maja 2002 r., sygn. K 20/01, OTK ZU nr 3/A/2002, poz. 34.
- Wyrok TK z 12 czerwca 2002 r., P 13/01, OTK ZU nr 4/A/2002, poz. 42.
- Wyrok TK z dnia 14 czerwca 2000 r. sygn. akt P. 3/2000, Dz.U. 2000 Nr 50, poz. 600.

Literatura

- Adamiak B., Borkowski J., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 1998.
- Adamiak B., Borkowski J., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Adamiak B., *Prawo do procesu na drodze administracyjnej jako gwarancja realizacji zasady demokratycznego państwa prawnego*, [w:] *Instytucje procesu administracyjnego i sądowniczo-administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. nadzw. dr. hab. Ludwikowi Żukowskiemu*, red. J. Posuszny, Z. Czarnik, R. Sawuła, Przemysł-Rzeszów 2009.
- Bednarek M., *Kryzys praworządności w Polsce i na Węgrzech. Spojrzenie teoretyczno-prawne*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2020, nr 31.
- Boike P., *Państwo prawa w obiektywie społecznego nauczania Kościoła katolickiego. Zarys problematyki*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, nr 1.

- Florczak-Wątor M., *Komentarz do art. 2, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2021.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2006.
- Guść J., *Ład społeczny, poczucie bezpieczeństwa a prawo – kilka uwag z zakresu teorii prawa*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2002, nr 9.
- Janowicz Z., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 1996.
- Jaroch W., *Polityka karna – strategia punitywna czy liberalna*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 15.
- Kość A., *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 2005.
- Kozicka B., Pszczyński M., *Praworządność a interes indywidualny i interes społeczny – dylematy imperium et libertas, [w:] Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. J. Supernat, Wrocław 2009.
- Król P., *Stanowienie prawa przez administrację publiczną a zasada praworządności*, „Causus” 2014, nr 74.
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992.
- Olszanowski J., *Zasada praworządności w postępowaniu administracyjnym z perspektywy konstytucyjnej, [w:] Zasady w prawie administracyjnym. Teoria, praktyka, orzecznictwo*, red. Z. Duniewska, A. Krakala, M. Stahl, Warszawa 2018.
- Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne w demokratycznym państwie prawa, [w:] Demokratyczne państwo prawa*, red. M. Aleksandrowicz, A. Jamróż, L. Jamróż, Białystok 2014.
- Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2006, t. 16, nr 1.
- Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013.
- Potrzeszcz J., *Podmiot bierny a podmiot czynny bezpieczeństwa prawnego*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2015, T. 8.
- Przybysz P., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Radbruch G., *Pięć minut filozofii prawa, [w:] Współczesna teoria i filozofia prawa na zachodzie Europy. Wybór tekstów*, red. T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka, R. Sarkowicz, J. Stelmach, Kraków 1985.
- Radbruch G., *Ustawa i prawo*, „Ius et Lex” 2002, nr 1.
- Radbruch G., *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo, [w:] Współczesna teoria i filozofia prawa na zachodzie Europy. Wybór tekstów*, red. T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka, R. Sarkowicz, J. Stelmach, Kraków 1985.
- Spyra T., *Granice wykładni prawa. Znaczenie językowe tekstu prawnego jako granica wykładni*, Warszawa 2006.
- Suchocka H., *Aktualność wartości chronionych przez Konstytucję z 1997 r.*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, T. XL.
- Tkacz S., Tobor Z., *Problematyka praworządności w teorii prawa Kazimierza Opalka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020, z. 1.
- Tuleja P., *Zastane pojęcie państwa prawnego, [w:] Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP*, red. S. Wronkowska, Warszawa 2006.
- Wierzbowski M., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2017.
- Wróblewski J., *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988.
- Zieliński A., *Pewność prawna w stosunkach pracy*, „Studia Prawnicze” 1988, nr 3.

Renata Stefaniak

ORCID: 0000-0003-1243-5194

renata.stefaniak@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Wpływ stanu infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo pieszych w Polsce

The Impact of the Condition of Road Infrastructure on the Pedestrian Safety in Poland

DOI: 10.34739/doc.2025.22.08

Streszczenie: W artykule przeprowadzono analizę wypadków drogowych z udziałem pieszych i ich skutków, a także określono wpływ stanu infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo niechronionych uczestników ruchu drogowego, jakimi są piesi. Ważnym elementem jest również próba wskazania działań umożliwiających zmniejszenie konsekwencji tych zdarzeń. Dokonano przeglądu literatury z zakresu bezpieczeństwa pieszych oraz infrastruktury drogowej służącej pieszym, a także przeprowadzono analizę danych statystycznych o charakterze historycznym, które pochodziły z Raportów Rocznych Komendy Głównej Policji w Warszawie. Dodatkowo omówiono badania z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego. Bezpieczeństwo pieszych jako niechronionych uczestników ruchu drogowego jest ważnym problemem, gdyż dotyczy każdego człowieka, który codziennie przemieszcza się w celu zaspokojenia swoich potrzeb. Na wypadkowość może mieć wpływ niewystarczający stan infrastruktury przeznaczonej do użytku pieszych. Należy zatem stale ją udoskonalać, aby jak najbardziej efektywnie służyła wszystkim uczestnikom ruchu drogowego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo pieszych, infrastruktura drogowa, niechronieni użytkownicy dróg, wypadki drogowe

Abstract: The aim of the work is to investigate and analyze road accidents involving pedestrians and their consequences, as well as to determine the impact of the condition of road infrastructure on the safety of unprotected road users, such as pedestrians. An important element is also to indicate actions that can reduce the consequences of these road accidents. This article reviews the literature on pedestrian safety and road infrastructure for pedestrian use, and also analyzes historical statistical data from the Annual Reports of the Police Headquarters in Warsaw. Additionally, the research was conducted using the diagnostic survey method. The safety of pedestrians as unprotected road users is an important topic, as it concerns every person who moves every day to meet their needs. A decreasing trend can be observed in the occurrence of road accidents and their consequences, for pedestrians among others. This accident rate may be influenced by the insufficient condition of infrastructure intended for pedestrian use. Therefore, it should be constantly improved to serve all road users as effectively as possible.

Keywords: pedestrian safety, road infrastructure, vulnerable road users, road accidents

Wstęp

W ciągu ostatnich lat w Polsce przeprowadzanych jest wiele inwestycji drogowych w zakresie infrastruktury, których strategicznym celem jest zwiększenie bezpieczeństwa ruchu drogowego. Dzięki modernizacji już istniejących i budowom nowych obiektów inżynierskich, zauważyć można korzystny wpływ tych działań na bezpieczeństwo na drogach naszego kraju. Nadal jednak pozostaje wiele do wykonania w tym zakresie, o czym świadczą mogą statystyki dotyczące wypadków drogowych w Polsce¹. Według Raportu opublikowanego przez Komendę Główną Policji w 2024 roku w Polsce miały miejsce 21 519 wypadki drogowe. W porównaniu z 2023 rokiem liczba ta zwiększyła się o około 2,8%. W wyniku zdarzeń drogowych w 2024 roku odnotowano 1 896 ofiar śmiertelnych, a w porównaniu z rokiem poprzednim można zauważyć nieznaczny wzrost, bo o około 0,2% (o 3 osoby). W 2024 roku obrażenia w wyniku wypadków drogowych poniosły 24 782 osoby, w tym ciężko ranne były 7 796. Porównując liczbę osób do roku poprzedniego, można stwierdzić, że nastąpił wzrost o około 2,7%. W Polsce zauważalny problem związany z bezpieczeństwem na drogach stanowi ruch pieszych. Jedną z głównych przyczyn wypadków drogowych jest nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu na przejściu oraz często do tego typu zdarzeń dochodzi z winy pieszych². Największym zagrożeniem dla pieszych stanowią wyznaczone przejścia, a przyczyną tego stanu rzeczy może być nieprzestrzeganie przepisów przez użytkowników dróg oraz niewłaściwie zaprojektowana infrastruktura drogowa³. W związku z sytuacją wzrostu wypadków drogowych z udziałem pieszych należy prowadzić badania w celu znalezienia przyczyny tego zjawiska.

Piesi jako niechronieni uczestnicy ruchu drogowego

Pieszcy oznacza osobę, która znajduje się poza pojazdem na drodze, ale również nie wykonuje na niej żadnych robót oraz czynności przewidzianych odrębnymi przepisami. Pieszym jest rów-

---

¹ B. Graczyk, R. Polasik, *Wpływ infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo ruchu drogowego*, „Postępy w inżynierii mechanicznej. Developments in mechanical engineering” 2016, nr 4, s. 5-15.

² Komenda Główna Policji. Biuro Ruchu Drogowego, *Wypadki drogowe w Polsce w 2024 roku*, <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> (data dostępu: 7.04.2025).

³ M. Jurgilewicz, Z. Nowakowski, J. Rajchel, K. Rajchel, *Prawne aspekty bezpieczeństwa ruchu drogowego*, Warszawa 2011, s. 51.

niez osoba prowadząca, ciągnąca lub pchająca rower, motorower, motocykl, hulajnogę elektryczną, urządzenie transportu osobistego, urządzenie wspomagające ruch, wózek dziecięcy, podręczny lub inwalidzki, osobę poruszającą się w wózku inwalidzkim. Ustawa Prawo o ruchu drogowym wskazuje także jako pieszego dziecko w wieku do 10 lat, które może kierować rowerem, ale powinno się ono znajdować w tym czasie pod opieką osoby dorosłej⁴. Pieszcy to osoba, która przemieszcza się pieszo przez pewną część swojej całej podróży. Oprócz podstawowej formy poruszania się, może on korzystać również z różnych udogodnień i pomocy w poruszaniu się. Do form wsparcia w poruszaniu się można zakwalifikować takie urządzenia, jak: wózki inwalidzkie, balkoniki, laski, deskorolki i rolki. Osoba piesza może nieść różne przedmioty, a nawet wykonywać podczas przemieszczania czynności o charakterze sportowym, np. bieganie, turystyka piesza⁵.

Kwestia pieszego jako niechronionego uczestnika ruchu drogowego wiąże się ściśle z faktem, iż w przypadku wystąpienia zdarzenia drogowego, człowiek jako pieszy znajduje się w trudniejszym położeniu, gdyż nie jest chroniony karoserią samochodu ani żadnym innym urządzeniem. W wypadku drogowym z udziałem pieszego może on odnieść poważniejsze obrażenia niż kierujący pojazdem, którego chroni karoseria. Obecnie można zauważyć, że mamy do czynienia ze znacznym wzrostem liczby pojazdów przemieszczających się po drogach, a przez tę sytuację piesi spotykają się z coraz większą liczbą zagrożeń. Problem związany z dominacją samochodu nad pieszym można zauważyć w szczególności na terenach miast. Przykładem może być sytuacja, w której np. parkujące samochody i inne pojazdy wypierają pieszego z chodnika. Natomiast ruchliwe trasy komunikacyjne niejednokrotnie stanowią barierę, którą trudno pokonać. W takich przypadkach zdarzenia z udziałem pieszego mogą kończyć się tragicznymi skutkami⁶.

---

⁴ Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym, Dz.U. 1997 Nr 98, poz. 602 z późn. zm.

⁵ *Bezpieczeństwo pieszych. Podręcznik bezpieczeństwa drogowego dla decydentów i praktyków*, Warszawa 2014, s. 3.

⁶ *Główne problemy brd: Niechronieni uczestnicy ruchu drogowego*, obserwatorium. word.olsztyn.pl/glowne-problemy-brd-niechronieni-uczestnicy-ruchu-drogowego (data dostępu: 17.03.2025).

Codziennością pieszych jest przemieszczanie się w celu zrobienia zakupów, dotarcia do przystanków transportu zbiorowego, a także do szkoły lub zakładu pracy czy obiektów użyteczności publicznej oraz wielu innych miejsc. Pieszy, jako uczestnik ruchu drogowego, oczekuje, że jego podróż odbędzie się w sposób komfortowy, efektywny i przede wszystkim bezpieczny. Dla każdego człowieka bezpieczeństwo jest priorytetem. Oczekuje się więc, że między innymi elementy infrastruktury przeznaczone dla ruchu pieszych będą zachęcać do codziennego z nich korzystania⁷.

Infrastruktura drogowa a bezpieczeństwo pieszych

W ogólnym znaczeniu infrastruktura jest określana jako ogół podstawowych urządzeń i instytucji służących do prawidłowego funkcjonowania gospodarki (społeczeństwa i działów produkcyjnych)⁸. Infrastruktura to stworzone przez człowieka, trwale zlokalizowane, liniowe i punktowe obiekty użytku publicznego, stanowiące podbudowę życia społeczno-gospodarczego⁹. Do podstawowych składników infrastruktury w aspekcie transportu zalicza się drogi transportowe wraz z niezbędnym wyposażeniem oraz inne budowle inżynieryjne, węzły transportowe wraz z ich urządzeniem, służącym do odprawy towarów i osób, wyposażenie i urządzenia służące do funkcjonowania dróg i węzłów transportowych, a także dojścia dla pieszych czy też drogi dojazdowe¹⁰.

Infrastruktura przeznaczona do użytkowania przez pieszych w miastach to przede wszystkim chodniki i drogi dla pieszych. W przypadku braku wyznaczonych miejsc poruszania się przez pieszych, obowiązują wtedy pobocza drogi, ewentualnie mogą przemieszczać się lewą stroną drogi jak najbliższej jej krawędzi, gdy brakuje pobocza¹¹. Infrastruktura obejmuje również urządzenia, które mają

---

⁷ E. Bylinko, L. Urbaś, *Analiza wybranych czynników wpływających na bezpieczeństwo pieszych przy przekraczaniu jezdni*, „Technika Transportu Szynowego” 2015, nr 12, s. 230.

⁸ K. Wojewódzka-Król, R. Rolbiecki, *Infrastruktura transportu. Europa, Polska – teoria i praktyka*, Warszawa 2018, s. 11-12.

⁹ A. Piskozub, *Gospodarowanie w transporcie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 1982, s. 23.

¹⁰ *Infrastruktura transportowa*, mfiles.pl/pl/index.php/Infrastruktura_transportowa (data dostępu: 14.06.2020).

¹¹ *Wpływ przepisów i stanu infrastruktury na jakość ruchu pieszego*, www.google.pl/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.akcjamiasto.org/wp-content/uploads/2017/04/WplywPrzepisowIStanuInfrastrukturyNaJakoscRuchu

umożliwiać oraz ułatwiać przechodzenie pieszym w poprzek drogi. Przykładem tych urządzeń mogą być przejścia dla pieszych w poziomie jezdni, przejścia bezkolizyjne, a także urządzenia alternatywne. Poprzez przejścia bezkolizyjne rozumieć należy przejścia dla pieszych, które usytuowane są pod ziemią lub nad ziemią. Przykładem tego typu infrastruktury jest wiadukt lub tunel dla pieszych. Urządzeniami alternatywnymi, które mają za zadanie ułatwić przejście pieszym przez jezdnię lub torowisko, są przejścia sugerowane oraz pasy neutralne¹². Drogi, z których na co dzień korzystają piesi, krzyżują się z elementami infrastruktury transportowej o charakterze liniowym, czyli drogami przeznaczonymi dla ruchu pojazdów. W tym przypadku piesi, przemieszczając się, przekraczają między innymi drogi zamieszkiwane oraz ulice, a także drogi wyznaczone dla ruchu rowerów, torowiska tramwajowe, jak również bocznicę kolejową. Tego typu infrastruktura związana jest z dużym natężeniem ruchu drogowego, a od uczestników wymaga zachowania szczególnej ostrożności. Infrastruktura przeznaczona do ruchu pieszych powinna więc cechować się wysokim poziomem bezpieczeństwa, a także powinna spełniać wymagania dotyczące potrzeb pieszego w zakresie przemieszczania się¹³. Ważnym elementem z punktu widzenia bezpieczeństwa pieszych jest etap planowania, a następnie wykonania właściwej infrastruktury oraz jej kontroli¹⁴. Wyniki kontroli i analiz bezpieczeństwa ruchu drogowego w aglomeracjach miejskich wykazują, że na bezpieczeństwo pieszych mogą mieć wpływ wady infrastruktury drogowej.

Pieszego.pdf&ved=2ahUKEwiqptFP5pCMAxUaGBAIHfxCBhAQFnoECDQQAQ&usg=AOvVaw06bIUdzLcLvF5IX0fbqH71 (data dostępu: 17.03.2025).

¹² *Wytyczne projektowania infrastruktury dla pieszych. Część 3: Projektowanie przejść dla pieszych*, oprac. S. Gaca, A. Gobis, L. Gumińska [et al.], www.google.pl/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Projektowanie%2520przej%25C5%259B%25C4%2587%2520dla%2520pieszych%2520WR-D-41-3.pdf&ved=2ahUKEwjb_Pqe8JCMAXWtGxAIHXtJt8QFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw3PQy09dPuv9HdKnLqcYD8d (data dostępu: 17.03.2025).

¹³ Ibidem. Cf. D. Kowalczyk, *Metody zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa osób w transporcie kolejowym*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2024, nr 21, s. 56-66.

¹⁴ T. Szczuraszek, *Sposoby kształtowania bezpieczeństwa ruchu drogowego*, [w:] *Bezpieczeństwo ruchu miejskiego*, red. T. Szczuraszek, Warszawa 2006, s. 119.

Tabela 1. Najczęstsze wady infrastruktury drogowej w ocenie pieszych

Wada infrastruktury	Przykłady wad infrastruktury
Nieodpowiednio urządzone przestrzeń w pobliżu przejść dla pieszych.	<ul style="list-style-type: none"> • Lokalizacja przystanków komunikacji miejskiej bezpośrednio przed przejściem dla pieszych. • Lokalizacja miejsc postoju (parkingów) bezpośrednio przed przejściem dla pieszych. • W pobliżu przejść dla pieszych znajdują się przeszkody, np. drzewa, krzewy czy reklamy, które utrudniają widoczność kierującym pojazdami oraz pieszym.
Nieprawidłowo zlokalizowane przejścia dla pieszych.	<ul style="list-style-type: none"> • Lokalizacja przejść dla pieszych w miejscach o ograniczonej widoczności. • Lokalizacja przejść dla pieszych na spadkach o dużym pochyleniu jezdni. • Lokalizacja przejść dla pieszych na odcinkach, gdzie istnieje możliwość zmiany pasa ruchu. • Lokalizacja przejść dla pieszych zbyt blisko lub zbyt daleko od skrzyżowania.
Niewłaściwie urządzone przejścia dla pieszych.	<ul style="list-style-type: none"> • Przejścia dla pieszych są zbyt długie. • Wyspy azylu mają nieodpowiednią geometrię. • Przejścia dla pieszych są często słabo widoczne poprzez zbyt małe ich wyeksponowanie. • Zbyt słabo oświetlone przejścia dla pieszych lub brak takiego oświetlenia. • Brak potrzebnych ogrodzeń i/lub ich niewłaściwe usytuowanie.
Nieprawidłowo usytuowane i/lub urządzone przystanki komunikacji publicznej.	<ul style="list-style-type: none"> • Lokalizacja przystanków komunikacji miejskiej w pobliżu skrzyżowań. • Niewłaściwa geometria przystanków tramwajowych i/lub brak peronów.
Nieprawidłowo rozwiązana przestrzeń uliczna w odniesieniu do ruchu pojazdów.	<ul style="list-style-type: none"> • Nieodpowiednio zorganizowana przestrzeń ulic. • Zasady ruchu na skrzyżowaniach nie są do końca zrozumiałe przez kierujących. • Sygnalizacja świetlna niedostosowana do potrzeb, czasami słabo widoczna. • Niewłaściwie zbudowane skrzyżowania.

Źródło: J. Kempa, *Najczęstsze wady infrastruktury drogowej*, [w:] *Bezpieczeństwo ruchu...*, s. 239-240.

Według Strategii Ruchu Pieszych do wad infrastruktury przeznaczonej do ruchu pieszych utrudniającej przemieszczanie się zaliczyć należy:

- Niewłaściwe dostosowanie szerokości dróg pieszych do natężenia ruchu drogowego oraz do potrzeb użytkowników;
- Wymagający naprawy stan nawierzchni chodników;

- Występowanie przeszkód utrudniających użytkowanie dróg dla pieszych;
- Niedostateczna liczba przejść dla pieszych;
- Brak ułatwień w przemieszczaniu się po terenowych różnicach wysokości;
- Niewystarczające w odniesieniu do pieszych planowanie i projektowanie infrastruktury;
- Niewystarczająca jakość utrzymania dróg dla pieszych, szczególnie w przypadku złych warunków pogodowych;
- Niewłaściwa organizacja oraz brak możliwości korzystania z infrastruktury podczas prac remontowo-budowlanych;
- Nieodpowiednie dostosowanie sygnalizacji świetlnej w aspekcie ruchu pieszych;
- Niedostosowanie parametrów dróg dla pieszych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- Nieodpowiednie rozwiązania w zakresie przystanków komunikacji miejskiej oraz niewłaściwa integracja z węzłami przesiadkowymi;
- Wykorzystywanie materiałów do wykonania nawierzchni o niewłaściwej jakości¹⁵.

Stan bezpieczeństwa pieszych w Polsce

Bezpieczeństwo na drogach stale ulega poprawie, jednak pomimo tego w zdarzeniach drogowych wciąż ginie wielu ludzi. Ofiarami wypadków drogowych są również piesi. W celu dokonania badań oraz zaprezentowania tendencji występowania wypadków drogowych w Polsce oraz ich skutków, w tym z udziałem pieszych jako niechronionych uczestników ruchu drogowego, przyjęto ramy czasowe, które odnoszą się do lat 2014-2024.

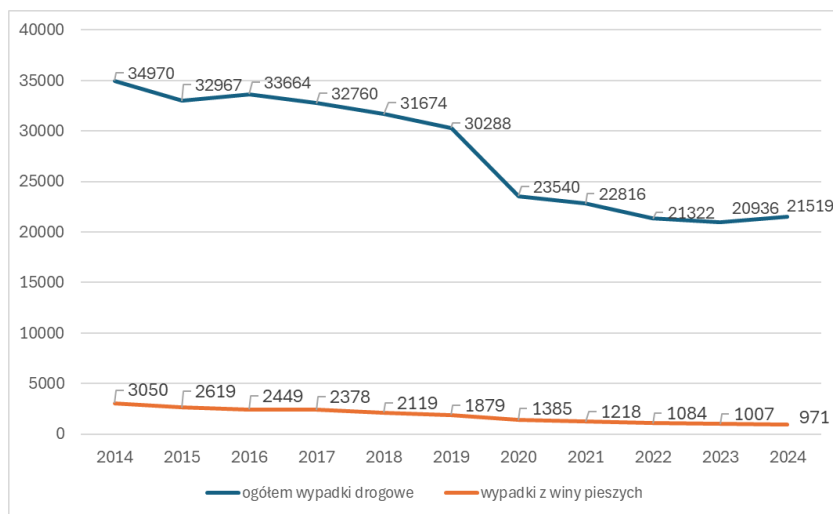
Dokonując analizy danych zawartych na wykresie 1, można stwierdzić, że ogólna liczba wypadków z roku na rok zmniejsza się, natomiast nastąpił niewielki wzrost o niecałe 3% w roku 2024 w porównaniu z rokiem poprzednim. Biorąc pod uwagę ostatnią dekadę, można zauważyć, że obecnie ogólna liczba wypadków drogowych zmniejszyła się o około 62% w porównaniu z 2014 rokiem. W 2024

---

¹⁵ D. Rudawa, P. Zaręba, A. Wiechetek [et al.], *Rozwój ruchu pieszego w Warszawie. Standardy projektowania i wykonywania*, www.siskom.waw.pl/piesi.htm (data dostępu: 18.03.2025).

roku odnotowano 21 519 wypadków drogowych, w tym 971 wypadków drogowych z winy pieszych, stanowiły one około 4,5% ogółu wypadków. Liczba tych zdarzeń drogowych również zmniejsza się w porównaniu z 2023 rokiem i z winy pieszych doszło do mniejszej o około 3,4% liczby wypadków, a w porównaniu z rokiem 2014 było ich mniej o około 31,8%.

Wykres 1. Liczba wypadków drogowych oraz liczba wypadków drogowych z winy pieszych w Polsce w latach 2014-2024

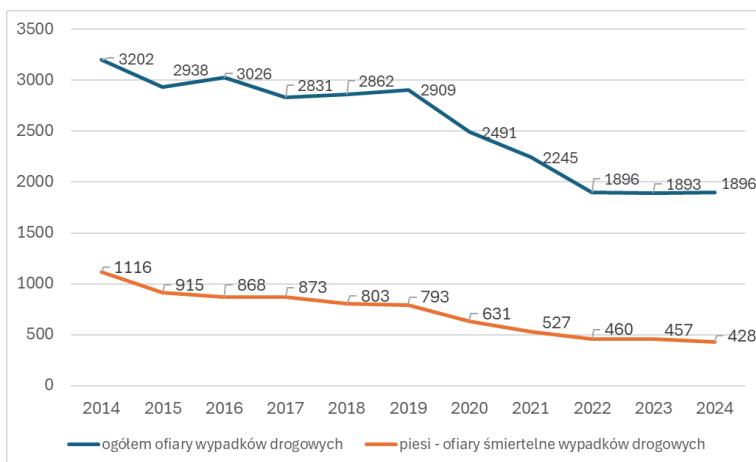
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Wypadki drogowe – Raporty Roczne Komendy Głównej Policji w Warszawie z lat 2014-2024*, <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> (data dostępu: 7.04.2025)

Analizując dane zawarte na wykresie 2, można zaobserwować tendencję zmniejszania się liczby ofiar śmiertelnych wypadków drogowych, w tym również pieszych. W 2024 roku na drogach odnotowano 1896 ofiar śmiertelnych. Natomiast pieszych na polskich drogach zginęło 428 i stanowili oni około 22,6% ogółu ofiar. W ciągu ostatnich dziesięciu lat liczba ofiar wypadków drogowych zmniejszyła się o 59,2%, natomiast liczba pieszych jako ofiar wypadków drogowych również się zmniejszyła, ale w wolniejszym tempie, bo o około 38,4%.

Biorąc pod uwagę dane zawarte na wykresie 3, można zauważyć, że w analizowanym okresie liczba pieszych, którzy zginęli w wypadkach drogowych zmniejszyła się o około 38,35%. Z roku na rok występuje także tendencja malejąca liczby ofiar śmiertelnych wypadków drogowych spowodowanych przez pieszych, a w ostatnim dzie-

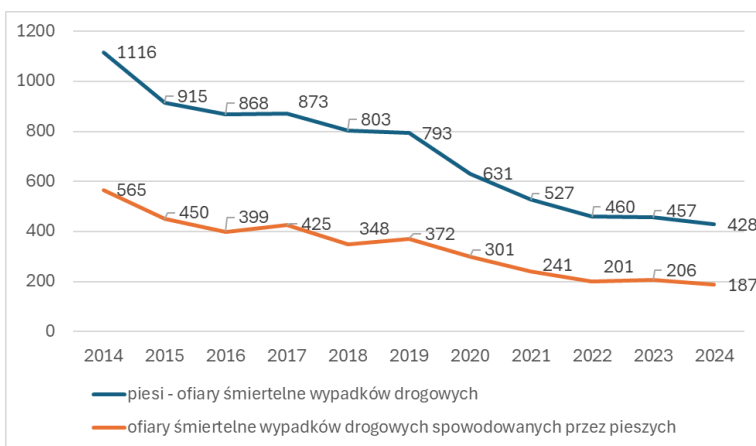
sięciuleciu liczba ta zmniejszyła się o około 33,1%. Osoby, które zginęły w wypadkach drogowych spowodowanych przez pieszych stanowiły w 2014 roku ponad 50% wszystkich pieszych, którzy byli ofiarami wypadków drogowych, zaś w 2024 roku wskaźnik ten zmniejszył się do niecałych 44%. Można również stwierdzić, że na polskich drogach ginie coraz mniej pieszych. Niestety, piesi oprócz tego, że są uczestnikami wypadków drogowych, niejednokrotnie są również ich sprawcami.

Wykres 2. Liczba ofiar śmiertelnych wypadków drogowych oraz liczba pieszych stanowiących ofiary śmiertelne wypadków drogowych w Polsce w latach 2014-2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Wypadki drogowe...*

Wykres 3. Liczba pieszych jako ofiar śmiertelnych wypadków drogowych oraz liczba ofiar wypadków śmiertelnych spowodowanych przez pieszych w Polsce w latach 2014-2024

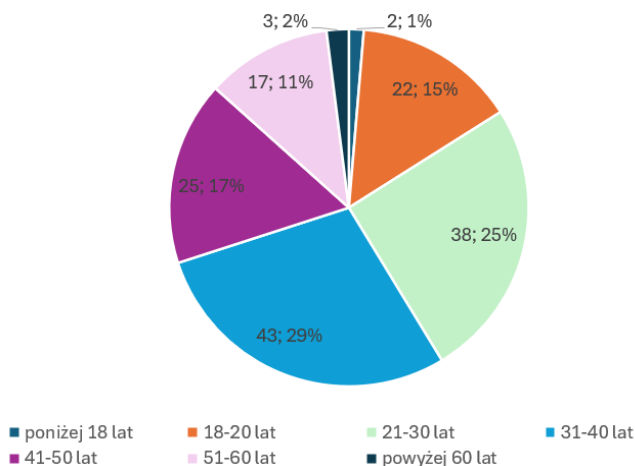
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Wypadki drogowe...*

Wpływ stanu infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo pieszych

W celu określenia wpływu stanu infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo pieszych przeprowadzono badania własne. Przedmiotem była diagnoza i ocena stanu infrastruktury drogowej w aspekcie bezpieczeństwa pieszych w Polsce. Zastosowano narzędzie badawcze w postaci ankiety, która skierowana była do pieszych jako uczestników ruchu drogowego. Badania przeprowadzone były anonimowo w pierwszym kwartale 2025 roku za pośrednictwem Internetu i uzyskano 150 odpowiedzi. Kwestionariusz ankiety wypełniło 59 mężczyzn, co stanowiło około 40% ankietowanych oraz 91 kobiet, co stanowiło 60% ankietowanych. Wszyscy badani jednoznacznie stwierdzili, że stan infrastruktury drogowej może mieć wpływ na bezpieczeństwo pieszych.

Na podstawie danych zawartych na wykresie 4 można stwierdzić, że najliczniejszą grupę, bo 29% stanowili ankietowani w wieku od 31 do 40 lat, następnie 25% badanych było w wieku od 21 do 30 lat, 17% były to osoby od 41 do 50 lat, 15% miało od 18 do 20 lat, 11% badanych stanowiła grupa osób w wieku od 51 do 60 lat, zaś najmniej liczne grupy to osoby w wieku poniżej 18 roku – 2% i powyżej 60 roku życia – 1%.

Wykres 4. Struktura wieku badanych osób

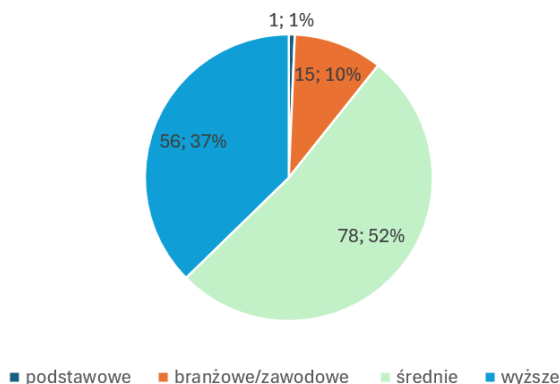
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Biorąc pod uwagę strukturę wykształcenia badanych osób, zawartą na wykresie 5, można stwierdzić, że największą grupę, bo 52% stanowiły osoby ze średnim wykształceniem, następnie 37% było

z wyższym, 10% osób było z branżowym/zawodowym. Najmniejszą grupę, bo tylko 1%, stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym.

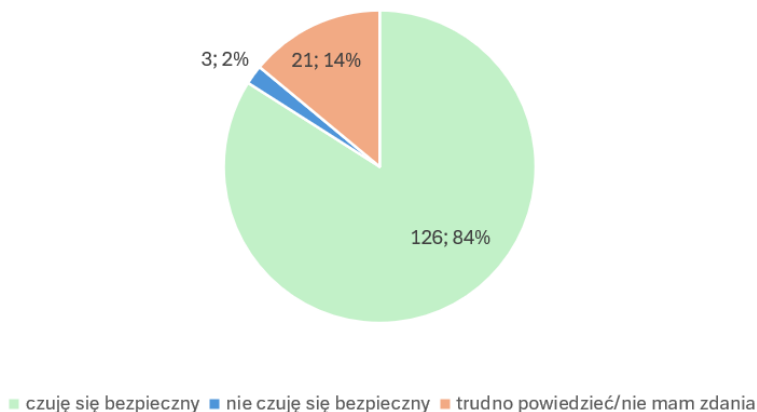
W wyniku przeprowadzonych badań, których efekt zobrazowano na wykresie 6, można stwierdzić, że 84% badanych pieszych czuje się na drogach bezpiecznie, 14% respondentów stwierdziło, że nie ma zdania na ten temat lub według nich trudno powiedzieć, czy czują się bezpiecznie na drogach. Najmniej, bo tylko 2% pieszych, nie czuje się bezpiecznie, poruszając się po drogach.

Wykres 5. Struktura wykształcenia badanych osób

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 6. Wyniki badań odnoszące się do poczucia bezpieczeństwa w aspekcie uczestnictwa w ruchu drogowym jako pieszy

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Dokonując analizy danych zawartych na wykresie 7, można zauważyć, że najczęściej respondentów, bo 40% ogółu badanych, oceniło, że stan infrastruktury drogowej dla użytku pieszych jest raczej zadowolający, 23% ogółu stwierdziło, że przeciętny, natomiast około 16% badanych uważa stan infrastruktury dla pieszych jako zadowolający i raczej niezadowolający. Najmniej, bo 6% ogółu stwierdziło, że stan infrastruktury drogowej przeznaczonej dla ruchu pieszych jest niezadowolający. Według opinii pieszych jako użytkowników dróg, można stwierdzić, że największym utrudnieniem dla 89% badanych jest niedostateczna liczba przejść dla pieszych, następnie 79% opowiedziało się, że trudność sprawia im stan nawierzchni chodników, które często wymagają naprawy, zaś 70% osób stwierdziło, że trudność w poruszaniu się stanowi niewystarczająca jakość utrzymania dróg dla pieszych, zwłaszcza w przypadku złych warunków pogodowych. Najmniej uciążliwy według 9% badanych jest brak ułatwień w przemieszczaniu się po terenowych różnicach wysokości, natomiast 14% osób wskazało na niedostosowanie parametrów dróg dla pieszych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. W tym pytaniu respondenci mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź.

Respondenci ocenili elementy infrastruktury drogowej znajdującej się w pobliżu przejść dla pieszych w sposób zróżnicowany. Biorąc pod uwagę oznakowanie przejść, najczęściej (31% ogółu) oceniło na poziomie zadowolającym. Trochę mniej (29%) oznakowanie oceniło na poziomie przeciętnym, zaś najmniej (6%) uznało ten element na poziomie niezadowolającym. Według badanych występuje zbyt mała liczba przejść dla pieszych z sygnalizacją świetlną. Na poziomie raczej niezadowolającym oceniło w tym przypadku 35%, natomiast najmniej, bo 7% było zadowolonych z istniejącej liczby przejść dla pieszych z sygnalizacją świetlną. Biorąc pod uwagę oświetlenie przejść dla pieszych, 41% badanych uważało, że ich liczba jest na poziomie przeciętnym, zaś najmniej, bo 12% ogółu, oceniało je na poziomie raczej niezadowolającym. Najwięcej, bo 49% badanych, uważało, że liczba i jakość bezpiecznych wysp na przejściach dla pieszych jest na poziomie raczej zadowolającym, natomiast 2% ogółu, na poziomie niezadowolającym. Analizując odpowiedzi ankietowanych w zakresie liczby urządzeń separujących ruch pieszych od jezdni w pobliżu przejść, najczęściej, bo 45% wszystkich badanych oceniło je na poziomie raczej zadowolającym, zaś po 1% badanych oceniło ten element infrastruktury na poziomie niezadowolającym i raczej niezadowolającym. Podobnie został oceniony stan chodników w pobliżu przejść dla

pieszych. Najwięcej, bo 46% wszystkich badanych określiło je na poziomie raczej zadowolającym, natomiast 3% ogółu oceniło ten element infrastruktury na poziomie raczej niezadowolającym. W tym przypadku nikt nie ocenił stanu chodników w pobliżu przejść dla pieszych na poziomie niezadowolającym.

W związku z zagrożeniami występującymi na drogach, a zwłaszcza w zakresie przemieszczania się niechronionych uczestników ruchu drogowego, jakimi są piesi, zarządzający ruchem drogowym oraz infrastrukturą drogową, powinni brać pod uwagę przede wszystkim bezpieczeństwo. Poprawę bezpieczeństwa pieszych osiągnąć można między innymi poprzez:

- identyfikację i analizę problemów na podstawie zaistniałych zdarzeń historycznych;
- oszacowanie prognozowanych wskaźników bezpieczeństwa, zwłaszcza z udziałem pieszych;
- ocenę zagrożeń i ryzyka stwarzanego przez obiekt zaliczany do infrastruktury drogowej, który służy w codziennym życiu pieszym;
- dokonanie wyboru najbardziej skutecznych rozwiązań, mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa ruchu pieszego¹⁶.

Bezpieczeństwo w ruchu drogowym, a tym samym i ruchu pieszych, można osiągnąć poprzez wcześniejsze zapobieganie wszelkiego rodzaju zdarzeniom drogowym. Stan infrastruktury drogowej, a także przemieszczanie się pieszych dzięki niej, powinien spełniać dwa podstawowe warunki:

- infrastruktura powinna być bezpieczna, bez wątplenia jako warunek konieczny;
- infrastruktura powinna zapewnić określoną zdolność przemieszczania się jej użytkownikom, stosowną do zaistniałych potrzeb i ponoszonych opłat, jest to warunek wystarczający¹⁷.

Działania mające na celu poprawę bezpieczeństwa w ruchu drogowym, w tym ruchu pieszych, powinny opierać się między innymi na usprawnieniu istniejących już obiektów inżynierskich, jak również budowie nowej, bardziej efektywnej i służącej pieszym infrastruktury. Należy przy tym wykorzystywać obecną wiedzę z zakresu

---

¹⁶ P. Olszewski, A. Zielińska, *Badania i modelowanie bezpieczeństwa pieszych w ruchu drogowym*, „Transport Miejski i Regionalny” 2012, nr 4, s. 25.

¹⁷ R. Stefaniak, *Bezpieczeństwo i jego uwarunkowania w transporcie miejskim na przykładzie miasta Lublin*, [w:] *Bezpieczeństwo globalne w XXI wieku. Środowisko bezpieczeństwa dla Polski*, red. M. Świstak, Łódź-Kielce 2021, s. 147.

bezpieczeństwa ruchu drogowego, w tym w aspekcie bezpieczeństwa pieszych, często w celu wyeliminowania miejsc, które stanowią potencjalne zagrożenie dla ich użytkowników. Dzięki bogatej bazie danych o wypadkowości, jak również o stanie infrastruktury na poziomie krajowym oraz światowym, możliwe jest formułowanie pewnego rodzaju diagnozy, a także zastosowania działań naprawczych dotyczących bezpieczeństwa w ruchu drogowym, w tym bezpieczeństwa pieszych¹⁸.

Zakończenie

Bezpieczeństwo pieszych jako niechronionych uczestników ruchu drogowego jest ważnym problemem, gdyż dotyczy każdego człowieka, który codziennie przemieszcza się w celu zaspokojenia swoich potrzeb. Z roku na rok dochodzi do coraz mniejszej liczby zdarzeń drogowych, których konsekwencją są ofiary śmiertelne, natomiast w lżejszych przypadkach osoby ranne. W całym analizowanym okresie, wśród zabitych w wypadkach drogowych pewną część stanowili piesi. Faktem jest, że na polskich drogach ginie coraz mniej pieszych, natomiast liczba ta jest wciąż duża. Niestety piesi oprócz tego, że są uczestnikami wypadków drogowych, to niejednokrotnie są również ich sprawcami. Na bezpieczeństwo pieszych, oprócz zachowania użytkowników dróg, ma wpływ stan infrastruktury drogowej. W przypadku infrastruktury przeznaczonej dla pieszych badani uważają, iż największym utrudnieniem jest niedostateczna ilość przejść, a także, że trudność w codziennym przemieszczaniu się sprawia im stan nawierzchni chodników, który często wymaga naprawy. Utrudnieniem w poruszaniu się jest również niewystarczająca jakość utrzymania dróg dla pieszych, zwłaszcza w przypadku złych warunków pogodowych. Biorąc pod uwagę oznakowanie przejść, według badanych jest ono na poziomie zadowalającym. Jednak występuje zbyt mało przejść dla pieszych z sygnalizacją świetlną, prawdopodobnie w mniejszych miastach lub na mniej ruchliwych ulicach, zaś oświetlenie przejść dla pieszych jest na poziomie przeciętnym. Pozostałe elementy infrastruktury, takie jak liczba i jakość bezpiecznych wysp na przejściach, liczba urządzeń separacyjnych ruchu pieszych od jezdni w pobliżu przejść, stan chodników zostały ocenione na poziomie raczej zadowalającym. W wyniku przeprowadzonych badań, nasuwa się wniosek,

---

¹⁸ T. Szczuraszek, *Wprowadzenie. Konieczność działań systemowych*, [w:] *Bezpieczeństwo ruchu...*, s. 12.

że należy dołożyć wszelkich starań na poziomie inwestycyjnym, aby usprawniać infrastrukturę przeznaczoną dla ruchu pieszych, gdyż działania te, mogą przyczynić się do zmniejszenia liczby wypadków drogowych z udziałem tej grupy. Dalsze badania dotyczące bezpieczeństwa można również rozszerzyć o inne grupy niechronionych uczestników ruchu drogowego, na przykład o rowerzystów.

Bibliografia / References

- Bezpieczeństwo pieszych. Podręcznik bezpieczeństwa drogowego dla decydentów i praktyków*, Warszawa 2014.
- Bylinko E., Urbaś L., *Analiza wybranych czynników wpływających na bezpieczeństwo pieszych przy przekraczaniu jezdni*, „Technika Transportu Szybnowego” 2015, nr 12.
- Główne problemy brd: Niechronieni uczestnicy ruchu drogowego*, obserwatorium.word.olsztyn.pl/glowne-problemy-brd-niechronieni-uczestnicy-ruchu-drogowego/ (data dostępu: 17.03.2025).
- Graczyk B., Polasik R., *Wpływ infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo ruchu drogowego*, „Postępy w inżynierii mechanicznej. Developments in mechanical engineering” 2016, nr 4.
- Infrastruktura transportowa*, mfiles.pl/pl/index.php/Infrastruktura_transportowaAxUnFxAIHT9SLKwQFnoECAkQAQ&usg=AOvVaw34GT5GdMZJntZZQ SulGYT6 (data dostępu: 14.06.2020).
- Jurgilewicz M., Nowakowski Z., Rajchel J., Rajchel K., *Prawne aspekty bezpieczeństwa ruchu drogowego*, Warszawa 2011.
- Kempa J., *Najczęstsze wady infrastruktury drogowej*, [w:] *Bezpieczeństwo ruchu miejskiego*, red. T. Szczuraszek, Warszawa 2006.
- Komenda Główna Policji. Biuro Ruchu Drogowego, *Wypadki drogowe w Polsce w 2024 roku*, statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,wypadki-drogowe-raporty-roczne.html (data dostępu: 7.04.2025).
- Kowalczyk D., *Metody zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa osób w transporcie kolejowym*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2024, nr 21.
- Olszewski P., Zielińska A., *Badania i modelowanie bezpieczeństwa pieszych w ruchu drogowym*, „Transport Miejski i Regionalny” 2012, nr 4.
- Piskozub A., *Gospodarowanie w transporcie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 1982.
- Rudawa D., Zareba P., Wiechetek A. [et al.], *Rozwój ruchu pieszego w Warszawie. Standardy projektowania i wykonywania*, www.siskom.waw.pl/piesi.htm (data dostępu: 18.03.2025).
- Stefaniak R., *Bezpieczeństwo i jego uwarunkowania w transporcie miejskim na przykładzie miasta Lublin*, [w:] *Bezpieczeństwo globalne w XXI wieku. Środowisko bezpieczeństwa dla Polski*, red. M. Świstak, Łódź-Kielce 2021.
- Szczuraszek T., *Sposoby kształtowania bezpieczeństwa ruchu drogowego*, [w:] *Bezpieczeństwo ruchu miejskiego*, red. T. Szczuraszek, Warszawa 2006.
- Szczuraszek T., *Wprowadzenie. Konieczność działań systemowych*, [w:] *Bezpieczeństwo ruchu miejskiego*, red. T. Szczuraszek, Warszawa 2006.

- Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym, Dz.U. 1997 Nr 98, poz. 602 z późn. zm.
- Wojewódzka-Król K., Rolbiecki R., *Infrastruktura transportu. Europa, Polska – Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.
- Wpływ przepisów i stanu infrastruktury na jakość ruchu pieszego*, [www.google.pl/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.akcjamiasto.org/wp-content/uploads/2017/04/WplywPrzepisowISstanuInfrastrukturyNaJakoscRuchuPieszego.pdf&ved=2ahUKEwiqptfP5pCMAxUaGBAIHfxCBhAQFnoECDQQAQ&usg=AOvVaw06blUDZcLgvF5lX0fbqH71](https://www.akcjamiasto.org/wp-content/uploads/2017/04/WplywPrzepisowISstanuInfrastrukturyNaJakoscRuchuPieszego.pdf) (data dostępu: 17.03.2025).
- Wypadki drogowe – Raporty roczne Komendy Głównej Policji w Warszawie z lat 2014-2024*, statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,wypadki-drogo-we-raporty-roczne.html (data dostępu: 7.04.2025).
- Wytyczne projektowania infrastruktury dla pieszych. Część 3: Projektowanie przejść dla pieszych*, oprac. S. Gaca, A. Gobis, L. Gumińska [et al.], [www.google.pl/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Projektowanie%2520przej%25C5%259B%25C4%2587%2520dla%2520pieszych%2520WR-D-41-3.pdf&ved=2ahUKEwjb_Pqe8JCMaXWtGxAIHXtjJt8QFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw3PQy09dPuv9HdknLqcYD8d](https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Projektowanie%2520przej%25C5%259B%25C4%2587%2520dla%2520pieszych%2520WR-D-41-3.pdf) (data dostępu: 17.03.2025).

Diana Ivanova

ORCID: 0000-0001-6104-6828

velevad@swu.bg

South-West University Neofit Rilski

Faculty of Law and History

Bulgaria

Migration and Security in Central Europe. How the Visegrad Group responded to the 2015 and 2022 Refugee Crisis. Part I

Migracje i bezpieczeństwo w Europie Środkowej.
Reakcje Grupy Wyszehradzkiej na kryzysy uchodźcze
w latach 2015 i 2022. Część I

DOI: 10.34739/doc.2025.22.09

Abstract: Over the past decade, the security environment in Europe has changed radically. The problem of illegal migration has become one of the most serious for the EU member states. In that context, the four Central European countries – Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia – maintain a position that differs from that of Brussels. They categorically reject the quota principle for distributing migrants and are even willing to incur sanctions for this stance. Their attitude towards refugees from Ukraine, after the beginning of the Russian invasion of Ukraine in 2022, is completely different, this contrast is the focus of this article. It attempts a comparative analysis of the policies of the Visegrad Group (V4) countries towards migrants from the Middle East and North Africa, on the one hand, and towards refugees from the Russian-Ukrainian full-scale war, on the other. Using official documents of the Visegrad Group, statistical data, press materials, as well as scientific research, it highlights the distinctive features of these policies in both cases and explores the reasons for the differences. The conclusion is that the V4 countries' stances towards migrants from the Middle East and Africa versus Ukrainian refugees are shaped by the perceived impact on their national security in particular and on European security in general.

Keywords: Visegrad Group, migration crisis, quota principle, illegal migrants, refugees, Russian-Ukrainian full-scale war

Streszczenie: W ciągu ostatniej dekady środowisko bezpieczeństwa w Europie uległo radykalnej zmianie. Problem nielegalnej migracji stał się jednym z najważniejszych dla państw członkowskich UE. W tym kontekście cztery kraje Europy Środkowej – Polska, Węgry, Czechy i Słowacja – zajęły stanowisko odmienne od stanowiska Brukseli. Kategorycznie odrzuciły zasadę kwotową w rozmieszczaniu migrantów, a nawet wyraziły gotowość poniesienia sankcji za takie podejście. Ich stosunek do uchodźców z Ukrainy po rozpoczęciu rosyjskiej inwazji na ten kraj w 2022 roku jest zupełnie

inny, a ten kontrast jest przedmiotem niniejszego artykułu. Podjęto w nim próbę analizy porównawczej polityki państw Grupy Wyszehradzkiej (V4) wobec migrantów z Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej z jednej strony, a wobec uchodźców z powodu wojny rosyjsko-ukraińskiej z drugiej. Wykorzystując oficjalne dokumenty Grupy Wyszehradzkiej, dane statystyczne, materiały prasowe oraz badania naukowe artykuł podkreśla specyfikę tych polityk w obu przypadkach i bada przyczyny różnic. Wnioski wskazują, że postawy państw V4 wobec migrantów z Bliskiego Wschodu i Afryki w porównaniu z uchodźcami z Ukrainy są kształtowane przez postrzegany wpływ na ich bezpieczeństwo narodowe i szerzej bezpieczeństwo europejskie.

Słowa kluczowe: Grupa Wyszehradzka, kryzys migracyjny, zasada kwot, nielegalni migranci, uchodźcy, pełnoskalowa wojna rosyjsko-ukraińska

Introduction

The Visegrad Group consists of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary. Its primary goal is to deepen regional integration. Cooperation is carried out in the economic, cultural and security fields¹. Over the past decade, the security environment in Europe has changed radically. The main factors behind this change are the migrant crisis of 2015 and the Russian-Ukrainian full-scale war of 2022, which caused the largest population displacement on the continent since World War II. The Visegrad Group countries responded to these two challenges in fundamentally different ways. With regard to the 2015 migration crisis, their policy differed from the official EU position – they categorically opposed the quota principle for the distribution of migrants. Their efforts focused mainly on aiding third countries and strengthening cooperation with them in order to address the root causes of migratory pressure. As a result, within the EU, the V4 countries occupy a deterrent position, in contrast to the welcoming position of the frontline countries (Italy, Greece, Bulgaria), and the attractive conditions of destinations as Germany and Sweden. This unified position has a dual effect: on the one hand it has bolstered the group's activity and influence in Europe, but on the other hand, it has led to EU sanctions against these states and even accusations of xenophobia².

However, the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia have shown empathy toward refugees from the Russian-Ukrainian full-scale war, accepting large numbers of them. This willingness

---

¹ A. Szumowiecka, *Dyplomacja kulturalna Czech na forum Grupy Wyszehradzkiej*, "Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne" 2022, no 19, p. 31-49.

² Ш. Хайнлайн, *Чехия се държи рестриктивно спрямо бежанци и мигранти*, <http://p.dw.com/p/1EHnq> (access date: 9.01.2025).

undermines claims that the Visegrad Group countries are unwilling to accept migrants out of fear of foreign cultures stemming from their historically limited contact and experience with foreigners. Although the four Central European countries did not face significant migratory pressure from the Middle East and North Africa (with the exception of Hungary in 2015), after 24 February 2022 they became the primary destination for Ukrainian refugees. Their initial reaction to Russia's military intervention in Ukraine was a strong condemnation. This reaction is unsurprising for several reasons. Ukraine is an important partner for the Visegrad countries, with three of them sharing a common border. It has also received the most assistance under the EU's *Eastern Partnership* initiative. Additionally, the political crisis in Ukraine from November 2013 to February 2014 (which ended with the overthrow of President Viktor Yanukovych and the election of the pro-European Petro Poroshenko), galvanized the V4, becoming a key topic at several meetings of the four's foreign ministers, parliamentary speakers, and prime ministers of the four countries. On March 14, 2014 – three days after the adoption of the Declaration of Independence of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol – the defense ministers of the Visegrad countries decided to create joint battle group³. After the annexation of that region, they voiced in favour of restoring the territorial integrity of Ukraine. In addition, in the fall of 2021, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovakia categorically rejected Moscow's proposal to revert the European security framework to its 1997 status (when these countries were not yet NATO members)⁴. The historical memory of the Soviet aggression (such as the invasions of Hungary in 1956 and Czechoslovakia in 1968), along with a perceived threat to their national and regional security, have united these countries firmly behind NATO's stance.

Methodology and overview of sources used

This article uses a qualitative approach combined with comparative analysis. It integrates historical context, policy and content

---

³ *Long term Vision of the Visegrad Countries for Deepening Their Defense Cooperation (Visegrad, 14 March 2014)*, <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=253> (access date: 21.01.2025).

⁴ Л. Шишелина, *Вишеград – Россия: отношения завышенной турбулентности, “Вишеградская Европа” 2022*, no. 2, p. 4-25.

analysis (covering key policy documents, official statements, and statements by V4 leaders from 2014 to 2024, as well as academic publications) with quantitative data to provide a comprehensive understanding of the V4 countries' policies toward migrants and refugees from the Russian-Ukrainian full-scale war. Official V4 documents examined include the programmes of the rotating presidencies during the period under review, along with joint communiqués and declarations. To support the qualitative findings, the study incorporates quantitative data from sources such as the statistical indicators from the UNHCR Operational Data Portal, Eurostat, and the European Commission on the number of third-country migrants in Visegrad countries, as well as data on asylum seekers and refugees from the Russian-Ukrainian full-scale war. To better illustrate the migratory pressure on the four countries, the number of asylum seekers is presented for each year from 2011 to 2017. Data from the national statistical institutions in the Visegrad countries on illegal migration and third-country nationals holding work-related residence permits are also used. These figures provide empirical context for understanding integration policies and the inclusion of foreigners in the labour market. The use of quantitative indicators aims to demonstrate that the Visegrád Group countries, which oppose the redistribution of migrants from the Middle East and Africa, are actually hosting a large number of refugees from the Russian-Ukrainian full-scale war – thus refuting claims of their xenophobia. However, these individuals require social assistance, medical care, education, etc., which undoubtedly has economic consequences. Since economic security is a key element of national security – alongside the protection of state sovereignty, citizens, and institutions – it is necessary to reform the security policies of the V4 countries. Changes in their national legislation in response to the growing number of third-country nationals are presented to illustrate the ways in which migration influences security policy.

Policy on the 2015 migrant crisis

The main argument of the Visegrad countries in their debate with the EU over the migrant flows is the need to protect what they see as common values, such as Christianity and the sovereignty of nation-states. Researchers such as Vladimír Naxera and Vlastimil Havlík from the Czech Republic, Viktor Glied from Hungary, Małgo-

rzata Kaczorowska from Poland, Ondrej Filipec from Slovakia note that, after 2015, the leaders of the Visegrad Group adopted similar rhetoric in their public communications, achieving a certain success with what can be described as populist messaging⁵. The divergence between Western European and Central European EU member states on the issue is rooted in historical and cultural differences that lead to different political outlook. The sense of post-colonial guilt in some Western European countries is foreign to the former Soviet Eastern bloc satellites, whose values emphasize national traditions, Christianity etc. According to the Visegrad Group countries' view, any loss of sovereignty or political self-determination of nation states – along with policies that encourage migration -will, in the long run, erode European values and identity.

One reason the Visegrad countries refuse to accept migrant quotas is the perceived opposition between EU – imposed rules and their national interests. According to Czech Prime Minister Bohuslav Sobotka (2014–2017), whose country chaired the Visegrad Group from July 1, 2015 to 30 June, 2016, asylum policy should be the sole prerogative of national governments. He stated that historically, the Czech Republic has accepted refugees only on a voluntary basis, in accordance with Schengen rules and Czech national legislation, and he stressed the intention to maintain this practice in the future. Sobotka also argued that building refugee camps in Europe cannot be a solution to the humanitarian crises in war-torn countries⁶.

The arrival of illegal migrants from Asia and Africa, both actual and potential, has sparked considerable concern among residents. In extreme cases, it has led to moral panic⁷. As the number of migrants arriving in Europe increased, the Visegrad countries each took individual actions to protect their interests, and their shared opposition to the quota system became a unifying element in the ne-

---

⁵ V. Naxera, *The Never-ending Story: Czech Governments, Corruption and Populist Anti-Corruption Rhetoric (2010–2018)*, "Politics in Central Europe" 2018, vol. 14, issue 3, pp. 31-54; V. Havlík, *Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe*, "Problems of Post-Communism" 2019, vol. 66, issue 6, pp. 369-384; V. Naxera, V. Glied, O. Filipec, M. Kaczorowska, *To protect national sovereignty from the EU? The 2019 EP elections and populist parties in V4 countries*, "Revista UNISCI" 2020, no 54, p. 99.

⁶ Echo24, *Sobotka: Česko může přijmout stovky migrantů, ale dobrovolně*, echo24.cz/a/wPZiF/sobotka-cesko-muze-prijmout-stovky-migrantu-ale-dobrovolne (access date: 2.10.2024).

⁷ A. Bobryk, *Postawy Polaków wobec uchodźców w świetle publikacji „Gazety Wyborczej” i „Naszego Dziennika”*, [in:] *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa. Tom I*, ed. B. Pasamonik, U. Markowska-Manista, Warszawa 2017, p. 46-66.

gotiations with the EU. They presented themselves as a unit defending common interests, though in practice each country pursued its own strategy for handling the migration crisis. The rapidly increasing number of migrants (the number of irregular migrants entering the EU in 2015 reached 1.83 million, while only 1.25 million of them applied for asylum in the EU⁸) and the need to respond to the EU's legislative package on the relocation of migrants led to the convening of a special V4 summit, held on September 4, 2015, in Prague. At that meeting, the Visegrad Group countries endorsed the principle of solidarity only insofar as it reflected the specific circumstances of each individual state, and consequently rejected the mandatory quota system introduced by the European Union⁹. Thus, the negotiations at the Visegrad 4 level become a unifying platform that helps to formulate a clear common opinion. In the aftermath of terrorist attacks such as the January 2015 *Charlie Hebdo shooting in Paris*, the danger of the entry of Islamic State terrorists along with refugees was cited as another justification for opposing Brussels' migration policy¹⁰.

It is no surprise, then, that illegal migration was identified as a key priority by two consecutive V4 rotating presidencies: The Polish presidency (July 1, 2016 – June 30, 2017) and the Hungarian presidency (July 1, 2017 – June 30, 2018). In the Programme of the Polish Presidency, it is listed as a primary area for enhanced coordination¹¹. Regarding the reform of the Common European Asylum System - particularly the Dublin Regulation - the programme stressed that Member States must oppose any changes that would introduce a permanent, mandatory relocation mechanism or significantly reduce national competences in this area. In order to limit migrant flows, the Polish Presidency also continued to coordinate an initiative of joint parallel local humanitarian projects in countries like Jordan and Syria¹².

---

⁸ H. Bauerová, *Migration Policy of the V4 in the Context of Migration Crisis*, "Politics in Central Europe" 2018, vol. 14, issue 2, p. 102.

⁹ *Joint Statement of the Heads of Government of the Visegrad Group Countries Prague, September 4, 2015*, www.visegradgroup.eu/home/documents/2015/joint-statement-of-the-150904 (access date: 8.08.2024).

¹⁰ Cf. D. Byrd, *Unfashionable objections to Islamophobic cartoons. L'affaire Charlie Hebdo*, Cambridge 2017; L. Eko, *The Charlie Hebdo affair and comparative journalistic cultures. Human rights versus religious rites*, Basingstoke 2019.

¹¹ D. Ivanova, *Migration Crisis - A Main Priority for the Fifth Polish Presidency of the Visegrád Group*, "International Conference Knowledge-Based Organization" 2018, vol. XXIV, no 2, p. 195.

¹² *Program of the Polish Presidency of the Visegrad Group July 1, 2016-June 30, 2017*, visegradgroup.eu/home/documents/presidency-programs/program-of-the-polish (access date: 15.12.2024).

In early May 2017, Slovakia and Hungary even filed a lawsuit with the European Court of Justice in Luxembourg against the EU's refugee quota plan¹³. The European Commission subsequently initiated infringement proceedings in the ECJ against Hungary, Poland and the Czech Republic for failing to comply with the quota decision. (Slovakia, despite also rejecting the quota principle and challenging the Council's decision, avoided infringement because it agreed to relocate 16 migrants). However, these measures did not sway the V4 countries, and they maintained their position on the issue of illegal migration¹⁴.

In accordance with European norms, the four countries have developed procedures for the integration of foreigners. These policies emphasize learning the official state language, job training, and their inclusion in the labour market. It is important to note that the Czech Republic and Poland in particular attracted foreigners long before the beginning of the Arab Spring and the migrant crisis. Foreign residents in these countries come from diverse ethnic backgrounds – predominantly Ukrainians, Vietnamese, Russians (and in Poland, also many Belarusians). Therefore, nationality or religion alone has not been an absolute determinant of their acceptance. While Ukrainians and Russians are Europeans, Slavs and largely Eastern Orthodox Christians (traits which minimize cultural and linguistic differences with the local population), the Vietnamese community has completely different language and cultural traditions. What these groups have in common is that they arrived in Central Europe to work, and they have made efforts for their successful integration¹⁵.

Therefore, it cannot be categorically stated that the Visegrad countries are *afraid* of foreign cultures. Their concern is directed more toward the motives and behaviour of certain migrants. A large number of migrants from the Middle east and North Africa not only practice Islam (in some cases a radical form), but also come from territories without active conflict, they do not have documents, do not want to

---

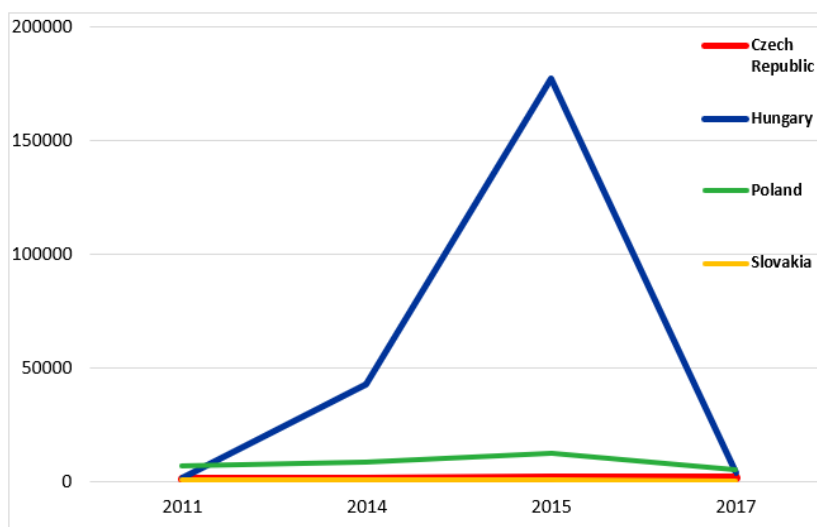
¹³ Б. Ригерт, *Всички са длъжни да приемат бежанци и точка*, p.dw.com/p/2jSbX (access date: 10.08.2024).

¹⁴ V. Glied, L. Zamęcki, *Together, but Still Separated? Migration Policy in the V4 countries*, "Politics in Central Europe" 2021, vol. 17, issue 1S, p. 661.

¹⁵ Cf. A. Barciak, *Podróże i migracje w Europie Środkowej*, Katowice 2012; *Polityka migracyjna Republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier*, ed. M. Cesarz, Lublin 2024; *Integracja europejska: wyzwania edukacyjne i międzykulturowe w kontekście procesów migracyjnych w Europie Środkowej i Wschodniej*, ed. M. Kamionka, Y. Shchavinska, Warszawa 2025.

comply with local laws, refuse to work, and sometimes have aggressive behaviour¹⁶. These factors are what worry V4 governments and societies, rather than foreign culture. A comparative analysis of asylum-seeker data in the Visegrad Group countries during the peak migration crisis years (illustrated by Chart No. 1) shows that, with the exception of Hungary (which lies along the Balkan migration route), the other countries did not experience severe migration pressure in 2015. In the Czech Republic, the number of asylum applications remained relatively constant. Poland, the largest of the four Visegrad countries, saw an increase in 2015, but then the number of applicants fell by more than half by 2017. Slovakia actually recorded a decrease in asylum applications during the crisis peak years compared to 2011.

Chart No. 1. Changes in the number of asylum seekers in the Visegrad Group countries in the period 2011–2017

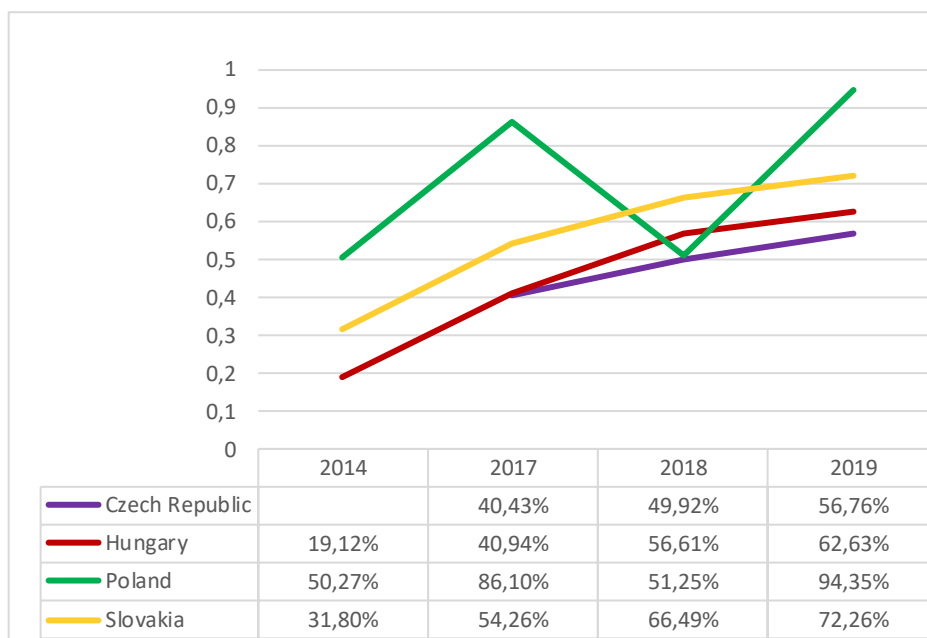

Source: The National Directorate-General for Aliens Policing, *Statistics*, http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=492&Itemid=1259&lang=en#; <https://csu.gov.cz/cizinci> (access date: 20.12.2024); Urząd do Spraw Cudzoziemców, *TOP 5 – ochrona międzynarodowa*, <https://www.gov.pl/web/udsc/top-5--ochrona-miedzynarodowa> (access date: 20.12.2024); Český statistický úřad, *Mezinárodní ochrana* <https://csu.gov.cz/mezinarodni-ochrana?pocet=10&start=0&podskupiny=292&razeni=-datumVydani> (access date: 20.12.2024); Národný kontaktný bod EMNv Slovenskej republike, *Prehľad EMN o azyle a migrácii (do roku 2023 Výročné správy EMN o migrácii a azyle)*, <https://www.emn.sk/sk/publikacie/vyroczne-spravy-emn-o-migracii-a-azyle.html> (access date: 20.12.2024); V. Glied, Ł. Zamecki, *Together, but...*, p. 647-673.

¹⁶ Eurostat, *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex – annual aggregated data*, ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYAPPCTZA_custom_1142314/default/table?lang=en (access date: 10.12.2024).

Thus, a challenge that was serious for the EU overall had no significant demographic impact on the Visegrad countries in terms of migrants admitted. The policies of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia have been oriented toward integrating foreign citizens who come to work in one of them. In the period 2014-2019 – i.e. from the year before the migration peak to the year before the COVID-19 pandemic – each country saw a gradual increase in the proportion of residence permits granted for work purposes out of all first residence permits to third-country nationals (see Chart No. 2). The only exception was a decrease in Poland in 2018, but by 2019 the share of work-purpose permits there exceeded 94%.

Chart No. 2. Percentage of first residence permits issued for work purposes in Visegrad Group countries, 2014–2019¹⁷

Source: V4 national migration statistics (2014–2019).

Based on the statistical data and the relevant normative documents in force in the V4 countries, it would be one-sided and an exaggeration to explain the Czech, Hungarian, Polish, and Slovak

¹⁷ The percentage is calculated based on quantitative statistical indicators, the sources of which are: Český statistický úřad – “Cizinci” (“Foreigners”) and “Ekonomická aktivita cizinců” (“Economic activity of foreigners”).

refusal of the EU migrant quota plan, primarily by xenophobia. These states are not against foreign citizens in general, rather they oppose illegal migration, which in 2015 reached 1.83 million unlawful crossings of the EU's external borders¹⁸. For this reason, the security measures implemented in the four countries are aimed at limiting the possibilities for illegal border crossings. One of the most common practices in countries facing strong migration pressure (like Hungary) is the construction of physical barriers¹⁹. Of course, the populism of the leaders in the Visegrad countries cannot be denied when they oppose the Brussels administration, but the EU's policy on the migrant crisis cannot be described as successful either. Perhaps to the greatest extent, the common position of the Visegrad Group on the problem is dictated by the pragmatism of the four countries.

Visegrad Group countries and the Russian-Ukrainian full-scale war – the broken unity

The position of the Visegrad Group countries regarding refugees after the Russian invasion of Ukraine in 2022 is completely different from their stance during the 2015 migrant crisis. Nevertheless, some distinctions persist. Although the four countries uniformly rejected the quota mechanism for migrant distribution, their positions diverged with respect to the acceptance of Ukrainian refugees, despite their official declarations of support for Ukraine. In particular, Hungary stands apart, having adopted a different approach reflective of its government's policy stance. It is noteworthy that the first joint statement on behalf of the V4 was formulated just twelve days after the start of hostilities, during a meeting between the Prime Ministers of the V4 countries and the British Prime Minister in London on March 8, 2022. Ahead of consultations with the UK PM Prime Minister, the heads of government of the Visegrad countries reaffirmed their unwavering support for Ukraine in the context of the ongoing Russian invasion. To help alleviate the humanitarian aspects of the crisis, the governments and societies of these countries mobilized significant financial and human resources to send aid to Ukraine

---

¹⁸ *Подходът на ЕС към миграцията и предоставянето на убежище*, www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/society/20170629STO78629/podkhod-t-na-es-km-migratsiyata-i-predostavianeto-na-ubezhishte (access date: 21.01.2025).

¹⁹ W. Klaus, *Closing Gates to Refugees: The Causes and Effects of the 2015 "Migration Crisis" on Border Management in Hungary and Poland*, "Yearbook of the Institute of East-Central Europe" 2017, Vol. 15, No. 3, p. 11–34.

and to provide care and assistance for refugees from Ukraine. They agreed on a support package of 1 million euros through the International Visegrad Fund²⁰, focused on improving the situation of Ukrainian in the Visegrad countries – especially vulnerable groups such as youth and children. An extraordinary grant was opened for non-governmental institutions, organizations and municipalities from the Visegrad countries and Ukraine to apply for projects financed by the Fund²¹.

In the joint statement of the leaders of the four countries and the United Kingdom, the five prime ministers jointly condemned the Russian aggression against Ukraine and characterized it as a “brutal, unprovoked and deliberate attack on a sovereign, peaceful, democratic state”. They described Russia’s actions as a gross violation of international law and the UN Charter, which undermines European security and stability²². Viktor Orbán (Prime Minister of Hungary, 1998–2002; 2010–present), Peter Fiala (Prime Minister of the Czech Republic, 2021–2025), Mateusz Morawiecki (Prime Minister of Poland, 2017–2023), Edward Heger (Prime Minister of Slovakia, 2021–2023) and Boris Johnson UK Prime Minister, (2019–2022) declared full support for the President, Government and people of Ukraine, who are defending their country’s sovereignty. Among other points of the agreement in the statement were: the need to impose the strongest possible sanctions against Russia (including referring its invasion to the International Criminal Court); support for the growing number of refugees; and a commitment to reduce dependence on Russian fossil fuels as part of improving collective energy security²³.

Subsequent joint statements and documents clearly show a radically different attitude toward refugees from Ukraine compared to migrants from the Middle East and Africa. The citizens of the V4 (except Hungary due to government policy) – who have been willing to accept Ukrainian refugees since the beginning of the war – are

---

²⁰ The International Visegrad Fund was established in June 2000 to support cooperation in the fields of culture, scientific exchange, education and student programs both between the member states and with countries from Eastern Europe. *About Us*, <https://www.visegradfund.org/about-us/the-fund/> (access date: 21.01.2025).

²¹ Joint Communiqué on Providing Joint V4 Assistance to Refugees from Ukraine 8 March 2022, <https://www.visegradgroup.eu/home/documents/joint-communication> (access date: 20.12.2024).

²² *V4 + United Kingdom Joint Statement of Prime Ministers 8 March 2022, London*, <https://www.visegradgroup.eu/home/documents/v4-united-kingdom-joint> (access date: 18.12.2024).

²³ *Ibidem*.

overwhelmingly sympathetic to the Ukrainians, and the reasons for this are complex – civilizational, social, and geopolitical. Their civilizational and cultural proximity is obvious. All parties share a European, predominantly Christian heritage, and it is notable that parts of western Ukraine were for long period within the same states as the V4 countries (i.e., the Austro-Hungarian Empire, Poland-Lithuania), creating historical ties²⁴. Slavic languages (with the exception of Hungarian) also provide a degree a mutual intelligibility or at least familiarity, and even in Hungary many older people has learned Russian, easing basic communication with the Ukrainian refugees. Another factor is the existing presence of many Ukrainian migrant workers who were already integrated into V4 societies prior to war – some of whom have relatives among the new refugees. Moreover, those arriving from Ukraine have been mostly women, children and the elderly, whereas migrants from the Middle East and Africa in 2015 were predominantly men, the vast majority of whom appeared do not want to work²⁵. This contrast in the composition of refugee groups influences public perceptions and acceptance.

References

Literature

- Barciak A., *Podróże i migracje w Europie Środkowej*, Katowice 2012.
- Bauerová H., *Migration Policy of the V4 in the Context of Migration Crisis*, “Politics in Central Europe” 2018, vol. 14, issue 2.
- Bobryk A., *Postawy Polaków wobec uchodźców w świetle publikacji „Gazety Wyborczej” i „Naszego Dziennika”, [in:] Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa. Tom I*, ed. B. Pasamonik, U. Markowska-Manista, Warszawa 2017.
- Byrd D., *Unfashionable objections to Islamophobic cartoons. L'affaire Charlie Hebdo*, Cambridge 2017.
- Eko L., *The Charlie Hebdo affair and comparative journalistic cultures. Human rights versus religious rites*, Basingstoke 2019.
- Glied V., Zamecki Ł., *Together, but Still Separated? Migration Policy in the V4 countries*, “Politics in Central Europe” 2021, vol. 17, issue 1S.

---

²⁴ Until the end of World War I, the western territories of present-day Ukraine, as well as most of the territories of the Visegrad countries, were within the Habsburg Empire. After its collapse in 1918, Transcarpathian Ukraine became part of Czechoslovakia, and from 1939 until the end of World War II - also of Hungary; Galicia was within the borders of Poland, and after the division of the country according to the Ribbentrop-Molotov Pact, the eastern part of Galicia (Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions) was annexed to Soviet Ukraine.

²⁵ United Nations, *International Migration Report 2015. Highlights*, New York 2016.

- Havlík V., *Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe*, "Problems of Post-Communism" 2019, vol. 66, issue 6.
- Integracja europejska: wyzwania edukacyjne i międzykulturowe w kontekście procesów migracyjnych w Europie Środkowej i Wschodniej*, ed. M. Kamionka, Y. Shchavinska, Warszawa 2025.
- Ivanova D., *Migration Crisis - A Main Priority for the Fifth Polish Presidency of the Visegrád Group*, "International Conference Knowledge-Based Organization" 2018, vol. XXIV, no 2.
- Klaus W., *Closing Gates to Refugees: The Causes and Effects of the 2015 "Migration Crisis" on Border Management in Hungary and Poland*, "Yearbook of the Institute of East-Central Europe" 2017, Vol. 15, No. 3.
- Naxera V., Glied V., Filipec O., Kaczorowska M., *To protect national sovereignty from the EU? The 2019 EP elections and populist parties in V4 countries*, "Revista UNISCI" 2020, no 54.
- Naxera V., *The Never-ending Story: Czech Governments, Corruption and Populist Anti-Corruption Rhetoric (2010–2018)*, "Politics in Central Europe" 2018, vol. 14, issue 3.
- Polityka migracyjna Republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier*, ed. M. Cesarz, Lublin 2024.
- Šišelina L., *Višegrad – Rossiã: otnošenã zavýšennoj turbulentnosti*, "Višegrad-skaã Evropa" 2022, no. 2. [Шишелина Л., *Вишеград – Россия: отношения завýшенной турбулентности*, "Вишеградская Европа" 2022, no. 2].
- Szumowiecka A., *Dyplomacja kulturalna Czech na forum Grupy Wyszehradzkiej*, "Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne" 2022, no 19.
- United Nations, *International Migration Report 2015. Highlights*, New York 2016.

Netography

- About Us*, www.visegradfund.org/about-us/the-fund (access date: 21.01.2025).
- Český statistický úřad, *Mezinárodní ochrana* <https://csu.gov.cz/mezinarodni-ochrana?pocet=10&start=0&podskupiny=292&razeni=-datumVydani> (access date: 20.12.2024).
- Echo24, *Sobotka: Česko může přijmout stovky migrantů, ale dobrovolně*, echo24.cz/a/wPZfF/sobotka-cesko-muze-prijmout-stovky-migrantu-ale-dobrovolne (access date: 2.10.2024).
- Eurostat, *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex – annual aggregated data*, ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYAPPCTZA_custom_1142314/default/table?lang=en (access date: 10.12.2024).
- Hajnلاین Š., *Čehiã se d"rži restriktivno sprãmo bežanci i migranti*. [Хайнлайн Ш., *Чехия се държи рестриктивно спрямо бежанци и мигранти*, p.dw.com/p/1EHnq (access date: 9.01.2025)].
- Joint Communiqué on Providing Joint V4 Assistance to Refugees from Ukraine 8 March 2022, <https://www.visegradgroup.eu/home/documents/joint-communicue-on> (access date: 20.12.2024).

- Joint Statement of the Heads of Government of the Visegrad Group Countries Prague, September 4, 2015*, www.visegradgroup.eu/home/documents/2015/joint-statement-of-the-150904 (access date: 8.08.2024).
- Long term Vision of the Visegrad Countries for Deepening Their Defense Cooperation (Visegrad, 14 March 2014)*, www.visegradgroup.eu/download.php?docID=253 (access date: 21.01.2025).
- Národný kontaktný bod EMNv Slovenskej republike, *Prehľad EMN o azyle a migrácii (do roku 2023 Výročné správy EMN o migrácii a azyle)*, www.emn.sk/sk/publikacie/vyrocne-spravy-emn-o-migracii-a-azyle.html (access date: 20.12.2024).
- Podhod"t na ES k"m migraciata i predostavâneto na ubežiše*. [Подходът на ЕС към миграцията и предоставянето на убежище, www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/society/20170629STO78629/podkhodt-na-es-km-migratsiyata-i-predostavianeto-na-ubezhishte (access: 21.01.2025)].
- Program of the Polish Presidency of the Visegrad Group July 1, 2016-June 30, 2017*, www.visegradgroup.eu/home/documents/presidency-programs/program-of-the-polish (access date: 15.12.2024).
- Rigert B., *Vsički sa dl"žni da priemat bežanci i točka*. [Ригерт Б., *Всички са длъжни да приемат бежанци и точка*, p.dw.com/p/2jSbX (access date: 10.08.2024)].
- The National Directorate-General for Aliens Policing, *Statistics*, www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=492&Itemid=1259&lang=en#; <https://csu.gov.cz/cizinci> (access date: 20.12.2024).
- Urząd do Spraw Cudzoziemców, *TOP 5 – ochrona międzynarodowa*, www.gov.pl/web/udsc/top-5--ochrona-miedzynarodowa (access date: 20.12.2024).
- V4 + United Kingdom Joint Statement of Prime Ministers 8 March 2022, London*, www.visegradgroup.eu/home/documents/v4-united-kingdom-joint (access date: 18.12.2024).

Tomasz Pawłuszko

ORCID: 0000-0002-5572-3199

tomasz.pawluszko@uni.opole.pl

Uniwersytet Opolski

Wydział Nauk o Polityce i Komunikacji Społecznej

ITECH – Instytut Innowacji i Technologii

Sieć Badawcza Łukasiewicz

Rynek polskiej analityki bezpieczeństwa w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej

The Polish Security Analytics during the Russian-Ukrainian War

DOI: 10.34739/doc.2025.22.10

Streszczenie: Celem artykułu jest wyjaśnienie, w jaki sposób udział w procesie sekurytyzacji doprowadził do wzrostu znaczenia ośrodków typu *think tank* w Polsce. Na potrzeby artykułu wykorzystano metodykę studium przypadku oraz przeprowadzono badania jakościowe (obserwacja uczestnicząca, analiza dyskursu medialnego). W wyniku podjętych analiz stwierdzono, że wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej na pełną skalę doprowadził do wzrostu zainteresowania opinii publicznej problemami bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Pozwolilo to sformułować hipotezę, iż dzięki współpracy z mediami w procesie sekurytyzacji *think tanki* zyskały wpływ na debatę publiczną w Polsce. Hipotezą uzupełniająca jest twierdzenie, że za wzmocnieniem udziału *think tanks* w procesie sekurytyzacji stał również rozwój mediów społecznościowych, które umożliwiły tworzenie nowych platform komunikacji. W rezultacie *think tanki* w takim kraju jak Polska, pomimo niedoboru funduszy i braku etatowych zespołów eksperckich, zyskały liczne nowe funkcje. Model funkcjonowania *think tanks* w Europie Środkowo-Wschodniej podlega zmianom i upodabnia się do wzorców amerykańskich, opisanych w literaturze naukowej XXI wieku, ale zachowuje własną specyfikę.

Słowa kluczowe: think tank, sekurytyzacja, bezpieczeństwo, dyskurs, wspólnota epistemiczna, wojna rosyjsko-ukraińska

Abstract: The aim of the article is to explain how participation in the securitization process led to the growth of the importance of *think tank*-type expert centers in Poland. For the purposes of the article, the case study methodology was used and qualitative research (participant observation, analysis of media discourse) was carried out. As a result of the conducted research, it was found that the outbreak of the full-scale Russian-Ukrainian war led to an increase in public interest in the problems of national and international security. This allowed us to formulate a hypothesis that thanks to the cooperation with the media in the securitization process, *think tank* organizations had gained influence on the public debate in Poland. A complementary hypothesis is the claim that the strengthening of the participation of *think tanks* in the securitization process was also due to the development of social media, which enabled the

creation of new communication platforms. As a result, *think tanks* in a country like Poland, despite the lack of funds and the lack of full-time expert teams, gained numerous new functions. The model of functioning of *think tanks* in Central and Eastern Europe is subject to changes and is becoming similar to American models described in the scientific literature of the 21st century, but it retains its own specificity.

Keywords: think tank, securitization, security, discourse, epistemic community, Russian-Ukrainian war

Wprowadzenie

Celem artykułu jest powiązanie trzech kwestii. Autor zamierza pokazać, (1) w jaki sposób organizacje eksperckie typu *think tank* współtworzą dyskurs bezpieczeństwa (2) na przykładzie działalności polskich *think tanków* (3) w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej. Propozycje Szkoły Kopenhaskiej mogą posłużyć jako adekwatna perspektywa teoretyczna dla wyjaśnienia tego zjawiska. Koncepcje, takie jak sekurytyzacja, trafnie podkreślają społeczny wymiar procesu wytwarzania wiedzy. Wskazują także na rosnące znaczenie elit i ekspertów w tym procesie. W tym studium *think tanki* są definiowane jako wyspecjalizowane organizacje społeczne o charakterze wspólnoty epistemicznej¹. Autorzy piszący o *think tankach* zauważają, że są to kluby profesjonalistów, które skupiają ekspertów o wysokich kompetencjach w obszarze polityk publicznych. Biorą oni udział w debacie na temat ważnych spraw politycznych². *Think tanki* promują swoją aktywność głównie w postaci tekstów i wydarzeń, adresowanych do opinii publicznej i polityków. Tworzenie przekazów dotyczących bezpieczeństwa koresponduje z teorią aktu mowy, rozwiniętą w latach 90. XX wieku przez Ole Wæver³. Wæver uważał, że bezpieczeństwo jest istotną wartością w debacie publicznej. Zauważył jednak również, że w każdym kraju istnieje inna agenda problemów bezpieczeństwa, ponieważ inne problemy są komunikowane w debacie. Agenda powstaje w procesie sekurytyzacji. Jak zauważył Barry Buzan: „security issues are made security issues by acts of securitization”⁴. *Think tanki* pasują do tej teorii jako tzw. *securitizing actor*, czyli ktoś, kto

¹ P. Haas, *Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination*, „International Organization” 1992, vol. 46, no. 1, s. 1-35.

² A. Rich, *Think tanks. Public Policy, and the Politics of Expertise*, Cambridge 2004; D. Abelson, *Do Think tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes*, Montreal 2002.

³ O. Wæver, *Securitization and Desecuritization*, [w:] *On Security*, red. R.D. Lipschutz, New York 1995, s. 46-87.

⁴ B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security. A New Framework for Analysis*, London 1998.

wykonuje akty mowy (*speech acts*) wskazujące na zagrożenia bezpieczeństwa.

Niniejszy tekst to studium przypadku o charakterze preliminarnym⁵. Zadaniem autora jest dokonanie przeglądu pola badawczego, przedstawienie wstępnych wniosków i sformułowanie pytań do dalszej pracy. Aby zbadać, jakie role pełnią *think tanki* we współczesnej debacie publicznej, wykorzystano kilka sposobów pracy badawczej. Dominują badania jakościowe, czyli dogłębna analiza wytworów *think tanków* („akty mowy”, tj. teksty, raporty, wystąpienia), badanie wykorzystanych w nich ram teoretycznych (analiza teoretyczna drugiego stopnia) i wieloletnia obserwacja uczestnicząca (współpraca autora z takimi organizacjami jak Instytut Sobieskiego, Instytut Nowej Europy; prowadzenie kursów analitycznych etc.).

Czym są *think tanki*?

Organizacje, takie jak *think tanki*, są badane naukowo od kilku dekad, ale kluczowym autorem, który wpłynął na współczesną debatę był James McGann. To właśnie on współtworzył powołany w 1989 roku The *Think tanks and Civil Societies Program* of the Lauder Institute at the University of Pennsylvania. Oprócz licznych monografii McGann opracował w 2006 roku pierwszy globalny ranking *think tanków*. Wydana w 2020 roku edycja rankingu za rok poprzedni miała niemal 400 000 pobrań w ciągu roku. Ostatni ranking za rok 2020 ukazał się w lutym 2021 roku, tuż przed śmiercią J. McGanna⁶. Skala i ciągłość badań prowadzonych przez zespół McGanna miały prawdopodobnie największy zasięg na świecie, stąd argument, że jego prace były najbardziej wpływowe w pierwszych dekadach tego wieku, pozostaje dobrze uzasadniony. Czym są *think tanki*? Poniżej definicja J. McGanna.

Think tanki to organizacje zajmujące się analizą polityki publicznej, które generują zorientowane na politykę badania, analizy i porady dotyczące kwestii krajowych i międzynarodowych, umożliwiając tym samym decydentom i społeczeństwu podejmowanie świadomych decyzji dotyczących polityki publicznej.

---

⁵ Cf. *Research Methods in Critical Security Studies. An Introduction*, red. M.B. Salter, C. Mutlu, London–New York 2013.

⁶ J. McGann, *2020 Global Go To Think tank Index Report*, https://repository.upenn.edu/think_tanks/18 (data dostępu: 10.03.2025).

Think tanki mogą być instytucjami stowarzyszonymi lub niezależnymi, które są ustrukturyzowane jako stałe organy, a nie komisje ad hoc. Instytucje te często działają jako pomost między społecznością akademicką a decydentami oraz między państwami a społeczeństwem obywatelskim, służąc w interesie publicznym jako niezależny głos, który tłumaczy badania podstawowe i stosowane na język zrozumiały, wiarygodny i dostępny dla decydentów i społeczeństwa⁷.

Powyższe ujęcie problemu pojawiło się też we wcześniejszej pracy McGanna z 2007 roku⁸. McGann uważał, że eksplozja popularności *think tanków* wynikała z kultury politycznej z USA, której elementami są demokracja, pragmatyzm, wolność słowa i zrzeszania się, kultura filantropii i duża liczba szkół wyższych⁹. *Think tanki* to zespoły eksperckie, które wpływają na proces tworzenia agendy spraw publicznych (*agenda-setting*)¹⁰. Większość z *think tanków* nie produkuje książek, ale wydaje raporty i krótsze analizy. Podobną opinię na temat ról *think tanków* utrzymywał m.in. Krzysztof Liedel, który uważał, że analitycy pełnią inne role niż akademicy i przygotowują zupełnie inne rodzaje materiałów eksperckich. Analizy nie są skierowane do akademików. Mają raczej stanowić podstawę dla procesów podejmowania decyzji politycznych. Są krótsze, skondensowane i zawierają użyteczne podsumowania¹¹.

Popularyzacja takich organizacji w państwach na całym świecie sprawiła, że wzrosła rola wiedzy w procesie tworzenia polityki. Thomas Medvetz uważa, że sektor *think tanków* to tak naprawdę sieć organizacji działających na styku uczelni, polityki, biznesu i mediów¹². W ten sposób powstaje mozaika różnych punktów widzenia, typowa dla państw demokratycznych. Rynek *think tanków* w Polsce był już przedmiotem studiów¹³. Polscy badacze zauważają, że w Eu-

⁷ J.G. McGann, *The Fifth Estate: Think tanks, Public Policy, and Governance*, Washington 2016, s. 10.

⁸ J.G. McGann, *Think tanks and Policy Advice in the US*, New York 2007.

⁹ J.G. McGann, E.C. Johnson, *Comparative Think tanks. Politics and Public Policy*, Northampton 2005; D. Abelson, *Do Think tanks...*

¹⁰ Cf. E. Nowak, *Ustanawianie agendy politycznej (policy agenda setting) jako nurt badań politologicznych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2014, vol. 43, s. 77-94.

¹¹ K. Liedel, P. Piasecka, T. Aleksandrowicz, *Analiza informacji. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012, s. 73.

¹² T. Medvetz, *Think tanks in America*, Chicago-London 2012.

¹³ *Doradztwo w polityce zagranicznej RFN – Inspiracje dla Polski*, red. K. Pełczyńska-Nałęcz, Warszawa 2008; W. Ziętara, *Istota think tanks*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio: K” 2009, vol. XVI, nr 1, s. 177-200; M. Sus, *Doradztwo*

ropie Środkowo-Wschodniej istnieją inne podstawy dla funkcjonowania takich organizacji niż w USA. W ciągu ostatnich 30 lat transformacja polityczna w Polsce i proces akcesji do NATO i UE doprowadziły do zwiększonego zapotrzebowania na ekspertów politycznych¹⁴. Poza kilkoma *think tankami* publicznymi w Polsce dominują organizacje pozarządowe. Badają one różne polityki sektorowe. W ostatnich latach rośnie wśród *think tanków* zainteresowanie obronnością. Ich profile aktywności są jednak zbliżone do wzorca zarysowanego przez J. McGanna.

Aktywności *think tanków*

Analiza wstępna rynku publikacji wskazuje, że podstawowymi produktami aktywności *think tanków* są (1) „akty mowy” / teksty (książki, raporty, policy papers, policy briefs, biuletyny, analizy, komentarze, wypowiedzi medialne) oraz (2) wydarzenia (duże wydarzenia: kongresy; średnie wydarzenia: konferencje, panele; małe wydarzenia: seminaria, wykłady, podcasty i inne audycje). Produkty te pozwalają na interakcje z mediami, które transportują treści do szerszej opinii publicznej i w ten sposób mogą wpływać na decydentów. W ten sposób *think tanki* mogą brać udział w procesie sekurytyzacji.

Kilkanaście lat temu polskie *think tanki* zaczęły profesjonalizować swoją działalność w sferze publicznej¹⁵. Od czasu tamtego badania pojawiło się dużo nowych organizacji, wzrosła liczba źródeł funduszy, popularne stały się eksperckie media społecznościowe. Polskie partie polityczne niechętnie korzystają z ekspertyz podmiotów pozarządowych, a większość organizacji ma trudności z pozyskiwaniem funduszy. Dlatego w sektorze *think tanków* jest wciąż niewielu ekspertów etatowo związanych z branżą. Autorzy analiz i uczestnicy wydarzeń pochodzą głównie z uczelni i mediów, a *think tanki* stanowią dla nich platformę komunikacyjną, jakiej nie zapewnia akademia ani lokalne media.

---

w polityce zagranicznej Polski i Niemiec. Inspiracje dla Polski na przykładzie wybranych ośrodków eksperckich, Wrocław 2011; P. Zbieranek, *Polski model organizacji typu think tank*, Warszawa 2011; W. Ziętara, *Think tanki w Europie środkowej i wschodniej*, Lublin 2021; T. Bąkowski, J. Szlachetko, *Zagadnienie think tanków w ujęciu interdyscyplinarnym*, Gdańsk 2012; A. Hess, *Polskie think tanki jako społeczni aktorzy dyskursu politycznego*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne” 2013, nr 37, s. 37-56.

¹⁴ W. Ziętara, *Think tanks: na przykładzie USA i Polski*, Lublin 2010.

¹⁵ M. Noordegraaf, *The making of professional public leaders*, [w:] *Leadership in the public sector. Promises and Pitfalls*, red. Ch. Teelken, E. Ferlie, M. Dent, London and New York 2012, s. 214-222.

Osobny obieg wiedzy tworzą publiczne organizacje eksperckie pracujące dla rządu, takie jak Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Ośrodek Studiów Wschodnich, Instytut Europy Środkowej, Polski Instytut Ekonomiczny czy Instytut Zachodni. Organizacje te dysponują etatowymi zespołami analityków, którzy przygotowują raporty, analizy i briefingi na potrzeby polskich resortów właściwych do spraw bezpieczeństwa. Finansowanie tych jednostek z budżetu państwa sprawia, że mogą one dbać o długoletni rozwój kadr i kompetencji. Swoje oddziały analityczne mają również służby specjalne, agencje rządowe, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Narodowy Bank Polski oraz duże spółki Skarbu Państwa, zwłaszcza w sektorze obronnym, ekonomicznym oraz energetycznym.

Koncepcje Szkoły Kopenhaskiej wskazują, że w procesie sekurytyzacji kluczowa jest rola „sygnalistów”, którzy wprowadzają zagadnienia bezpieczeństwa do obiegu medialnego i wymuszają reakcje polityków i innych elit opinii. Eksperci stanowią podstawową grupę sygnalistów, ponieważ posiadają ugruntowaną pozycję profesjonalną. Jak zauważył Ido Oren, akademicy i eksperci mają status „szanowanych rzemieślników”, ale ich celem nie są finansowe korzyści, lecz raczej dążenie do dobrej reputacji poprzez wkład w zbiorowe cele intelektualne¹⁶.

Współczesne polskie *think tanki* w debacie nad bezpieczeństwem

Współczesna polska debata nad bezpieczeństwem militarnym jest jedną z najbardziej intensywnych w NATO¹⁷. Dyskurs nad zbrojeniami i wizjami rozwoju polskiej armii stał się w okresie 2021-2024 zagadnieniem publicznym. Co więcej, rozwój alternatywnego rynku medialnego w Internecie doprowadził do tego, że zmiany w obronności śledzą miliony widzów. Przez pierwszy rok po inwazji wojsk rosyjskich na Ukrainę doszło do wzrostu znaczenia ekspertów *think tanków* w debacie publicznej w Polsce. Warto zauważyć, że debata miała kilka faz, które zostały odzwierciedlone w tabeli poniżej.

---

¹⁶ I. Oren, *A Sociological Analysis of the Decline of American IR Theory*, „International Studies Review” 2016, vol. 18, no 4, s. 571-596.

¹⁷ P. Wilczyński, *Problematyka bezpieczeństwa we współczesnym dyskursie eksperckim w Polsce*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, s. 48-66.

Tabela 1. Reakcja polskich mediów i ekspertów na eskalację wojny rosyjsko-ukraińskiej

Pierwsza faza wojny	Druga faza wojny	Trzecia faza wojny	Czwarta faza wojny
Luty–kwiecień 2022 (od początku inwazji do wycofania wojsk rosyjskich spod Kijowa i do zatorynienia krądownika Moskwa).	Kwiecień–lipiec 2022 (od wycofania się Rosjan spod Kijowa do zajęcia przez nich Lisiczańska i Siewierodonecka).	Sierpień–listopad 2022 (od kontrofensywy ukraińskiej pod Cherso-niem do odzyskania Chersonia).	Rok 2023–2024 Stabilizacja frontu, walki o Bachmut, Awdijiwkę i nieudane próby ofensywy z obu stron. Rośnie wsparcie Zachodu dla Ukrainy.
Debata w Polsce: Szybka reakcja polskich mediów. Audycje o wojnie przez całą dobę. Współpracę z mediami zaczyna kilkudziesięciu ekspertów z obszaru wojskowości i polityki. Wielu z nich pochodzi z <i>think tanków</i> . Powstają początki wspólnoty epistemicznej: zaczęto tworzyć reguły opisu i wyjaśniania zdarzeń.	Debata w Polsce: W polskiej debacie publicznej doszło do ustanowienia stałych list komentatorów wojny. Ustalono ogólne ramy interpretowania wojny. Zaczęły pojawiać się pierwsze kompleksowe raporty <i>think tanków</i> dostępne dla opinii publicznej, prace naukowe i reportaże z Ukrainy.	Debata w Polsce: W polskiej debacie eksperckiej rozwija się rozbudowany dyskurs na temat zbrojeń, ochrony ludności, zmian w NATO czy odbudowy Ukrainy. Debata przenosi się częściowo do social mediów, gdzie popularnych jest wiele kanałów specjalistycznych.	Debata w Polsce: W 2023 r. w Polsce zaobserwowano zanik szerszej debaty nad wojną. Temat stał się sprawą fachową, rozważaną przez ekspertów w mediach branżowych. Zmalała liczba komentarzy w mediach głównego nurtu. Powstają liczne teksty i wydarzenia, analizujące wojnę i scenariusze jej przebiegu.

Źródło: T. Pawluszko, *The conflict between Russia and Ukraine: The causes of the war, security studies and the formation of an epistemic community in Poland*, "Security: Theory and Practice" 2023, no. 3, s. 11-28.

Rynek znanych organizacji eksperckich liczy w Polsce kilkadziesiąt organizacji. Na podstawie rankingów i obserwacji można potwierdzić, że istnieje kilka typów *think tanków*. Są to: (1) *think tanki* publiczne, wspierające procesy decyzyjne w państwie, (2) firmy konsultingowe oferujące doradztwo i ekspertyzy, (3) organizacje pozarządowe. Natomiast stosunkowo mało widoczne są w Polsce (4) *think tanki*, związane z partiami politycznymi (partie wolą zlecać ekspertyzy konkretnym osobom i firmom) i (5) *think tanki* akademickie. W rezultacie akademicy, którzy chcą wziąć udział w debacie publicznej, poszukują innych afiliacji. Struktura branży *think tanków* jest więc w Polsce inna niż w USA. Tabela poniżej pokazuje autorską klasyfikację organizacji eksperckich, według ich zainteresowań sprawami polityki bezpieczeństwa. Wiele organizacji zaistniało w szerokiej debacie publicznej właśnie dzięki podjęciu problemów polityki i bezpieczeństwa.

Tabela 2. *Think tanki* w debacie nad polityką bezpieczeństwa w Polsce

Główne <i>think tanki</i> w Polsce		
liberalne i lewicowe	publiczne	centrowe i konserwatywne
<p>Centrum Stosunków Międzynarodowych – jeden z najstarszych polskich <i>think tanków</i> publikujących o polityce bezpieczeństwa</p> <p>Fundacja Pułaskiego – jedna z pierwszych dużych liberalnych organizacji eksperckich, organizator m.in. Warsaw Security Forum</p> <p>Fundacja Batorego – <i>think tank</i> analizuje polityki publiczne w Europie Wschodniej</p> <p>Instytut Studiów Strategicznych – środowisko byłego ministra obrony, Bogdana Klicha, mieści się w Krakowie</p> <p>Instytut Kościuszki – <i>think tank</i> zajmujący się w ostatnich latach problematyką cyberbezpieczeństwa, z siedzibą w Krakowie</p> <p>Stowarzyszenie Studiów Strategicznych – środowisko naukowe, skupione wokół prof. Romana Kuźniara i specjalistów studiów strategicznych, głównie z Uniwersytetu Warszawskiego</p>	<p>Polski Instytut Spraw Międzynarodowych – główny <i>think tank</i> przy ministerstwie spraw zagranicznych</p> <p>Ośrodek Studiów Wschodnich – czołowy <i>think tank</i> w regionie, piszący od ponad trzech dekad o problemach regionu Europy Środkowej i Wschodniej oraz Azji</p> <p>Polski Instytut Ekonomiczny – zreformowany przedwojenny instytut zajmujący się badaniami ekonomicznymi, przez ostatnie lata wspierał m.in. kancelarię premiera</p> <p>Instytut Zachodni – mieści się w Poznaniu, analizuje politykę RFN i relacje transatlantyckie.</p> <p>Instytut Europy Środkowej – mieści się w Lublinie, zajmuje się problematyką regionu Trójmorza.</p> <p>Centrum Doktryn i Szkolenia SZ RP – wojskowy <i>think tank</i>, opracowujący doktryny, plany, strategie i ekspertyzy dla Ministerstwa Obrony Narodowej (są plany przekształcenia CDiS w tzw. Dowództwo Transformacji)</p> <p>Centrum Badań nad Bezpieczeństwem im. dr. Michała Sokolnickiego – <i>think tank</i> powołany z inicjatywy MON w Akademii Sztuki Wojennej, zajmuje się rozwojem kultury strategicznej RP</p>	<p>Strategy & Future – firma o profilu <i>geopolitical intelligence</i>, wzorowana na amerykańskich Stratfor i Geopolitical Futures</p> <p>Instytut Sobieskiego – <i>think tank</i> będący od 20 lat zapleczem centroprawicy</p> <p>Klub Jagielloński – <i>think tank</i> młodych środowisk konserwatywnych, oprócz portalu posiada własne Centrum Analiz Klubu Jagiellońskiego</p> <p>Nowa Konfederacja – „thinkzine” – połączenie magazynu i <i>think tanku</i>, związane z ruchami prawnymi; posiada własne wydawnictwo</p> <p>Warsaw Institute – konserwatywny <i>think tank</i> i czasopismo</p> <p>Instytut Nowej Europy – centrowy ośrodek badań polityki międzynarodowej badaczy młodego pokolenia</p> <p>Ośrodek Myśli Politycznej – długoletni ośrodek badań nad polityką oraz myślą konserwatywną, z siedzibą w Krakowie</p>

Media i wydawnictwa specjalistyczne w obszarze bezpieczeństwa i obronności		
portale internetowe	wydawnictwa eksperskie	wybrane czasopisma akademickie
<p>„Defence24.pl” – największy portal na temat obronności, organizuje coroczny kongres „Defence24Day”</p> <p>„DziennikZbrojny.pl” – czasopismo internetowe podejmujące tematykę zbrojeń i wydarzeń militarnych</p> <p>„Radar.rp.pl” – portal dotyczący bezpieczeństwa afiliowany przy dużym dzienniku „Rzeczpospolita”</p> <p>„Portal-mundurowy.pl” – portal środowisk wojskowych i policyjnych</p> <p>„Konflikty.pl” – portal publikuje na temat konfliktów na świecie</p> <p>„WojskoNews.pl” – portal śledzi zmiany militarne na świecie</p> <p>„PortalObronny.se.pl” – portal poświęcony obronności, afiliowany przy dzienniku „Super Express”</p> <p>„Polityka Insight” – firma analityczna, dostarcza informacje do urzędów i ambasad w Warszawie; spin-off tygodnika „Polityka”.</p>	<p>„Polska Zbrojna” – główny miesięcznik polskiej armii</p> <p>„Przegląd Sił Zbrojnych” – specjalistyczny magazyn wojskowy, o szerszym i bardziej akademickim profilu niż Polska Zbrojna</p> <p>„Nowa Technika Wojskowa” – miesięcznik specjalizujący się w tematyce technologii militarnych</p> <p>„Raport: Wojsko-Technika-Obronność” – miesięcznik poświęcony bronioznawstwu i rynkowi zbrojeń</p> <p>„ZBIAM – Zespół Badań i Analiz Militarnych” – internetowe wydawnictwo publikujące na tematy militarne (różne rodzaje wojsk).</p>	<p>„Security and Defence Quarterly”</p> <p>„Studia Bezpieczeństwa Narodowego”</p> <p>„Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”</p> <p>„Przegląd Nauk o Obronności”</p> <p>„Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”</p> <p>„Rocznik Strategiczny”</p> <p>„Internal Security”</p> <p>„Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”</p> <p>„Sprawy Międzynarodowe”</p> <p>„Przegląd Strategiczny”</p> <p>„Scientific Journal of the Military University of Land Forces”</p> <p>„Kwartalnik Bellona”.</p>

Źródło: uzupełnione opracowanie, zaprezentowane oryginalnie po francusku:

T. Pawłuszko, *Le discours sur la sécurité en Pologne*, „Conflits: Revue de Géopolitique”, no. 51, Mai 2024, <https://www.revueconflits.com/le-discours-sur-la-securite-en-pologne> (data dostępu: 20.03.2025).

W ciągu ostatnich lat polskie *think tanki* publiczne oprócz tekstów i wydarzeń zaczęły publikować materiały audiowizualne dla szerszej opinii publicznej. Praktycznie każda wspomniana organizacja wytwarza własne produkty medialne, co dekadę temu było rzadkością. Wojna w Ukrainie doprowadziła do ogromnej popularności portali internetowych, dedykowanych sprawom obronności, co widać w tabeli powyżej. Dziesięć lat temu większość z tych organizacji nie istniała. Stanowi to dużą zmianę ilościową i jakościową w branży polskich *think tanków*.

Pogłębiona analiza treści wskazuje na publikację łącznie kilku tysięcy materiałów poświęconych przebiegowi i skutkom pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej. Najwięcej krótkich materiałów zamieszczają portale internetowe. Ważną rolę pełnią magazyny wojskowe, które publikują szczegóły na temat sprzętu i jego zastosowania na polu walki. Wspomniane już *think tanki* publiczne, takie jak PISM, informują o głównych procesach dyplomatycznych wokół wojny. Pozostałe organizacje wytwarzają dziesiątki bieżących komentarzy politycznych w internecie oraz raportów, stanowiących materiały analityczne dla decydentów i mediów.

Zwiększenie rozmiarów rynku analitycznego w debacie publicznej jest dostrzegalne dzięki większej ilości organizacji oraz ekspozycji ich produktów (tekstów i wydarzeń) w mediach tradycyjnych i internetowych. Należy jednak nadmienić, że zdecydowana większość organizacji analitycznych nie posiada własnych metodyk pracy analitycznej¹⁸. Poza organizacjami, takimi jak Polityka Insight czy *think tanki* rządowe, organizacje eksperckie w większości nie wykształciły, ani nie opublikowały własnych „podręczników analityka”, ani też w sposób widoczny nie stosują ustrukturyzowanych technik analitycznych (*Structured Analytical Techniques*, SAT)¹⁹. Większość publikowanych materiałów analitycznych funkcjonuje jako komentarz publicystyczny, uwzględniający różne aspekty omawianych zjawisk bieżących. Podstawowym wzorem rozumowania,

---

¹⁸ W. Zajączkowski, *Zrozumieć innych. Metoda analityczna w polityce zagranicznej*, Warszawa 2011.

¹⁹ *A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*, Prepared by the US Government, March 2009, [chrome-extension://efaidn-bmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.cia.gov/resources/csi/static/Tradecraft-Primer-apr09.pdf](https://efaidn-bmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.cia.gov/resources/csi/static/Tradecraft-Primer-apr09.pdf) (data dostępu: 11.03.2025). W Polsce pisali o tym m.in.: B. Sajduk, *Teoretyczne przesłanki wykorzystania ustrukturyzowanych technik analizy informacji w procesie analizy politycznej*, „Politeja” 2022, nr 2, s. 119-142; T. Aleksandrowicz, *Forecasting Threats to State Security in Theory and in Practice. Toolbox for the Analyst*, „Internal Security” 2023, Vol. 15, No. 1, s. 7-21.

przyjętym w doraźnej analityce pozostaje prosta formuła analizy zysków i strat (*cost-benefit analysis*), której celem jest (1) sformułowanie opinii eksperckiej na temat tego, kto zyskuje lub traci w danej sytuacji politycznej oraz (2) podanie podstawowych uzasadnień dla przewidywanego przebiegu zdarzeń w przyszłości. Analizy bieżące w zdecydowanej większości są zorientowane na problem (*problem-oriented*), aniżeli na tworzenie nowych wyjaśnień czy teorii (*theory-driven*), toteż w niewielkim stopniu powołują się na badania zastane. Podsumowując powyższy wątek, organizacje pracujące społecznie dla opinii publicznej, a nie wprost dla rządów, w mniejszym stopniu kierują się zasadami metodycznej pracy analitycznej, a większym dążeniami do zyskania popularności²⁰.

Nowe role *think tanków* w dyskursie bezpieczeństwa

Przez lata polski sektor *think tanks* analizowany był w perspektywie społeczeństwa obywatelskiego²¹. Niektóre prace akcentowały wybrane praktyki eksperckie, takie jak doradztwo²² czy współpraca z ministerstwem spraw zagranicznych²³. Powyższa analiza sugeruje, że rozwój *think tanków* w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej doprowadził do opracowania licznych nowych ról dla tych organizacji. Wedle O. Wævera sekurytyzacja polega na tym, że aktor sekurytyzujący wskazuje zagrożenia dla określonych wartości lub ludzi i skłania decydentów do podejmowania działań politycznych w celu zapewnienia bezpieczeństwa²⁴. Pomimo licznych słabości polskich *think tanks*, o których wspomniano wcześniej, udział *think tanków* jako *securitizing actors* okazał się przełomowy dla tych organizacji, ponieważ wzmocnił ich sieci współpracy oraz podkreślił ich reputację.

---

²⁰ O doświadczeniach i metodach pracy analityka pisze m.in. amb. R. Stemplowski, *Światosystem w analityce politycznej. Z odniesieniami do teorii politycznej i filozofii oraz sztucznej inteligencji*, t. 1 i 2, Warszawa 2024.

²¹ A. Nitszke, M. Ślufińska, *Wpływ ośrodków eksperckich na kształtowanie polityki bezpieczeństwa w Polsce*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 2, s. 59-73.

²² M. Sus, *Doradztwo w polityce zagranicznej Polski i Niemiec. Inspiracje dla Polski na przykładzie wybranych ośrodków eksperckich*, Wrocław 2011.

²³ R. Stemplowski, *Wprowadzenie do analizy polskiej polityki zagranicznej*, Warszawa 2021, s. 78-79 i 351-355.

²⁴ O. Wæver, *Politics, security, theory*, „Security Dialogue” 2011, no 4-5, s. 465-480.

Tabela 3. Nowe role polskich *think tanks* w dyskursie bezpieczeństwa

<p>Edukacja polityczna:</p> <ul style="list-style-type: none">
– pogłębiony opis wydarzeń międzynarodowych;
– wyjaśnianie złożonych procesów międzynarodowych;
– prognozowanie przebiegu procesów międzynarodowych;
– współpraca ekspertów z uczelniami wyższymi; <p>Diagnostyka i analityka bezpieczeństwa:</p> <ul style="list-style-type: none">
– definiowanie wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa;
– ewaluacja rozwiązań politycznych i prawnych w sferze bezpieczeństwa;
– opis i wyjaśnianie regulacji i uprawnień instytucji bezpieczeństwa;
– opis i wyjaśnianie sposobów zastosowania sprzętu wojskowego; <p>Współpraca z mediami:</p> <ul style="list-style-type: none">
– wspieranie dziennikarzy w przygotowaniu materiałów audiowizualnych;
– komentowanie wypowiedzi i działań decydentów cywilnych i wojskowych;
– komentowanie dokumentów, analiz i raportów istotnych dla opinii publicznej; <p>Promocja wiedzy:</p> <ul style="list-style-type: none">
– przygotowanie i prezentowanie analiz i raportów istotnych dla opinii publicznej;
– bezpośrednia komunikacja ekspertów i interakcje z laikami poprzez social media;
– organizacja wydarzeń promujących publikacje i debaty ekspertów;
– networking; <p>Szkolenia i kursy profesjonalne:</p> <ul style="list-style-type: none">
– szkolenie ekspertów w obszarze polityk publicznych;
– promowanie nowych ekspertów w różnych obszarach polityk publicznych;
– współtworzenie programów studiów podyplomowych; <p>Wsparcie administracji publicznej:</p> <ul style="list-style-type: none">
– realizacja zadań zleconych z obszaru dyplomacji publicznej;
– tworzenie opracowań analitycznych na zlecenie administracji publicznej;
– współtworzenie opracowań analitycznych we współpracy z biznesem;
– prowadzenie szkoleń z obszaru polityk publicznych; <p>Prowadzenie wydawnictw tradycyjnych i cyfrowych:</p> <ul style="list-style-type: none">
– tradycyjna działalność wydawnicza (książki, czasopisma, raporty, rankingi);
– nowa działalność wydawnicza (płatny dostęp do audycji, podcastów, filmów, szkoleń).

Źródło: opracowanie własne

Z drugiej strony należy wskazać, że polskim organizacjom typu *think tank* nie udało się trwale wpłynąć na polityki publiczne. Brakuje bowiem informacji o zapotrzebowaniu politycznym na pro-

dukty (teksty i wydarzenia eksperckie), które powstawałyby bezpośrednio dla instytucji państwa czy partii politycznych. Na stronach internetowych organizacji pozarządowych nie ma informacji na temat przygotowywania wydarzeń lub ekspertyz zleconych przez polskie resorty siłowe. Polski rząd polega raczej na programach grantowych, które prowadził m.in. Narodowy Instytut Wolności. Natomiast Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP co roku organizuje konkurs pt. „Dyplomacja publiczna”, w ramach którego organizacje pozarządowe mogą pozyskiwać niewielkie środki na raporty w obszarze zainteresowania resortu.

Medialne doniesienia potwierdzają, że minister spraw zagranicznych RP oraz inni politycy spotykają się z organizacjami eksperckimi podczas regularnych konsultacji. Trudno jednak potwierdzić, że okazjonalne konsultacje mają realny i mierzalny wpływ na politykę, dokumenty czy strategie państwowe. Polskie ministerstwa systematycznie korzystają z usług *think tanków* publicznych, które są wpięte w rządowy obieg informacji, podobnie jak materiały klauzulowane, dostarczane przez cywilnych dyplomatów, agencje wywiadowcze i ataszaty wojskowe. Pozostałe organizacje pozarządowe pozostają poza tym obiegiem, co prawdopodobnie sprawia, że chętniej korzystają z dostępnej ekspozycji medialnej, która bywa ograniczona w przypadku ekspertów afiliowanych przy instytucjach publicznych.

Współczesne *think tanki* wykraczają obecnie poza sam proces sekurytyzacji i oprócz bycia sygnalistami wchodzą w branżę, takie jak doradztwo, foresight czy edukacja²⁵. J. McGann wskazywał, że *think tanki* działają jako „mosty” między decydentami i uczelniami²⁶. Twierdzenie to w polskich warunkach nie okazuje się przekonujące. Polscy politycy często podejmują tematy wprowadzone do debaty publicznej przez ekspertów, ale w niewielkim stopniu powołują się na analizy, gdyż prawdopodobnie punktem odniesienia jest dla nich przekaz ich własnego stronnictwa politycznego (*political bias*).

To dzięki dostępności mediów nowego typu przedstawiciele *think tanks* mogli dotrzeć bezpośrednio do opinii publicznej, omijając zamknięte dotąd na współpracę wspólnoty polityczne i uniwersyteckie. Możliwość komunikowania i popularyzowania treści poprzez

---

²⁵ Cf. P. Herman, P. Łabuz, T. Safjański, *Wywiad i analityka w biznesie. Prawne i praktyczne aspekty biznesowej analizy wywiadowczej*, Warszawa 2023; W. Zajączkowski, *Rozumieć politykę międzynarodową. Metody analizy źródeł otwartych*, Warszawa 2025.

²⁶ J.G. McGann, *The fifth...*, s. 10.

social media sprawiły, że komentarze i materiały analityczne poświęcone wojnie zyskały popularność wśród setek tysięcy widzów. Przykłady sukcesów na platformie YouTube, to np. kanały „Strategy & Future” (262 tys. subskrybentów, 1205 filmów, 61 mln wyświetleń), Ośrodek Studiów Wschodnich (242 tys. subskrybentów, 468 filmów, 54,5 mln wyświetleń) czy magazyn „Układ Sił” (46,6 tys. subskrybentów, 1080 filmów, 8,1 mln wyświetleń)²⁷. Dostępność nowych platform oraz mierzalność interakcji w internecie doprowadziły do tego, że wiele organizacji zaczęło tworzyć własne kanały internetowe i zarządzać wiedzą ekspercką w sposób produktowy. Pojawiły się podcasty, płatne audycje, grupy dyskusyjne i zamknięte fora. *Think tanki* nauczyły się od mediów masowych, jak budować profesjonalne przekazy audiowizualne i je promować. Proces sekurytyzacji wzmocnił możliwości komunikowania zagrożeń bezpieczeństwa, ale nie przełożył się równocześnie na instytucjonalizację współpracy polityczno-eksperskiej. Nie wszystkie możliwości rozwoju, zarysowane przez J. McGanna, zostały w Polsce wykorzystane.

Zakończenie i dalsze badania

W tym opracowaniu zaproponowano powiązanie kwestii (1) badań nad *think tankami*, (2) procesem sekurytyzacji oraz (3) dyskursem bezpieczeństwa. Przyjęto hipotezę, że to właśnie proces sekurytyzacji sprawił, że polskie *think tanki* zaczęły wypełniać role, opisywane przez lata w literaturze zachodniej. Kluczem do tego procesu stał się wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej, która w krótkim czasie wymagała od mediów dostarczania dużej ilości treści profesjonalnych w obszarze polityki i bezpieczeństwa.

Ważnym wnioskiem z przeprowadzonych studiów jest stwierdzenie, że udział w procesie sekurytyzacji nie doprowadził jednak do zbudowania odpowiednich sieci połączeń między decydentami a ekspertami. Wynika to prawdopodobnie z braku wzajemnego zaufania i kultury współpracy, typowego dla państw Europy Środkowo-Wschodniej²⁸. Dlatego głównym obszarem aktywności ekspertów stały się media. Wyjątkiem pozostają publiczne organizacje eksperckie, które wspierają instytucje rządowe w bieżących procesach decyzyjnych.

²⁷ Dane na koniec lipca 2025.

²⁸ Szerzej o kulturze kształtującej polityki publiczne: A. Zybala, *Polski umysł na rozdrożu. Wokół kultury umysłowej w Polsce. W poszukiwaniu źródeł niepowodzeń części naszych działań publicznych*, Warszawa 2016.

Kolejnym etapem pracy badawczej powinny stać się pogłębione badania jakościowe wśród liderów branży *think tanków*. Ponadto, przedmiotem badań warto uczynić eksperckie publikacje i ich metodykę. Temat ten jest istotny naukowo, ponieważ rozwój sektora eksperckiego i jego powiązań może doprowadzić do zmian w polskich badaniach nad bezpieczeństwem. Analityka staje się ważnym elementem kształcenia studentów nauk społecznych i dziennikarstwa.

Bibliografia / References

- A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*, Prepared by the US Government, March 2009, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.cia.gov/resources/csi/static/Tradecraft-Primer-apr09.pdf (data dostępu: 11.03.2025).
- Abelson D., *Do Think tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes*, Montreal 2002.
- Aleksandrowicz T., *Forecasting Threats to State Security in Theory and in Practice. Toolbox for the Analyst*, „Internal Security” 2023, Vol. 15, No. 1.
- Bąkowski T., Szlachetko J., *Zagadnienie think tanków w ujęciu interdyscyplinarnym*, Gdańsk 2012.
- Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security. A New Framework for Analysis*, London 1998.
- Doradztwo w Polityce Zagranicznej RFN – Inspiracje dla Polski*, red. K. Pełczyńska-Nałęcz, Warszawa 2008.
- Haas P., *Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination*, „International Organization” 1992, vol. 46, no. 1.
- Herman P., Łabuz P., Safjański T., *Wywiad i analityka w biznesie. Prawne i praktyczne aspekty biznesowej analizy wywiadowczej*, Warszawa 2023.
- Hess A., *Polskie think tanki jako społeczni aktorzy dyskursu politycznego*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2013, nr 37.
- Kaczmarek T., *Kto kieruje globalizacją. Think tanki – kuźnie nowych idei*, Warszawa 2011.
- Liedel K., Piasecka P., Aleksandrowicz T., *Analiza informacji. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012.
- McGann J.G., *2020 Global Go To Think tank Index Report*, https://repository.upenn.edu/think_tanks/18 (data dostępu: 11.03.2025).
- McGann J.G., Johnson E.C., *Comparative Think tanks, Politics and Public Policy*, Northampton 2005.
- McGann J.G., *The Fifth Estate: Think tanks, Public Policy, and Governance*, Washington 2016.
- McGann J.G., *Think tanks and Policy Advice in the US*, New York 2007.
- Medvetz T., *Think tanks in America*, Chicago–London 2012.
- Nitszke A., Ślufińska M., *Wpływ ośrodków eksperckich na kształtowanie polityki bezpieczeństwa w Polsce*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 2.

- Noordegraaf M., *The making of professional public leaders*, [w:] *Leadership in the public sector. Promises and Pitfalls*, red. Ch. Teelken, E. Ferlie, M. Dent, London and New York 2012.
- Nowak E., *Ustanawianie agendy politycznej (policy agenda setting) jako nurt badań politologicznych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2014, vol. 43.
- Oren I., *A Sociological Analysis of the Decline of American IR Theory*, „International Studies Review” 2016, vol. 18, no 4.
- Pawłuszko T., *Le discours sur la sécurité en Pologne*, „Conflits: Revue de Géopolitique”, no. 51, Mai 2024, www.revueconflits.com/le-discours-sur-la-securite-en-pologne/ (data dostępu: 11.03.2025).
- Pawłuszko T., *The conflict between Russia and Ukraine: The causes of the war, security studies and the formation of an epistemic community in Poland*, „Security: Theory and Practice” 2023, no. 3.
- Research Methods in Critical Security Studies. An Introduction*, red. M.B.Salter, C. Mutlu, London & New York 2013.
- Rich A., *Think tanks, Public Policy, and the Politics of Expertise*, Cambridge 2004.
- Sajduk B., *Teoretyczne przesłanki wykorzystania ustrukturyzowanych technik analizy informacji w procesie analizy politycznej*, „Politeja” 2022, nr 2.
- Stemplowski R., *Światosystem w analityce politycznej. Z odniesieniami do teorii politycznej i filozofii oraz sztucznej inteligencji*, t. 1 i 2, Warszawa 2024.
- Stemplowski R., *Wprowadzenie do analizy polskiej polityki zagranicznej*, Warszawa 2021.
- Sus M., *Doradztwo w polityce zagranicznej Polski i Niemiec. Inspiracje dla Polski na przykładzie wybranych ośrodków eksperckich*, Wrocław 2011.
- Wæver O., *Politics, security, theory*, „Security dialogue” 2011, no 4-5.
- Wæver O., *Securitization and Desecuritization*, [w:] *On Security*, red. R.D. Lipschutz, New York 1995.
- Wilczyński P.L., *Problematyka bezpieczeństwa we współczesnym dyskursie eksperckim w Polsce*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21.
- Zajączkowski W., *Rozumieć politykę międzynarodową. Metody analizy źródeł otwartych*, Warszawa 2025.
- Zajączkowski W., *Zrozumieć innych. Metoda analityczna w polityce zagranicznej*, Warszawa 2011.
- Zbieranek P., *Polski model organizacji typu think tank*, Warszawa 2011.
- Ziętara W., *Istota think tanks*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio: K” 2009, vol. XVI, nr 1.
- Ziętara W., *Think tanki w Europie środkowej i wschodniej*, Lublin 2021.
- Ziętara W., *Think tanks: na przykładzie USA i Polski*, Lublin 2010.
- Zybała A., *Polski umysł na rozdrożu. Wokół kultury umysłowej w Polsce. W poszukiwaniu źródeł niepowodzeń części naszych działań publicznych*, Warszawa 2016.

Elżbieta Czykwin

ORCID: 0000-0002-1297-1926

elczyk@op.pl

Chrześcijańska Akademia Teologiczna

Wydział Nauk Społecznych

Analiza zwycięstwa wyborczego Donalda Trumpa. Rola emocji

Analysis of Donald Trump's Electoral Victory. The Role of Emotions

DOI: 10.34739/doc.2025.22.11

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie roli emocji w kampanii wyborczej na przykładzie zwycięskiej kampanii Donalda Trumpa w USA w listopadzie 2024 roku. Emocje stanowią rozstrzygający czynnik przesądający o zwycięstwie wyborczym. Zdarzenia o społecznym charakterze pozostające dotąd w gestii socjologii, pomijały kwestie emocji – pozostawiając je psychologom. W ostatnich latach Turner i Stets uczynili je centralnymi i wiążącymi poziom mikro i makrosocjologii. Psycholog Haidt zgłosił koncept „Słonia i jeźdźca” przydający emocjom rolę wiodącą. Kwestia: dlaczego sondaże nie przewidziały zwycięstwa wyborczego Trumpa stanowi gorące pole interpretacji. Kluczowe stają się tu emocje oraz rola mediów masowych. Szczególny typ osobowości, atmosfera wieców, których przyszły prezydent był bohaterem, wykorzystanie nowego społecznego zjawiska nowoplemion (Mafesoli) – okazały się decydujące. Ponadto, Donald Trump wykreował swój wizerunek jako osoby liminalnej, kogoś „pomiędzy”. Emocja, na której bazował, to lęk; lęk, który gasił swoją pewnością siebie, autorytaryzmem i mizoginią. Kwestia emocji znajduje się obecnie w fazie socjologicznej aplikacji do zdarzeń społecznych. Pozornie, może się zdawać, iż emocje przez swoją nietrwałość i zmienność stanowią utrudnienie w analizach takich zjawisk jak wybory, zawody sportowe, manifestacje etc. Faktycznie jednak, to właśnie emocje, np. wstydu i dumy – mogą stać się trwałym gruntem dla takich analiz.

Słowa kluczowe: Trump, USA, wybory prezydenckie, emocje, media, nowoplemiona, lęk

Abstract: The aim of this article is to show the role of emotions in an election campaign using the example of Donald Trump's winning campaign in the USA in November 2024. Emotions are a decisive factor determining electoral victory. Social events, previously under the domain of sociology, often overlooked emotional issues leaving them to psychologists. In recent years (Turner, Stets), emotions have been made central, linking the micro and macro levels of sociology. Psychologist Haidt proposed the concept of the „Elephant and the Rider”, giving emotions a leading role. The question of why polls did not predict Trump's electoral victory is a hot field of interpretation. Emotions and the role of mass media become key here. A particular type of personality, the atmosphere of rallies where the future president was the hero, and the use of a new social phenomenon of neo-tribes (Mafesoli) turned out to be decisive.

Furthermore, Donald Trump created his image as a liminal figure, someone „in between”. The emotions he relied on were fear, a fear that he quelled with his self-confidence, authoritarianism, and misogyny. The issue of emotions is currently in the phase of sociological application to social events. At first glance, it may seem that emotions, due to their impermanence and variability, pose a difficulty in analyzing phenomena such as elections, sports competitions, protests, etc. In fact, however, it is precisely emotions such as shame and pride that can become a lasting foundation for such analyses.

Keywords: Trump, USA, presidential elections, emotions, media, neo-tribes, fear

Rola emocji

Problematyka emocji tradycyjnie inspirowała psychologów, a była mniej dostrzegana przez socjologów. W ostatnich latach nastąpił swoisty renesans zainteresowania emocjami w socjologii, czego wyrazem może być ważna książka Jonathana H. Turnera i Jana E. Stetsa *Socjologia emocji*¹. Autorzy trafnie stwierdzają: „Badanie emocji jest obecnie w gruncie rzeczy w awangardzie mikrosocjologii, a emocje coraz częściej są postrzegane jako ważny łącznik między mikro- i makropoziomem rzeczywistości społecznej”². Takie społeczne fakty, jak: wybory prezydenckie, mecz piłkarski, koncert rockowy, manifestacja, bunt etc. są tak przeniknięte afektem, że ich analiza bez uwzględnienia emocji wydaje się ułomna.

Co więcej, psycholog społeczny Jonathan Haidt zgłosił metaforę „słonia i jeźdźca” wyjaśniającą rolę emocji w podejmowaniu decyzji przez ludzi³. Hipoteza Haidta została potwierdzona w licznych badaniach⁴. Słoń jest tu metaforą uczuć, a jeździec uosabia racjonalność. Autor pisze: „Umysł jest podzielony, jak jeździec na słoniu, a zadaniem jeźdźcy jest służyć słoniowi. Jeździec jedynie wydaje się być dowodzącym tą parą, ale jego kontrola sytuacji jest niepewna. Sześciotonowy słoń w sytuacji konfliktu co do kierunku, w którym należy podążać, decyduje, jak rzeczywiście ma się stać”. Decyzje większości osób są zakorzenione w emocjach, którym skłonni są jawnie zaprzeczać. Działa tu uniwersalny proces: najpierw doświadczamy afektu, a potem stosownie do tych emocji decydujemy (racjonalizujemy nasze wybory). Haidt pisze, że dopiero kiedy faktycznie emocjo-

¹ J.H. Turner, J.E. Stets, *Socjologia emocji*, Warszawa 2009.

² Ibidem, s. 15.

³ J. Haidt, *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom*, New York 2006.

⁴ H. Rose, *The Pink Elephant Paradox: How intrusive thoughts impact our emotions and decisions*, <https://nesslabs.com/pink-elephant-paradox> (data dostępu: 21.02.2025).

nalną decyzję „posmarujemy mazią lewego płata”, a więc naszym rozumowaniem zimnym i linearnym – staje się ona faktem. Wspomniany autor, dał też podstawę do analiz psychologicznych w duchu moralnym. Kluczową stała się tu reguła: „Intuicja działa najpierw, strategiczne działanie później” (ang. *Intuition comes first, strategic reasoning second*)⁵.

Wygrana Donalda Trumpa

Pytania o to dlaczego w Ameryce w 2024 roku prezydenturę wygrał po raz drugi Donald Trump oraz dlaczego liczne sondaże tego nie przewidziały – spędzają sen z powiek badaczom społecznym. Odpowiedź na oba te pytania jest nie tylko kluczowa dla tego, co było i dla tego, co będzie w innych krajach, ale także dla metodologii analizy zdarzeń społecznych. W wielu krajach stoimy lub dopiero co stawaliśmy, w obliczu wyzwań wyborczych i ujawniły one, a być może jeszcze ujawnią – kolejne zaskoczenia⁶. Można zaryzykować wstępne stwierdzenie, że wybory masowe mają pozaracjonalną naturę, a także, że rozstrzygającą rolę w tych zmaganiach pełnią media.

W racjonalnym planie, a takie czyniono analizy, Donald Trump nie miał prawa wygrać. Jest człowiekiem dwukrotnie poddanym impeachmentowi, postawiono mu 91 zarzutów karnych. Trump, którego religijność jest problematyczna⁷, został wybrany głosami ludzi wierzących (84% ewangelików w 2020 roku głosowało właśnie na niego) niż głosami wyborców niewierzących. Trzykrotnie żonaty, ale nigdy nie zakochany, zdradzający aktualne żony, zupełnie nie przy-

---

⁵ J. Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*, New York 2013.

⁶ W Polsce w 2025 roku zwycięstwo Karola Nawrockiego (PiS) nad Trzaskowskim (Koalicja 15 Października) było dla wielu zaskoczeniem, podobnie jak w Niemczech (2024 w wyborach parlamentarnych zaskakująco wysoka pozycja partii AFD). W Rumunii w 2024 roku wybory prezydenckie wygrał Călin Georgescu (22% poparcia), któremu sondaże dawały 4-10%. Wybory zostały unieważnione i powtórzone. K. Cahus, *Romania: Constitutional Court annuls the presidential election*, www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-12-09/romania-constitutional-court-annuls-presidential-election (data dostępu: 30.04.2025).

⁷ Pomimo wielokrotnego podkreślania przez niego religijności można odnieść wrażenie, iż jego działania często są dość luźno związane z wartościami religijnymi. Należy przy tym podkreślić, iż Donald Trump przez wiele lat deklarował przynależność do Kościoła Prezbiteriańskiego. Wielokrotnie podkreślał publicznie, iż „wierzy w Boga”. Niemniej w odpowiedzi na pytanie „Religion News Service” w 2020 r. stwierdził, iż uważa się za chrześcijanina bezwyznaniowego. J. Jenkins, M. Mwaura, *Once claiming to be Presbyterian, Trump now says he's a 'nondenominational Christian'*, <https://pcusa.org/news-storytelling/news/2020/11/3/once-claiming-be-trump-now-says-hes-nondenominational-christian> (data dostępu: 30.04.2025).

pomina chórzysty ani prawego człowieka Bożego. Będąc miliarderem, podkreśla związki z najuboższymi, przede wszystkim z klasą robotniczą. Prawdopodobnie jest najdalej od wiary ze wszystkich dotychczasowych prezydentów USA. Jednocześnie wykreowano poczucie, że religijne położenie Amerykanów przypomina stan obleżonej twierdzy, a ich kraj jest odbierany ludziom wierzącym. W sondażu Fox News z 2019 r. aż 1 na 4 Amerykanów stwierdziło, że wierzy, że „Bóg chciał, aby Donald Trump został prezydentem”⁸. Jak powiedział Robert Jeffress, pastor Pierwszego Kościoła Baptistów w Dallas: „Chcę najpodlejszego, najtwardszego sukinsyna, jakiego mogę znaleźć”⁹. Kiedy Peggy Young Nance została zapytana, dlaczego ona, jako pobożna ewangeliczka i przewodnicząca Concerned Women of America, mogła, wraz ze swoimi przyjaciółkami-ewangeliczkami, głosować na brutalnego mężczyznę wielokrotnie oskarżanego o napaść seksualną, miała gotową odpowiedź: „Nie szukałyśmy męża” – powiedziała. – „Szukałyśmy ochroniarza”¹⁰.

Trump ewokuje dość szczególne emocje wśród swoich zwolenników, szczególnie podczas wieców. Są to uczucia przyjemne i znane: nastrój ludowej zabawy, daje też prawo do opowiadania głupot, wprowadza pozytywną energię i konserwuje poczucie przynależności. Antropolog William Mazzarella używa tu francuskiego określenia *jouissance*, a więc pysznej zabawy, która graniczy z farsą, bezwstydem i zblazowaniem. Świadomie kultywuje cynizm, prowokuje oburzenie i bezwstyd. Jest rodzajem karnawału zrównującego bogatych i biednych, świętych i bezbożników, kaleki i siłaczy¹¹. Natura takich zwołanych doraźnie i internetowo spotkań ma charakter nowoplemion¹² – współczesnego „wynalazku społecznego”, leżącego u podstaw ruchu „Oburzonych”. Gromadzenie, na krótko, osób w różnym wieku, wywodzących się z różnych klas i przestrzeni – zawsze ma charakter

---

⁸ N. Darrah, *Sarah Sanders says God 'wanted Donald Trump to become president'*, <https://www.foxnews.com/politics/sarah-sanders-says-god-wanted-donald-trump-to-be-president> (data dostępu: 30.04.2025).

⁹ J. Ernest, *A failure of hospitality is a grave failure (taking a cue from Timothy Snyder)*, <https://verbasparsa.org/2025/03/01/a-failure-of-hospitality-is-a-grave-failure-taking-a-cue-timothy-snyder/> (data dostępu: 30.04.2025).

¹⁰ D.P. McAdams, *The Mass Psychology of Trumpism*, newlinesmag.com/argument/the-mass-psychology-of-trumpism/ (data dostępu: 30.04.2025).

¹¹ A. de Franco, *Mazzarella: Populism as Political Theology & The Anthropology of Populism*, <https://dagobah.com.br/populism-as-political-theology> (data dostępu: 30.04.2025).

¹² M. Maffesoli, *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*, London 1996.

emocjonalny. Wyczucie, rozumienie i wykorzystywanie tych właśnie nowoplemion jest mistrzowskie w wydaniu Trumpa. Niejasny gniew, uraza i żal, zostały wyrażone słowami: „jestem waszym wojownikiem. Jestem waszą sprawiedliwością. A dla tych, którzy zostali skrzywdzeni i zdradzeni, jestem waszą zemstą!”¹³. Trudno o coś bardziej emocjonalnego.

Liminalność

Niegdyś lansowanie Michaela Jacksona jako ikony globalnego świata¹⁴ oparte było na narracji jego niezwykłości jako człowieka. Ten genialny piosenkarz miał być, i był, widziany jako ktoś, kto był zarazem czarnoskóry i biały; jako ktoś, kto pozostaje w bliskich związkach ze zwierzętami, w szczególności pajakami i ludźmi; jako ktoś, kogo wiek i płeć trudno jest zidentyfikować. Miał być też nieśmiertelny. Rozpięcie jego wizerunku „pomiędzy” oczywistymi dystynkcjami było stanem, który przez antropologów nazwany został *liminalnością* (łac. *próg*)¹⁵. Oznacza stanie pomiędzy poprzednim stanem tożsamości a nową tożsamością, niejako właśnie „pomiędzy”. W okresie liminalnym hierarchie społeczne mogą zostać odwrócone lub tymczasowo rozwiązane, a ciągłość tradycji staje się niepewna. Rozpad uznawanego porządku tworzy warunki brzegowe do ustanowienia nowych instytucji i zwyczajów.

Trump jest właśnie postacią liminalną, podobnie jak był nią Jackson, jest „nie z tego świata”. Także sytuacja, w jakiej się znajduje, ma charakter liminalny, płynny, przejściowy, wykreowany¹⁶. Okres liminalny stwarza sytuację podatną na zmiany, ustanawianie nowych instytucji i zwyczajów. Oczekiwanie na formalne objęcie władzy przez Trumpa (20.01.2025) było perspektywą nieoczekiwanych i zaskakujących zmian, ale już teraz pomysły o kupieniu Grenlandii czy przejęciu kontroli nad kanałem panamskim, natychmiastowym zakończeniu wojny na Ukrainie, powołaniu Elona Muska do nowo powołanego Departamentu Wydajności Rządu (DOGE), zgoda, a na-

---

¹³ Former Pres. Trump: „I Am Your Justice...I Am Your Retribution”, www.c-span.org/clip/campaign-2024/former-pres-trump-i-am-your-justice-i-am-your-retribution/5060238 (data dostępu: 30.04.2025).

¹⁴ E. Czykwin, *Madonna i Michael Jackson jako nadzieje wychowania*, „Test” 1997, nr 3, s. 180-183.

¹⁵ V. Turner, *Proces rytualny. Struktura i antystruktura*, Warszawa 2010; A. van Gennep, *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, Warszawa 2006.

¹⁶ C. Rogers, *A way of being*, Boston 1980.

wet wsparcie dla dyskryminacji grup LGBTQ, pomysł przyłączenia Kanady jako kolejnego, 51. stanu Ameryki etc. – są przyjmowane jako naturalnie łamiące zastane tradycje. Trump trafnie stwierdził (2016 rok), iż mógłby zastrzelić kogoś na 5th Avenue w Nowym Jorku i nie stracić ani jednego głosu¹⁷. Faktycznie, zapowiadając wprowadzenie systemu autorytarnego nie budził w tym kontekście oporu demokratycznie usposobionych, jak mogło się wydawać, mas Amerykanów.

Liminalność osoby Trumpa oznacza, iż jest on postacią, do której zwykle, ludzkie miary nie przystają. Konwencjonalne normy poprawności czy ludzkiej przyzwoitości nie obowiązują. Jest on odbierany jako postać posiadająca niezwykle moce i te moce spychają w cień jego pospolite wady: nieuprzejmość, autorytaryzm, seksizm, niedobór skłonności charytatywnych, a nawet popełnianie przestępstw. Przeciwnie, jego pospolite wady podkreślają jego cudowność. Jak powiedział polski ksiądz prof. Robert Skrzypczak, cytując modlitwę przebudzenia religijnego Trumpa po nieudanym zamachu (13.07.2024): „Bóg działa poza kulisami, aranżując wszystko dla Twojego dobra” i zawsze działa skutecznie¹⁸. A więc to Bóg stworzył Trumpa. Podobnie twierdził piłkarz Diego Maradona, nazywając w 1986 r., strzelony niezgodnie z przepisami, ale uznany gol „ręką Boga”¹⁹.

Mizoginia jako odpowiedź na lęk

Odrzewanie mitu męskości i seksizmu zdawało się w czasach masowego poparcia ruchu #MeToo, szczególnie w USA – czymś kuriozalnym. Tymczasem żagle emocji nacjonalistycznych, rebelianckich, bezpardonowo zwycięskich, mizoginicznych przypisywane stereotypowi męskości – nabrały nowej mocy. Przechwyciły one wiatr, który Trump i jego sztab wykorzystali do imentu. Otóż wiatrem tym było powszechne poczucie, że generalnie sprawy idą w złą stronę (*bad truck*). Tak uważało blisko trzy czwarte Amerykanów. Podobnie hasło „Polska w ruinie”, hasło upowszechniane przez PiS z 2022 roku oraz

¹⁷ C. Dwyer, *Donald Trump: 'I Could ... Shoot Somebody, And I Wouldn't Lose Any Voters'*, www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/01/23/464129029/donald-trump-i-could-shoot-somebody-and-i-wouldnt-lose-any-voters (data dostępu: 30.04.2025).

¹⁸ R. Skrzypczak (ks.), *Zamach mocno wpłynął na duchowe przebudzenie amerykańskiego prezydenta Donalda Trumpa*, www.radiomaryja.pl/kosciol/ks-r-skrzypczak-zamach-mocno-wplynal-na-duchowe-przebudzenie-amerykanskiego-prezydenta-donald-trumpa/ (data dostępu: 30.04.2025).

¹⁹ A. Bugajski, *Był sobie piłkarz... Niezwykle historie zawodników nie tylko z pierwszych stron gazet*, Warszawa 2020, s. 181.

wykorzystywanie retoryki zagrożenia wojną, straszenie imigrantami – jest skuteczną strategią zjednywania sobie mas w obliczu przekonania, iż „lepiej już było”, oraz kluczem do skutecznego zarządzania lękiem: koniecznym warunkiem zwycięstwa wyborczego.

Także w Polsce kandydat na prezydenta Karol Nawrocki budował swój wizerunek silnego fizycznie, wojowniczego macho, potrafiącego wychodzić poza ramy prawa i zasad demokracji, ale skutecznego w swoim konserwatyźmie, w tym religijności, i bliższego prowincji. Było to bardziej przekonujące jako budujące wyraźny kontrast wizerunkowy do jego oponenta Rafała Trzaskowskiego, demokratycznie usposobionego inteligenta, liberała, uśmiechającego się do wszystkich, przedstawiciela „warszawki”, władającego licznymi językami obcymi, niekoniecznie skutecznego i religijnego. Przeciętny Polak, a „wybory wygrywa się w Końskich”, oglądając się w lustrze czuł silniejsze podobieństwo z wizerunkiem Nawrockiego niż Trzaskowskiego. Podobnie było z wizerunkami słabej, kobiecej Kamali Harris i jej „męskiego” oponenta – Trumpa²⁰.

Media

Trump zaistniał, i istnieje dzięki mediom, i to one w pierwszym rzędzie są akuszerem jego zwycięstwa. Znaczenia emocji w tym przekazie nie sposób przecenić. Warunek dobrej prezencji w mediach jest nieodzowny dla zwycięstwa w masowych wyborach. Świadczy o tym nie tylko osoba Trumpa, ale także Wołodymyra Zełenskiego, Ronalda Regana czy Szymona Hołowni. Bycie „zwierzęciem medialnym” oznacza przyjęcie reguł, swoistej logiki mediów²¹. Politycy starej daty starają się „być sobą”, być autentycznymi, wierząc niesłusznie, że tylko wtedy będą mieli wpływ (*influence*) na publiczność. Tymczasem bycie influencerem wymaga wyrzeczenia się własnej podmiotowości. Trumpowi przyszło to z łatwością. On po prostu inaczej niż każdy z nas nie konstruował obrazu siebie jako przekazu spersonalizowanej narracji rozwijającej się w czasie. Takie zdarzenia jak: dzieciństwo, lata szkolne, pierwsza miłość etc., układające się na całość interpretowanej opowieści o sobie, są mu po prostu obce.

---

²⁰ Cf. *Campaign of chaos. Trump, Biden, Harris, and the 2024 American election*, red. L. Sabato, K. Kondik, J. M. Coleman, London 2025.

²¹ Cf. A. Ziemiński, *Przenikanie mediów i polityki: demokracja medialna*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2024, nr 21, s. 94-112.

Biografowie Trumpa próbowali zrekonstruować historię jego życia i dać odpowiedź na pytanie: jak to się stało, że stał się tym, kim jest²². Mieli z tym problem, bo choć nasz bohater mówi stale o sobie i uosabia jednoznacznie postać narcystyczną, trudno było zidentyfikować u niego choćby zarysy wewnętrznego świata, ślady emocjonalnych niuansów, pytań, wątpliwości czy prób analizy własnych błędów. Ukierunkowany na sukces: finansowy, medialny i polityczny oraz na zdarzenia przyszłe, gubił z pola widzenia to, co dla większości jest niezbywalnym elementem ludzkiej kondycji: mądrość, miłość, przyzwoitość, był wolny od niepokojów, dylematów i ambiwalencji moralnych w przestrzeni tu i teraz. Jakkolwiek tożsamość każdego z nas nie przypomina dziś idealnie gładkiej kostki Rubika, której elementy dokładnie przystają do siebie, to Trump jest kimś w tym rodzaju. Jest gładki jak złożona kostka pokryta lakierem pewności siebie i przesłaniem superbohatera w konwencji Supermana. Elementy tej kostki są schowane i nieistotne, bo spasowane stosownie do bieżących potrzeb elektoratu. Urzędujący prezydent USA jest kreacją medialną. Publiczny Trump gra samego siebie. *Notabene* Elon Musk, którego nie można podejrzewać o niezrozumienie współczesnego świata, angażował się też w karierę medialną, aby zagrać w końcu samego siebie (serial *Young Sheldon*). Podobnie czyni Trump, kreując samego siebie. On wie, że ludzie często nie odróżniają postaci wirtualnej, kreacji od realnej osoby aktora. Zełenski kontynuuje w publicznym realu postać nauczyciela, którą wykreował wcześniej z ogromnym sukcesem w serialu *Stuga narodu*²³. Kiedy tylko serial przestaje być emitowany (2019 rok) następują wybory prezydenckie.

Zakończenie

Emocjonalność jest więc kluczem do rozumienia masowych wyborów społecznych. Wybory, szczególnie te spersonalizowane, jak prezydenckie, stanowią dogodne pole analiz kondycji mentalnej społeczeństwa. Ten banał należy uzupełnić kolejnym: mają, w pierwszym

²² Cf. M. Kranish, M. Fisher, *Trump revealed. The definitive biography of the 45th president*, London 2017; D. Brody, S. Lamb, *Trump. A spiritual biography*, New York 2018; W. Fach, *Ein amerikanischer Traum? Warum Amerika sich erwählt hat*, Bielefeld 2020.

²³ *Stuga narodu* (2015) serial komediowy, emitowany na Ukrainie w latach 2015-2019. Jego bohaterem jest zwykły nauczyciel, którego odgrywa Zełenski. Zostaje on nagrany przez swojego ucznia, jak krytykuje korupcję i władze ukraińskie. Staje się dzięki temu filmowi umieszczonemu na YouTube popularny i decyduje się na start w wyborach prezydenckich, które wygrywa.

rzędzie charakter emocjonalny. Poważnym wyzwaniem jest tu kwestia: jak wyrazić emocje w języku, którego używamy, a więc mającym naturę linearną i racjonalną? Częściową odpowiedzią na to pytanie jest: wykorzystywać wyrafinowane, stale doskonalone koncepty analityczne, jakie podsuwają specjaliści nauk społecznych. Szczególnie emocji lęku, ale także wstydu i dumy. Inaczej nigdy nie przybliżymy się do odpowiedzi na pytanie: dlaczego Trump wygrał nieoczekiwanie ostatnie wybory w USA? Zwycięstwo Karola Nawrockiego w majowych wyborach prezydenckich (2025) w Polsce, a raczej w drugiej turze tych wyborów (1.06.2025), które faktycznie były plebiscytem, osadzone jest na sile dwóch emocji: *rozczarowania* wobec niskiej sprawczości rządu Koalicji 15 Października oraz siły *nadziei*, jaką udało się wzbudzić wobec oferty PiS. Szczególnie produktywne w konsekwencji wydają się być analizy alternatywnych emocji wstydu i dumy²⁴.

Bibliografia / References

Literatura

- Brody D., Lamb S., *Trump. A spiritual biography*, New York 2018.
- Bugajski A., *Był sobie piłkarz... Niezwykłe historie zawodników nie tylko z pierwszych stron gazet*, Warszawa 2020.
- Campaign of chaos. Trump, Biden, Harris, and the 2024 American election*, red. L. Sabato, K. Kondik, J.M. Coleman, London 2025.
- Czykwin E., *Madonna i Michael Jackson jako nadzieje wychowania*, „Test” 1997, nr 3.
- Czykwin E., *Wstyd*, Kraków 2013.
- Fach W., *Ein amerikanischer Traum? Warum Amerika sich verwählt hat*, Bielefeld 2020.
- Gennep van A., *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, Warszawa 2006.
- Haidt J., *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom*, New York 2006.
- Haidt J., *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*, New York 2013.
- Kranish M., Fisher M., *Trump revealed. The definitive biography of the 45th president*, London 2017.
- Maffesoli M., *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*, London 1996.
- Rogers C., *A way of being*, Boston 1980.
- Turner J.H., Stets J.E., *Socjologia emocji*, Warszawa 2009.
- Turner V., *Proces rytualny. Struktura i antystruktura*, Warszawa 2010.

---

²⁴ E. Czykwin, *Wstyd*, Kraków 2013.

Ziemski A., *Przenikanie mediów i polityki: demokracja medialna*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2024, nr 21.

Netografia

- Caňus K., *Romania: Constitutional Court annuls the presidential election*, www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-12-09/romania-constitutional-court-annuls-presidential-election (data dostępu: 30.04.2025).
- Darrah N., *Sarah Sanders says God 'wanted Donald Trump to become president'*, <https://www.foxnews.com/politics/sarah-sanders-says-god-wanted-donald-trump-to-be-president> (data dostępu: 30.04.2025).
- Dwyer C., *Donald Trump: 'I Could ... Shoot Somebody, And I Wouldn't Lose Any Voters'*, www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/01/23/464129029/Donald-trump-i-could-shoot-somebody-and-i-wouldnt-lose-any-voters (data dostępu: 30.04.2025).
- Ernest J., *A failure of hospitality is a grave failure (taking a cue from Timothy Snyder)*, <https://verbasparsa.org/2025/03/01/a-failure-of-hospitality-is-a-grave-failure-taking-a-cue-timothy-snyder/> (data dostępu: 30.04.2025).
- Former Pres. Trump: „I Am Your Justice...I Am Your Retribution”*, <https://www.c-span.org/clip/campaign-2024/former-pres-trump-i-am-your-justice-i-am-your-retribution/5060238> (data dostępu: 30.04.2025).
- Franco de A., *Mazzarella: Populism as Political Theology & The Anthropology of Populism*, <https://dagobah.com.br/populism-as-political-theology/> (data dostępu: 30.04.2025).
- Jenkins J., Mwaura M., *Once claiming to be Presbyterian, Trump now says he's a 'nondenominational Christian'*, pcusa.org/news-storytelling/news/2020/11/3/once-claiming-be-trump-now-says-hes-nondenominational-christian (data dostępu: 30.04.2025).
- McAdams D.P., *The Mass Psychology of Trumpism*, newlinesmag.com/argument/the-mass-psychology-of-trumpism/ (data dostępu: 30.04.2025).
- Rose H., *The Pink Elephant Paradox: How intrusive thoughts impact our emotions and decisions*, <https://nesslabs.com/pink-elephant-paradox> (data dostępu: 21.02.2025).
- Skrzypczak R., *Zamach mocno wpłynął na duchowe przebudzenie amerykańskiego prezydenta Donalda Trumpa*, <https://www.radiomaryja.pl/kosciol/ks-r-skrzypczak-zamach-mocno-wplynal-na-duchowe-przebudzenie-amerykanskiego-prezydenta-donald-trumpa/> (data dostępu: 30.04.2025).

Alfred Skorupka

ORCID: 0000-0002-0360-6564

alfred.skorupka@polsl.pl

Politechnika Śląska

Wydział Inżynierii Materiałowej
i Cyfryzacji Przemysłu

Filozoficzne aspekty czwartej rewolucji przemysłowej – ujęcie krytyczne

Philosophical Aspects of the Fourth Industrial Revolution – A Critical Approach

DOI: 10.34739/doc.2025.22.12

Streszczenie: W dzisiejszym świecie występuje gwałtowny rozwój technologiczny, który jest nazywany czwartą rewolucją przemysłową lub w skrócie Przemysłem 4.0. Autor zwraca uwagę na problemy filozoficzne związane z tym zjawiskiem – koncepcję transhumanizmu, relacje między człowiekiem a sztuczną inteligencją oraz zagadnienia „cyfrowego społeczeństwa”, aby na koniec sformułować konkluzję dla filozofów, dotyczącą potrzeby dalszych, krytycznych badań.

Słowa kluczowe: filozofia, czwarta rewolucja przemysłowa, transhumanizm, sztuczna inteligencja

Abstract: In today's world, we are witnessing a rapid technological development, commonly referred to as the Fourth Industrial Revolution, or Industry 4.0. The author draws attention to the philosophical problems associated with this phenomenon – such as the concept of transhumanism, the relationship between human beings and artificial intelligence, and issues related to the “digital society” – and concludes by formulating reflections for philosophers concerning the need for further critical research.

Keywords: philosophy, the fourth industrial revolution, transhumanism, artificial intelligence

Wstęp

Gwałtowny postęp technologiczny, który dzieje się we współczesnym świecie i jest nazywany czwartą rewolucją przemysłową – domaga się na pewno także refleksji filozoficznej, która rozważy jego konsekwencje, przebieg, ewentualne zagrożenia itp. problemy. W artykule przedstawiono skrótowo – bo jest to temat bardzo szeroki –

czym jest czwarta rewolucja przemysłowa, powiązane z nią kompleksy zagadnień filozoficznych, takie jak koncepcja transhumanizmu, relacje między człowiekiem a sztuczną inteligencją oraz wyłaniające się problemy tzw. cyfrowego społeczeństwa.

Czym jest czwarta rewolucja przemysłowa?

Różne transformacje, zmiany i przeobrażenia, które dzieją się obecnie w gospodarce światowej – coraz częściej określa się mianem czwartej rewolucji przemysłowej lub – w skrócie – Przemysłu 4.0. Pojęcie 'Przemysł 4.0' (niem. *Industrie 4.0*; ang. *Industry 4.0*) stworzył niemiecki fizyk H. Kagermann, a termin pojawił się po raz pierwszy w 2011 r. podczas targów w Hanowerze i został przyjęty jako nazwa ogólnego kierunku zmian w zakresie polityki przemysłowej prowadzonej przez Komisję Europejską promującą ideę wzmocnienia konkurencyjności przemysłu¹. Po produkcji mechanicznej napędzanej siłą pary (pierwsza rewolucja przemysłowa), produkcji masowej z zastosowaniem energii elektrycznej (druga rewolucja przemysłowa) oraz sterowanej komputerowo zautomatyzowanej linii produkcyjnej (trzecia rewolucja przemysłowa) – nadszedł obecnie czas cyfryzacji i integracji tzw. jednorodnego systemu cyberfizycznego (*cyber-physical system – CPS*) czyli właśnie czwartej rewolucji². Najważniejsze nowe technologie, które są obecne w Przemysle 4.0 to³: nanosensory i internet nanorzeczy; baterie elektryczne nowej generacji; łańcuch bloków (*blockchain*) odpowiadający między innymi za kryptowaluty; bliźniaki cyfrowe, czyli tworzenie w świecie wirtualnym idealnych odwzorowań realnych obiektów; materiały dwuwymiarowe, jak grafen; pojazd autonomiczny, czyli bez ludzkiego kierowcy; układy symulujące organy ludzkie; perowskitowe ogniwa słoneczne; rozwój sztucznej inteligencji; genetyka optyczna czyli udoskonalenie badania pracy mózgu; technologie immersyjne, czyli „zanurzania” człowieka w świat wirtualny oraz inżynieria metaboliczna.

---

¹ G. Węgrzyn, *Rynek pracy w Gospodarce 4.0 – nowe zjawiska*, [w:] *Wyzwania rozwojowe państw Unii Europejskiej w zakresie instytucji i Przemysłu 4.0*, red. G. Węgrzyn, Wrocław 2019, s. 32.

² Ibidem.

³ Cf. W. Paprocki, *Rola nauczyciela akademickiego w epoce czwartej rewolucji przemysłowej*, [w:] *Świat (bez) pracy. Od fordyzmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, red. J. Czarzasty, C. Kliszko, Warszawa 2018, s. 66-67.

Przesłanie transhumanizmu i jego krytyka

Termin transhumanizm (w skrócie: H+, h+, >H, >h) został stworzony w 1957 r. przez Juliana Huxleya (1887-1975) – pierwszego dyrektora generalnego UNESCO. Według definicji międzynarodowego towarzystwa transhumanistycznego – transhumanizm to filozofia, której istotą jest wykorzystanie techniki do przewyższenia biologicznych ograniczeń człowieka i poprawy ludzkiej kondycji. Owo przewyższenie i poprawa rozumiane jest jako uwolnienie człowieka od chorób, procesów starzenia oraz uzyskanie przez niego pełni szczęścia i – permanentnej – szczytowej ekscytacji, a także zastąpienie wielu z jego organów (a kiedyś może i całego ciała) sztucznymi elementami. H+ postuluje maksymalne rozwijanie i upowszechnianie techniki, aby poprawa kondycji ludzkiej mogła nastąpić jak najszybciej. H+ poszukuje naukowych sposobów wykorzystania techniki do tworzenia istot postludzkich. Czasem transhumanizm określa się jako nowy paradygmat myślenia o człowieku⁴.

Centralne dla transhumanistycznej wizji człowieka jest przekonanie, że można tak wykorzystać technikę, aby biologia człowieka została radykalnie przewyższona i ulepszona. H+ czerpie więc z badań nad sztuczną inteligencją. Transhumaniści tkwią korzeniami w ideałach oświecenia i uważają się za spadkobierców filozofii humanizmu – promują bowiem supremację rozumu oraz wykorzystanie nauki dla dobra człowieka. Transhumanizm wykracza jednak ponad humanizm, ponieważ pragnie przekształcić radykalnie egzystencję ludzką⁵.

Nick Bostrom z uniwersytetu w Oksfordzie postuluje udoskonalenie człowieka jako wizję kształtowania istoty, która w przyszłości będzie wyposażona w narzędzia i możliwości budowania nowej posthumanistycznej cywilizacji. Badacz ten dostrzega wiele dziedzin, jak biotechnologia, nanotechnologia i robotyka, które mają pozwolić na radykalne wydłużenie życia i zniesienie biologicznych ograniczeń człowieka. Bostrom stawia pytanie: Czy człowiek ma się pogodzić ze swoimi ograniczeniami i niedoskonałością, a postęp zostawić tylko edukacji, czy też ma aktywnie stosować środki techniczne w celu eliminowania wad i doskonalenia natury ludzkiej w wymiarze intelektualnym i fizycznym? Bostrom podkreśla, że tę sferę trzeba regulować, aby wyrządzić człowiekowi mniej złego niż dobrego. Uczony ten

---

⁴ M. Klichowski, *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm i zmierzch edukacji*, Poznań 2014, s. 105-106.

⁵ Ibidem, s. 107-110.

dopuszcza możliwość doskonalenia człowieka w sposób czynny i radykalny, czyli przy użyciu akceptowanych (także w warstwie etycznej) – naukowych metod i narzędzi technologicznych. Tego procesu nie mogą hamować dogmaty wiary czy różne uprzedzenia. Jednak doskonalenie człowieka nie może wymknąć się spod kontroli⁶.

P. Grajeta zwraca uwagę⁷, że dyskurs transhumanistyczny lekceważy ludzkie biologiczne ciało; twierdzi bowiem, że narzuca ono człowiekowi wiele ograniczeń. Za „esencję człowieczeństwa” uważa umysł. Już Julian Huxley, jeden z pierwszych transhumanistów, postulował, że człowiek powinien kierować ewolucją. Nasza cielesność ma być barierą dla rozwoju ludzkiego potencjału. Inny transhumanista, Max More, twierdzi, że człowiek powinien mieć prawo do behawioralnej, morfologicznej, neurologicznej i genetycznej wolności, która nie jest możliwa, dopóki ciało słabnie, starzeje się i umiera⁸. Trzeba więc ciało usprawnić przez operacje, inżynierię genetyczną, nanotechnologię czy technologie umożliwiające „przenoszenie” umysłu ludzkiego do komputera.

K. Szymański twierdzi, że wyraźny jest również problem z przypisaniem transhumanizmowi statusu teorii naukowej⁹. Jeżeli bowiem przyjmiemy za kryterium demarkacji falsyfikacjonizm Poppera, to okazuje się, że też transhumanizmu nie można obalić. Gdy transhumaniści twierdzą, że nie można krytykować ich poglądów z tego powodu, że świat postludzki przekracza nasze zdolności percepcyjne, to ich koncepcja traci swój naukowy charakter – na który notabene sami transhumaniści kładą szczególny nacisk. Czy zatem i w jakim w ogóle sensie postulowanie postczłowieka może być zasadne? – pyta ten badacz. Transhumanizm jest współczesnym nurtem intelektualnym, naukowym i filozoficznym, który jest poddawany ostrej krytyce, ponieważ wzbudza wiele kontrowersji. Na przykład jego dogmatyczna krytyka opiera się na dwóch zarzutach. Pierwszy mówi, że transhumanizm w końcowej fazie rozwoju staje się systemem statycznym, czyli takim, w którym po osiągnięciu stanu ostatecznej perfekcji nie pozostaje już nic, co mogłoby sprzyjać dalszemu rozwojowi cywilizacyjnemu. Drugi zarzut to kwestia utopii, czyli po-

---

⁶ Ibidem, s. 77-78.

⁷ Cf. P. Grajeta, *Ciało wobec technonauki. Perspektywa transhumanistyczna*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1, s. 117-132.

⁸ Cf. *The transhumanist reader. Classical and contemporary essays on the science, technology, and philosophy of the human future*, red. M. More, N. Vita-More, Chichester 2013.

⁹ K. Szymański, *Transhumanizm*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 13, s. 133-152.

wielanie koncepcji filozoficznych zakładających stworzenie rzeczywistości, której ludzkości nigdy nie uda się wykreować¹⁰.

Przeciwnikiem transhumanizmu jest także wpływowy amerykański intelektualista – Francis Fukuyama. Twierdzi on, że proces ulepszania ludzi pogłębi nierówności pomiędzy jednostkami i doprowadzi do zaprzeczenia zasady równości i społeczeństwa otwartego, co zagrażałoby demokracji i cywilizacji opartej na zasadach etycznych, gwarantujących równe możliwości rozwoju wszystkich obywateli oraz równy dostęp do zdobyczy technologicznych. Według Fukuyamy postulaty transhumanizmu akceptują eugenikę, która z etycznego punktu widzenia jest dla niego nie do przyjęcia; przestrzega więc przed niekontrolowanym rozwojem biotechnologii, inżynierii genetycznej, nanotechnologii i robotyki¹¹.

Ks. G. Hołub w swojej refleksji nad transhumanizmem pisze¹², że doskonalenie moralne jest celem, który stale przyświeca człowiekowi. Transhumanista N. Bostrom we wzmocnionej szlachetności i doskonałości jednostki ludzkiej – a właściwie ponadludzkiej – widzi szansę na wzmocnienie godności. Jest bowiem przekonany, że jednostki, które zastąpią człowieka, będą posiadały mocniejsze cechy osobowościowe i stąd ich godność będzie wyższa. Zdaniem polskiego księdza – będzie to jednak godność w działaniu, dynamiczna, a przez to zmienna; jej źródłem będą oddziaływania ze strony różnych technologii, szczególnie biomedycznych, czyli będzie to godność wywołwana przez czynniki zewnętrzne względem podmiotu. O profilu tej godności będą też decydowały społeczne wyobrażenia i formułowane koncepcje, a więc nie wiemy dzisiaj, jaki będzie jej kształt. Gdyby jednak godność postludzka była przedłużeniem tej posiadanej obecnie przez ludzi, to wtedy chodziłoby o wzmocnianie cech już obecnych w populacji. Jednak nie wiemy, ile cech trzeba wzmocnić, aby można było mówić o całkiem nowym poziomie godności jednostki. W tym przypadku jest bardzo trudne określenie, kiedy godność podmiotu stanie się wyższa. Będzie trzeba wtedy odwołać się do jakiejś umowy i konwencji społecznej czyli społeczeństwo będzie decydowało o godności. Dlatego jest wysoce wątpliwe, czy taka godność będzie

---

¹⁰ I. Sitnicki, *Metafilozofia komizmu i transhumanizmu*, Warszawa 2018, s. 84.

¹¹ Ibidem, s. 87.

¹² G. Hołub, *Koncepcja godności jednostki w dyskusji o ulepszaniu moralnym*, [w:] *Ulepszanie moralne człowieka. Perspektywa filozoficzna*, red. P. Duchliński, G. Hołub, Kraków 2019, s. 206-207.

mogła stać się podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie. Raczej, bardziej prawdopodobny, jest scenariusz przeciwny.

T. Biesaga pisze¹³ z kolei, że w przypadku doskonalenia moralnego ważna jest nie tylko terapia medyczna, ale także własny wysiłek integracji ciała i psychiki dla życia osobowego i moralnego. Moralności bowiem nie tworzą stany cielesne czy psychiczne, lecz to, jak te stany zostały wkomponowane w świadome i moralne postępowanie osoby. Moralność rozgrywa się na poziomie poznania praktycznego, przeżywania emocjonalnego poznanych dóbr i wolności, czyli podjętych decyzji i wyborów oraz sprawstwa czynów. Doskonalenie moralne polega też na doskonaleniu intelektu praktycznego w poznaniu prawdy moralnej, serca w jego wzroście miłości i woli, aby chciała chcieć i realizować to, co dobre. Dlatego Biesaga stwierdza, że nie trudno dostrzec, że za ingerencjami biologicznymi, farmakologicznymi i technicznymi kryje się naturalistyczna redukcja osoby ludzkiej. W ramach tego redukcjonizmu mamy do czynienia nie tyle z ulepszeniem moralnym człowieka, co z ograniczeniem moralności jako racjonalnej i wolnej aktywności osoby ludzkiej. Mimo, że błąd naturalistyczny w uzasadnianiu moralności ma już długą historię, to jednak wraca on w nowej postaci u zwolenników owego ulepszania moralnego człowieka¹⁴.

Podsumowując, warto podkreślić, że pragnienie doskonalenia moralnego człowieka i poprawy jego sytuacji bytowej – towarzyszy ludzkości od zarania. Wszystkie uniwersalne religie wzywają człowieka, aby ten wszedł na poziom „wyższego rozwoju duchowego”. W chrześcijaństwie jest to ideał świętego czyli osoby, która jest przeniknięta Bożymi przykazaniami i miłością do człowieka, a nawet potrafi czynić cuda. Nawet dziś, aby Kościół zatwierdził jakiegoś nowego świętego – potrzebny jest „cud”, który miał zostać uczyniony za jego wstawiennictwem. Podobnie jest w innych religiach; wszędzie tam proponuje się ludziom pewne ideały moralne i duchowe do naśladowania.

Jednak doskonalenie człowieka przez transhumanizm odrywa jednostkę od jej tradycji i kultury i koncentruje jej uwagę tylko na technice. Czy jednak w ogóle człowiek potrafi żyć poza swoją kulturą? Czy warto wyrzekać się tradycji wielu wieków, a nawet tysięcy lat? Czy technika może być – jak chcą transhumaniści – „zbawieniem dla

¹³ T. Biesaga, *Ulepszanie biologiczne i techniczne człowieka a doskonalenie moralne*, [w:] Ibidem, s. 183.

¹⁴ Ibidem, s. 187.

ludzkości”? Wydaje się, że słusznie krytycy transhumanizmu podnoszą argument, że ewentualne to techniczne doskonalenie człowieka – łatwo może wymknąć się spod jakiejkolwiek kontroli i doprowadzić do powstania nowych nierówności pomiędzy ludźmi, a nawet naruszać zasady wolności, równości i sprawiedliwości, a w konsekwencji – także demokracji.

Transhumanizm na pewno wiąże się z czwartą rewolucją przemysłową, ponieważ dotyczy wykorzystania zaawansowanej techniki na rzecz ludzkości. Wiele jego koncepcji wydaje się czystą utopią (np. nieśmiertelność człowieka). Z drugiej strony warto pamiętać, że pewien „transhumanistyczny postęp” w dziejach ludzkości został już dokonany. Na przykład dzięki osiągnięciom medycyny wydłużył się średnio czas trwania ludzkiego życia; natomiast w starożytności czy średniowieczu człowiek dożywał zwykle tylko 40 lat. Nie powinniśmy więc z góry przekreślać wszystkich idei transhumanizmu, ponieważ wiele wynalazków technicznych i naukowych może rzeczywiście ulepszyć jakość ludzkiego życia.

Relacje między człowiekiem a sztuczną inteligencją

Nie jest łatwo zdefiniować sztuczną inteligencję, ponieważ nie ma powszechnej zgody co do tego, czym jest inteligencja. Ponadto, inteligencja maszynowa jest często bardzo różna od ludzkiej inteligencji; maszyny są zdolne do wykonywania mnóstwa zadań, których ludzie w ogóle nie potrafią zrobić, ale są one odbierane jako inteligentne. Zaproponowano więc wiele definicji SI, lecz na ogół określa się nią programy komputerowe zdolne do takiego zachowania, które określilibyśmy jako inteligentne, gdyby przejawiali je ludzie. John McCarthy, założyciel dyscypliny SI, opisał ten proces w 1955 r. następująco: „[proces, który] sprawia, że maszyna zachowuje się w sposób, który nazwalibyśmy inteligentnym, gdyby w ten sposób zachowywał się człowiek”¹⁵.

Kai-Fu Lee, chiński specjalista od SI, wykształcony w USA, twierdzi, że rozwój sztucznej inteligencji przebiega w czterech falach:

- „Obecnie powszechnie w użytku jest już internetowa AI. Są to algorytmy profilujące użytkownika, które uczą się z danych masowych związanych z tym, co dana osoba robi w sieci. Ten

---

¹⁵ J. Kaplan, *Sztuczna inteligencja. Co każdy powinien wiedzieć*, Warszawa 2019, s. 15-20.

typ AI odpowiada za poprawne dopasowywanie reklam, produktów (Amazon, Alibaba), proponowanie utworów (YouTube), optymalizowanie poziomu zaangażowania użytkownika poprzez przetwarzanie języka naturalnego i komputerowe przetwarzanie obrazu, etykietowanie użytkowników.

- Coraz powszechniej wykorzystywana jest biznesowa AI. Są to algorytmy, które potrafią łączyć wątki w danych historycznych, których człowiek mógłby ze sobą nie skojarzyć, odkrywać ukryte korelacje między danymi i wydarzeniami, co jest wykorzystywane w bankowości, sektorze ubezpieczeń, a także zaczyna być stosowane w służbie zdrowia czy systemie sądownictwa. Pozwala na optymalizację wydatków, minimalizowanie strat, lepsze dopasowywanie kredytów i polis ubezpieczeniowych.
- W niedługim czasie powstanie perceptywna AI, dzięki której świat wirtualny złączy się ze światem rzeczywistym. Wszecobecne sensory włączone w Internet Rzeczy spowodują, że sztuczna inteligencja zyska zmysły, co przyspieszy jej ewolucję. Ten rodzaj sztucznej inteligencji »wprowadzi wygodę i obfitość świata online do rzeczywistości offline« i stanie się podstawą inteligentnych fabryk, domów, sklepów, inteligentnej konsumpcji itp.
- Zintegrowanie wszystkich poprzednich fal sprawi, że AI będzie w stanie odczuwać i odpowiadać na otaczający ją świat rzeczywisty i wirtualny, przemieszczać się i działać produktywnie, optymalizować własne działania – będzie to autonomiczna AI. Jej przykładem będą np. drony, które za pomocą komputerowego przetwarzania obrazu będą w stanie rozpoznać i wypełnić chwasty na uprawach, lub inne, odporne na ciepło, które samodzielnie ugaszą pożar, a przede wszystkim – humanoidalne roboty wykorzystywane w życiu codziennym i wojsku¹⁶.

Niewątpliwie, robotyka stanowi jedno z najbardziej zdumiewających ludzi zastosowań SI. Jerry Kaplan pisze, że robotyka polega na budowaniu maszyn, które są zdolne do wykonywania fizycznych zadań i nie muszą one wcale przyjmować ludzkiej postaci. Wybitnym osiągnięciem badań w zakresie robotyki jest pojazd autonomiczny,

---

¹⁶ Kai-Fu Lee, *AI Superpowers: China, Silicon Valley and New World Order*, New York 2018, cit. per: K. Śledziwska, R. Włoch, *Gospodarka cyfrowa. Jak nowe technologie zmieniają świat*, Warszawa 2020, s. 49-50.

który porusza się po drogach i ustala wzajemne położenie we współpracy z kontrolowanymi przez ludzi pojazdami, rowerami oraz pieszymi mimo wszelkiej towarzyszącej temu nowości i nieprzewidywalności. Roboty mogą pracować tam, gdzie praca dla ludzi byłaby niebezpieczna, a nawet niemożliwa, np. z powodzeniem eksplorują przestrzeń kosmiczną¹⁷.

Opieka nad osobami starszymi to kolejny obszar robotyki, motywowany demograficzną tendencją starzenia się wielu społeczeństw Zachodu, a zwłaszcza Japonii. Mamy też roboty, które niosą pewną pomoc psychologiczną, np. robot terapeutyczny Paro jest podobny z wyglądu do pokrytej futrem foczki i reaguje na dotyk, głaskanie itp.; daje on korzyści płynące z tzw. terapii zwierzęcej. Nie wszyscy uczeni jednak akceptują takie zastosowania SI, np. profesor MIT Sherry Turkle ostrzega, że urządzenia mechaniczne, które zachęcają do nawiązywania z nimi więzi emocjonalnej są z definicji zwodnicze i szkodzą relacjom międzyludzkim¹⁸.

Istnieją także roboty służące rozrywce. Mamy też bardzo małe wielkościami roboty (nanoroboty), które można np. wstrzykiwać do ciała człowieka, aby zwalczały różne choroby. Istnieją tutaj jednak zagrożenia; tę samą technologię, którą można wyleczyć nowotwór, można wykorzystać do zabicia kogoś, a nawet do kontrolowania go. Wreszcie, robotyka ma wiele zastosowań militarnych, które budzą niepokój ONZ i innych organizacji, co do etycznych aspektów wykorzystywania, np. precyzyjnej amunicji, latających „dronów-pocisków” czy min, które wybuchają tylko wtedy, gdy w pobliżu znajduje się wróg.

Natomiast osobliwość (ang. *Singularity*) – w odniesieniu do sztucznej inteligencji to przekonanie, że w pewnym momencie maszyny staną się wystarczająco inteligentne, żeby być w stanie przeprojektowywać się i udoskonalać, co spowoduje tak zwaną ucieczkę inteligencji. Idea ta pojawia się w wielu odmianach, np. transhumaniści twierdzą, że to my, a nie maszyny będziemy podstawą tej przyspieszonej ewolucji¹⁹. Koncepcję osobliwości szczególnie rozpropagował Raymond „Ray” Kurzweil swoją głośną książką z 2005 r. *Nadchodzi Osobliwość. Kiedy człowiek przekroczy granice biologii*. Nick Bostrom pisze, że superinteligencja może posiadać wszystkie umiejętności i uzdolnienia, które odnajdujemy w ludzkiej populacji, a nawet

---

¹⁷ J. Kaplan, *Sztuczna inteligencja...*, s. 69-76.

¹⁸ S. Turkle, *Alone together. Why we expect more from technology and less from each other*, New York 2011.

¹⁹ J. Kaplan, *Sztuczna inteligencja...*, s. 172.

wiele ponad to, a mimo tego – w wyniku antropomorfizacji – możemy zaniżyć jej potencjał intelektualny²⁰. Eliezer Yudkowsky zwracał uwagę, że pojęcia „inteligencji” i „głupoty” wywodzimy z ludzkich doświadczeń, lecz dystans inteligencji pomiędzy poszczególnymi ludźmi jest bardzo niewielki, gdy odniesiemy go do dystansu pomiędzy ludźmi a superinteligencją²¹. Należałoby raczej powiedzieć, że superinteligentna SI będzie od nas w takim stopniu inteligentniejsza, w jakim człowiek jest inteligentniejszy od dżdżownicy czy żuka. Podsumowując, SI ma bardzo wiele zastosowań, dlatego jej znaczenie dla współczesnego człowieka można rozpatrywać na wielu płaszczyznach. Jednym z zagrożeń jest utrata pracy przez wielu ludzi, którą przejmą roboty lub inne, inteligentne i sztuczne systemy. Z tego powodu niektórzy postulują wprowadzenie bezwarunkowego dochodu podstawowego, który otrzymywałby każdy obywatel bez względu na dochód, aby mógł się „odnaleźć” w świecie wszechobecnej SI.

Innym zagrożeniem jest możliwość kontrolowania ludzi na niespotykaną wcześniej skalę przez SI, co przypomina trochę ponurą wizję z powieści George’a Orwella *Rok 1984*. Taka sytuacja ma miejsce już w Chinach, gdzie jest mnóstwo kamer na ulicach miast, a aktywność Chińczyków w internecie jest bacznie śledzona przez systemy SI, w wyniku czego obywatele Państwa Środka otrzymują punkty dodatnie za „dobre” lub ujemne – za „złe” zachowania²². W ten sposób poprzez SI można kształtować psychikę milionów ludzi, ale może to być nierzadko kształtowanie krzywdzące dla jednostek. Wydaje się, że z jednej strony – częsty kontakt z komputerami czy robotami – oducza nas kontaktu z innymi ludźmi; ale z drugiej strony – może być też wręcz przeciwnie – że dzięki SI staniemy się bardziej otwarci i towarzyscy. Podobnie, jak internet czy szczególnie media społecznościowe ułatwiają wiele interakcji międzyludzkich, choć innym szkodzą.

Na pewno ważne pozostają nauki uniwersalnych religii, które propagując miłość, współczucie, litość i pomoc wzajemną, „uczłowieczają” świat zdominowany przez technikę. Natomiast pytania i problemy filozoficzne czy tajemnica bytu ludzkiego – to są sprawy na które SI raczej nie da ludziom wyczerpującej odpowiedzi, bo samo ich

²⁰ N. Bostrom, *Superinteligencja. Scenariusze, strategie, zagrożenia*, Gliwice 2016, s. 141.

²¹ E. Yudkowsky, *Artificial Intelligence as a Positive and Negative Factor in Global Risk*, [w:] *Global Catastrophic Risks*, red. N. Bostrom, M.M. Ćirković, New York 2008, s. 308-345.

²² Kai-Fu Lee, *AI Superpowers...*

stawianie oraz odpowiedzi, jakie sobie ludzie na nie udzielają – wiąże się ściśle z rozwojem intelektualnym, duchowym i moralnym człowieka. W powieści Stanisława Lema *Opowieści o pilocie Pirxie* – tytułowy bohater odkrywa, że jeden z członków załogi jego statku kosmicznego jest robotem – jednak nieodróżnialnym fizycznie od człowieka i ta sytuacja pobudza Pirxa do zastanowienia się, czym jest człowieczeństwo: „Na czym polega to człowieczeństwo, którego oni nie mają? Może naprawdę jest tylko ożenkiem alogiczności z tą poczciwością, tym „zacnym sercem”, i tym prymitywizmem odruchu moralnego, który nie obejmuje dalekich ogniw przyczynowego łańcucha? Skoro maszyny cyfrowe nie są ani zacne, ani nielogiczne... Więc w takim rozumieniu człowieczeństwo jest to suma naszych defektów, mankamentów, naszej niedoskonałości, jest tym, czym chcemy być, a nie potrafimy, nie możemy, nie umiemy, to jest po prostu dziura między ideałami a realizacją – czy nie tak? A zatem należy iść we współzawodnictwie na słabość?! To znaczy: znaleźć sytuację, w której słabość i ułomność człowieka są lepsze od siły i doskonałości – nieludzkiej”²³.

Cyfrowe społeczeństwo

Życie współczesnych ludzi wyznacza i determinuje w dużej mierze ich aktywność w mediach społecznościowych. Następujące dane, w podziale na trzy grupy, są zapamiętywane na serwerach serwisów społecznościowych:

- 1) Użytkowanie: kto, kiedy i jak długo był zalogowany oraz potencjalnie lokalizacja użytkownika w czasie każdej z aktywności.
- 2) Publikowanie: kto, kiedy i co publikował (ogłoszenia, wezwania do protestów, zdjęcia, linki, informacje, ankiety, komentarze, przekazywane informacje, „lajki” itp.).
- 3) Czytanie: kto, kiedy i co odczytywał²⁴.

W okresie tzw. Arabskiej Wiosny Facebook zarejestrował miliardy tego typu danych (i są one przechowywane), a dotyczą kilkuset milionów obywateli kilkunastu państw Bliskiego Wschodu. Tak olbrzymi zasób danych może podlegać analizie przy wykorzystaniu metod analizy danych, aby identyfikować:

- 1) Zorganizowane społeczności.
- 2) Przebieg i zakres dyfuzji informacji oraz idei w sieci społecznej.

---

²³ S. Lem, *Opowieści o pilocie Pirxie*, Warszawa 2008, s. 302-303.

²⁴ J. Surma, *Cyfrizacja życia w erze Big Data. Człowiek–Biznes–Państwo*, Warszawa 2017, s. 76.

- 3) Uczestników sieci społecznej, którzy mają wpływ na swoje otoczenie.
- 4) Treść przekazywanych informacji na podstawie analizy semantycznej tekstów oraz przetwarzania zamieszczanych zdjęć i filmów²⁵.

Potencjalne konsekwencje wykorzystania tego typu wiedzy mogą być bardzo niebezpieczne, np.:

- 1) Rozpoznanie, czy w danej sieci społecznej online istnieją społeczności, które są potencjalnie w stanie przeprowadzić skuteczną akcję protestacyjną.
- 2) Prognozowanie akcji społecznych i protestów.
- 3) Wygaszanie protestów, manipulowanie ich przebiegiem, a nawet ich inspirowanie – dzięki znajomości procesu dyfuzji informacji i siły oddziaływania różnych przekazów informacyjnych – poprzez:
  - a) „wyłączanie” lub dezinformowanie użytkowników, którzy stanowią istotne węzły komunikacyjne (tzw. mosty);
  - b) identyfikację tzw. liderów opinii i zarządzanie tego typu użytkownikami, np. dostarczanie im odpowiednich informacji²⁶.

Inną charakterystyczną cechą współczesnych społeczeństw jest posługiwanie się przez ludzi kryptowalutami. Programista (lub grupa osób) kryjąca się pod pseudonimem Satoshi Nakamoto opublikowała w 2008 r. pracę pt. *Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System*, w której została zaprezentowana idea funkcjonowania systemu płatności elektronicznych eliminującego potrzebę istnienia pośredników gwarantujących poprawność i bezpieczeństwo transakcji finansowych; jej urzeczywistnienie nastąpiło 3 stycznia 2009 r. z chwilą uruchomienia systemu bitcoin²⁷.

Pojęcie bitcoin w wąskim znaczeniu dotyczy jednostki kryptowaluty, a w szerokim ujęciu odnosi się do systemu umożliwiającego realizację płatności z użyciem jednostek kryptowaluty, który obejmuje innowacyjny system informatyczny oraz uczestniczące w nim podmioty. Funkcjonowanie bitcoin należy traktować jako następstwo procesu usieciowienia społeczeństwa i dezaprobaty dla sposobu funkcjonowania tradycyjnych instytucji finansowych. W zamyśle

---

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ A.I. Piotrowska, *Bitcoin. Płatnicze i inwestycyjne zastosowania kryptowaluty*, Warszawa 2018, s. 7.

twórcy bitcoin miał umożliwiać realizację bezpośrednich i anonimowych transakcji w handlu elektronicznym, a jego atuty są szczególnie istotne przy mikropłatnościach²⁸.

Zdaniem A.I. Piotrowskiej kryptowaluta to jednostka wartości wyrażona w postaci zapisu cyfrowego, będąca formą waluty wirtualnej, funkcjonująca w ramach systemu informatycznego, opartego na kryptografii i wykorzystującego rozproszony rejestr transakcji. Podane tutaj cechy są wspólne dla wszystkich kryptowalut. Kryptowaluty nie stanowią jednak jednej kategorii, ponieważ różnią się pod względem sposobu emisji, weryfikacji transakcji czy też modelu uczestnictwa w systemie²⁹.

Bitcoin to idea, która łączy fascynację technologią informatyczną z wolnością wyboru w gospodarowaniu finansami osobistymi. Jest on specyficznym tworem pojawienia się internetu. Internet zaś tworzy sprzyjające środowisko do rozwoju kryptowalut, szczególnie dla młodego pokolenia. Czasami jednak łączy się wykorzystanie bitcoina z działalnością przestępczą³⁰. Bitcoin wynika z technologii *blockchain*, która jest czymś więcej niż innowacją; chodzi tutaj o nowe spojrzenie na organizację i zarządzanie w gospodarce. W nowej subdyscyplinie – ekonomice *blockchain* wyróżnia się dwa ujęcia, które są skupione na innowacjach (*innovation-centred*) lub na zarządzaniu (*governance-centred*). Ten drugi nurt wydaje się bardziej płodny naukowo – a bazuje na nowej ekonomii instytucjonalnej i teorii wyboru publicznego i ułatwia przejście od modelu *blockchain* do problematyki automatycznych, spontanicznie tworzonych podmiotów nowego typu (Ethereum), o dotychczas niejasnej podmiotowości prawnej (DAO) i także – niezbyt jasnej – instrumentalizacji kwestii odpowiedzialności³¹.

Blockchain to nowa generacja technologii, która przeprogramuje internet i zagraża starszym, centralnie obsługiwanym firmom. Blockchain wprowadza zaufanie do sieci, odcinając niektórych pośredników od pełnienia tej funkcji. Systemy blockchain działają non-stop – po uruchomieniu nigdy nie przestają działać i oferują niesamowitą elastyczność, dzięki czemu są niezawodne i atrakcyjne dla nowej generacji zdecentralizowanych usług i aplikacji³². Technologia

---

²⁸ Ibidem, s. 7-8.

²⁹ Ibidem, s. 27.

³⁰ Ibidem, s. 120.

³¹ W. Szpringer, *Blockchain jako innowacja systemowa. Wyzwania dla sektora finansowego*, Warszawa 2019, s. 71.

³² Ibidem, s. 71-72.

blockchain, jako uniwersalne narzędzie do tworzenia bezpiecznych, zdecentralizowanych aplikacji *peer-to-peer*, została porównana do internetu pod względem formy i wpływu. Niektórzy twierdzą, że ta technologia może zmienić społeczeństwo. Blockchajny są wykorzystywane do tworzenia autonomicznych programów komputerowych zwanych „inteligentnymi umowami” w celu przyspieszenia płatności, tworzenia instrumentów finansowych, organizowania wymiany danych i informacji oraz ułatwiania interakcji między ludźmi a maszynami. Technologia ta może wpłynąć na same rządy, wspierając nowe struktury organizacyjne – bardziej demokratyczne w podejmowaniu decyzji³³.

Ekonomiczne znaczenie technologii *blockchain* można uświadomić sobie przez porównanie jej do internetu. W Internecie mamy do czynienia z protokołami np. TCP/IP http, które umożliwiają przekazywanie danych. Protokoły stosowane w internecie służą jednak tylko do przekazywania informacji i nie można ich wykorzystać do przechowywania i przekazywania wartości. Natomiast technologia rozproszonego rejestru (*blockchain*) pozwala na tworzenie protokołów, które umożliwiają transfer wartości; jest to więc przejście od „Internetu informacji” do „Internetu wartości”³⁴.

Technologia *blockchain* przyspiesza cyrkulację w łańcuchu wartości dzięki szybszym transakcjom. Zmniejsza zagrożenie cyberprzestępczością, ponieważ redukuje możliwość nieuprawnionej zmiany danych czy dokonywania czynności przez osoby nieuprawnione. Technologia ta ma też potencjał usprawnienia kontraktowania między stronami (*smart contracts*), dzięki kryptografii zapewniającej bezpieczeństwo zapobieganie oszustwom i promocję zaufania, bez potrzeby interwencji władzy publicznej³⁵.

Podsumowując, Fukuyama pisze, że w ciągu ostatniego półwiecza USA i inne kraje wysoko rozwinięte weszły w tak zwany „wiek informacji”, „epokę postindustrialną” i przekształciły się w „społeczeństwo informacyjne”. Na wejście w wiek informacji składa się wiele związanych ze sobą elementów. W gospodarce usługi stopniowo wypierają wytwórstwo jako źródło dochodów; zamiast pracować w hucie żelaza czy fabryce samochodów – typowy dzisiejszy robotnik wybiera pracę w banku, firmie oprogramowania komputerowego, restauracji czy uniwersytecie. Rola informacji i inteligencji ludzkiej sta-

---

³³ Ibidem, s. 72.

³⁴ Ibidem, s. 73.

³⁵ Ibidem, s. 78.

je się coraz większa i praca umysłowa wypiera pracę fizyczną. Produkcja ulega globalizacji, a błyskawiczna komunikacja za pomocą radia, telewizji czy poczty elektronicznej narusza odrębność istniejących od dawna społeczności kulturowych. Społeczeństwo zorganizowane wokół informacji będzie bez wątpienia wytwarzać więcej wolności i równości. Nastąpiła istna eksplozja wolności wyboru: mamy wiele kanałów telewizyjnych, tanich miejsc zakupów czy wielu przyjaciół przez internet. Podważane są wszelkie hierarchie, także biurokracje. Podobnie ZSRR uległ rozpadowi, gdyż nie był w stanie zapanować nad wiedzą swoich obywateli³⁶.

Z drugiej strony, Fukuyama zauważa, że przechodzenie do tej nowej epoki wiązało się też z problemami. Mniej więcej od połowy lat 60. do początku 90. większość krajów uprzemysłowionego świata doświadczyła poważnej erozji warunków społecznych: wzrastała przestępczość, załamywały się prawo i porządek, a życie w niektórych dzielnicach stało się wręcz niemożliwe. Osłabły więzi rodzinne, spadł przyrost naturalny, spadła liczba małżeństw i narodzin, gwałtownie wzrosła liczba rozwodów i nastąpił kryzys zaufania do instytucji społecznych³⁷.

O tych przemianach społecznych we współczesnym świecie pisał przed Fukuyamą – futurolog Alvin Toffler. Twierdził on, że nigdy jeszcze w dziejach się nie zdarzyło to, co obecnie, że jednocześnie w wielu krajach świata nawet wykształceni ludzie szamotają się w wirze sprzecznych poglądów i idei. Niemal każdy dzień przynosi jakąś nową modę, odkrycie naukowe czy religię. Raz słyszymy o kulcie natury, potem o parapsychologii, to znów medycyna holistyczna lub socjobiologia, anarchizm, strukturalizm, neomarksizm, nowa fizyka itd.; długo by można jeszcze wymieniać. Jednocześnie obserwujemy coraz ostrzejsze ataki na uznaną naukę i ożywienie skrajnie konserwatywnych religii. Ludzie rozpaczliwie szukają czegoś, w co by mogli wierzyć. Jest to niejako wojna kulturowa – zderzenie „trzeciej fali” z poglądami odchodzącej ery przemysłowej. Ponadto, na całym świecie rozpała się z jednej strony nacjonalizm, ale także ruchy grożące rozpadem państw już istniejących. Państwo narodowe znajduje się niewątpliwie pod presją: jedni chcą je umacniać ponad miarę, inni pragną je niejako „demontować”. Oba te trendy prowadzą do rozpadu państw na mniejsze i słabsze jednostki³⁸.

---

³⁶ F. Fukuyama, *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Warszawa 2000, s. 13-14.

³⁷ Ibidem, s. 14.

³⁸ A. Toffler, *Trzecia fala*, Warszawa 2001, s. 440, 470.

Konkluzje

Podsumowując, niewątpliwie rozwój czwartej rewolucji przemysłowej implikuje wiele problemów i pytań filozoficznych, co tylko dowodzi, że poszczególne dyscypliny naukowe powinny wzajemnie czerpać ze swego dorobku, aby człowiek miał rzetelną wiedzę o sobie i świecie. Gwałtowny rozkwit nowoczesnych technologii nasuwa przede wszystkim myśl, czy potrzebna jest dzisiaj nowa koncepcja człowieka? Transhumaniści twierdzą, że tak, i pragną za pomocą techniki czynić to, co nazywają „ulepszaniem” biologicznym, moralnym i intelektualnym człowieka. Mają jednak wielu przeciwników, którzy obawiają się technicznych ingerencji w ciało i umysł człowieka, ponieważ może to prowadzić do powstania nowych społecznych nierówności, nadużyć a nawet wypaczeń ludzkiej osobowości. Jest tu więc ważne pole do popisu dla filozofów, aby umieli uzasadnić i wykazać szanse i zagrożenia, jakie dla współczesnego człowieka niesie technika.

Kolejny problem, który też powinni podejmować filozofowie i o którym dużo się ostatnio mówi – to miejsce i rola sztucznej inteligencji w ludzkim społeczeństwie. Wiemy już, że SI może być bardzo pomocna w naszym życiu, ale też powodować utratę pracy, szczególnie w zawodach niewymagających dużych kwalifikacji, w których powtarza się rutynowe czynności. SI w wielu punktach przewyższa możliwości naszego mózgu, dlatego musi być poddana pewnej kontroli, a jej rozwój nie powinien działać ze szkodą dla nas.

Wreszcie, nasze społeczeństwa ulegają ogromnym transformacjom pod wpływem „cyfrowej rewolucji”, co stawia szereg nowych problemów wobec filozofii społecznej i politycznej. Przemianom ulegają bowiem dawne struktury społeczne, więc jednostki i grupy funkcjonują w nowych warunkach, np. ludzie inaczej się komunikują (przez internet czy smartfony), czerpią wiedzę z internetu, kupują kryptowaluty itd. Wobec tego typu spraw wiele dawnych koncepcji filozoficznych na temat miejsca i roli człowieka w społeczeństwie – traci na znaczeniu i trzeba je określić na nowo. Tak więc, filozofowie mają „dużo roboty” w świecie zdominowanym przez technikę, bo stawia ona ludzi wobec wielu niełatwych sytuacji, a filozofowie jako strażnicy ludzkiej mądrości i godności muszą te sprawy „rozjaśnić” i wyjaśnić.

Bibliografia / References

- Biesaga T., *Ulepszanie biologiczne i techniczne człowieka a doskonalenie moralne*, [w:] *Ulepszanie moralne człowieka. Perspektywa filozoficzna*, red. P. Duchliński, G. Hołub, Kraków 2019.
- Bostrom N., *Superinteligencja. Scenariusze, strategie, zagrożenia*, Gliwice 2016.
- Fukuyama F., *Wielki ustrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Warszawa 2000.
- Grajeta P., *Ciało wobec technonauki. Perspektywa transhumanistyczna*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1.
- Hołub G., *Koncepcja godności jednostki w dyskusji o ulepszaniu moralnym*, [w:] *Ulepszanie moralne człowieka. Perspektywa filozoficzna*, red. P. Duchliński, G. Hołub, Kraków 2019.
- Kai-Fu Lee, *AI Superpowers: China, Silicon Valley and New World Order*, New York 2018.
- Kaplan J., *Sztuczna inteligencja. Co każdy powinien wiedzieć*, Warszawa 2019.
- Klichowski M., *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm i zmierzchno edukacji*, Poznań 2014.
- Lem S., *Opowieści o pilocie Pirxie*, Warszawa 2008.
- Paprocki W., *Rola nauczyciela akademickiego w epoce czwartej rewolucji przemysłowej*, [w:] *Świat (bez) pracy. Od fordyzmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, red. J. Czarzasty, C. Kliszko, Warszawa 2018.
- Piotrowska A.I., *Bitcoin. Platnicze i inwestycyjne zastosowania kryptowaluty*, Warszawa 2018.
- Sitnicki I., *Metafilozofia komizmu i transhumanizmu*, Warszawa 2018.
- Surma J., *Cyfrizacja życia w erze Big Data. Człowiek–Biznes–Państwo*, Warszawa 2017.
- Szpringer W., *Blockchain jako innowacja systemowa. Wyzwania dla sektora finansowego*, Warszawa 2019.
- Szymański K., *Transhumanizm*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 13.
- Śledziwska K., Włoch R., *Gospodarka cyfrowa. Jak nowe technologie zmieniają świat*, Warszawa 2020.
- The transhumanist reader. Classical and contemporary essays on the science, technology, and philosophy of the human future*, red. M. More, N. Vita-More, Chichester 2013.
- Toffler A., *Trzecia fala*, Warszawa 2001.
- Turkle S., *Alone together. Why we expect more from technology and less from each other*, New York 2011.
- Węgrzyn G., *Rynek pracy w Gospodarce 4.0 – nowe zjawiska*, [w:] *Wyzwania rozwojowe państw Unii Europejskiej w zakresie instytucji i Przemysłu 4.0*, red. G. Węgrzyn, Wrocław 2019.
- Yudkowsky E., *Artificial Intelligence as a Positive and Negative Factor in Global Risk*, [w:] *Global Catastrophic Risks*, red. N. Bostrom, M.M. Čirković, New York 2008.

Eugeniusz Sakowicz

ORCID: 0000-0001-8064-9042

e.sakowicz@uksw.edu.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie
Wydział Teologiczny**Historia magistra vitae est****Antoni Dębiński, Magdalena Pyter,*****Portrety polskich historyków prawa. Okres II Rzeczypospolitej,*****Wydawnictwo Werset, Lublin 2024, ss. 688**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.13

Przez dziesiątki lat w tzw. stopce wydawniczej zamieszczanej na stronie metryczkowej (redakcyjnej) niemal każdej książki podawany był nakład danej pozycji. Wraz ze zmianą ustroju w Polsce zmienił się również zwyczaj informowania czytelnika o nakładzie książki, którą bierze do ręki. Informacja o liczbie wydanych książek była kiedyś niezmiernie ważna. Odbiór społeczny dzieła liczącego 100 egzemplarzy na pewno jest inny niż takiej publikacji, która jest wydrukowana w nakładzie 10 000 egzemplarzy. W sukurs przyszedł obecnie internet, gdzie często publikuje się dane dzieło na określonym portalu, umieszczając je w konkretnej bazie danych. Dzięki temu już nie do rąk czytelnika trafia określona publikacja, lecz w postaci e-booka czy pliku PDF dana pozycja może być czytana przez Nielimitowaną liczbę odbiorców. Książka tradycyjna nie poszła jednakże do lamusa czy, mówiąc mniej kulturalnie, nie została skierowana na przemiał. Była i będzie zawsze obecna w kulturze. Biblioteki, chociaż najczęściej pękają w szwach, chlubią się posiadaniem dzieł papierowych.

Wydawnictwo Werset w 2024 r. opublikowało monografię *Portrety polskich historyków prawa. Okres II Rzeczypospolitej*¹. Monumentalna, bo licząca 688 stron, księga przyciąga uwagę nad wyraz

¹ A. Dębiński, M. Pyter, *Portrety polskich historyków prawa. Okres II Rzeczypospolitej*, Lublin 2024. Cf. Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Bato-rego w Wilnie. Praca zbiorowa, red. P. Dąbrowski, D. Szpoper, Olsztyn 2016.

skromną kolorystyką. Na okładce zamieszczono zdjęcia gmachów uniwersytetów, utrzymane w szarym (wręcz nostalgicznym) kolorze czy też (w jednym przypadku) bramy wiodącej do tzw. kampusu uniwersyteckiego. W tychże uniwersytetach kształcili się, a następnie prowadzili badania oraz zajmowali się dydaktyką prawnicy wymienieni w książce. W trzech szeregach umieszczone zostały po dwa (idąc od lewej strony) – jak oryginalny portret – „wizerunki” uczelni: 1. budynek Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie²; gmach Uniwersytetu we Lwowie³; 2. budynek Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu w Poznaniu⁴; fragment (gmachu) budynku Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego⁵; 3. fragment budynku Uniwersytetu w Wilnie⁶; Brama Główna Uniwersytetu Warszawskiego⁷. To były ważne ośrodki odbudowującego się życia naukowego Rzeczypospolitej Polskiej, która w 1918 r. odzyskała niepodległość po 123 latach zaborów. I chociaż na zdjęciach tych nie została ujęta żadna postać ludzka, to przecież o istocie uniwersytetu zawsze stanowiła wspólnota profesorów i studentów.

Przedłożona książka ma charakter słownika, czy raczej encyklopedii. W tytule dzieła nie ma wszakże tych słów z zakresu informacji bibliotecznej określających jego specyfikę i oryginalność. Autorzy we *Wprowadzeniu* podkreślają, iż książka „ma charakter słownika biograficznego”⁸. Bardzo ważną informację o danej publikacji czytelnik może zdobyć, czytając zwięzłe notki biograficzne jej autorów oraz tekst wyjęty z recenzji wydawniczej. Autorzy – ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński⁹ oraz prof. dr hab. Magdalena Pyter¹⁰ – są pracownikami

---

² *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000; P.M. Żukowski, *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2 1780-2012, Kraków 2014.

³ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.

⁴ Na temat uczonych zajmujących się historią prawa w Poznaniu vide K. Krasowski, *Wydział Prawo-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919-1939*, Poznań 2006.

⁵ *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008; *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1-2, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018.

⁶ M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, Gdańsk 2015; M. Helmin, *Historycy prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i ich działalność w latach 1919-1952*, Sopot 2024.

⁷ *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808-2008*, red. G. Bałtruszajtys, M. Paszkowska, H. Izdebski, A. Bosiacki, A. Rosner, Warszawa 2008.

⁸ A. Dębiński, M. Pyter, *Portrety polskich...*, s. 15.

⁹ Informacje o uczonych m.in. zajmujących się historią prawa na KUL vide *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lu-*

badawczo-dydaktycznymi na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. A. Dębiński jest kierownikiem Katedry Prawa Rzymskiego na tymże Wydziale. Uczeni ci od szeregu lat zajmują się m.in. historią prawa, w tym prawa rzymskiego oraz historią europejskiej kultury prawnej, nadto historią edukacji prawniczej w Europie. Wskazane pola badawcze mówią o profesjonalizmie i kompetencjach autorów, dla których studium historii prawa (a zatem i biografistyki historyczno-prawnej) jest prawdziwą pasją.

Z recenzji wydawniczej opracowanej przez historyka prawa prof. dr. hab. Wojciecha Witkowskiego dowiadujemy się, iż „Autorzy przedstawili postacie wielu planów – pierwszego i dalszych i dzięki temu otrzymaliśmy obraz postaci i środowisk wszystkich akademickich centrów Polski międzywojennej. [...] Do walorów rozprawy również zaliczam ujęcie «wewnętrzne» biogramów. Nie ograniczono się bowiem do suchego wyliczania danych życiorysu i bibliografii naukowej, ale przedstawiono w miarę możliwości *curriculum vitae*, obejmując życie prywatne, sukcesy i porażki w karierze, dane często nieznanne, przedstawione [winno być – przedstawione!; i w tekstach prawników zdarzają się błędy! – E.S.] po raz pierwszy. Do tego dochodzą celnie wplecione cytaty z prac autorów. W sumie każdy biogram wręcz roi się od ciekawych informacji, czyta się to potoczyscie i z zainteresowaniem. Na takie ujęcie złożyła się iście benedyktyńska praca w archiwach i bibliotekach polskich oraz obcych, jak i styl oraz język opracowania. Nie dziwi to jednak, bo obydwój Autorzy, z tak bogatym znaczącym dorobkiem, publikujący już wspólnie, dają gwarancję dzieła wysokiej jakości. Potrzeba tego rodzaju słownika, mającego walory nowości, jest oczywista, przede wszystkim dla środowiska prawniczego i historycznego”¹¹.

Opracowujący niniejszy tekst (będący bardziej rodzajem rekomendacji niż klasyczną recenzją czytelniczną analizującą książkę i wydająca jej ocenę tak, by zachęcić czy zniechęcić czytelnika do sięgnięcia po nią) przed ponad 40 laty (będąc wtedy pracownikiem nau-

---

belskiego Jana Pawła II, red. A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski, Lublin 2021.

¹⁰ *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008; M. Pyter, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Lublin 2006; M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010.

¹¹ W. Witkowski, [Autorzy przedstawili postacie wielu planów...], [w:] A. Dębiński, M. Pyter, *Portrety polskich...*, s. 4 okładki.

kowym Międzywydziałowego Zakładu Leksykograficznego KUL – Redakcji *Encyklopedii katolickiej*) wielokrotnie widział początkującego wówczas uczonego ks. Antoniego Dębińskiego codziennie godzinami ślęczącego nad książkami i księgami w Czytelni Teologicznej Biblioteki Głównej KUL. Podziwiał determinację i ascezę tego uczonego, którego było stać na nieustanną, niekończącą się lekturę dzieł donoszonych przez bibliotekarki. Owoce tej benedyktyńskiej pracy przyszły po latach. Jednym z nich jest współautorskie dzieło A. Dębińskiego i M. Pyter *Portrety polskich historyków prawa*. Pracy jak ta nie pisze się w ciągu kilku tygodni, lecz przez wiele lat. Właśnie dlatego ma ona charakter wzbudzającego zainteresowanie opowiadania naukowego i jednocześnie popularnego (a miejscami i publicystycznego, szczególnie przy podawaniu notek wyjętych z życia osobistego, prywatnego, rodzinnego, towarzyskiego). Czytelnik, po zapoznaniu się z jednym z 48. biogramów, nieodparcie chce poznać następny życiorys. Zapewne zrezygnowałby z dalszej ich lektury po zapoznaniu się z jednym czy drugim „portretem” historyka prawa, gdyby zredagowany został on wg ściśle określonego, „suchego” szablonu leksykograficznego.

Prezentując daną publikację, wypada przeprowadzić analizę tytułu. Stanowi on bowiem rodzaj résumé – „podsumowania” i streszczenia książki, chociaż w gruncie rzeczy ją otwiera. Bywają jednakże tytuły dzieł, które je „zamykają”, zanim podjęta zostanie ich lektura... Słowo „portret”, odniesione do każdego uczonego obecnego w wyjątkowej galerii koryfeuszy historyków prawa, zamienne jest – wg intencji autorów – z pojęciem „szkic”. W gruncie rzeczy księga nie daje ukończonych portretów przywoływanych postaci, lecz szkice portretów. Skoro tak, to zawsze można ów szkic dopracować, skorygować, uzupełnić, wprowadzić określony szczegół niezauważony wcześniej. Autorzy tak tę kwestię wyjaśniają: „Przedstawione w książce szkice nie są pełnymi biografiami naukowymi; realizacja tak postawionego celu wykracza poza ramy pracy. W publikacji pragnęliśmy naświetlić ich najbardziej wartościowe, nie tylko naukowe osiągnięcia; niektóre z nich są mało znane czy uległy zapomnieniu. Chcieliśmy przypomnieć sylwetki tych wybitnych uczonych, ufając, że ich życiorysy i dokonania zwrócą uwagę nie tylko specjalistów, lecz także tych, którzy interesują się dziejami uniwersytetów, historią nauki i kultury prawnej w Polsce”¹².

---

¹² A. Dębiński, M. Pyter, *Portrety polskich...*, s. 13. Vide E. Sakowicz, *Uniwersytet katolicki. Teksty, bibliografia, dokumenty*, Lublin 2012.

Autorzy dzieła zgodnie z metodologią przedstawiają we wprowadzeniu stan badań. Dzieła obficie wymienione w teźe introdukcji były rodzajem wcześniejszych studiów nad portretem, czy teź studium portretowym danego uczonego. A. Dębiński i M. Pyter przeprowadzili analizę wcześniejszych „obrazów”, by dać ich nową wersję, wszakże posadowioną we wcześniejszych badaniach: „Przytaczaliśmy fragmenty tych publikacji, zdając sobie sprawę, że mogą uzupełnić wiedzę o prezentowanej osobie i ożywić wywód, ale że są one także obciążone, co zrozumieliśmy, cechą subiektywizmu. Także z tych racji niniejszy zbiór postanowiliśmy nazwać «portretami». Zgodnie z definicją słowo to oznacza podobiznę, artystyczny wizerunek konkretnej osoby lub grupy osób, ukazujący zewnętrzne podobieństwo oraz niekiedy cechy charakteru portretowanych. Uwzględniając takie rozumienie terminu, postanowiliśmy w pewnym sensie «namalować» sylwetki uczonych, czyli ukazać szeroką perspektywę, z jakiej patrzyliśmy na naszych bohaterów. Staraliśmy się tego dokonać poprzez wydobycie szczegółów z życia przedstawionych postaci, wreszcie odwołując się do przywoływanych wspomnień i pamiętników – dodać nieco barw i koloru do wywodu»¹³. Powyższy zamiar udało się autorom dzieła spełnić w sposób perfekcyjny. Księga jest bogata w „kolorystykę” życia, w której jawiły się teź barwy mroczne, ciemne, dramatyczne. Ponad nimi górował wszakże blask prawa i prawdy, którym poświęciły się wszystkie portretowane postaci.

„Polscy” to ważny wyróżnik obecny w tytule, a odnoszący się do wszystkich historyków prawa obecnych w dziele, zarówno Polaków „z dziada pradziada”, jak i polskich Żydów (w tym nawróconych na katolicyzm) czy teź Polaków urodzonych i wychowanych w rodzinach o różnym pochodzeniu narodowym bądź etnicznym (a zatem o różnym dziedzictwie kulturowym, historycznym). Słowo „polscy” dotyczy teź uczonych, którzy urodzili się i kształcili w czasie, kiedy Polska nie miała państwowości, i przez zaborców: Rosjan, Niemców i Austriaków, wykreślona była z map Europy, czy w ogóle – świata.

Na osobną uwagę zasługuje kluczowe określenie obecne w tytule dzieła: historycy prawa. Kim oni są? Najpełniejszej odpowiedzi udzielają A. Dębiński i M. Pyter: „(...) przy konstruowaniu katalogu nazwisk uczonych jurystów przyjęliśmy trzy kategorie; uprawianie dyscyplin historycznoprawnych w okresie II Rzeczypospolitej, uzyskanie prawa wykładowania (*venia legendi*) oraz zatrudnienie w ramach

¹³ A. Dębiński, M. Pyter, *Portrety polskich...*, s. 26.

uniwersyteckich katedr historycznoprawnych (historia prawa, prawo kościelne, prawo rzymskie)”¹⁴.

Przywołajmy ponownie podtytuł dzieła: *Okres II Rzeczypospolitej*. Wydaje się, iż tytuł nie straciłby wymowy, gdyby usunięte zostało słowo „okres”. Według definicji okres stanowi umowny podział czasu: od... – do... W przywoływanym dziele nie można było zastosować ostrej cezury czasowej. Zresztą szereg uczonych obecnych w książce pewną część swojego życia spędziło przed II i po II Rzeczypospolitej. A zatem określenie „Okres II Rzeczypospolitej” w podtytule wydaje się nieprecyzyjne. Czy nie lepiej byłoby tak zatytułować dzieło: „Portrety polskich historyków prawa II Rzeczypospolitej” bądź jeszcze inaczej: „Portrety historyków prawa II Rzeczypospolitej Polskiej. Encyklopedia biograficzno-bibliograficzna”? Dyskusja nad tytułem dzieła już opublikowanego nie jest wszakże bezzasadna.

Konieczna jest w tym miejscu krótka wypowiedź na temat II Rzeczypospolitej, która to nazwa państwa pojawiła się w tytule dzieła. Stosunkowo niedawno, bo przed 1989 r. nazwa ta była spowita niepamięcią. Pozytywne wspomnianie II Rzeczypospolitej (jako Polski burżuazyjnej, kapitalistycznej) było przez ówczesne władze niepożądane. Na ich usługach były niezliczone wręcz zastępy funkcjonariuszy służb specjalnych i cenzorów, które czuwały nad socjalistycznym „porządkiem” (czytajmy – chaosem) życia publicznego, ale też i nad językiem. II Rzeczpospolita Polska to państwo istniejące w latach 1918-1945, a nie jak przyjmuje się powszechnie w latach 1918-1939. Cezurę czasową II Rzeczypospolitej wyznaczają: rok 1918 (odzyskanie suwerenności przez Polskę) oraz rok 1945 (kiedy Rząd RP na Uchodźstwie utracił uznanie międzynarodowe). Nazwa II Rzeczpospolita wskazuje na ciągłość czy też powiązanie z I Rzeczpospolitą (1569-1795), której kres położyły rozbiory (1772-1795).

Stwierdzić należy w tym miejscu z całym przekonaniem, iż A. Dębiński i M. Pyter dali czytelnikowi świetną syntezę tematu. Prezentując uczonych historyków prawa, przedstawili jednocześnie syntetyczne ujęcie historii prawa w ogóle. Znane i powtarzane jest powszechnie adagium: „Historia jest nauczycielką życia”, przełożone z łacińskiej sentencji: *Historia magistra vitae est*. Na zasadzie analogii stwierdzić można z przekonaniem, iż „Historia prawa jest nauczycielką życia zgodnie z prawem” czy też „prawego życia”. Chcąc zrozumieć dzisiejszą *jurysprudencję*, konieczne jest poznanie *jurysprudencji*

---

¹⁴ Ibidem, s. 15.

okresu starożytnego, nowożytnego, wreszcie współczesnego. Jawi się tu nieodparcie pytanie, czy dzisiejszy kryzys prawa, ujawniający się w interpretacji prawodawstwa państwowego, nie wiąże się z nieznaną nam, regulującego życie przeszłych pokoleń? Historycy prawa, z którymi zdawać się może zaprzyjaźnili się autorzy omawianego dzieła, mogą wskazywać wzorce do naśladowania. Myśl tę wyraża motto książki, myśl Adama Mickiewicza zaczerpnięta z edycji źródłowej wieszca narodowego pt. *Literatura słowiańska*:

Jak długo trwa jakiś naród, jak długo istnieje jakieś plemię, póty przeszłość jego nieustannie – poprzez terażniejszość – styka się z przyszłością¹⁵.

Powyższe słowa otwierające dzieło jednocześnie sygnalizują jego główny cel: dialog przeszłości z przyszłością na areopagu terażniejszości. Strukturę książki tworzą: *Wprowadzenie*, trzy rozdziały: I. *Veteres* (8 biogramów); II. *Ku Niepodległej. Na polu badawczym w odrodzonej Polsce* (16 biogramów); III. *Ukształtowani w uniwersytetach II Rzeczypospolitej* (24 biogramy); *Alfabetyczny wykaz prawników*; *Bibliografia wraz z wykazem skrótów*; *Indeks osób*; *Źródła ilustracji*.

Tytuł I. rozdziału – *Veteres* odnosi się do terminu łacińskiego „dawni”. Jest on zrozumiały przede wszystkim dla specjalistów z zakresu prawa rzymskiego. W tej części umieszczone zostały biogramy profesorów urodzonych przed 1860 r. Autorzy określili ich mianem *Veteres*. Jak stwierdzają A. Dębiński i M. Pyter „termin zapożyczyliśmy z historii jurysprudencki rzymskiej, w której w okresie pryncypatu tą nazwą określano jurystów okresu późnej republiki, a za dominatu – wszystkich wcześniejszych prawników, zarówno republikańskich, jak i okresu klasycznego”¹⁶. Słowa te nie tylko wyjaśniają tajemnicze pojęcie, lecz odsyłają w ogóle do tradycji prawa rzymskiego, którego spadkobiercami i koryfeuszami byli historycy prawa II Rzeczypospolitej Polskiej. Uprawiali oni naukę w duchu tradycji łacińskiej.

W II rozdziale *Ku Niepodległej. Na polu badawczym w odrodzonej Polsce* zamieszczono biogramy profesorów, którzy urodzili się między 1860 r. a schyłkiem lat 80. XIX wieku. Apogeum ich aktywności naukowo-badawczej miało miejsce w okresie międzywojennym.

¹⁵ Ibidem, s. 7.

¹⁶ Ibidem, s. 15.

Szczególnie istotne jest zaznaczenie słów: Ku Niepodległej. Wskazują one na konieczność codziennego znoju i trudu budowania odrodzonego państwa i jego systemu prawnego. Niepodległość nie została raz dana w 1918 roku, lecz została zadana na wszystkie kolejne lata. Pracę naukową uczeni traktowali jako powinność wobec Ojczyzny. Byli zatem to profesorowie patrioci, na których barkach spoczywała szczególna odpowiedzialność. Ich miłość do Ojczyzny ujawniała się w wyteżonej, niez mordowanej pracy, w publikacjach o walorze aktualnym aż po dzień dzisiejszy czy wreszcie w kształtowaniu umysłów młodego pokolenia Polaków – studentów, ale też i w kształceniu nowych kadr naukowych.

W ostatnim rozdziale – III poznajemy tych, którzy zgodnie z tytułem tej części książki „Ukształtowani [zostali – E.S.] w uniwersytetach II Rzeczypospolitej”. Fakt zdobywania wykształcenia, w tym stopni naukowych na uniwersytetach w Polsce międzywojennej, wskazuje na szybkie podźwignięcie się nauki polskiej ku samodzielności. Należy podkreślić, iż niektórzy z nich zyskali międzynarodowe uznanie. Jednocześnie doznali oni wielu represji w mrocznych latach II wojny światowej z jej okrucieństwem i bezwzględną nienawiścią agresora i okupanta, zarówno niemieckiego, jak i radzieckiego, łamiącą prawo narodu polskiego do samostanowienia. Niektórzy profesorowie umarli w czasie tejże wojny. Inni weszli w realia Polski powojennej, której narzucony został również porządek prawny.

W okresie powojennym w latach 1945-1952 oficjalną nazwą państwa polskiego była Rzeczpospolita Polska, natomiast od ogłoszenia konstytucji 22 lipca 1952 r. (skonstruowanej według wzoru stalinowskiej konstytucji Związku Radzieckiego z 1936 r.) do 1989 r. nazwa uległa zmianie na Polską Rzeczpospolitą Ludową, a kolokwialnie i propagandowo – Polskę Ludową. Niełatwo było profesorom prawa z okresu międzywojennego wejść w nowe realia. Mimo „bezbożnego komunizmu” przedstawione w zamykającym rozdziale pokolenie prawników „Znacząco (...) przyczyniło się do utrzymywania wysokiego poziomu nauki historii prawa mimo odmiennych i nie zawsze sprzyjających badaniom warunków ustrojowych i politycznych”¹⁷. Autorzy dzieła nad wyraz delikatnie opisali realia powojennej Polski, które wszakże dziś są, przynajmniej w kręgach akademickich, doskonale znane bądź takimi być powinny.

---

¹⁷ Ibidem, s. 16.

Skoro dzieło omawia życie i twórczość – dzieła prawników II Rzeczypospolitej Polskiej to konieczne zdaje się zaprezentowanie ich pełnej listy. Przytoczymy zatem *in extenso* – dokładnie i w całości pełną listę „bohaterów” książki, „kopiując” część dzieła zatytułowaną *Alfabetyczny wykaz prawników*: Abraham Władysław Henryk Franciszek, Adamus Jan Józef, Balzer Oswald Marian, Bobrzyński Michał, Bossowski Franciszek, Brzeziński Józef, Chlamtacz Marcei, Dąbkowski Przemysław Roman, Dydyński Teodor, Ehrenkreutz Stefan Łukasz, Estreicher Stanisław Ambroży, Gintowt-Dziewiałtowski Edward, Grużewski-Lubicz Bolesław, Grzybowski Konstanty, Halban Alfred, Halban Leon, Hejnosz Wojciech, Insadowski Henryk, Jaworski Iwo Leopold, Jedlicki Marian Zygmunt, Kamiński Jan, Kałwa Piotr, Kłodziński Abdon Jan Kanty Łada, Koranyi Karol Wilhelm, Koschember-Łyskowski Ignacy, Kozubski Włodzimierz, Kutrzeba Stanisław Marian, Lisowski Zygmunt, Łapicki Borys, Osuchowski Waclaw, Parczewski Alfons Józef Ignacy, Patkaniowski Michał, Piniński Leon Jan, Rafacz Józef, Sawicki Jakub Teodor Walery, Sawicki Witold, Silnicki Tadeusz Jan Leopold, Skwarczyński Paweł, Taubenschlag Rafał Jakub (Rafael Jakob), Ulanowski Bolesław, Vetulani Adam Joachim, Wilanowski Bolesław, Winowski Leszek Józef Egidiusz, Wojciechowski Zygmunt, Wróblewski Stanisław, Wysłouch Seweryn Wiktor Józef, Wyszyński Michał, Zachorowski Stanisław¹⁸.

Wszyscy wskazani wyżej uczeni przyszli na świat w okresie, kiedy nie było Polski jako podmiotu prawa międzynarodowego. „Pochodzili oni z terenów trzech różnych zaborów – pruskiego, rosyjskiego, austriackiego, w których funkcjonowały odrębne systemy prawne. Niektórzy z nich przyszli na świat poza granicami dawnej Rzeczypospolitej. Wzrastali i zostali ukształtowani w odmiennych środowiskach naukowych. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości sprawnie włączyli się w proces współtworzenia polskiej nauki¹⁹, a poprzez to wnieśli „wkład w rozwój kultury prawnej” w Polsce²⁰.

Niewątpliwie z wielkim zainteresowaniem czyta się życiorysy naukowe, ale też z zaciekawieniem poznaje się kluczowe publikacje profesorów prawa. Książka ma więc też charakter przewodnika bibliograficznego. Notki bibliograficzne dotyczą historii prawa *sensu stricte*. Podejmują również zagadnienia związane z prawem i małżeń-

---

¹⁸ Ibidem, s. 665-666.

¹⁹ Ibidem, s. 11.

²⁰ Ibidem, s. 16.

stwem, dziejami Kościoła, poszczególnych ziem Polski i wiele innych ważnych tematów. Literatura ta jest dowodem, iż w II Rzeczypospolitej polscy historycy prawa byli erudytami, zaangażowanymi w prowadzenie badań w różnych nurtach (kierunkach). Niektórzy z nich byli właściwie *polihistorami*, mającymi wielką wiedzę z różnych dziedzin nauki, szeroki ogląd rzeczywistości, którą głęboko analizowali. Rejestr najważniejszych publikacji danych autorów może zrodzić myśl opracowania i wydania materiałów do bibliografii, której tematem byłaby właśnie historia prawa. Takie hipotetyczne *vademecum* stanowiłoby cenne „posłowie” do omawianego dzieła i swoiście uzupełniłoby jego ramy. Zachęciłoby do kolejnych badań. Zresztą mówią o tym A. Dębiński i M. Pyter: „Zwracając się do naszych Czytelników, pragniemy żywić przekonanie, że niniejsza książka przyczyni się do lepszego poznania sylwetek uczonych jurystów, którzy w okresie II Rzeczypospolitej wnieśli ogromny wkład w rozwój kultury prawnej. Liczymy także, że stanie się ona inspiracją do dalszych poszukiwań w tym zakresie”²¹. Dzieło należy dedykować nade wszystko prawnikom i administratywistom, również tym *in spe* – studentom. Powinni wziąć je do rąk, a jeszcze bardziej do serc i umysłów ci prawnicy, którzy dziś odpowiadają za polską *jurysprudencję*, za kształt prawa w Polsce, za jego egzekwowanie, implementację, za wymiar sprawiedliwości i – „koniec końców” – prawomyślność Najjaśniejszej Rzeczypospolitej.

Bibliografia / References

- Dębiński A., Pyter M., *Portrety polskich historyków prawa. Okres II Rzeczypospolitej*, Lublin 2024.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.
- Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski, Lublin 2021.
- Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1-2, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018.
- Helmin M., *Historycy prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i ich działalność w latach 1919-1952*, Sopot 2024.
- Krasowski K., *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919-1939*, Poznań 2006.
- Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008.

---

²¹ Ibidem, s. 23.

- Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008.
- Pyter M., *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Lublin 2006.
- Pyter M., *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010.
- Sakowicz E., *Uniwersytet katolicki. Teksty, bibliografia, dokumenty*, Lublin 2012.
- Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Praca zbiorowa*, red. P. Dąbrowski, D. Szpoper, Olsztyn 2016.
- Tarkowski M., *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, Gdańsk 2015.
- Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000.
- Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808-2008*, red. G. Bałtruszajtys, M. Paszkowska, H. Izdebski, A. Bosiaczki, A. Rosner, Warszawa 2008.
- Żukowski P.M., *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 2: 1780-2012*, Kraków 2014.

Przemysław Prekiel

ORCID: 0009-0005-2302-7155

prekiel@gmail.com

Muzeum Historyczne w Przasnyszu

Wielki budowniczy Radomia**Sebastian Piątkowski, Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach, Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Radom 2024, ss. 232**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.14

Trudno uwierzyć w to, że Józef Grzeczmarowski (1884-1976), dwukrotny przedwojenny prezydent Radomia (1927-1930 i 1938-1939), były poseł na Sejm okresu II Rzeczypospolitej (1928-1935) i PRL (1947-1948 i 1957-1969), carski katorżnik, więzień niemieckich obozów koncentracyjnych, samorządowiec, działacz związkowy, nie miał do tej pory całościowej i pogłębionej biografii, która w sposób rzeczowy przedstawiłaby tę niezwykle ciekawą postać na tle kilku epok. Tę pustkę przełamał znany radomski historyk Sebastian Piątkowski. Jego publikacja pt. *Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach*¹ stanowi ogromny wkład w badania nad myślą polityczną Polskiej Partii Socjalistycznej, jak i polską biografistyką XX wieku.

Bohater książki, mimo przeżycia 92 lat, nie budził do tej pory istotnego zainteresowania badaczy. Sam nie pozostawił po sobie zbyt wiele tekstów o charakterze autobiograficznym. Nie pisał wspomnień, nie prowadził diariusza, nie był typem intelektualisty, którzy w elicie partii stanowili większość. Reprezentował świat pracy, prowadząc walkę o uczynienie z robotnika świadomego obywatela, znającego swoje prawa i obowiązki. Śladowe publikacje można było znaleźć jedynie w regionalnych publikacjach drukowanych i rozproszonych².

¹ S. Piątkowski, *Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach*, Radom 2024.

² J. Boniecki, *Klasa robotnicza Radomia i jej sytuacja materialna w okresie między uwłaszczeniem a Rewolucją 1905 Roku*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towa-

Jednym z ważniejszych opracowań, które dotyczy bohatera najnowszej biografii, jest z pewnością praca Władysława Macherzyńskiego³. Poza tym Józef Grzecznarowski pojawiał się w wielu wspomnieniach działaczy PPS⁴. Były prezydent Radomia był ponadto bohaterem sesji popularnonaukowej zorganizowanej ku jego czci w 100. rocznicę urodzin⁵. Autor biografii, Sebastian Piątkowski, jest doświadczonym regionalistą, mającym w swoim dorobku wiele publikacji o Radomiu i ludziach z nim związanych⁶. Trudno zatem sobie wyobrazić, aby ktoś inny podjął się napisania biografii człowieka, który rozpoczynał swoją działalność za cara Mikołaja II, a kończył w epoce Edwarda Gierka. Ogromny wkład Józefa Grzecznarowskiego w rozwój Radomia i w uczynienie z niego nowoczesnego miasta, poprawę życia najuboższych warstw społecznych, jest ciągle zauważalny w przestrzeni miejskiej. Jego postać ginie jednak w epoce mediów społecznościowych, szybkiego tempa życia i zauważalnego braku zainteresowania przeszłością, która jest „passé”. Dzięki determinacji i skrupulatności autora oraz wytrwałej pracy dyrekcji Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, przywrócona zostaje równowaga dotycząca prawdy historycznej, która zwłaszcza w ostatnich latach, bywa wykorzystywana w bieżących sporach politycznych, a ofiarą której padają niepodległościowi socjaliści spod znaku PPS. Publikacja złożona jest z dwunastu rozdziałów, które w wyczerpujący sposób omawiają życie i działalność Grzecznarowskiego. Warto podkreślić, iż książka wydana jest w serii *Panteon najwybitniejszych włodarzy Radomia*. To już 2. tom z tej serii. Kilka miesięcy wcześniej ukazała

---

rzystwa Naukowego” 1972, t. 9, z. 3-4, s. 53-74; Z. Wilczyński, *Moje wspomnienia o Józefie Grzecznarowskim*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1985, t. 22, z. 1-2, s. 127-133; Z. Leśniewski, *Józef Grzecznarowski jako pomysłodawca i realizator projektów uprzemysłowienia Radomia w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 2007, t. 41, z. 1-4, s. 25-32; M. Romaniuk, *Józef Grzecznarowski (1884-1976)*, „Przegląd Socjalistyczny” 2008, nr 1, s. 87-94; A. Kutkowski, *Od potępienia do rehabilitacji. Przyczynek do powojennej biografii Józefa Grzecznarowskiego*, „Radomskie Studia Humanistyczne” 2017, t. 4, s. 191-203.

³ W. Macherzyński, *Józef Grzecznarowski*, [w:] *Z ziemi radomskiej i dla niej*, red. G. Łuszkiewicz-Dzierżawska, Radom 1998.

⁴ W. Uziembło, *Wspomnienia 1900-1939*, Warszawa 1965; J. Ruszkowski, *Dziad z Czerwonego Radomia*, [w:] *PPS. Wspomnienia z lat 1918-1939*, t. 2, red. J. Cesarski, Warszawa 1987.

⁵ *W 100 rocznicę urodzin Józefa Grzecznarowskiego*, red. J. Zdrojkowski, Radom 1984.

⁶ S. Piątkowski, *Radom w latach wojny i okupacji niemieckiej 1939-1945*, Lublin 2009; S. Piątkowski, *Radom zarys dziejów miasta*, Radom 2000; S. Piątkowski, *Radom. Historia Miasta*, Radom 2005.

się biografia równie znanego działacza PPS z Radomia, Stanisława Kelles-Krauza (1883-1965)⁷.

Wielu liderów przedwojennej PPS, której wieloletnim działaczem był Józef Grzecznarowski, reprezentowało inteligencki nurt w partii. Niektórzy byli niemal zawodowymi politykami, żeby przypomnieć wielkich mówców, jak Tomasz Arciszewski (1877-1955), Norbert Barlicki (1880-1941), Adam Ciołkosz (1901-1978), Ignacy Daszyński (1866-1936), Herman Lieberman (1870-1941), Mieczysław Niedziałkowski (1893-1940) czy Zygmunt Żuławski (1880-1949). Na czele partii robotniczej stawali zatem ludzie, dla których idea systemu sprawiedliwości społecznej jest drogą ku zbudowaniu lepszego państwa, gdzie robotnik, przez stulecia będący w zasadzie poza nawiasem, będzie jej pełnoprawnym obywatelem, mającym prawa, godność i możliwość partycypacji w życiu publicznym. Józef Grzecznarowski należał w PPS do mniejszości, bowiem był autentycznym robotnikiem, reprezentantem tej grupy społecznej, w której Józef Piłsudski (1867-1935) widział siłę, która może przynieść Polsce niepodległość. I choć, co jest mu tylko przypisywane⁸, wysiadł z czerwonego tramwaju na przystanku Niepodległość, to tylko tym czerwonym tramwajem mógł do tej wymarzonej Niepodległej dojechać. „Dziad”, tak powszechnie nazywano Józefa Grzecznarowskiego przed wojną w Radomiu, był autentycznym reprezentantem sprawy robotniczej i z niej wyrastał od najmłodszych lat. Był jednym z tych, którzy pamiętali pracę w niezwykle trudnych warunkach po 12 godzin dziennie i zmianie tego stanu rzeczy postanowił poświęcić całe swoje życie. Będąc już w niepodległej Polsce liderem ruchu związkowego, był nim nie z przypadku. Tym bardziej iż był jednym z wielu robotników, których do walki determinowała poprawa warunków pracy, zwłaszcza przemysłu garbarskiego dominującego w Radomiu.

Władysław Uziembło, działacz samorządowy PPS, który współpracował z Józefem Grzecznarowskim jako wiceprezydentem miasta, wspominał go jako człowieka o mocnym charakterze, zdeterminowanego w walce o poprawę bytu robotnika. Nie był, jego zdaniem, malowanym prezydentem z przypadku, ale rzeczywistym reprezentantem świata pracy w Radomiu. Dostrzegał w nim odwagę w podejmowaniu wielu decyzji i dalekowzroczność w rozwijaniu miasta, któremu poświęcał się bez reszty, choć często podejmował decyzje

---

⁷ P. Prekiel, *Stanisław Kelles-Krauz. Portret radomskiego socjalisty*, Radom 2024.

⁸ H. Markiewicz, A. Romanowski, *Skrzydlate słowa*, Warszawa 1990, s. 143.

jednoosobowo⁹. Współcześni badacze z kolei zauważyli, iż była to postać wymykająca się prostym ocenom i łatwym schematom. W ostatnich latach jeden z radomskich historyków opublikował niezwykle cenny artykuł dotyczący powojennych losów Józefa Grzecznarowskiego. Zawarł w nim trzy cenne dokumenty, które mogą rzucać nowe światło na trudne losy radomskiego socjalisty po II wojnie światowej. Pierwszym, i zdaje się najciekawszym, był list do redakcji „Głosu Prawdy”, w którym Grzecznarowski w jednoznaczny sposób odcina się od swoich dawnych przyjaciół z PPS, używając stalinowskiej narracji. Pozostaje oczywiście otwarte pytanie, na ile ów list był motywowany rzeczywistym stanowiskiem autora, a na ile jego niewątpliwie trudną sytuacją, która na początku lat 50. wynikała z kulminacji stalinowskiego terroru¹⁰. W zbiorach Archiwum Akt Nowych, w zespole KC PZPR w Warszawie, znajdują się wyjątkowe zbiory dotyczące rehabilitacji byłych członków PPS, które miały miejsce na fali zmian po październiku 1956 roku. Nadal czekają na opracowanie¹¹. Z pewnością są tam dokumenty również Józefa Grzecznarowskiego, który po rehabilitacji wstąpił do partii w tym czasie, będąc nawet posłem na Sejm PRL. Jak zauważył autor jego biografii, władze po 1956 roku początkowo zmieniły, aczkolwiek ostrożnie, stosunek do Grzecznarowskiego, oferując mu tylko pracę w Radzie Narodowej w Radomiu oraz... zakup aparatu do poprawy słuchu. Później pozwolono mu rozwinać aktywność w ruchu spółdzielczym. Niemniej nieufność wobec Józefa Grzecznarowskiego, mimo dołączenia przez niego do PZPR, była długo zauważalna¹².

Niezwykle trudną pracę, którą od wkroczenia w dorosłość podejmował Grzecznarowski, podkreślał m.in. Marian Romaniuk, który pisał, iż „wobec braku wykształcenia i młodego wieku musiał przeżyć wiele upokorzeń od kolejnych pracodawców, z których polecenia wykonywał najcięższe i wymagające wysiłku fizycznego prace”¹³. Sprzeciw wobec klasowego ucisku doprowadził do stanięcia na czele strajku w garbarni Ludwika Karscha. Tak kształtował się

⁹ W. Uziembło, *Wspomnienia 1900-1939...*, s. 280-292.

¹⁰ A. Kutkowski, *Od potępienia do...*, s. 191-195. Szerzej na temat represji i rozbijania środowiska PPS: E. Reński, *Skradzione standardy PPS*, Warszawa [1989].

¹¹ AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, Rehabilitacja członków PPS - materiały Komisji KC PZPR dla spraw byłej PPS, t. 1-3, sygn. 2/1354/2.1.9/IX/130-132.

¹² S. Piątkowski, *Józef Grzecznarowski...*, s. 168.

¹³ M. Romaniuk, *Józef Grzecznarowski – prezydent Radomia*, [w:] *Wielcy socjaliści*, red. A. Ziemiński, Warszawa 2017, s. 161.

jego twardy charakter, który popchnie go również do działalności w Organizacji Bojowej PPS. Ten twardy charakter dawał o sobie znać jego najbliższym współpracownikom. Lata spędzone w carskim więzieniu, odizolowanie od ludzi, walka podziemna w OB PPS, ukrywanie i permanentna inwigilacja carskich służb, zrobiły swoje. Inny jego bliski współpracownik, Jerzy Ruszkowski, podkreślał, że „Dziad” nie znosił krytyki, był apodyktyczny, zachowywał się wobec tych, którzy dopuścili się wobec niego krytyki dość brutalnie i bezwzględnie, mimo to „ze swej strony był niezmiernie lojalny wobec współpracowników i wymagał także lojalności wzajemnej”¹⁴. Być może ta ostrość charakteru pozwoliła mu sprostać tym wszystkim niedogodnościom. Swoje wspomnienia Ruszkowski odnosił do lat międzywojennych, a Józef Grzecznarowski przeszedł jeszcze po 1939 roku piekło obozu w Sachsenhausen, co mogło ten charakter jeszcze bardziej utwardzić. Tu należy przypomnieć, że kilkanaście miesięcy przed wybuchem II wojny światowej Grzecznarowski, podczas przedstawiania listy kandydatów do Komitetu Miejskiego PPS w Radomiu, oskarżony został wprost przez Stanisława Kelles-Krauzę o zapędy dyktatorskie. Znanego radomskiego lekarza i współtwórcę „Republiki Radomskiej” wsparli wówczas także znani działacze: b. prezydent Radomia Roman Szczawiński, wiceprezydent Jerzy Radomski i Antoni Ćwięk¹⁵.

Dołączenie do Organizacji Bojowej PPS wymagało nie tylko mocnego charakteru, ale również ogromnej odwagi. Gorący okres Rewolucji 1905 roku na ziemiach Królestwa Polskiego był szczególnie niebezpieczny, szalał terror, a rosyjscy dygnitarze narażeni byli na zemstę ze strony socjalistów. Józef Grzecznarowski wkroczył na szlak tej rewolucyjnej walki w 1904 roku, przechodząc specjalne szkolenie. Po krótkim czasie został nawet inspektorem OB PPS. Były bojowiec tej organizacji Władysław Rutkiewicz ps. Aleksander z ogromną dokładnością odtworzył jedną z akcji, której rozpoczęcia rozkaz wydał tow. „Tadeusz”, czyli Józef Grzecznarowski. Chodzi o akcję bojową w Białogonie, której prowodyrem był „Dziad”. Partia i jej zbrojne ramię toczyło wojnę nie tylko z carskimi urzędnikami, kozakami, ale również szpiclami, których donosy powodowały ogromne straty wśród działaczy PPS, narażając ich na szubienicę bądź w najlepszym przypadku – na katorgę. Rozkaz zabicia dwójki takich szpicli wydał

---

¹⁴ S. Piątkowski, *Józef Grzecznarowski...*, s. 189.

¹⁵ P. Prekiel, *Stanisław Kelles-Krauz...*, s. 157-158.

Józef Grzeczmarowski w 1906 roku. Chodziło o Millera i Bębenkową. Do akcji wyznaczono szóstkę bojowców. I choć akcja kosztowała ostatecznie życie trzech bojowców, para szpicli została zlikwidowana¹⁶. Wielu rewolucjonistów straciło swoje życie i zostawało nie tylko bohaterami, ale też męczennikami za „Niepodległość i Socjalizm”, jak Stefan Okrzeja (1886-1905) czy Józef Mirecki (1879-1908). Podobny los miał spotkać i Grzeczmarowskiego, który ostatecznie trafił do rosyjskiego więzienia na długie lata. Silna wola i cechy charakteru sprawiły, że poradził sobie w trudnych warunkach. Niespodziewanie dla niego uwolniła go rosyjska rewolucja lutowa z 1917 roku. Jest prawdopodobnie jedynym Polakiem, który otrzymał Krzyż Niepodległości z Mieczami w wolnej Polsce (1932), jak i radziecki Order Czerwonego Sztandaru za udział w rewolucji październikowej (1967). Do dzisiaj jedna z ulic w Radomiu nosi jego imię, podobnie jak Radomska Spółdzielnia Mieszkaniowa. W 2018 r. Rada Miasta Radomia nadała mu tytuł Honorowego Obywatela¹⁷.

Śledząc jego aktywność parlamentarną w latach 1957-1969, uwagę zwraca ogromne zainteresowanie spółdzielczością, która była tradycyjną formą własności, obok państwowej i prywatnej, wpisana w program PPS. Przykładowo na jednym z posiedzeń Sejmu w 1964 roku mówił o potrzebie rozwoju spółdzielczości, która byłaby odpowiedzią na problemy mieszkaniowe w kraju. Do tego należałoby, jego zdaniem, włączyć nie tylko rząd, ale również rady narodowe, które winny być współrealizatorem tego wielkiego działania. Występował w roli tego, który nie bał się stawiać zarzutów, iż wiele zobowiązań nie zostało załatwionych, jak choćby brak niektórych materiałów i asortymentów, co powodowało zwiększone koszty i opłaty za mieszkania spółdzielcze. Domagał się ulg od rządu w postaci umorzenia części nakładów, jakie ponosiły spółdzielnie mieszkaniowe¹⁸.

Niewątpliwym atutem publikacji jest przede wszystkim fakt, iż ta książka w ogóle powstała. Po pierwsze dlatego, że, jak pokazały czasy nam współczesne, socjaliści walczący o niepodległość nie cieszą się w wolnej Polsce należytyym szacunkiem i uznaniem. Po drugie, jest to pierwsza pełnowymiarowa biografia tego niezwykle zasłużonego

---

¹⁶ W. Rutkiewicz, *Akcja bojowa w Białogonie*, „Kronika Ruchu Rewolucyjnego w Polsce” 1939, t. V, Nr 1, s. 33-35.

¹⁷ *Józef Grzeczmarowski*, <https://www.radom.pl/o-miescie/znane-osoby/honorowi-obywatele/jozef-grzeczmarowski/> (data dostępu: 12.10.2025).

¹⁸ Sprawozdanie Stenograficzne z 31 posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 11 i 12 grudnia 1964 roku, s. 48-50.

radomskiego samorządowca i budowniczego miasta, działacza i bojowca PPS. Autor wykazał się ogromną determinacją przy zbieraniu materiału archiwalnego. Wpadką autora było nazwanie ojca Wandy Wasilewskiej „Zygmuntem”, choć w rzeczywistości miał on na imię Leon. Pomyłką jest też stwierdzenie, że Zygmunt Żuławski stał na czele struktur PPS-WRN, gdyż w rzeczywistości, po wyjeździe w 1944 r. do Londynu, w ramach Operacji Most III, Tomasza Arciszewskiego, na czele CKW stał Zygmunt Zaremba, a sekretarzem pozostawał Kazimierz Pużak. Przy tym sam Zygmunt Żuławski nie krył swojego negatywnego stanowiska wobec WRN. Całość publikacji złożyła się jednak na przejrzystą i spójną całość, która może być hołdem dla wielkiego radomskiego socjalisty, a autorowi udało się, co nie jest łatwe, uniknąć hagiografii. Książkę Sebastiana Piątkowskiego, *Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach*, można niewątpliwie polecić przede wszystkim historykom, regionalistom i politologom.

Bibliografia / References

- AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, Rehabilitacja członków PPS – materiały Komisji KC PZPR dla spraw byłej PPS, t. 1-3, sygn. 2/1354/2.1.9/IX/130-132.
- Boniecki J., *Klasa robotnicza Radomia i jej sytuacja materialna w okresie między uwłaszczeniem a Rewolucją 1905 Roku*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1972, t. 9, z. 3-4.
- Józef Grzeczmarowski, www.radom.pl/o-miescie/znane-osoby/honorowi-obywatele/jozef-grzeczmarowski/ (data dostępu: 12.10.2025).
- Kutkowski A., *Od potępienia do rehabilitacji. Przyczynek do powojennej biografii Józefa Grzeczmarowskiego*, „Radomskie Studia Humanistyczne” 2017, t. 4.
- Leśniewski Z., *Józef Grzeczmarowski jako pomysłodawca i realizator projektów uprzemysłowienia Radomia w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 2007, t. 41, z. 1-4.
- Macherzyński W., *Józef Grzeczmarowski*, [w:] *Z ziemi radomskiej i dla niej*, red. G. Łuszkiewicz-Dzierżawska, Radom 1998.
- Markiewicz H., Romanowski A., *Skrzydlate słowa*, Warszawa 1990.
- Piątkowski S., *Józef Grzeczmarowski. Niezwykły człowiek w niezwykłych czasach*, Radom 2024.
- Piątkowski S., *Radom w latach wojny i okupacji niemieckiej 1939-1945*, Lublin 2009.
- Piątkowski S., *Radom zarys dziejów miasta*, Radom 2000.
- Piątkowski S., *Radom. Historia Miasta*, Radom 2005.
- Prekiel P., *Stanisław Kelles-Krauz. Portret radomskiego socjalisty*, Radom 2024.
- Reński E., *Skradzione sztandary PPS*, Warszawa [1989].
- Romaniuk M., *Józef Grzeczmarowski – prezydent Radomia*, [w:] *Wielcy socjaliści*, red. A. Ziemiński, Warszawa 2017.

- Romaniuk M., *Józef Grzechnarowski (1884-1976)*, „Przegląd Socjalistyczny” 2008, nr 1.
- Ruszkowski J., *Dziad z Czerwonego Radomia*, [w:] *PPS. Wspomnienia z lat 1918-1939*, t. 2, red. J. Cesarski, Warszawa 1987.
- Rutkiewicz W., *Akcja bojowa w Białogonie*, „Kronika Ruchu Rewolucyjnego w Polsce” 1939, t. V, Nr 1.
- Sprawozdanie Stenograficzne z 31 posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 11 i 12 grudnia 1964 roku.
- Uziębło W., *Wspomnienia 1900-1939*, Warszawa 1965.
- W 100 rocznicę urodzin Józefa Grzechnarowskiego*, red. J. Zdrojkowski, Radom 1984.
- Wilczyński Z., *Moje wspomnienia o Józefie Grzechnarowskim*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1985, t. 22, z. 1-2.

Renata Tarasiuk

ORCID: 0000-0001-8919-6713

renata.tarasiuk@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Międzywojenne środowisko akademickie wobec żydowskich studentów

**Natalia Judzińska, *Po lewej stronie sali. Getto ławkowe
w międzywojennym Wilnie*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej,
Warszawa 2024, ss. 450**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.15

Przestrzeń. Hegemonia. „Inny”

Wydana w 2024 r., nakładem Wydawnictwa Krytyki Politycznej, monografia Natalii Judzińskiej *Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie* w warstwie literalnej skupia się na deskrypcji i eksplanacji praktyk przemocowych wobec osób narodowości żydowskiej, które miały miejsce w latach 30. XX w. na wileńskim (wówczas polskim) Uniwersytecie Stefana Batorego¹. Już w tym miejscu można zaznaczyć, że powyższa narracja znakomicie daje się odczytać również w perspektywie figuratywnej, bowiem mechanizmy wykluczania, jakie szczegółowo opisała i wyjaśniła autorka, mimo upływu prawie wieku, funkcjonują obecnie, kierowane do różnych (wykluczanych) grup docelowych. Zmieniają się jedynie narzędzia – nowe technologie zastępują bariery architektoniczne, ale mity i fanta-

¹ Szerzej na temat Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie vide *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, oprac. P. Lossowski, Warszawa 1991; *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996; M. Gawrońska-Garstka, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Uczelnia ziem północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919-1939) w świetle źródeł*, Poznań 2016; P. Tomaszewski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018; S. Bylina, E. Jarmoch, *Działania pedagogiczno-społeczne ks. Ignacego Świrskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932*, Siedlce 2021.

zmaty, generujące rezerwuar symboli „zagrożającego obcego” są powszechne w dyskursie publicznym, promującym kulturę piętnującą „Innego” („L’Autre”), jak określiłby ją Jacques Derrida w formule *Tout autre est tout autre*². Skuteczna mobilizacja odradzających się w świecie radykalnie prawicowych trendów w obliczu rosnącej fali populizmu, paternalizmu i postfaszyzmu, wraz z ksenofobią, apologią „białej supremacji” i atrakcyjnością teorii spiskowych, zmierza do konstytuowania się nowego „bloku hegemonicznego”. Czytanie narracji Natalii Judzińskiej w takim szerokim kontekście pozwala na konstatację, że książka, na wskroś traktująca o haniebnych praktykach antysemitycznych w przestrzeni polskiego przedwojennego uniwersytetu, staje się opowieścią o autorytaryzmie, władzy i dominacji, o wyłanianiu zwycięzców i przegranych, o dyskontowaniu przestrzeni między „swoich” i „obcych”.

Narracja rozpoczyna się chronologicznie opisaniem Wilna po I wojnie światowej. Autorka zwraca szczególną uwagę na specyficzny aspekt funkcjonowania miasta, które w okresie międzywojennym stało się miejscem rywalizacji kulturowej, etnicznej, religijnej i klasowej. Hegemonia (zwłaszcza kulturowa), w znaczeniu, jakie nadał jej Antonio Gramsci, czyli podtrzymywanie dominacji przez aparat państwowy, ale także praktyki oddolne w znaczeniu *know how*, dała pełnię uprawnień do wykluczania innych z tego paradygmatu. Gramsci proponował analizowanie wpływów różnych form dominacji, wprowadzając kategorię „podrzędności”/„podporządkowania” („subalternità”)³. Autorka posłużyła się w tym miejscu równie trafną kategorią „sublokatorstwa”, opisując rolę i miejsce społeczności żydowskiej jako „osób sublokatorskich” w społeczności dominujących gospodarzy. Kategoria sublokatorstwa pojawia się po raz pierwszy w piarstwie Hanny Krall, w autobiograficznej *Sublokatorce*⁴. Elżbieta Janicka i Joanna Tokarska-Bakir wyprowadziły z tego pojęcia kategorię analityczną, którą określili wzorcem polskiej kultury, warunkowo dopuszczającej niektóre osoby do niektórych przestrzeni⁵.

Już w pierwszym roku funkcjonowania Uniwersytetu Stefana Batorego 1920/1921 – pisze Natalia Judzińska „Gospodarzy wyzna-

² J. Derrida, *Aporias*, Stanford 1993, s. 22.

³ U. Apitzsch, *Gramsci’s „Philosophy of Praxis” and the Topic of Migration*, [w:] *Solidarity without Borders. Gramscian Perspectives on Migration and Civil Society Alliances*, red. Ó. Garcia Agustin, M. Bak Jørgensen, London 2016, s. 35.

⁴ H. Krall, *Sublokatorka*, posłowie N. Judzińska, Kraków 2024.

⁵ E. Janicka, J. Tokarska-Bakir, *Sublokatorstwo jako kategoria kultury polskiej*, „Studia Litteraria et Historica” 2013, nr 2, s. 1-2.

czała wspólnota etnoreligijna, artykułowana zarówno w sferze materialnej, takiej jak choćby budynek kościoła i dzwonnicy, jak i w sferze symbolicznej – nazwa placu i przebieg uroczystości akademickich”⁶. W momentach nasilonej przemocy antysemitkiej bramy uniwersytetu zamykano. Przy nich zaś stawiano warty, które rozpoznawały „swoich” i „obcych”. Takie praktyki stanowiły w tym czasie rodzaj standardu także na innych polskich uniwersytetach. Bramę Uniwersytetu Warszawskiego zamknięto w czasie blokady zorganizowanej przez Sekcję Akademicką Stronnictwa Narodowego i Obóz Narodowo-Radykalny „Falanga” w dniach 23-25 listopada 1936 r. pod hasłami: „Żądamy ghetta dla Żydów” i „Śmierć żydokomunie”⁷.

Aczkolwiek osią konstrukcyjną tej książki, zgodnie z przyjętym tytułem, stały się wydarzenia z początków 1937 r. W pierwszej części narracji Autorka opisuje proces, którego kulminacyjnym momentem jest wprowadzenie na międzywojennych polskich uniwersytetach wewnętrznej polityki wykluczania, w uznaniu, że Żydom należy dyskontować przestrzeń na określonych warunkach. Odwołując się między innymi do teorii wspólnoty wyobrażonej, Judzińska szczegółowo przedstawiła konteksty zaistniałej polityki segregacji.

Triadę przestrzeni topograficznej, wyznaczaną przez trzy obiekty usytuowane w bliskiej odległości, autorka odnosi do triady przestrzeni symbolicznej: **Żyd ratowany** – w kontekście wzniesionego w 1934 r. pomnika upamiętniającego bohaterstwo (jak podkreśla napis na frontowej części pomnika: „z chrześcijańskiej miłości zrodzone”) szesnastoletniego Mieczysława Dordzika, ucznia szkoły rzemieślniczej, który w trakcie wielkiej powodzi w Wilnie w 1931 r. zginął w nurcie rzeki, niosąc ratunek tonącemu żydowskiemu chłopcu, czteroletniemu Chackielowi Charmacowi⁸. **Żyd morderca** – w kontekście przestrzeni Kościoła katolickiego, od czasów średniowiecznych oskarżany o rzekome zabójstwa rytualne dokonywane zwłaszcza na

⁶ N. Judzińska, *Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie*, Warszawa 2024, s. 90-91.

⁷ Vide M. Safjan, *Zemsta, zemsta na wroga, z Bogiem i choćby mimo Boga* (wywiad przeprowadzony przez J. Papp), <https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/9119> (data dostępu: 26.11.2025).

⁸ Należy zauważyć, iż w Republice Litewskiej na początku lat 90. władze samorządowe Wilna chciały pomnik przenieść na cmentarz, czemu sprzeciwiła się społeczność polska. Postument ten został następnie zdewastowany w nocy z 23 na 24 września 1994 r. W wyniku starań mniejszości polskiej, ponownie, po renowacji, posadowiono go 19 grudnia 1995 r. A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005, s. 443.

niewinnych dzieciach chrześcijańskich⁹. W kościele, w nawie bocznej w przeszłości znajdowała się mała trumienka, której towarzyszyła – nadal zachowana – inskrypcja w języku łacińskim, mówiąca, że w tym miejscu spoczywa siedmioletni chłopiec Szymon Kierelis, w 1597 r. rytualnie zamordowany przez Żydów¹⁰. **Przestrzeń „bez Żyda”** – w kontekście przestrzeni uniwersytetu, z której wykluczano przedstawicieli społeczności żydowskiej. Przestrzenia „bez Żydów” jest również kościół, gdyż Żydzi są w niej nieobecni. Przestrzenia „bez Żydów” stawały się także stołówki, akademiki, koła naukowe i grupy dyskusyjne oraz wszelkie formy spotkań towarzyskich, co generowało dualizm kręgów społecznych. W ich ramach funkcjonowały kręgi dominujące i ustanawiające warunki dla drugiego, podrzędnego i pozbawionego decyzyjności.

Część druga: *Oddolne praktyki wykluczenia*, otwiera narracja o sugestywnym tytule *Sprawa „trupów żydowskich”*. Odnosi się ona do sytuacji mniej powszechnie rozpoznawanej w polskim dyskursie naukowym, zaistniałej w drugiej połowie lat 20. XX w., kiedy wraz z „nowoczesnym” ożywieniem średniowiecznej legendy mordu rytualnego, pojawił się problem wyznaniowej segregacji ciał w prosektoriach, w których odbywali zajęcia z anatomii studenci wydziałów lekarskich, gdzie Żydzi stanowili około jednej trzeciej wszystkich studiujących. Zażądano wówczas „żydowskich trupów”, aby Żydzi nie dokonywali „profanacji” chrześcijańskich ciał. Już wtedy ujawnił się gwałtowny proces radykalizacji polskich środowisk nacjonalistycznych na uniwersytetach¹¹.

Zamieszki w Wilnie, które ostatecznie doprowadziły do pogromu w 1931 r. zaczęły się od zajęć z anatomii. Natalia Judzińska mocno eksponuje fakt, że miało to miejsce w momencie, kiedy wraz z kształtowaniem się nowoczesnej państwowości uniwersytety budowały nowe polskie elity, czego odzwierciedleniem była stale rosnąca liczba osób studiujących. Uniwersytet miał być elitarną instytucją

⁹ Z polskich prac na temat oskarżeń Żydów o rzekome morderstwa rytualne, vide H. Węgrzynek, *„Czarna legenda” Żydów. Procesy o rzekome mordy rytualne w dawnej Polsce*, Warszawa 1995; Z. Guldon, J. Wijaczka, *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI-XVII w.*, Kielce 1995; J. Żyndul, *Kłamstwo krwi. Legenda mordu rytualnego na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Warszawa 2011.

¹⁰ J. Wołkonowski, *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919-1939*, Białystok 2004, s. 20.

¹¹ N. Judzińska, *Po lewej...*, s. 121-131. Cf. N. Aleksium, *Jewish Students and Christian Corpses in Interwar Poland: Playing with the Language of Blood Libel*, „Jewish History” 2012, nr 26, s. 327-342.

narodu polskiego. Nie brak było głosów postulujących, by odrodzony kraj był państwem polskiego narodu katolickiego¹². Warto w tym miejscu zaznaczyć, że pierwszy pogrom w międzywojennym Wilnie miał miejsce już w 1919 r., kiedy „w celu ochrony mitu nie skazytelnego odzyskiwania niepodległości uruchomiony został fantazmat żydowskiego spisku jako pretekst do przemocy”¹³.

Część polskich studentów kategorycznie domagała się niesformalizowanej segregacji etnoreligijnej osób pracujących przy stołach prosektoryjnych. Dotyczyło to zwłaszcza pracy z ciałami noworodków, których umieralność w tym czasie była wysoka. Stanowiło to swoisty wstęp do zatwierdzonego później zarządzenia o segregacji przestrzennej osób w salach wykładowych. Uzasadniano to rzekomymi różnicami anatomicznymi występującymi w poszczególnych społecznościach narodowych, jak i aspektami kulturowymi. Jak stwierdza autorka, studenci nieżydowscy sformułowali już w latach dwudziestych postulat rozdzielenia preparatów przydzielanych do sekcji. Celem było, by poszczególne społeczności wyznaniowe pracowały nad preparatami zwłok pochodzącymi z takiego samego wyznania, co one. Nie dokonywano przy tym innego podziału niż na chrześcijańskie i żydowskie¹⁴.

W listopadzie 1931 r. sytuacja pogromowa przeniosła się na wileńskie ulice po zamknięciu pracowni prosektoryjnej, kiedy młodzież nieżydowska ogłosiła okupację, zamykając bramy uniwersytetu. W związku z autonomią uczelni wyższych policja miejska nie miała uprawnień do przeprowadzania interwencji na terenie kampusu uniwersyteckiego. Na wezwanie rektora do rozejścia się, tłum, „w imię odżydzenia uniwersytetu” wyszedł na ulicę, zmierzając do dzielnicy żydowskiej, gdzie dewastowano sklepy i domy. Działania przemocowe sprowadzały się do brutalnych praktyk, ciężkich pobić, atakowania ostrymi narzędziami, a nawet defenestracji osób uznanych za niepożądane. W trakcie tych zamieszek został śmiertelnie trafiony kamieniem w głowę student prawa, członek Młodzieży Wszechpolskiej, Stanisław Waclawski, co doprowadziło do zaostrzenia przemocy

---

¹² N. Aleksion, *Cięli zyletkami, bili laskami. Minęło 85 lat od wprowadzenia getta ławkowego na polskich uczelniach* (wywiad przeprowadzony przez A. Leszczyńskiego), <https://oko.press/cieli-zyletkami-bili-laskami-85-lat-od-wprowadzenia-getta-lawkowego> (data dostępu: 10.12.2025).

¹³ N. Judzińska, *Po lewej stronie...*, s. 27.

¹⁴ Ibidem, s. 127-129.

pogromowej w kolejnych dniach¹⁵. Pogrzeb Waclawskiego został sfinansowany przez Młodzież Wszechpolską. Postawiono mu pomnik nagrobny opatrzony inskrypcją „Stanisław Waclawski, student USB, członek OWP, poległ w walce o Wielką Polskę, ukamienowany przez Żydów”. To stało się początkiem obchodów rocznicowych, które zaczynały się w kościele, a potem następował przemarsz ulicami w stronę pomnika¹⁶. Pamięć o śmierci Stanisława Waclawskiego, ekspozycja w pryzmacie kultu męczennika, stała się inspiracją dla corocznych manifestacji środowisk narodowych na początku listopada, które stanowiły istotny element procesu ich radykalizacji¹⁷. Mechanizm taki jest zbliżony do tego, co w latach 30. Edward Bernays nazywał „inżynierią zgody”, czyli inteligentną manipulacją nawykami i opiniami mas przy wykorzystaniu *soft power*¹⁸. W tej perspektywie można także postrzegać otwartość przemocowych praktyk (ich swoistą „atrakcyjność” dla nowych rekrutów), ale też (a może przede wszystkim) przyjęcie przez niezaangażowaną większość postawy milczących *bystanders*¹⁹.

W podrozdziale: *Demonstracje, okupacja, ataki bombowe, czyli druga połowa lat 30*. Natalia Judzińska opisuje kolejną odsłonę antyżydowskiej przemocy, która w 1936 r. doprowadziła do decyzji władz rektorskich o zamknięciu Uniwersytetu Stefana Batorego na cały trymestr. Miało to miejsce po atakach bombowych przeprowadzanych między styczniem a marcem 1936 r. przez „północno-wschodnią grupę terrorystów-antysemitów”, kiedy z 19 podłożonych ładunków,

¹⁵ Ibidem, s. 141-169. Cf. A. Srebrakowski, *Sprawa Waclawskiego: Przyczynek do historii relacji polsko-żydowskich na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Przeгляд Wschodni” 2024, nr 3, s. 575-601.

¹⁶ N. Judzińska, *Po lewej stronie...*, s. 156-157.

¹⁷ Rok później, w nocnej bójce ulicznej ginie we Lwowie Jan Grotkowski, student Akademii Medycyny i Weterynarii, co staje się nowym źródłem ekscesów antysemitycznych na lwowskich uczelniach podjętych przez radykalnie prawicowe siły polityczne w środowiskach akademickich. Niektórzy badacze stoją na stanowisku, że eskalacja przemocy, wyrażana w śmiałym wkraczaniu do sal wykładowych bojówek Młodzieży Wszechpolskiej uzbrojonych w pałki i kastety i żądających usunięcia z nich studentów narodowości żydowskiej była bezpośrednią reakcją na śmierć Stanisława Waclawskiego, który zginął w zamieszkach prowokowanych przez (jak to określali) „żydowskich chuliganów i kryminalistów”. N. Aleksion, *Studenci z pałkami: rozruchy antyżydowskie na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, T. 2, *Studia przypadków (do 1939 roku)*, red. K. Kijek, A. Markowski, K. Zieliński, Warszawa 2019, s. 329.

¹⁸ E.L. Bernays, *Propaganda*, Wrocław 2022.

¹⁹ W kontekście „zaniechania czy przeciwdziałania niedostatecznego”, w znaczeniu, jakie nadaje jako pierwszy Jan Błoński milczącym świadkom Zagłady w kanonicznej już dziś narracji: J. Błoński, *Biedni Polacy patrzą na getto*, „Tygodnik Powszechny” 1987, nr 2.

określanych w oficjalnym dyskursie jako petardy, wybuchło 14. Pozostałe ładunki zostały znalezione w siedzibie Stronnictwa Narodowego, kiedy przypadkowo wybuchły, a ranną osobę przewieziono do szpitala. Uniwersytet został zamknięty, mimo iż ataki bombowe nie były ściśle z nim związane. Przemoc przeniosła się w przestrzeń okupowanego przez kilka dni domu akademickiego, stając się inspiracją dla okupacji przestrzeni uczelnianych w innych miastach, między innymi w Krakowie i Warszawie (Audytorium Maximum)²⁰.

Młodzież Wszechpolska, czyli skrajna prawica w natarciu...

Dominującą rolę w polskim środowisku młodzieży akademickiej odgrywali członkowie Związku Akademickiego Młodzieży Wszechpolskiej. Organizacja ta była największą organizacją studencką II Rzeczypospolitej²¹. Odgrywała też wiodącą rolę w kreowaniu wektorów działań „Bratniaka”, czyli „bratniej pomocy” w celu realizacji usług socjalnych oraz wspierania naukowej działalności polskich studentów. „Bratniak” był odpowiedzialny za pomoc socjalną, partycypował w przyznawaniu stypendiów, rekomendował kandydatów do domów studenckich. Członkowie Młodzieży Wszechpolskiej dążyli otwarcie do ograniczenia dostępu do studiów wyższych (*numerus clausus*) lub całkowitej blokady przyjęć na uniwersytety (*numerus nullus*) przedstawiciele społeczności żydowskiej. „Bratniak” był dominującą organizacją akademicką domagającą się wprowadzenia paragrafu aryjskiego, zapisu w statucie organizacji studenckiej, wykluczającego z członkostwa „osoby wyznania mojżeszowego”. Wprowadzały go również koła studenckie, pozbawiając tym samym Żydów możliwości udziału w wielu sferach aktywności akademickiej²².

---

²⁰ N. Judzińska, *Po lewej...*, s. 176-205.

²¹ Prezesem honorowym Młodzieży Wszechpolskiej od 1922 r. był Roman Dmowski. W okresie międzywojnia członkowie Młodzieży Wszechpolskiej szczególnie aktywnie wkraczali w przestrzeń środowisk akademickich, stając na czele wielu organizacji studenckich. L. Kulińska, *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” i „Młodzież Wielkiej Polski” w latach 1922-1947 (struktury, funkcjonowanie i główni działacze)*, Warszawa 2004; J. Misztal, *Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska 1922-1939*, Krzeszowice 2012.

²² I. Mrzygłód, N. Judzińska, *Getto ławkowe: „Szanowny Panie Kolego, przesyłam do wglądu, tak sprawę rozwiązaliśmy w Warszawie”* (wywiad przeprowadzony przez K. Przyborską), krytykapolityczna.pl/historia/przyborska-judzinska-mrzyglod-getto-lawkowe-antysemityzm-ii-rzeczpospolita-nacjonalizm/ (data dostępu: 28.11.2025); I. Mrzygłód, *Uniwersytety w cieniu. Nacjonalistyczna radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie międzywojennym*, Toruń 2025.

Dyskurs władzy

II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym z dominującą pozycją Polaków. Jak wynika z danych spisu powszechnego z 1931 r. mniejszości stanowiły 31,1% mieszkańców. Udział Ukraińców wynosił 13,9, Żydów 8,6%, Białorusinów 3,1%, Niemców 2,3%. Wskaźnik pozostałych, poszczególnych społeczności, nie przekraczał 1%. Niemniej badacze problemu podważają te wyniki, wskazując, iż były zaniżone. Henryk Chałupczak i Tomasz Browarek, opierając się na różnorodnych danych, szacują, iż wskaźnik mniejszości wynosił 35,1%. Umniejszanie w statystykach obecności przedstawicieli innych narodowości, było częścią polityki mającej na celu umocnienie pozycji narodu dominującego²³. W okresie międzywojennym uniwersytety miały moc kreowania dyskursu władzy: kształtowały opinię i wyznaczały trendy myślowe. Dyskurs władzy stopniowo stawał się radykalnym dyskursem wykluczenia, za sprawą przemocy języka „sekurytyzującego” rzeczywistość. Przesuwanie granic języka wykluczenia przesunęło jednocześnie granice żądań przestrzeni wolnej od Żydów²⁴. W 1931 r. rektorem Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie był Stanisław Pigoń, w tym czasie aktywnie publikujący na łamach „Myśli Narodowej”, „Kurieria Poznańskiego” czy „Polityki Narodowej”, czasopism silnie związanych z Narodową Demokracją²⁵. Aczkolwiek Pigoń nie używał wprost otwartego języka nienawiści, legitymizował ten język autorytetem profesora, co wykorzystywała wielokrotnie redakcja „Kurieria Poznańskiego”. Praktyki językowe, parafrazując Wittgensteina, ustanawiają granice mentalne i kulturowe. Poprzez język możliwa staje się instytucjonalizacja praktyk wobec wyimaginowanego wroga. Szczególną rolę odgrywa tkwiący w języku potencjał nakazowy, stygmatyzujący, tabuizujący

²³ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000, s. 21-23.

²⁴ Przykładem jest postawa rektora Leona Marchlewskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, który zalecał wprowadzenie *numerus clausus*. W roku 1937/1938 wprowadzono go na wszystkich wydziałach UJ, ograniczając liczbę Żydów wśród studentów do 10%. W stosunku zaś do określenia poziomu obecności w środowisku akademickim przedstawicieli społeczności żydowskiej używał terminu „zażydzenie”. N. Judzińska, *Po lewej...*, s. 103-104, 386.

²⁵ G. Wołowicz, *Filologia i nacjonalizm. Stanisław Pigoń jako ideolog kultury ludowo-narodowej*, „Teksty Drugie” 2017, nr 8, s. 107-141. Pisma te zgodnie z zasadniczą linią ideowo-polityczną Narodowej Demokracji wykazywały silną tendencję do oceny ówczesnej rzeczywistości polskiej przez pryzmat „sprawy żydowskiej”, kreując nienawiść do Żydów z żądaniem ich wykluczenia z wszystkich sfer polskiego życia politycznego, społecznego, ekonomicznego i kulturalnego.

i deprecjonujący, gdyż stanowi on fundament dla dyskursu sekurytyzującego²⁶.

Cztery praktyki wykluczania

Legitymizowanie gettoizacji Żydów na polskich uniwersytetach w okresie międzywojennym było wpisane w długoletnią kampanię Młodzieży Wszechpolskiej, Obozu Wielkiej Polski i Ruchu Narodowo-Radykalnego (ONR Falanga). Pod wpływem endeckich organizacji studenckich, już w 1922 r. na uczelniach wyższych postulowano wprowadzenie zasady *numerus clausus*, proponując zmniejszenie liczby studentów żydowskich do 11%. *Numerus clausus* był jednym z czterech antysemitycznych postulatów uniwersyteckich, obok *numerus nullus*, paragrafu aryjskiego i getta ławkowego²⁷. Rozwiązanie etnoreligijne, zastosowane wobec wyznawców judaizmu, miało stać się skutecznym ograniczeniem przyjmowanej liczby studentów żydowskich. Podział procentowy przyjmowanych na uniwersytet miał odpowiadać ich procentowi w skali całego kraju. Zrezygnowano jednakże z wpisania *numerus clausus* w jakiegokolwiek przepisy na poziomie powszechnie obowiązującego prawa, pozostawiając rektorom, w ramach autonomii uniwersytetów, prawo decydowania w tej kwestii.

Kiedy w 1931 r. w trakcie zamieszek antyżydowskich w Wilnie zginął Stanisław Waclawski, istotnie zaczęto podnosić postulat *numerus nullus* – jako „oczyszczenie” polskich uczelni z Żydów. Od 1931 r. w listopadzie, w rocznicę śmierci Waclawskiego, na uczelniach organizowano tzw. manewry jesienne wymierzone w Żydów. Batację na rzecz realizacji *numerus clausus* prowadzono w ramach „dni bez Żydów”, kiedy prawicowe bojówki nie wpuszczały studentów wyznania mojżeszowego na uczelnie²⁸. Przestrzeń wkluczenia sygnowana była pojęciami: getto ławkowe, ławka żydowska, ławka gettowa, miejsce nieparzyste, albo lewa strona. Getto ławkowe funkcjonowało w istocie na dwóch płaszczyznach: literalnej i figuratywnej. W do-

---

²⁶ Narzędzia pragmatyngistyczne, stanowiące fundament teorii sekurytyzacji, są wykorzystywane w budowaniu *soft power* jako skutecznego narzędzia budującego dyskursy dezinformacyjne i propagandowe. Szerzej na ten temat: R. Tarasiuk, *Językowe aspekty bezpieczeństwa informacyjnego*, [w:] *Informacyjny wymiar bezpieczeństwa państw i jednostek*, red. W. Fehler, Siedlce 2021, s. 65-79.

²⁷ Cf. M. Natkowska, *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski”*. *Antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931-1939*, Warszawa 1999.

²⁸ Z. Trębacz, *Antysemityzm uniwersytecki w dwudziestolecu międzywojennym*, <https://www.jhi.pl/artykuly/antysemityzm-uniwersytecki-w-dwudziestolecu-międzywojennym,3634> (data dostępu: 10.12.2025).

menie literalnej towarzyszyła mu przemoc werbalna i fizyczna. Wprowadzanie zarządzeń dotyczących przestrzennej segregacji poprzędzane było zazwyczaj eskalacją przemocy wobec społeczności żydowskiej w przestrzeni uniwersytetów i ich otoczeniu.

Na Uniwersytecie Jagiellońskim próbę wprowadzenia getta ławkowego podjęto już w listopadzie 1932 r., niemniej pierwsze getta ławkowe wprowadziły w grudniu 1935 r. dwa wydziały Politechniki Lwowskiej. Rok akademicki 1937/1938 był pierwszym, któremu towarzyszył oficjalny i odgórny antysemityzm na uczelniach międzywojennej Polski. Liberalizacja ustawy o szkołach akademickich dokonana przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Wojciecha Świątosławskiego w lipcu 1937 r. pozwoliła na wprowadzenie zarządzeń rektorskich „o porządku zajmowania miejsc” w ramach autonomii uniwersytetów. Na Uniwersytecie Warszawskim w październiku 1937 r. rektor Włodzimierz Antoniewicz w związku z tym wydał zarządzenie wprowadzające getto ławkowe, co implikowało dla studentów żydowskich konieczność dostarczenia do dziekanatów legitymacji, indeksów oraz kart indywidualnych, gdzie znajdowała się tzw. rubryka wyznaniowa, w celu ich ostemplowania treścią: „miejsce w ławkach nieparzystych”. W tym samym czasie tożsame „zarządzenie porządkowe” wprowadzili rektorzy pozostałych warszawskich uczelni: Politechniki Warszawskiej, Szkoły Głównej Handlowej, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego oraz Akademii Stomatologicznej²⁹.

W grudniu 1937 r. postulaty getta ławkowego zaczęła realizować już na wszystkich wydziałach Politechnika Lwowska, natomiast pozostałe dwie lwowskie uczelnie – Akademia Medycyny Weterynaryjnej i Uniwersytet Jana Kazimierza (decyzję podjął prorektor Roman Longchamps de Bérier) – wprowadziły getta ławkowe w styczniu 1938 r. Jako ostatni decyzję o utworzeniu getta ławkowego podjął rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, 6 listopada 1938 roku³⁰. W Wilnie żądanie wprowadzenia osobnych miejsc dla Żydów pojawiło się na początku roku akademickiego 1936/1937. Były to postulaty strajkujących studentów. Napięcie z tym związane było wówczas bardzo wysokie. Dochodziło nawet do ataków na społeczność żydowską z użyciem materiałów wybuchowych, najczęściej petard. Ówczesny rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, profesor Władysław

---

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

Maria Jakowicki nie wprowadził instytucjonalnego porządku segregacji, ale 12 stycznia 1937 r., w związku z trwającymi cały czas protestami o charakterze antysemitycznym ustąpił ze stanowiska³¹. Decyzję w sprawie ustanowienia getta ławkowego podjął kolejny rektor – ksiądz profesor Aleksander Wóycicki, na mocy zarządzenia z 30 października 1937 r. (faktycznie nastąpiło to 26 listopada) w sprawie „porządku zajmowania miejsc w salach wykładowych”³². W konsekwencji, wyznaczono w salach wykładowych osobne miejsca dla osób narodowości żydowskiej, instytucjonalizując w ten sposób segregację młodzieży akademickiej.

Na Uniwersytecie Warszawskim zarządzenie oznaczało obowiązkowy podział miejsc w salach wykładowych według kategorii wyznaniowej: na parzyste – dla osób wyznających chrześcijaństwo oraz nieparzyste – dla osób wyznających judaizm. Pozostawiono margines miejsc nienumerowanych, gdzie nie obowiązywał podział. Na wydziałach: inżynierskim i mechanicznym Politechniki Lwowskiej ustanowiono dwa rzędy ławek dla chrześcijan i jeden rząd dla osób wyznania mojżeszowego. Osoby narodowości żydowskiej mogły zajmować miejsce w salach i audytoriach po lewej stronie od katedry, co odpowiadało podziałowi na miejsca nieparzyste i parzyste. Rozdzielanie studentów w małych salach w praktyce okazywało się niemożliwe. Ta forma dyskryminacji studentów wzbudziła protesty nielicznych uczonych³³, których w sprzeciwie wobec praktyk segregacji etnoreligijnej zinstytucjonalizowanych w większości polskich uczelni wyższych: w Warszawie, Krakowie, Lwowie i Wilnie jednoczyła łacińska sentencja *Lux in tenebris lucet*³⁴. Głosy kadry akademickiej,

³¹ A. Srebrakowski, *Zamachy petardowe w Wilnie, w 1937 roku. Kronika dokumentalna*, [w:] *Z Jeleniej Góry do Wrocławia i z powrotem. Wokół historii społecznej i gospodarczej*, red. T. Głowiński, Wrocław 2018, s. 256-277.

³² N. Judzińska, *Po lewej...*, s. 289-298.

³³ Wśród nich znaleźli się m.in. na Uniwersytecie Warszawskim: Marceli Handelsman, Stanisław Ossowski, Tadeusz Kotarbiński, Józef Chałasiński, a na Uniwersytecie Jagiellońskim: Maria Ossowska, Adam Vetulani, Seweryn Wysłouch. Zarządzeniem nie podporządkowała się także część kadry profesorskiej Politechniki Lwowskiej. Profesor Stanisław Kulczyński, rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach akademickich 1936/37 i 1937/38, wobec nacisków wprowadzenia getta ławkowego, ustąpił ze stanowiska. Także część profesorów zaprotestowała wobec decyzji prorektora wprowadzającej segregację etnoreligijną na uniwersytecie. N. Judzińska, „*Nit gejn in geta*”. *Pieruszoosobowy protest wobec getta ławkowego*, „Przegląd Historyczny” 2022, z. 4, s. 688-589.

³⁴ Z. Trębacz, *Lux in tenebris lucet! Rocznica wprowadzenia getta ławkowego na Uniwersytecie Warszawskim*, www.jhi.pl/artykuly/lux-in-tenebris-lucet-rocznica-wprowadzenia-getta-lawkowego-na-uniwersytecie-warszawskim,1579 (data dostępu: 10.12.2025).

osób dysponujących nie tylko autorytetem, lecz – co podkreśla Natalia Judzińska – również władzą symboliczną w murach uczelni, mogły stanowić istotny sprzeciw wobec zarządzeń segregacyjnych³⁵, ale tylko osiągając pewną masę krytyczną, tymczasem większość elit profesorskich otwarcie postulowała lub milcząco akceptowała wprowadzenie gett ławkowych na wyższych uczelniach.

Książka *Po lewej stronie sali* dedykowana jest Rywce Profitkier, która – pisze Judzińska – „nie została ikoną walki z wykluczeniem społecznym. Nie stała się Rosą Parks Europy Środkowo-Wschodniej”³⁶. Postawa sprzeciwu Rywki Profitkier, studentki chemii na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Bato-rego, polegała na zajmowaniu od 26 lutego 1937 r. miejsc po prawej stronie sali. Jednocześnie odmawiała ich opuszczenia, co prowadziło do przemocy fizycznej, w której była poszkodowana, ale ona również w obronie powodowała szkody u innych osób³⁷. Protest Rywki miał charakter spersonalizowany, jakkolwiek wpisywał się w inne formy oporu Żydów stanowiące odpowiedź na realizację praktyk wykluczania. Jedną z nich stała się demonstracyjna postawa, polegająca na zajmowaniu w sali wykładowej miejsc stojących między ławkami – w przestrzeni „zwishn” (czyli „pomiedzy”). Przestrzeń ta oznaczała fragment autonomii, w ramach której grupa mniejszościowa mogła zmanifestować swoją sprawczość. Wobec jednej ze studentek protestujących w przestrzeni „zwishn” – Estery Teiz – zostało wszczęte postępowanie dyscyplinarne. Właśnie dzień później Rywka Profitkier zajęła demonstracyjnie miejsce w ławce po prawej stronie sali wykładowej, co w konsekwencji również wywołało konsekwencje dyscyplinarne³⁸.

Praktyka wykluczania w ramach kulturowej hegemonii stała się swoistym „dyskursem władzy” – zapoczątkowanym w przestrzeni mentalnej, zwerbalizowanym, aż wreszcie – zmaterializowanym. Dominująca grupa ustanowiła niekwestionowany paradygmat wartości i norm, sprowadzając „Innego” do roli sublokatorskiej z pełną jej konsekwencją – możliwości wypowiedzenia sublokatorskiego kontraktu. Społeczna internalizacja tych wartości i norm utrzymywała i legi-

³⁵ N. Judzińska, „Nit gejn...”, s. 687.

³⁶ N. Judzińska, *Po lewej...*, s. 227.

³⁷ N. Judzińska, „Odmowa ta spowodowała zajście”. *Sprawa dyscyplinarna Rywki Profitkier a „getto ławkowe”, [w:] Utopie kobiet. 100 lat praw wyborczych kobiet (1918-2018)*, red. K. Slany, J. Struzik, M. Ślusarczyk [et al.], Kraków 2019, s. 155-174.

³⁸ N. Judzińska, *Po lewej...*, s. 207-234.

tymizowała stworzony układ. Praktyki tego typu prowadzą do wytworzenia konkretnego sposobu rozumienia świata jako oczywistego, a wyewoluowane na marginesie rzeczywistości alternatywne stają się wrogię w swej absurdalności. Idąc w ślad za refleksją Gramsciego, podmiot hegemoniczny ma do dyspozycji dwa systemy instytucjonalizacji hegemonii: sankcyjno-siłowy (z mocy państwa i prawa) oraz społeczno-obywatelski (wywierający presję zbiorową). Instytucjonalizacja przemocy antysemitycznej nastąpiła wraz z kształtowaniem się struktur społeczeństwa obywatelskiego po I wojnie i wzrostem jego zaangażowania w życie publiczne, a tym samym ustanawiania „właściwego” ładu przy wykorzystaniu zasady eliminacji „Innego” z porządkowanej przestrzeni. Stało się to możliwe za sprawą nowych instytucji społeczeństwa obywatelskiego, takich jak Młodzież Wszechpolska i inne ultraprawicowe organizacje, wdrażające program naprawy i oczyszczenia państwa, oparty na radykalizmie religijnym i ksenofobii³⁹.

Lewa strona sali wykładowej urzeczywistniła się nie tylko jako symbol międzywojennego polskiego uniwersytetu i jego elit, ale stała się nośnym symbolem wszystkich środowisk „Wielkiej Polski”, legitymizujących przemoc. Casus Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie – wnikliwie opisany przez Natalię Judzińską – potwierdza znaczącą rolę części przedwojennych polskich elit w utrwalaniu praktyk opartych na strategiach wykluczania ukonstytuowanych przez prawicowe eks-trema nowego społeczeństwa, w którym przemoc, jako fizyczna, brutalna forma kontroli, staje się ostateczną instancją dla utrzymania ładu społecznego.

Konkluzje

Narracja Natalii Judzińskiej oparta jest na bezsprzecznie wiarygodnych źródłach. Wewnętrznych źródłach prawa, dokumentach osobistych, epistolografii, narracjach wspomnieniowych, periodykach, co czyni ją nie tylko gruntownym źródłem wiedzy, ale

---

³⁹ Pierwsze bojówki radykalnej prawicy powstawały już na początku XX wieku w reakcji przywództwa ruchu narodowego na wydarzenia rewolucji 1905 r. Ich rozkwit nastąpił w odrodzonej II Rzeczypospolitej, W styczniu 1919 r. endecka „Straż Narodowa” próbowała dokonać przewrotu politycznego i zainstalować katolicko-narodową dyktaturę. W grudniu 1922 r. endeckie bojówki, głównie młodzieży akademickiej, dążyły do zablokowania zaprzysiężenia prezydenta Gabriela Narutowicza. P. Brykczyński, *Gotowi na przemoc. Mord, antysemityzm i demokracja w międzywojennej Polsce*, Warszawa 2017.

także inspiracją do dalszych badań, prowadzonych w różnych ujęciach i dyscyplinach naukowych. Pamięć o tym haniebnym epizodzie na polskich przedwojennych uniwersytetach jest z trudem powoli przywracana. W dniach 22-23 listopada 2022 r. na Uniwersytecie Warszawskim odbyła się pod honorowym patronatem Rektora Uniwersytetu Warszawskiego, międzynarodowa konferencja naukowa „Getto ławkowe. Struktury wykluczenia na uczelniach międzywojennej Polski w kontekście środkowoeuropejskim”, prezentująca najnowsze badania antysemityzmu na międzywojennych uniwersytetach w Polsce i Europie Środkowej. Stała się ona okazją do zaprezentowania osiągnięć naukowych, ale też zainicjowała debatę nad włączeniem tego niechlubnego aspektu międzywojennej europejskiej (w tym polskiej) przeszłości w krąg szerszej refleksji nad historycznymi, ale też współczesnymi doświadczeniami wykluczenia, stygmatyzacji i dyskryminacji. O tym, iż pomimo zmieniających się uwarunkowań o charakterze państwowym, politycznym czy społecznym, antysemityzm jest nadal poważnym zagrożeniem świadczy chociażby okresowe zamknięcie w sierpniu 2019 r. synagogi w Wilnie, na fali poczucia zagrożenia społeczności żydowskiej⁴⁰. Natomiast w Polsce, w maju 2023 r., po pięciu latach starań Studenckiego Komitetu Antyfaszystowskiego na Uniwersytecie Warszawskim umieszczono tablicę poświęconą gettu ławkowemu⁴¹.

Książka Natalii Judzińskiej doskonale wypełnia lukę w badaniach na temat antysemickiej przemocy i segregacji etnoreligijnej w salach wykładowych polskiego uniwersytetu w okresie międzywojennym, jako całościowa monografia. Temat ten, na co zwraca uwagę autorka, był najczęściej marginalizowany w pracach na temat historii międzywojennego polskiego szkolnictwa wyższego albo próbowano racjonalizować i usprawiedliwiać przyczynowość działań przemocowych na przykład niestabilnością ekonomiczną II Rzeczypospolitej w latach 30., co sprawiało, że przemoc antysemicka wydawała się izolowaną, osobną jakością, niezwiązaną z przestrzenią polskiego uniwersytetu⁴². Optyka badań przyjęta przez autorkę umożliwia dalsze studia porównawcze i rozszerzenie perspektywy o inne

---

⁴⁰ A. Bobryk, *Die Fesseln der Geschichte. Erinnerungskonflikte in Litauen*, „Osteuropa” 2020, nr 1-2, s. 51-60.

⁴¹ *Odślonięcie tablicy upamiętniającej Ofiary getta ławkowego na Uniwersytecie Warszawskim*; <https://rownowazni.uw.edu.pl/odsloniecie-tablicy-upamietniajacej-ofiary-getta-lawkowego-na-uniwersytecie-warszawskim/> (data dostępu: 9.12.2025).

⁴² N. Judzińska, *Po lewej stronie...*, s. 12-13.

przestrzenie wykluczenia. Pozwala także na kontekstualizację przedstawionych w książce treści w obszarze współczesności: analizy zachowań, artykulacji, praktyk symbolicznych i strategii mobilizacji współczesnych środowisk ultrakonserwatywnych. Mimo wielu walo-rów pozytywnych, które zostały ukazane w recenzji, należy zgłosić też uwagę polemiczną, iż autorka nazbyt emocjonalnie podchodziła do obszaru badawczego, nie zachowując dystansu badawczego. Niewątpliwie książkę Natalii Judzińskiej *Po lewej stronie Sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie* polecić można nie tylko histo-rykom, ale również politologom, socjologom, pedagogom i specjalis-tom z zakresu nauk o bezpieczeństwie.

Bibliografia / References

- Aleksiu N., *Cięli żyłtkami, bili łaskami. Minęło 85 lat od wprowadzenia getta ławkowego na polskich uczelniach* (wywiad przeprowadzony przez A. Leszczyńskiego), <https://oko.press/cieli-zyłtkami-bili-laskami-85-lat-od-wprowadzenia-getta-lawkowego> (data dostępu: 10.12.2025).
- Aleksiu N., *Jewish Students and Christian Corpses in Interwar Poland: Playing with the Language of Blood Libel*, "Jewish History" 2012, no 26.
- Aleksiu N., *Studenci z pałkami: rozruchy antyżydowskie na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2 *Studia przypadków (do 1939 roku)*, red. K. Kijek, A. Mar-kowski, K. Zieliński, Warszawa 2020.
- Apitzsch U., *Gramsci's „Philosophy of Praxis” and the Topic of Migration*, [w:] *Solidarity without Borders: Gramscian Perspectives on Migration and Civil Society Alliances*, red. Ó. García Agustín, M. Bak Jørgensen, London 2016.
- Bernays E.L., *Propaganda*, Wrocław 2022.
- Bobryk A., *Die Fesseln der Geschichte. Erinnerungskonflikte in Litauen*, „Osteu-ropa” 2020, nr 1-2.
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Błoński J., *Biedni Polacy patrzą na getto*, „Tygodnik Powszechny” 1987, nr 2.
- Brykczyński P., *Gotowi na przemoc. Mord, antysemityzm i demokracja w między-wojennej Polsce*, Warszawa 2017.
- Bylina S., Jarmoch E., *Działania pedagogiczno-społeczne ks. Ignacego Świrskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932*, Siedlce 2021.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000.
- Derrida J., *Aporias*, Stanford 1993.
- Gawrońska-Garstka M., *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Uczelnia ziem północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919-1939) w świetle źródeł*, Poznań 2016.
- Guldon Z., Wijaczka J., *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI-XVII w.*, Kielce 1995.

- Janicka E., Tokarska-Bakir J., *Sublokatorstwo jako kategoria kultury polskiej*, „*Studia Litteraria et Historica*” 2013, nr 2.
- Judzińska N., „*Odmowa ta spowodowała zajście*”. *Sprawa dyscyplinarna Rywki Profitektier a „getto ławkowe*”, [w:] *Utopie kobiet. 100 lat praw wyborczych kobiet (1918–2018)*, red. K. Slany, J. Struzik, M. Ślusarczyk [et al.], Kraków-Warszawa 2019.
- Judzińska N., *Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie*, Warszawa 2024.
- Judzińska N., *Po wykładzie wysłuchanym na stojąco. Strategie uciszania głosów żydowskich studentek wobec getta ławkowego*, „*Autobiografia. Literatura, Kultura, Media*” 2020, nr 1(14).
- Krall H., *Sublokatorka*, posłowie N. Judzińska, Kraków 2024.
- Kulińska L., *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” i „Młodzież Wielkiej Polski” w latach 1922-1947 (struktury, funkcjonowanie i główni działacze)*, Warszawa 2004.
- Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, oprac. P. Lossowski, Warszawa 1991.
- Miształ J., *Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska 1922-1939*, Krzeszowice 2012.
- Mrzygłód, N. Judzińska I., *Getto ławkowe: „Szanowny Panie Kolego, przesyłam do wglądu, tak sprawę rozwiązaliśmy w Warszawie”* (wywiad przeprowadzony przez K. Przyborską), <https://krytykapolityczna.pl/historia/przyborska-judzinska-mrzyglod-getto-lawkowe-antysemityzm-ii-rzeczpospolita-nacjonalizm/> (data dostępu: 28.11.2025).
- Mrzygłód I., *Uniwersytety w cieniu. Nacjonalistyczna radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie międzywojennym*, Toruń 2025.
- Natkowska M., *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski”*. *Antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931-1939*, Warszawa 1999.
- Odsłonięcie tablicy upamiętniającej Ofiary getta ławkowego na Uniwersytecie Warszawskim*, <https://rownowazni.uw.edu.pl/odsloniecie-tablicy-upamietniajacej-ofiary-getta-lawkowego-na-universytecie-warszawskim/> (data dostępu: 9.12.2025).
- Pigoń S., *O trzech zwycięstwach Romana Dmowskiego*, „*Polityka Narodowa*” 1939, nr 1-2.
- Safjan M., *Zemsta, zemsta na wroga, z Bogiem i choćby mimo Boga* (wywiad przeprowadzony przez J. Papp), <https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/9119> (data dostępu: 26.11.2025).
- Srebrakowski A., *Sprawa Waclawskiego: Przyczynek do historii relacji polsko-żydowskich na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „*Przegląd Wschodni*” 2024, nr 3.
- Srebrakowski A., *Zamachy petardowe w Wilnie, w 1937 roku. Kronika dokumentalna*, [w:] *Z Jeleniej Góry do Wrocławia i z powrotem. Wokół historii społecznej i gospodarczej*, red. T. Głowiński, Wrocław 2018.
- Tarasiuk R., *Językowe aspekty bezpieczeństwa informacyjnego*, [w:] *Informacyjny wymiar bezpieczeństwa państw i jednostek*, red. W. Fehler, Siedlce 2021.

- Tomaszewski P., *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018.
- Trębacz Z., *Antysemityzm uniwersytecki w dwudziestoleciu międzywojennym*, <https://www.jhi.pl/artykuly/antysemityzm-uniwersytecki-w-dwudziestoleciu-miedzywojennym,3634> (data dostępu: 10.12.2025).
- Trębacz Z., *Lux in tenebris lucet! Rocznica wprowadzenia getta ławkowego na Uniwersytecie Warszawskim*, www.jhi.pl/artykuly/lux-in-tenebris-lucet-rocznica-wprowadzenia-getta-lawkowego-na-uniwersytecie-warszawskim,1579 (data dostępu: 10.12.2025).
- Węgrzynek H., *„Czarna legenda” Żydów. Procesy o rzekome mordy rytualne w dawnej Polsce*, Warszawa 1995.
- Wołkonowski J., *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919–1939*, Białystok 2004.
- Wołowicz G., *Filologia i nacjonalizm. Stanisław Pigoń jako ideolog kultury ludowo-narodowej*, „Teksty Drugie” 2017, nr 8.
- Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996.
- Żyndul J., *Kłamstwo krwi. Legenda mordu rytualnego na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Warszawa 2011.

Maryla Fałdowska

ORCID: 0000-0003-1753-1556

maryla.faldowska@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Walka o przetrwanie

***Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia = Sefer yizkor li-kehilat Shedlits. Li-shenat arba 'esreh le-ħurbanah,* redakcja oryginału Abraham Wolf Jasny, redakcja naukowa wydania polskiego Małgorzata Krystyna Frackiewicz, Mirosław Reczko, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, Archiwum Państwowe w Siedlcach, Łomża–Siedlce 2024, ss. 490**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.16

Pierwsza wzmianka o Siedlcach¹ pochodzi z 1448 r. Prawa miejskie otrzymały w 1547 r. Najstarsze źródła mówiące o obecności społeczności żydowskiej pochodzą z XVI w. Liczebność Żydów stale wzrastała i od XIX wieku stanowili oni większość mieszkańców. Przykładowo w 1904 r. ich udział w strukturze demograficznej miasta wynosił 64%. Po I wojnie światowej, w niepodległym państwie polskim, Siedlce rozwijały się jako ośrodek o charakterze regionalnym, co przyciągało mieszkańców okolicznych terenów osiedlających się w mieście ze względu na większe możliwości zatrudnienia oraz podniesienia poziomu życia. W konsekwencji zmniejszył się udział społeczności żydowskiej, która w 1921 r. stanowiła 47,8% ogółu, w 1931 r. – 40%, a po roku okupacji hitlerowskiej – w 1940 r. udział ten obniżył się do 32%. Niemcy realizowali wobec Żydów politykę eksterminacyjną. Ich celem było uśmiercenie wszystkich członków tej społeczności. Działania te realizowali z pełną bezwzględnością, karząc przy tym śmiercią Polaków, którzy okazywali jakąkolwiek pomoc Żydom. Tylko niewielka grupa siedleckich Żydów przeżyła okupację (w mieście było to kilkadziesiąt osób, a łącznie ok. 1000, z czego zdecydowana więk-

¹ Szerzej na temat historii miasta: A. Winter, *Dzieje Siedlec 1448-1918*, Warszawa 1969; *Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 2007.

szość w trakcie wojny przebywała na terenach ZSRR). Jednocześnie ci, którzy przetrwali, stopniowo wyjeżdżali za granicę. O zanikaniu tej społeczności w mieście symbolicznie świadczy fakt, iż ostatni pogrzeb na cmentarzu żydowskim miał miejsce w 1962 roku². Należy zwrócić uwagę, iż Niemcy w trakcie okupacji nie tylko dążyli do fizycznego wyeliminowania Żydów, ale także usunięcia materialnych śladów ich obecności. Dlatego też po II wojnie światowej w społeczności żydowskiej podjęto inicjatywę wydawania ksiąg pamięci zawierających wspomnienia ocalałych Żydów dotyczące ich lokalnych społeczności, gdzie zamieszkiwali do czasów Zagłady, by ocalić od zapomnienia to, co było w tych warunkach możliwe.

Abraham Wolf Jasny urodził się w 1893 r. w Żelechowie³ w niezamożnej rodzinie jako syn Lajbusza Pesacha i Symchy Jehudit. Dzieciństwo spędził w domu swego dziadka Moszego Fiszla. W celu poszukiwania pracy, będąc nastoletnim chłopcem (ok. 12 lat), wyjechał w 1905 r. do Łodzi. Wówczas zamieszkał w dzielnicy tego miasta – Bałutach. Początkowo pracował w tkalni jako robotnik, następnie utrzymywał się, pisząc do czasopism i będąc korektorem w redakcji „Najer Fołksblat” (Nowy Dziennik Ludowy). W 1913 r. w żydowskiej (bundowskiej)⁴ gazecie „Di Cajt” (Czas), wydawanej w Petersburgu, zamieszczał autorskie prace o charakterze publicystycznym. Pracował w łódzkim oddziale warszawskiego bundowskiego dziennika „Folks-Cajtung” (Gazeta Ludowa)⁵, był redaktorem łódzkiego wydania⁶. Współpracował również z łódzkim dziennikiem „Łodzier Weker” (Łódzka Gazeta Ludowa). Pisał w języku jidysz. W 1937 r. ukazał się pierwszy tom jego pracy pt. *Historia żydowskiego ruchu robotniczego w Łodzi*, zaś po wojnie zaczął pisać dwutomową książkę poświęconą historii getta łódzkiego, pt. *Di geshichte fun Jidn in Lodz in di jorn fun*

² E. Kopówka, *Żydzi Siedleccy*, Siedlce 2001; A. Bobryk, *Przemiany struktury etnicznej i wyznaniowej miasta w perspektywie stulecia. Przykład Siedlec*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2004, T. VIII, s. 60-74; M. Rusiniak-Karwat, *Historia społeczności*, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/604-siedlce/99-historia-spolnocznosci/138001-historia-spolnocznosci> (data dostępu: 30.11.2025).

³ Żelechów był miastem od 1447 r. (pierwsze informacje pochodzą z 1282 r.). Do 1975 r. miasto było w powiecie garwolińskim, województwie warszawskim, od 1975 r. w województwie siedleckim, od 1989 r. (po reformie administracyjnej) zostało włączone do powiatu garwolińskiego w województwie mazowieckim. Z. Wojtowicz, *Historia Żelechowa*, Radom 2010.

⁴ Bund to „Powszechny Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i w Rosji, antyjsjonistyczna, lewicowa partia żydowska funkcjonująca w latach 1897–1948”. K. Kocur, *Prasa żydowska w Polsce*, „Dziennikarstwo i Media” 2019, nr 12, s. 12.

⁵ Ibidem, s. 16.

⁶ M. Polit, *Mordechaj Chaim Rumkowski. Prawda i zmyślenie*, Warszawa 2012, s. 12.

der dajczer jind-ojsrotung (Historia Żydów w Łodzi w latach niemieckiej zagłady), która została wydana w Izraelu w Tel Awiwie, w 1960 roku⁷.

Już od 16. roku życia angażował się w działalność polityczną partii Bund. W 1948 r., po utworzeniu państwa Izrael, opublikował w tygodniku „Dos Naje Lejbn” (Nowe Życie) artykuł nawołujący do pogodzenia syjonistów z bundowcami i budowy nowej ojczyzny w Izraelu. Był przeciwnikiem zjednoczenia Bundu z Polską Partią Robotniczą. Wyemigrował z Polski do Izraela w 1949 r. wraz z rodziną – żoną Chawą i dziećmi: synem Eliahu i córką Miriam. Podjął pracę w redakcji dziennika ukazującego się w języku jidysz „Lecte Najes” (Ostatnie wiadomości) w Tel Awiwie. Publikował eseje dotyczące pisarzy i recenzje książek, w tym polskich. Zmarł w Tel Awiwie w 1968 roku⁸.

Pierwsza publikacja książki *Sefer yizkor li-kehilat Shedlits. Li-shenat arba' 'esreh le-ħurbanah* miała miejsce w Buenos Aires w 1956 r. Zamieszczone teksty były wówczas w języku jidysz i hebrajskim⁹. Polskie wydanie z 2024 r. *Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia* zostało przygotowane z inicjatywy Łomżyńskiego Towarzystwa Naukowego im. Wagów przy współpracy z Archiwum Państwowym w Siedlcach¹⁰. To realizacja cyklu ŁTN „Pinkasy Przedniemeńskie”. Recenzowana pozycja jest 11 wydana w tej serii.

Publikacja składa się ośmiu rozdziałów. Zostały one poprzedzone tekstem wprowadzającym w problematykę pt. *Parę refleksji na marginesie polskiej edycji „Księgi pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach”* autorstwa Witolda Bobryka¹¹ oraz *Wprowadzeniem* Małgorzaty Krystyny Frąckiewicz i Mirosława Reczko¹². Należy tutaj uwzględnić, iż publikację przygotowywał bardzo szeroki zespół. Oprócz redaktorów byli to przede wszystkim tłumacze: Anna Szyba, Aleksandra Król (jidysz), Michalina Jadczak, Ewa Wroczyńska, Witold Wrzosiński (hebrajski), Mirosław Reczko (angielski). Publikacja zawiera słowniczek wybranych terminów judaistycznych, indeks osobowy oraz indeks

⁷ Ibidem.

⁸ A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*. T. II *Od A do Z*, Łódź 2002, s. 50-51.

⁹ Redaktorem był Abraham Wolf Jasny. Oprócz niego w Komitecie redakcyjnym byli Dow Ben Josef (Pasowski), Fiszl Drumi (Popowski) i Icchak Kaspi.

¹⁰ *Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia = Sefer yizkor li-kehilat Shedlits. Li-shenat arba' 'esreh le-ħurbanah*, red. oryg. A.W. Jasny, red. wyd. pol. M.K. Frąckiewicz, M. Reczko, Łomża-Siedlce 2024.

¹¹ W. Bobryk, *Parę refleksji na marginesie polskiej edycji „Księgi pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach”*, [w:] Ibidem, s. I-XII.

¹² M.K. Frąckiewicz, M. Reczko, *Wprowadzenie*, [w:] Ibidem, s. 5.

miejscowy. Treść podstawową, opatrzoną łącznie 355 przypisami (rozdział I – 193, II – 28, III – 17, IV – 107, V – 0, VI – 5, VII – 5, VIII – 0), wzbogacają dawne fotografie obrazujące m.in. ludzi, wydarzenia, budynki, miejsca, kopie dokumentów.

Szczególną uwagę zwraca pierwszy tekst poprzedzony mottem z wiersza Antoniego Słonimskiego pt. *Elegia miasteczek żydowskich*¹³. Stanowi on skondensowany szkic historii obecności Żydów w Siedlcach. Podsumowany jest on konstatacją: „Relacje osób znających to środowisko uzmysławiają, jak bogaty i różnorodny świat został zmieciony z powierzchni ziemi w wyniku oszalałej polityki rasowej prowadzonej przez Niemców. Na świat Żydów żyjących w granicach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej patrzymy często schematycznie. Nie uświadamiamy sobie podziałów, które powstawały wskutek zagorzałych sporów religijnych, a później rywalizacji obozów politycznych, walczących o serca i umysły swoich rodaków. Tych parę refleksji skreślonych na marginesie polskiego wydania *Księgi pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach* nie jest w stanie zastąpić wspomnień pisanych ze świadomością, że w ten sposób przekazujemy następnym pokoleniom pamięć o ludziach, którzy mieli swoje codzienne troski i radości, chwile nadziei i zmartwienia, swoje przywary i zalety; o ludziach, których życie zostało przerwane w bestialski sposób”¹⁴.

Redaktorzy polskiego wydania słusznie podkreślają wyjątkowość tej publikacji. Porównują ją obrazowo do macew, dzięki którym, co prawda w formie fragmentarycznej, uchroniła się pamięć o ludziach, miejscach i wydarzeniach. To historia, która zachowała się w świadomości siedleckich Żydów, którzy przeżyli Zagładę¹⁵. W okresie powojennym inicjatywę tą podjęli Żydzi z Siedlec, mieszkający w Argentynie. Wychodzili oni z założenia, iż należy połączyć dwa działania. Wraz z pomocą dla ocalałych wnioskowali, iż należy upamiętnić przeszłość, a zwłaszcza tych, którzy zostali zgładzeni. Realizację *Księgi* potraktowali jako „pomnik, który będzie w stanie wyryć w pamięci na pokolenia nie tylko ich tragiczną śmierć, ale również ich piękne żydowskie życie”¹⁶.

---

¹³ „Nie ma już tych miasteczek, gdzie biblijne pieśni / Wiatr łączy z polską piosnką i słowiańskim żalem, / Gdzie starzy Żydzi w sadach pod cieniem czereśni / Oplakiwali święte mury Jeruzalem”. A. Słonimski, *Poezje wybrane*, [wybór i wstęp R. Loth], Warszawa 1989, s. 94-95.

¹⁴ W. Bobryk, *Parę refleksji...*, s. XII.

¹⁵ M.K. Frackiewicz, M. Reczko, *Wprowadzenie*, [w:] Ibidem, s. 5.

¹⁶ *Słowo od wydawców siedleckiej Księgi Pamięci w Argentynie*, [w:] Ibidem, s. 7.

Pierwszy rozdział opracowany przez Icchaka Kaspi *Historia Żydów w Siedlcach* składa się z trzech podrozdziałów. W pierwszym *Początek obecności Żydów w Siedlcach*, Kaspi szczegółowo – mimo ubogich źródeł i niedoboru dostępu do literatury – przedstawia na tle historycznego procesu rozwoju miasta informacje o Żydach siedleckich. Uwzględnia przy tym czynniki, które warunkowały zakres aktywności grupowej, jak carska rusyfikacja czy polski antysemityzm. Ukazuje ruch oświeceniowy związany z kształceniem dzieci żydowskich, rozwój żydowskiej opieki medycznej, funkcjonowanie życia religijnego i kulturalnego, działalność polityczną, zwłaszcza przeciwstawiającą się caratowi oraz związane z tym represje. Chronologia tej części zakończona jest na wydarzeniach z początku XX wieku¹⁷.

W podrozdziale pt. *Pogrom 1905* ukazany jest pełny obraz masowego ataku na Żydów dokonanego przez wojsko rosyjskie w okresie 7-11 września 1906 r. (autor nietrafnie wskazuje jednak w tytule rok 1905, który opisuje bardzo marginalnie, gdyż wówczas była tylko nieudana próba wszczęcia pogromu). Był on wymierzony fizycznie przeciwko społeczności żydowskiej. Założenia były jednak szersze. Siedlce wraz z regionem stanowiły wówczas bardzo silny ośrodek ruchu rewolucyjnego mającego na celu poprawę warunków pracy i poziomu życia, jak też bardzo silnie podkreślano postulaty niepodległości Polski. Dochodziło do wielu manifestacji, strajków, zamachów na przedstawicieli aparatu władzy i organów bezpieczeństwa¹⁸. Chodziło więc o stworzenie pretekstu do masowych represji, których elementem mogłyby być samosady, lincze i grabieże. W konsekwencji zakładano uśmierzenie ruchów rewolucyjnych i wywołanie konfliktu polsko-żydowskiego. W pogromie realizowanym przez wojsko rosyjskie zginęło 26 Żydów, a ok. 400 zostało aresztowanych. Wydarzenia te wywołały szeroki rezonans zarówno w Imperium Rosyjskim, jak i za granicą. W tej sprawie skierowano memorandum do premiera Piotra Stołypina, złożono interpelacje w Dumie i powołano dwie komisje śledcze. Jednak faktyczni sprawcy nie zostali oficjalnie ustalen i ukarani, a wydarzenia te skłoniły wielu Żydów do emigracji¹⁹. Należy przy tym podkreślić, iż społeczność miasta Siedlce nie tylko nie

¹⁷ I. Kaspi, *Początek obecności Żydów w Siedlcach*, [w:] Ibidem, s. 13-59.

¹⁸ U. Głowacka-Maksymiuk, *Gubernia siedlecka w latach rewolucji 1905-1907*, Warszawa 1985.

¹⁹ I. Kaspi, *Pogrom 1905*, [w:] *Księga pamięci...*, s. 59-84. Cf. S. Martynowski, *Pogrom w Siedlcach*, Łódź 1936; P. Maksymiuk, *Pogrom czy pacyfikacja? Antysemicka akcja władz carskich w Siedlcach w 1906 r.*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2004, z. 14, s. 115-120.

wzięła udziału w pogromie zainicjowanym przez władze carskie, ale również udzieliła szerokiego wsparcia poszkodowanym Żydom²⁰.

Powyższa część uzupełniona jest o opisy rozwoju życia społecznego Żydów w Siedlcach do wybuchu I wojny światowej, położenia tej społeczności podczas okupacji niemieckiej (od 12 sierpnia 1915 r.), a następnie początkach niepodległości Polski (od 11 listopada 1918 r.). To rozwiązanie należy uznać jednak za nietrafne. Problematyka ta bowiem, w żaden sposób nie łączyła się z tragicznymi wydarzeniami pogromu. Należałoby więc je wydzielić do odrębnego podrozdziału. Niemniej należy uznać, iż pojawia się tu szereg interesujących informacji. Dotyczą one m.in. wojny polsko-bolszewickiej, oskarżeń dotyczących braku lojalności niektórych przedstawicieli środowiska żydowskiego wobec państwa polskiego, skazanych przez sąd polowy i następnie zabitych, czy szerzej terroru przeciwko Żydom w 1920 r. i pomocy ofiarom (poszkodowanych było ok. 800 osób). Po tym następuje bogaty opis aktywności Żydów w Siedlcach i wzajemnych relacji z Polakami. Tu na szczególną uwagę zasługuje uwzględnienie nie tylko szeregu zachowań antysemitycznych, ale również działań Polaków występujących przeciwko antysemityzmowi. Treść tego podrozdziału wzbogacają 33 biogramy Żydów związanych z Siedlcami. Rozważania w tej części Kaspi doprowadza chronologicznie do wybuchu II wojny światowej, kiedy zaczęła się Zagłada²¹. W trzecim podrozdziale pt. *Religia w Siedlcach*, zawarty jest opis świątyń, pracy rabinów, nauczania religii, działalności społecznej o charakterze wyznaniowym, rozwoju ruchu syjonistycznego²².

Na rozdział drugi noszący tytuł *Partie i instytucje społeczne*, składa się 13 tekstów. Pierwszy, którego autorem jest Fiszl Drumi (Popowski) *Siedlce – miasto syjonistyczne* ukazuje jako jeden z najsilniejszych ośrodków tego ruchu w Polsce. Tutaj autor w zakresie chronologicznym cofa się do czasów carskich i następnie przechodzi do okresu niepodległej Polski, ale skupia się na latach dwudziestych²³. Następnie zamieszczone zostały materiały o charakterze wspomnieniowym dotyczące różnych aspektów życia w Siedlcach. Były to *W cieniu kaliny. Na pamiątkę mojego pięknego rodzinnego*

---

²⁰ A. Bobryk, *Wielokulturowość w warunkach konfliktu społecznego. Przykład Siedlec*, [w:] *Tożsamość na styku kultur. Tapatybé kultūry sankirtoje*, red. I. Masojć, R. Naruńnic, Wilno 2008, s. 291-305.

²¹ I. Kaspi, *Pogrom 1905...*, s. 84-151.

²² Ibidem, s. 152-167.

²³ F. Drumi (Popowski), *Siedlce – miasto syjonistyczne*, [w:] Ibidem, s. 171-184.

miasta²⁴, *Chalucovy ruch młodzieżowy w Siedlcach*²⁵, *Wspomnienia i refleksje (pamięci pionierskich ruchów młodzieżowych w naszym mieście)*²⁶, *Organizacja młodzieży chasydzkiej i Ceirej Mizrachi*²⁷, *Bazary Keren Kajemet le-Izrael w Siedlcach*²⁸, *Sztybel chasydów z Góry Kalwarrii (z moich wspomnień)*²⁹, *Działalność Poalej Syjon w Siedlcach*³⁰, *Lewicowy ruch robotniczy w Siedlcach*³¹, *Działalność Bundu w okresie międzywojennym*³², *Robotnicy siedleccy po I Wojnie Światowej*³³, *Gmina*³⁴, *Rozwój żydowskiego systemu kredytowego w Siedlcach*³⁵, *Działalność „TOZ” i „Koła Kobiecego” na rzecz pomocy dzieciom*³⁶.

Rozdział trzeci *Działalność edukacyjna i kulturalna* ukazuje znaczenie edukacji i aktywnego dostępu do wytworów kultury w życiu społeczności żydowskiej. Zawiera on 6 podrozdziałów. Są to *Żydowska oświata w Siedlcach*³⁷, *Hebrajska oświata w Siedlcach*³⁸, *Moje wspomnienia z Siedlec (przemówienie, które nie zostało wygłoszone)*³⁹, *„Grupa Miłośników Języka Przeszłości. Wieczorowe kursy hebrajskiego Reb Akiwy Goldfarba*⁴⁰, *Biblioteka i Towarzystwo Jidisze Kunst*⁴¹, *Gazeta ortodoksyjna „Nasza Droga”*⁴².

²⁴ M. Temkin, *W cieniu kaliny. Na pamiątkę mojego pięknego rodzinnego miasta*, [w:] *Ibidem*, s. 184-188.

²⁵ D. Ben Josef (Pasowski), *Chalucovy ruch młodzieżowy w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 189-194.

²⁶ E. Bar-Chaim (Bernholtz), *Wspomnienia i refleksje (pamięci pionierskich ruchów młodzieżowych w naszym mieście)*, [w:] *Ibidem*, s. 194-198.

²⁷ A. Frydman, *Organizacja młodzieży chasydzkiej i Ceirej Mizrachi*, [w:] *Ibidem*, s. 199-202.

²⁸ A. Frydman, *Bazary Keren Kajemet le-Izrael w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 202-203.

²⁹ A. Frydman, *Sztybel chasydów z Góry Kalwarrii (z moich wspomnień)*, [w:] *Ibidem*, s. 204.

³⁰ I. Tabakman, *Działalność Poalej Syjon w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 205-216.

³¹ M. Judenglojbn, *Lewicowy ruch robotniczy w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 216-221.

³² G. Lustgarten, *Działalność Bundu w okresie międzywojennym*, [w:] *Ibidem*, s. 222-224.

³³ D. Ben Josef Pasowski, *Robotnicy siedleccy po I Wojnie Światowej*, [w:] *Ibidem*, s. 224-226.

³⁴ F. Drumi (Popowski), *Gmina*, [w:] *Ibidem*, s. 227-233.

³⁵ B. Minc, *Rozwój żydowskiego systemu kredytowego w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 233-244.

³⁶ M. Szejcher, *Działalność „TOZ” i „Koła Kobiecego” na rzecz pomocy dzieciom*, [w:] *Ibidem*, s. 245-247.

³⁷ M. Mandelman, *Żydowska oświata w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 251-263.

³⁸ F. Drumi-Popowski, *Hebrajska oświata w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 264-274.

³⁹ J. Okoń, *Moje wspomnienia z Siedlec (przemówienie, które nie zostało wygłoszone)*, [w:] *Ibidem*, s. 275-276.

⁴⁰ D. ben Josef (Pasowski), *„Grupa Miłośników Języka Przeszłości. Wieczorowe kursy hebrajskiego Reb Akiwy Goldfarba*, [w:] *Ibidem*, s. 276-277.

⁴¹ M. Mandelman, *Biblioteka i Towarzystwo Jidisze Kunst*, [w:] *Ibidem*, s. 278-282.

⁴² R.M. Schwartzman, *Gazeta ortodoksyjna „Nasza Droga”*, [w:] *Ibidem*, s. 283-284.

Rozdział czwarty to 16 tekstów opatrzonych wspólnym tytułem *Wspomnienia o pisarzach, typach i osobowościach*. Ten rozdział otwiera wiersz Mordechaja Temkina. Następnie są podrozdziały *Perec w mieście pogromu w okresie pomiędzy dwiema wojnami światowymi*⁴³, *Moja ojczyzna w pierwszych dniach zgrozy*⁴⁴, *Wspomnienia z czasów gimnazjalnych*⁴⁵, *Typy i postacie z przeszłości Siedlec*⁴⁶, *Abrahamele Rozenberg*⁴⁷, *Izrael Rozenblum*⁴⁸, *Reb Icchakl Ajzener*⁴⁹, *Nieżyjący już chazan Josef Pasowski*⁵⁰, *Reb Israel Gutgeld*⁵¹, *Pamięci zmarłego Lewiego Gutgelda*⁵², *Mordechaj Meir Landau*⁵³, *Kalman Galicki*, *Icchak Mojcher-Sforimnik*, *Josef Rozenwaser*⁵⁴, *Felczer A. Gron*⁵⁵, *Herszl Tenenbaum*⁵⁶, *Moi Melamedzi*⁵⁷.

Rozdział piąty zatytułowany *Siedleckie opowieści ludowe* obejmuje tylko dwa teksty. Zaznacza się tu więc wyraźna dysproporcjonalność. Bardziej zasadne byłoby więc dołączenie tych materiałów do innej części, gdyż ten rozdział w efekcie obejmuje tylko 4 strony. Zawarto w nich dwie opowieści *Siedlecka historia o chrzcie* (o przyjęciu prawosławia przez Żyda Icchaka-Josła)⁵⁸ oraz *Diabły (z siedleckich opowieści)* (o rodzinie Josła Piekarza, do którego za dowcip „przezwisek «Diabły» przyłgnęło do niego i do jego dzieci”⁵⁹).

Rozdział szósty *Zagłada Siedlec* zawiera 7 tekstów. Wspomnienia obrazują dni wojny, życie do utworzenia gett, w tym przemarsz Żydów w ramach przesiedleń, utworzenie dwóch gett w Siedlcach – dużego (1941) i małego (1942) oraz funkcjonowanie w nich (terror, mordy, wycieńczającą pracę, selekcję), jak i ostateczną Zagła-

⁴³ Y. Mastbaum, *Perec w mieście pogromu w okresie pomiędzy dwiema wojnami światowymi*, [w:] Ibidem, s. 287-290.

⁴⁴ M. Owadia, *Moja ojczyzna w pierwszych dniach zgrozy*, [w:] Ibidem, s. 291.

⁴⁵ Ch. Lifszyc, *Wspomnienia z czasów gimnazjalnych*, [w:] Ibidem, s. 293.

⁴⁶ I.N. Weintraub, *Typy i postacie z przeszłości Siedlec*, [w:] Ibidem, s. 294-303.

⁴⁷ H. Abarbanel, *Abrahamele Rozenberg*, [w:] Ibidem, s. 304-307.

⁴⁸ D. Ben Josef, *Izrael Rozenblum*, [w:] Ibidem, s. 307-308.

⁴⁹ I. Winograd, *Reb Icchakl Ajzener*, [w:] Ibidem, s. 308-309.

⁵⁰ M.S. Gaszuri, *Nieżyjący już chazan Josef Pasowski*, [w:] Ibidem, s. 310-311.

⁵¹ F. Drumi, *Reb Israel Gutgeld*, [w:] Ibidem, s. 311-312.

⁵² B. Jaffe, *Pamięci zmarłego Lewiego Gutgelda*, [w:] Ibidem, s. 313-315.

⁵³ L. Gutgelt, *Mordechaj Meir Landau*, [w:] Ibidem, s. 315.

⁵⁴ I. Goldberg, *Kalman Galicki, Icchak Mojcher-Sforimnik, Josef Rozenwaser*, [w:] Ibidem, s. 316-319.

⁵⁵ J. Tenenbaum, *Felczer A. Gron*, [w:] Ibidem, s. 319.

⁵⁶ F. Drumi (Popowski), *Herszl Tenenbaum*, [w:] Ibidem, s. 320.

⁵⁷ J. Goldberg, *Moi Melamedzi*, [w:] Ibidem, s. 320-326.

⁵⁸ I.N. Weintraub, *Siedlecka historia o chrzcie*, [w:] Ibidem, s. 329-331.

⁵⁹ J. Goldberg, *Diabły*, [w:] Ibidem, s. 331-332.

dę⁶⁰. Dla Żydów siedleckich, którzy nie zginęli z wycieńczenia lub nie zostali zabici w mieście miejscem kaźni był przede wszystkim obóz w Treblince⁶¹. Holokaust tej społeczności opisano w następujących podrozdziałach recenzowanej publikacji *Z zawaliska. Fragment jego książki opublikowanej w serii Od wyśmiewanych*⁶², *Przeżyłem niemiecką zagładę Żydów*⁶³, *Zagłada Siedlec*⁶⁴, *Moje przeżycia w czasie niemieckiej okupacji*⁶⁵, *Z ostatnimi dwoma tysiącami siedleckich Żydów*⁶⁶, *Liczba Żydów w Siedlcach w momencie wybuchu wojny i w różnych okresach niemieckiej okupacji*⁶⁷, *Chronologia martyrologii w Siedlcach*⁶⁸.

Rozdział siódmy *Siedlczanie na świecie* został podzielony na 6 podrozdziałów. Są to *Siedlczanie w Izraelu. Udział w walkach oraz rozbudowie*⁶⁹, *Organizacja siedlczan w Izraelu*⁷⁰, *Żydzi siedleccy w diasporze*⁷¹, *Siedleccy Żydzi w Belgii*⁷², *Ziomkostwo Siedleckie w Buenos Aires*⁷³, *Po hitlerowskiej zagładzie Żydów*⁷⁴. Natomiast rozdział ósmy *Oby wspomnieli ich Bóg* nie stanowi typowego opisu czy analizy problemu lub przytoczenia wspomnień świadków. Zawiera on 84 nekrologi ok. 1000 Żydów siedleckich zamieszczone przez ich bliskich. Ponadto pojawia się tu jeszcze część wyodrębniona graficznie jak rozdział, ale nie jest w strukturze pracy uwzględniana jako taki.

⁶⁰ Szerzej na temat Zagłady Żydów: S. Friedländer, *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939-1945*, Warszawa 2010; G. Knopp, współpr. V. von Bassewitz [et al.], *Holokaust*, Warszawa 2011; M. Miniszewski, *Architektura zła. Wyjątkowość Holokaustu jako problem filozoficzny*, Kęty 2012; *Oto widać i oto słyhać. Świadczenie Zagłady w okupowanej Polsce*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, A. Skibińska, Warszawa 2024.

⁶¹ S. Różycki, E. Kopówka, N. Zalewska, *Obóz Zagłady Treblinka II. Topografia zbrodni*, Warszawa 2019.

⁶² S. Rosen, *Z zawaliska. Fragment jego książki opublikowanej w serii „Od wyśmiewanych”*, [w:] *Księga pamięci...*, s. 335-341.

⁶³ H. Kawe, *Przeżyłem niemiecką zagładę Żydów*, [w:] *Ibidem*, s. 341-351.

⁶⁴ I. Jom-Tow (Tenenbaum), *Zagłada Siedlec*, [w:] *Ibidem*, s. 352-365.

⁶⁵ R. Szmuklarz-Wajnsztajn, *Moje przeżycia w czasie niemieckiej okupacji*, [w:] *Ibidem*, s. 365-366.

⁶⁶ D.B. Blechsztajn, *Z ostatnimi dwoma tysiącami siedleckich Żydów*, [w:] *Ibidem*, s. 366-380.

⁶⁷ *Liczba Żydów w Siedlcach w momencie wybuchu wojny i w różnych okresach niemieckiej okupacji*, [w:] *Ibidem*, s. 380.

⁶⁸ *Chronologia martyrologii w Siedlcach*, [w:] *Ibidem*, s. 381-382.

⁶⁹ D. Ben Josef (Pasowski), *Siedlczanie w Izraelu. Udział w walkach oraz rozbudowie*, [w:] *Ibidem*, s. 385-389.

⁷⁰ I. Kaspi, *Organizacja siedlczan w Izraelu*, [w:] *Ibidem*, s. 389-391.

⁷¹ I. Kaspi, *Żydzi siedleccy w diasporze*, [w:] *Ibidem*, s. 391-39.

⁷² I. Tabakman, *Siedleccy Żydzi w Belgii*, [w:] *Ibidem*, s. 398-403.

⁷³ M. Judenglojbn, *Ziomkostwo Siedleckie w Buenos Aires*, [w:] *Ibidem*, s. 403-404.

⁷⁴ *Po hitlerowskiej zagładzie Żydów*, [w:] *Ibidem*, s. 404-406.

Nosi tytuł *Siedlczanie w Argentynie upamiętniają swoich bliskich* i opublikowano tu 56 nekrologów wymieniających kilkaset osób.

Zaletą recenzowanej publikacji jest przystępny dla czytelnika język, a także umieszczenie danych w tabelach. Dobrym rozwiązaniem jest także przytoczenie dokumentów źródłowych, jak np. *Memo-randum do rosyjskiego premiera Stołypina*⁷⁵. Przede wszystkim są to niewątpliwie relacje świadków wydarzeń. Publikacja nie stanowi jednorodnego ujęcia. Ma bowiem głównie charakter dokumentacyjny, niewolny od emocji, co wynika z opisu własnych doświadczeń lub bliskich sobie osób. Wnosi jednak nowe treści do obiegu naukowego w Polsce, stanowiąc też przyczynek do dalszych badań. Niestety w publikacji nie uniknięto błędów czy też przeoczeń. Na przykład nie zostały sporządzone bibliografia czy wykaz zdjęć i tabel. W przypisach nie wszystkie skróty zostały objaśnione. Na s. 222 i 223 zostały opublikowane te same zdjęcia, ale opisano je odmiennie. W tytule podrozdziału *Moja ojczyzna w pierwszych dniach zgrozy* litera „w” zapisana jest wersalikiem, gdy bardziej logiczne byłoby oznaczenie tak litery „o” w słowie „ojczyzna”. Recenzowana książka – mimo powyższych, jak i wcześniej zaznaczanych uwag – z całą pewnością jest godna polecenia, ponieważ wzbogaca wiedzę nie tylko dotyczącą społeczności żydowskiej, ale również polskiej, a przede wszystkim poszerza zasób wiadomości dotyczący historii Siedlec. Publikację *Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia* polecić można przede wszystkim historykom, regionalistom, badaczom problematyki mniejszości narodowych, politologom i specjalistom z zakresu nauk o bezpieczeństwie.

---

⁷⁵ I. Kaspi, *Pogrom 1905...*, s. 69-70. Piotr Arkadiewicz Stołypin urodził się 2 IV 1862 r. w Dreźnie, zmarł 5 IX 1911 r. w Kijowie – „rosyjski polityk, premier i minister spraw wewnętrznych w okresie rządów cara Mikołaja II. Jako minister spraw wewnętrznych stłumił rewolucję 1905–1907, zwolennik terroru. Okres jego władzy określany jest jako <<reakcja stołypinowska>>. W 1907 r. rozwiązał Dumę, zmienił ordynację wyborczą i znacznie ograniczył uprawnienia parlamentu. Jednocześnie zwolennik modernizacji państwa, przeprowadził zakrojoną na szeroką skalę reformę rolną (pozwolenie na opuszczanie wspólnot wiejskich), której celem było przekształcenie warstwy chłopskiej w pełnoprawnych właścicieli ziemskich. Przeciwnik konfrontacji Rosji z Niemcami. Zginął w wyniku zamachu dokonanego przez Dmitrija Bogrowa, eserowca mającego powiązania z Ochraną”. A. Jawor, *Rosyjska wojna mentalna – „Od Czerwonego do Białego Caratu”*, [w:] *Imperium zła wczoraj i dziś. Rozważania o rosyjskim imperializmie*, red. K. Sacewicz, M. Śladecka, Lublin 2023, s. 95.

Bibliografia / References

- Bobryk A., *Przemiany struktury etnicznej i wyznaniowej miasta w perspektywie stulecia. Przykład Siedlec*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2004, t. VIII.
- Bobryk A., *Wielokulturowość w warunkach konfliktu społecznego. Przykład Siedlec*, [w:] *Tożsamość na styku kultur. Tapatybė kultūrų sankirtoje*, red. I. Masojć, R. Naruniec, Wilno 2008, s. 291-305.
- Friedländer S., *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939-1945*, Warszawa 2010.
- Głowacka-Maksymiuk U., *Gubernia siedlecka w latach rewolucji 1905-1907*, Warszawa 1985.
- Jawor A., *Rosyjska wojna mentalna – „Od Czerwonego do Białego Caratu”*, [w:] *Imperium zła wczoraj i dziś. Rozważania o rosyjskim imperializmie*, red. K. Sacewicz, M. Śladecka, Lublin 2023.
- Kempa A., Szukalak M., *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*. T. II *Od A do Z*, Łódź 2002.
- Knopp G., współpr. von Bassewitz V. [et al.], *Holokaust*, Warszawa 2011.
- Kocur K., *Prasa żydowska w Polsce*, „Dziennikarstwo i Media” 2019, nr 12.
- Kopówka E., *Żydzi Siedleccy*, Siedlce 2001.
- Księga pamięci gminy żydowskiej w Siedlcach. Wspomnienia*, red. oryg. A.W. Jasny, Łomża–Siedlce 2024.
- Maksymiuk P., *Pogrom czy pacyfikacja? Antysemicka akcja władz carskich w Siedlcach w 1906 r.*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2004, z. 14.
- Martynowski S., *Pogrom w Siedlcach*, Łódź 1936.
- Miniszewski M., *Architektura zła. Wyjątkowość Holokaustu jako problem filozoficzny*, Kęty 2012.
- Oto widać i oto słycać. Świadkowie Zagłady w okupowanej Polsce*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, A. Skibińska, Warszawa 2024.
- Polit M., *Mordechaj Chaim Rumkowski, Prawda i zmyślenie*, Warszawa 2012.
- Rusiniak-Karwat M., *Historia społeczności*, sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/604-siedlce/99-historia-spoleczności/138001-historia-spoleczności (data dostępu: 30.11.2025).
- Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 2007.
- Słonimski A., *Poezje wybrane*, [wybór i wstęp R. Loth], Warszawa 1989.
- Winter A., *Dzieje Siedlec 1448-1918*, Warszawa 1969.
- Wojtowicz Z., *Historia Żelechowa*, Radom 2010.

Krzysztof Bobryk

ORCID: 0000-0002-2459-2798

bobryk.krzysztof@wp.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Kulturowe wyzwania bezpieczeństwa

Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies,
eds. Elżbieta Szyszlak, Rafał Wiśniewski, Radosław Zenderowski,
Peter Lang GmbH, Lausanne – Berlin 2023, pp. 304

DOI: 10.34739/doc.2025.22.17

Problematyka bezpieczeństwa budzi coraz większe zainteresowanie badaczy. To obszar wieloaspektowy, wykraczający daleko poza kwestie militarne czy przestrzeganie porządku publicznego. To szerokie ujęcie dotyczące zarówno jednostek, jak i całych państw. Najczęściej w zakresie definicyjnym odnosi się do braku zagrożeń, spokoju, ochrony przed niebezpieczeństwem. Istotnym elementem jest też możliwość niezakłóconego rozwoju w warunkach zmian społecznych¹. Zwłaszcza w kontekście narastających wyzwań i zagrożeń². Należy więc stwierdzić, iż „za bezpieczeństwo kulturowe należy uznać stan, w którym społeczeństwo zamieszkujące terytorium danego państwa może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie czerpać ze wzorów i doświadczeń innych narodów. To również pewność przetrwania i rozwoju tożsa-

¹ *Współczesne bezpieczeństwo kulturowe*, red. P. Żarkowski, S. Topolewski, Siedlce 2014; J. Gierszewski, K. Drabik, A. Pieczywok, *Bezpieczeństwo kulturowe w trakcie zmian społecznych*, Warszawa 2020; S. Jarmoszko, *Społeczne konteksty i konstrukty bezpieczeństwa (z zagadnień socjologii bezpieczeństwa)*, Siedlce 2025.

² J. Gierszewski, A. Pieczywok, J. Piwowarski, *Wyzwania i zagrożenia w obszarze bezpieczeństwa kulturowego*, Toruń 2020. Obserwuje się wzrastającą w skali globalnej liczbę konfliktów zarówno wewnątrzpaństwowych, jak i międzypaństwowych, których przyczyną są kwestie narodowościowe, etniczne, religijne czy językowe. Magdalena El Ghamari wskazuje więc na tendencję rosnącego znaczenia kwestii kulturowych w aspekcie bezpieczeństwa. M. El Ghamari, *Bezpieczeństwo kulturowe a kulturowe uwarunkowania prowadzenia działań zbrojnych w regionie MENA*, „Doctrina. Studia Socjeczno-Polityczne” 2018, nr 15, s. 25.

mości narodowej czy religijnej danej społeczności oraz ochrona przed obcymi wpływami, a zatem niebezpieczeństwem osłabienia spójności wewnętrznej”³. Nowe wyzwania w tym zakresie niesie również postęp techniczny i technologiczny, który z jednej strony prowadzi do podniesieniu poziomu życia, a z drugiej daje coraz to nowocześniejsze narzędzia destabilizacji. Przy tym pojawiają się nowe punkty zapalne, a międzynarodowy system zapewniający dotychczas bezpieczeństwo wyraźnie traci na wydolności. Informacja, manipulacja, dezinformacja są coraz częstszym narzędziem inżynierii społecznej. Oddziałuje to na wiele sfer życia, funkcjonowanie społeczeństw, kształtowanie tożsamości, co jest bezpośrednio związane z bezpieczeństwem kulturowym⁴.

Szeroki wachlarz problemów związanych z tym obszarem został podjęty w anglojęzycznej publikacji *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies* (*Bezpieczeństwo kulturowe. Teoria – Wybrane aspekty – Studia przypadków*) pod redakcją Elżbiety Szyszłak, Rafała Wiśniewskiego, Radosława Zenderowskiego, wydanej w Niemczech przez prestiżowe wydawnictwo „Peter Lang”⁵. Zjawiska kulturowe mają interdyscyplinarny charakter, co bezpośrednio wpływa na wielopłaszczyznową specyfikę bezpieczeństwa kulturowego⁶. Jak słusznie zauważają redaktorzy, „badacze definiujący bezpieczeństwo kulturowe wskazują, że jego istotą jest dążenie do ochrony tożsamości i dziedzictwa kulturowego oraz możliwości jego rozwoju, stymulowanego między innymi (świadomym) czerpaniem z innych kultur. Konieczna jest zatem otwartość na inne kultury i tolerancja, ale także świadomość zagrożeń, jakie mogą wynikać z braku ograniczeń w dostępie do obcych wzorców kulturowych. Dlatego też, próbując zdefiniować bezpieczeństwo kulturowe, należy mieć na uwadze zarówno kwestie bezpośrednio związane z kulturą, tj. ochronę,

---

³ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009, s. 148. Cf. G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 132.

⁴ A. Bobryk, *Wstęp*, [w:] *Bezpieczeństwo w aspekcie wyzwań współczesności*, red. A. Bobryk, Siedlce 2025, s. 5-7.

⁵ *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, red. E. Szyszłak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Lausanne–Berlin 2023.

⁶ T. Jemiolo, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, „Przedsiębiorstwo Przyszłości” 2016, nr 27, s. 45.

zachowanie i rozwój dziedzictwa kulturowego danego podmiotu, jak i kwestię tożsamości⁷.

W aspekcie bezpieczeństwa kulturowego coraz istotniejsze wyzwania stawiają procesy globalizacji. Dotyczy to poszczególnych grup ludności, szerszych społeczności czy nawet państw. Z jednej strony są to zjawiska unifikacji, a z drugiej – narastające zróżnicowania. Międzykulturowe interakcje tworzą niejednokrotnie różnego rodzaju napięcia lub wręcz konflikty. Intensywna mobilność, brak przygotowania do kontaktów interkulturowych, złożona sieć relacji nierzadko wywołuje zagrożenia w aspekcie praw poszczególnych osób czy grup, poprzez to występują różnorodnego rodzaju niebezpieczeństwa w odniesieniu do tożsamości czy możliwości rozwoju. Napięcia te nie sprzyjają wykorzystaniu lub rozwojowi kapitału społecznego oraz kulturowego, zwłaszcza w odniesieniu do społeczności o wysokim wskaźniku mobilności lub o charakterze mniejszościowym⁸.

Redaktorzy książki, zmierzając do szerokiego zdefiniowania bezpieczeństwa kulturowego, zwracają uwagę z jednej strony na aspekty bezpośrednio związane z kulturą jak ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego podmiotu, z drugiej zaś na kwestie tożsamości. Podkreślili przy tym, iż głównym nurtem podjętych rozważań było bezpieczeństwo kulturowe państwa. Wskazali więc, że obszar ten „odnosi się do dwóch podstawowych kategorii – identyfikacji kulturowej oraz dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego). Jest to państwo, w którym tworzone są warunki dla zachowania tożsamości (kulturowej) oraz zachowania i rozwoju dziedzictwa kulturowego, w obliczu wyzwań, jakie stawia otoczenie międzynarodowe, oddziałujące na państwo i z natury rzeczy zmienne⁹. Przy tym dostrzegali, iż stwarza to pewne trudności badawcze. Oceniali, że bezpieczeństwo kulturowe składa się w znaczącej mierze z „niemierzalnych” czynników o charakterze subiektywnym, wpływających na określenie, które symbole i treści kulturowe oraz jaka część dziedzictwa kulturowego są szczególnie ważne dla utrzymania bezpieczeństwa kulturowego i tożsamości kulturowej/etnicznej państwa, a także jakie są dla niego zagrożenia. Są to czynniki historyczne, kulturowe,

---

⁷ E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, *Introduction*, [w:] *Cultural Security...*, s. 12; Cf. A. Glen, *Poznanie bezpieczeństwa podmiotu. Prawda, metafory, myślenie, język*, Siedlce 2025.

⁸ L. Korporowicz, *Bezpieczeństwo kulturowe w rozwoju zrównoważonym*, „Edukacja Międzykulturowa” 2018, nr 9, s. 33.

⁹ E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, *Introduction...*, s. 13.

polityczno-ekonomiczne i demograficzne. Będą one również determinować miejsce bezpieczeństwa kulturowego w hierarchii innych sektorów bezpieczeństwa¹⁰.

Książka została ułożona w porządku problemowym. Swoje rozważania i analizy zawarło w niej 20 badaczy z 11 ośrodków akademickich. Uwzględniając różnorodne perspektywy badawcze i wieloaspektowość problemu publikację podzielono na trzy części. W sekcji I *Bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze teoretycznym i metodologicznym* zawarto cztery artykuły, które stanowią właściwe wprowadzenie w badaną problematykę i ukazują jej kontekst. Są to rozważania, których autorami są Marek Bodziany *Geneza i historia badań nad bezpieczeństwem kulturowym*¹¹, Sebastian Wojciechowski *Nowy model bezpieczeństwa kulturowego*¹², Krzysztof Cebul *Bezpieczeństwo kulturowe i kultura bezpieczeństwa*¹³ i Anna Kurkiewicz *Kształtowanie ideologicznych podstaw bezpieczeństwa kulturowego*¹⁴.

W części II *Wybrane aspekty bezpieczeństwa kulturowego* poddano analizie wymiary bezpieczeństwa kulturowego, jak też czynniki wpływające na jego utrzymanie. To istotny element rozważań, poszerzający zakres wiedzy teoretycznej osadzając ją w kontekście wyselekcjonowanych na potrzeby analiz kontekstów bezpieczeństwa kulturowego. Na tę część składa się 7 artykułów. To wyniki badań Andrzeja Szabaciuka *Stare i nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego*¹⁵, Tomasza Szyszlaka *System bezpieczeństwa kulturo-*

¹⁰ Ibidem.

¹¹ M. Bodziany, *The genesis and history of cultural security research*, [w:] Ibidem, s. 19-30. Cf. M. Kopczewski, T. Landmann, *Bezpieczeństwo kulturowe państwa. Regulacje prawne – geneza problemu*, [w:] *W trosce o bezpieczne jutro. Reminiscencje i zamierzenia*, cz. 2, red. A. Bolewski, J. Farysej, Poznań 2018, s. 13-27.

¹² S. Wojciechowski, *A new model of cultural security*, [w:] *Cultural Security...*, s. 31-43. Cf. *Kulturowe, edukacyjne i organizacyjne aspekty bezpieczeństwa w trzeciej dekadzie XXI wieku*, red. J. Kręcikij, S. Mazur, T. Rubaj, Kalisz 2025.

¹³ K. Cebul, *Cultural security and security culture*, [w:] *Cultural Security...*, s. 45-56. Cf. M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2006; *Współczesne bezpieczeństwo i kultura bezpieczeństwa*, red. A. Filipek, B. Gątek, Siedlce 2014; *Kultura bezpieczeństwa w teorii i praktyce*, red. J. Gierszewski, M. Kubiak, Toruń 2019; J. Piwowarski, *Nauki o bezpieczeństwie. Kultura bezpieczeństwa i redefinicja środowiska bezpieczeństwa*, Warszawa 2020; D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w kontekście patroleści zamieszczanych w internecie*, Siedlce 2023.

¹⁴ A. Kurkiewicz, *Shaping the ideological foundations of cultural security*, [w:] *Cultural Security...*, s. 57-67. Cf. *Bezpieczeństwo i wolność jako kategorie kulturowe i społeczne. Zbiór prac*, red. J. Dębowski, Siedlce 2004.

¹⁵ A. Szabaciuk, *Old and new threats to cultural security*, [w:] *Cultural Security...*, s. 71-81. Cf. J. Czaja, *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Kraków 2013.

wego jako podsystem systemu bezpieczeństwa narodowego¹⁶, Jarosława Jarzabka *Bezpieczeństwo kulturowe w polityce bezpieczeństwa państwa*¹⁷, Elżbiety Szyszlak *Problem bezpieczeństwa kulturowego grup mniejszościowych*¹⁸, Ireneusza Jaźwińskiego *Kapitał ludzki jako wyznacznik bezpieczeństwa kulturowego*¹⁹, Mariusza Sulkowskiego *Bezpieczeństwo kulturowe i religia*²⁰, Joanny Kulskiej *Dyplomacja oparta na wierze i bezpieczeństwo kulturowe: między pluralizmem a partykularyzmem*²¹.

W części III *Bezpieczeństwo kulturowe wybranych krajów i Unii Europejskiej* zaprezentowano studia przypadków. W tym ujęciu państwo zostało ukazane jako podmiot bezpieczeństwa kulturowego. W tej części opisano rozwiązania instytucjonalne, uwarunkowania, sferę prawną, realizowaną politykę, stosunek do mniejszości oraz wskazano na wyzwania, szanse i zagrożenia, przed którymi stoi państwo w dążeniu do utrzymania bezpieczeństwa kulturowego. W tym kontekście nasuwa się tylko refleksja, iż w wymiarze społecznym bezpieczeństwo kulturowe nie zawsze jest tożsame z bezpieczeństwem kulturowym państw²². Rozwiązanie przyjęte przez autorów zapewne związane jest z potrzebą ukazania tego obszaru problemowego z perspektywy instytucjonalnej. Redaktorzy w tym kontekście wyjaśniali i podkreślali, iż bezpieczeństwo kulturowe jest ściśle zwią-

---

¹⁶ T. Szyszlak, *The system of cultural security as a subsystem of the national security system*, [w:] *Cultural Security...*, s. 83-94. Cf. S. Bylina, *System bezpieczeństwa narodowego. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i praktycznym*, Siedlce-Drohiczyń 2017.

¹⁷ J. Jarzabek, *Cultural security in the politics of security of the state*, [w:] *Cultural Security...*, s. 95-106. Cf. S. Topolewski, P. Żarkowski, *Współczesny wymiar bezpieczeństwa narodowego (wybrane zagadnienia)*, Siedlce 2015; Z. Ciekankowski, J. Nowicka, H. Wyrebeck, *Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń*, Siedlce 2017; *Bezpieczeństwo państwa w wymiarze społeczno-politycznym. Wybrane zagadnienia*, red. M. Jurgilewicz, M. Delong, Rzeszów 2020.

¹⁸ E. Szyszlak, *The problem of the cultural security of minority groups*, [w:] *Cultural Security...*, s. 107-119. Cf. *Wielość kultur: między dialogiem a konfliktem*, red. V. Gul-Rechlewicz, Kielce 2018; A. Bobryk, *Die Fesseln der Geschichte. Erinnerungskonflikte in Litauen, „Osteuropa”* 2020, nr 1-2, s. 51-60.

¹⁹ I. Jaźwiński, *Human capital as a determinant of cultural security*, [w:] *Cultural Security...*, s. 121-131. Cf. M. Lubicz-Miszewski, *Kresowe projekty edukacyjne na rzecz umacniania bezpieczeństwa kulturowego*, Jawor 2018.

²⁰ M. Sulkowski, *Cultural security and religion*, [w:] *Cultural Security...*, s. 133-145. Cf. R.M. Bosco, *Securing the Sacred. Religion, National Security and the Western State*, Ann Arbor 2014.

²¹ J. Kulska, *Faith-based diplomacy and cultural security: Between pluralism and particularism*, [w:] *Cultural Security...*, s. 147-158. Cf. *Europa w dobie przemian. O wielokulturowości i bezpieczeństwie*, red. C. Smuniewski, R. Kobryński, Warszawa 2016.

²² A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe...*, s. 148.

zane zarówno z bezpieczeństwem jednostki, jak i grup społecznych. Przy tym zaznaczali, że „Jest ono jednak również powiązane z państwem – państwo jest nadal podstawowym podmiotem bezpieczeństwa, w tym dla bezpieczeństwa kulturowego, a ten sektor bezpieczeństwa jest silnie powiązany z innymi sektorami bezpieczeństwa narodowego. Co więcej, celem państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa obywateli, w tym bezpieczeństwa kulturowego. Należy jednak zauważyć, że w przypadku bezpieczeństwa kulturowego może występować dysonans między bezpieczeństwem kulturowym państwa a bezpieczeństwem kulturowym obywateli, wynikający z jego specyfiki”²³. Na rozdział ten składa się 8 artykułów. Grzegorz Kęsik ukazał bezpieczeństwo kulturowe Polski²⁴, Adam Bobryk Litwy²⁵, Anna Jagiełło-Szostak Serbii²⁶, Marko Babić Bośni i Hercegowiny²⁷, Marcin

²³ E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, *Introduction...*, s. 12.

²⁴ G. Kęsik, *The cultural security of Poland*, [w:] *Cultural Security...*, s. 161-174. Cf. *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010; A. Bobryk, C. Kalita, *Policy and the national minorities in Poland. Social and philosophical aspect*, „Austrian Journal of Humanities and Social Sciences” 2015, nr 11-12, s. 74-78; J. Walczak, *Mniejszości narodowe i etniczne w aspekcie bezpieczeństwa RP*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczno-kulturowe*, red. M. Gębska, P. Majdan, Warszawa 2018, s. 148-170; I. Oleksiewicz, *Prawne ujęcie polityki bezpieczeństwa społeczno-kulturowego Polski*, [w:] *Bezpieczeństwo pozamilitarne Europy w XXI w.*, red. I. Oleksiewicz, Rzeszów 2020, s. 53-72; E. Raczyńska, *Transformacja systemowa a odbudowa struktur cerkiewnych*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2022, nr 19, s. 324-337; A. Kozera, *Bezpieczeństwo kulturowe Polski*, [w:] *Polska bezpieczna czy nie? Służby specjalne - wojsko - dyplomacja w XX i XXI wieku*, red. M. Siewier, Częstochowa 2023, s. 703-716.

²⁵ A. Bobryk, *The cultural security of Lithuania*, [w:] *Cultural Security...*, s. 175-187. Cf. A. Bobryk, *Stosunek społeczeństwa litewskiego do polskich pomników i miejsc pamięci narodowej. Przypadek Oran*, [w:] *Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia*, red. A. Bobryk, Siedlce 2007, s. 65-76; E. Kuzborska-Pacha, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie w kontekście międzynarodowych i ponadnarodowych standardów ich ochrony*, Warszawa 2012; K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius 2012; A. Bobryk, Z. Kurcz, *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 239-284; A. Bobryk, *Tożsamościowo-językowy aspekt pisowni nazwisk mniejszości narodowych. Przykład Republiki Litewskiej*, [w:] *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи. Колективна монографія*, red. H. Коваліско, А. Скагеринчук, Р. Радзік, Львів 2018, s. 248-266; M. Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy*, Kraków 2019; A. Bobryk, *Wielojęzyczność w nazewnictwie ulic w aspekcie wielokulturowości dużego miasta. Przykład Wilna*, [w:] *Oblicza dużego miasta: instytucje, organizacje, procesy*, red. B. Cieślińska, Białystok 2019, s. 53-72; M. Drygiel-Bielińska, *Litwa wobec mniejszości*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2021, nr 18, s. 265-271.

²⁶ A. Jagiełło-Szostak, *The cultural security of Serbia*, [w:] *Cultural Security...*, s. 189-203. Cf. A. Jagiełło-Szostak, E. Szyszlak, *Bezpieczeństwo kulturowe Republiki Serbii*, [w:] *Republika Serbii. Aspekty polityki badawczej i międzynarodowej*, red. A. Jagiełło-Szostak, Wrocław 2016, s. 87-109.

Szydzisz Izraela²⁸, Radosław Fiedler Iranu²⁹, Monika Maria Brzezińska Niemiec³⁰, Michał Gierycz i Piotr Mazurkiewicz Unii Europejskiej³¹. Całość jest poprzedzona wstępem, a na końcu publikacji znajdują się biogramy autorów i wykaz poprzednich 52 publikacji z serii „Studia nad Polityką, Bezpieczeństwem i Społeczeństwem”³², w ramach której ukazała się książka *Cultural Security*.

Autorzy dostrzegają dynamikę zmian i wyzwań związanych z bezpieczeństwem, a zwłaszcza jego kulturowym aspektem. Warto w tym kontekście przytoczyć słowa Elżbiety Szyszlak, Rafała Wiśniewskiego i Radosława Zenderowskiego, którzy stwierdzili „W drugiej połowie XX wieku podjęto szereg inicjatyw międzynarodowych, na niespotykaną dotąd skalę, mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego – w czasie wojny i pokoju, a także ochronę kultury grup mniejszościowych. Okres ten przyniósł również fundamentalne zmiany w postrzeganiu bezpieczeństwa. Koniec ubiegłego stulecia był czasem rozpadu świata dwubiegunowego wraz z końcem zimnej wojny. Ludzie zaczęli dostrzegać, że siła militarna i potęga nie wystarczają do zdefiniowania bezpieczeństwa, a o niepowodzeniu operacji militarnych mogły decydować nie kwestie militarne, czy nawet polityczne, lecz społeczno-kulturowe. Te ostatnie mogą zresztą stać się podstawą rozwoju ruchów zagrażających bezpieczeństwu wewnętrznemu i międzynarodowemu. Pojawiły się również zjawiska niespotykane wcześniej na taką skalę, takie jak

---

²⁷ M. Babić, *The cultural security of Bosnia and Herzegovina*, [w:] *Cultural Security...*, s. 205-215. Cf. M. El Ghamari, *Balkański tygiel bezpieczeństwa kulturowego. Radykalizacja w Bośni i Hercegowinie*, „Studia Orientalne” 2018, nr 1, s. 158-177.

²⁸ M. Szydzisz, *The cultural security of Israel*, [w:] *Cultural Security...*, s. 217-231. Cf. P. Kosiorek, M. Szydzisz, E. Szyszlak, *Between secularity and ultra-orthodoxy. The cultural conflict between Hilonim and Haredim and its impact on Israel's cultural security*, „Historia i Polityka” 2024, nr 48, s. 59-82.

²⁹ R. Fiedler, *The cultural security of Iran*, [w:] *Cultural Security...*, s. 233-247. Cf. M. Stolarczyk, *Iran. Państwo i religia*, Warszawa 2001.

³⁰ M.M. Brzezińska, *The cultural security of Germany*, [w:] *Cultural Security...*, s. 249-261. Cf. K. Brützel, *Kulturelle Sicherheit in zweisprachigen Gemeinden am Beispiel der drohenden Nichteinrichtung einer fünften Klasse in Radwor/Radibor 2005*, Bautzen 2024; *Kulturproduktion in der Migrationsgesellschaft. Herausforderungen für Kulturinstitutionen und Kulturpolitik*, red. J. Schneider, J. Oltmer, A. Pott, A. Schmitz, Bielefeld 2024.

³¹ M. Gierycz, P. Mazurkiewicz, *Cultural security in the European Union*, [w:] *Cultural Security...*, s. 263-292. Cf. M. Jaroszyńska, *Bezpieczeństwo kulturowe Europy w XXI wieku*, Warszawa 2016; *Integration and exclusion. Linguistic rights of national minorities in Europe*, red. E. Kuzborska, Vilnius 2016; E. Martusewicz-Pawlus, *Euroislam „contra” islamizm. Drogi i bezdroża bezpieczeństwa obywateli Unii Europejskiej*, Warszawa 2020.

³² Redaktorem serii jest Stanisław Sulowski.

migracje, rozwój ruchów terrorystycznych, dynamiczny rozwój nielegalnego rynku dzieł sztuki itp., które zmusiły badaczy bezpieczeństwa do wypracowania nowego paradygmatu w naukach o bezpieczeństwie, uwzględniającego relację między bezpieczeństwem a kulturą”³³.

Książka pod redakcją Elżbiety Szyszlak, Rafała Wiśniewskiego i Radosława Zenderowskiego jest zbiorem istotnych analiz dotyczących bezpieczeństwa kulturowego. Rozważania wskazują przede wszystkim na perspektywę powiązania tego obszaru ze sferą oddziaływania państwa, niemniej uwzględniają również optykę różnorodnych grup mniejszościowych. Ważnym walorem dociekań jest powiązanie ujęcia teoretycznego z metodologicznym i oparciu tego na szeregu studiów przypadków, co daje bardzo efektywne rozwiązania. Badacze ukazują istotę problematyki bezpieczeństwa kulturowego, konteksty tego obszaru, wyzwania, zagrożenia, perspektywy, dostarczają sposobów myślenia umożliwiających zrozumienie, ale także wskazują różnorodne rekomendacje.

Bez wątplenia monografia *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies* jest bogatym i wielowątkowym źródłem wiedzy w zakresie bezpieczeństwa kulturowego. Wychodzi ona naprzeciw oczekiwaniom badawczym i prowadzi do umiędzynarodowienia wyników badań. Ukazuje znaczenie i wielowątkowość obszaru bezpieczeństwa kulturowego oraz samej kultury dla bezpieczeństwa³⁴. Jej struktura jest przejrzysta i logiczna. Można zgłosić tylko kilka uwag o charakterze dyskusyjnym. Wydaje się, że w większym zakresie winny być

³³ E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, *Introduction...*, s. 11-12. Cf. *Polityczne i społeczno-kulturowe determinanty bezpieczeństwa. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. K.D. Szulborski, D.M. Mościcka, K.J. Świdzińska, Olsztyn 2015; A. Bobryk, *Postawy Polaków wobec uchodźców w świetle publikacji „Gazety Wyborczej” i „Naszego Dziennika”*, [w:] *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa*, t. I, red. B. Pasamoniak, U. Markowska-Manista, Warszawa 2017, s. 46-66; S. Topolewski, *Europa w obliczu zagrożeń terroryzmu islamskiego*, [w:] *O terroryzmie jako zagrożeniu dla bezpieczeństwa społecznego*, red. A. Indraszczyk, M. Lipińska-Rzeszutek, Warszawa 2017, s. 45-63; M. Cieślarczyk, *Znaczenie kultury bezpieczeństwa dla zrównoważonego rozwoju w wymiarze osobowym i strukturalnym*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczno-kulturowe...*, s. 195-214; *Migracje w kontekście bezpieczeństwa i obronności*, red. J. Rajchel, S. Topolewski, Siedlce 2020.

³⁴ W tym kontekście należy przywołać słowa redaktorów „Kultura jest ważna. Bez komponentu kulturowego bezpieczeństwo jest w swej istocie pustym pojęciem, gwarantującym jedynie biologiczne przetrwanie. Kultura, rozumiana jako utrwalone wzorce i sposoby odczuwania oraz powielania pewnych postaw, a także kultura materialna, wyrażana w różnych formach «pomników» dla tych, którzy odeszli, stanowią «kręgosłup» każdej wspólnoty ludzkiej, niezależnie od jej przynależności cywilizacyjnej”. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, *Introduction...*, s. 7.

w publikacji uwzględnione kwestie masowych migracji i ich konsekwencje, depopulacji części społeczności w wyniku występowania niżu demograficznego i przekształcania struktury tych społeczeństw na skutek procesów osiedleńczych ludności z innych obszarów kulturowych czy kwestii funkcjonowania różnych języków w przestrzeni publicznej, zwłaszcza jako urzędowych w skali całego kraju lub pomocniczych w poszczególnych jednostkach administracyjnych. Niemniej uwagi te w żadnym stopniu nie umniejszają rangi i znaczenia publikacji. Książkę *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies* pod redakcją Elżbiety Szyszlak, Rafała Wiśniewskiego, Radosława Zenderowskiego można polecić szerokiemu kręgowi odbiorców. Przede wszystkim przydatna ona jednak będzie dla specjalistów z zakresu bezpieczeństwa, socjologii, politologii, administracji, zarządzania, stosunków międzynarodowych oraz nauk o kulturze i religii.

Bibliografia / References

- Bezpieczeństwo i wolność jako kategorie kulturowe i społeczne. Zbiór prac*, red. J. Dębowski, Siedlce 2004.
- Bezpieczeństwo państwa w wymiarze społeczno-politycznym. Wybrane zagadnienia*, red. M. Jurgilewicz, M. Delong, Rzeszów 2020.
- Bobryk A., *Die Fesseln der Geschichte. Erinnerungskonflikte in Litauen*, „Osteuropa” 2020, nr 1-2.
- Bobryk A., Kalita C., *Policy and the national minorities in Poland. Social and philosophical aspect*, „Austrian Journal of Humanities and Social Sciences” 2015, nr 11-12.
- Bobryk A., Kurcz Z., *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015.
- Bobryk A., *Postawy Polaków wobec uchodźców w świetle publikacji „Gazety Wyborczej” i „Naszego Dziennika”*, [w:] *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa*, t. I, red. B. Pasamonik, U. Markowska-Manista, Warszawa 2017.
- Bobryk A., *Stosunek społeczeństwa litewskiego do polskich pomników i miejsc pamięci narodowej. Przypadek Oran*, [w:] *Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia*, red. A. Bobryk, Siedlce 2007.
- Bobryk A., *Tożsamościowo-językowy aspekt pisowni nazwisk mniejszości narodowych. Przykład Republiki Litewskiej*, [w:] *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи. Колективна монографія*, red. N. Kovalisko, A. Ėkaterinčuk, R. Radzik, L'viv 2018 [Ідентичності народів Центрально-Східної Європи. Колективна монографія, red. Н. Коваліско, А. Єкатеринчук, Р. Радзік, Львів 2018].

- Bobryk A., *Wielojęzyczność w nazewnictwie ulic w aspekcie wielokulturowości dużego miasta. Przykład Wilna*, [w:] *Oblicza dużego miasta: instytucje, organizacje, procesy*, red. B. Cieślińska, Białystok 2019.
- Bobryk A., *Wstęp*, [w:] *Bezpieczeństwo w aspekcie wyzwań współczesności*, red. A. Bobryk, Siedlce 2025.
- Bosco R.M., *Securing the Sacred. Religion, National Security and the Western State*, Ann Arbor 2014.
- Brützel K., *Kulturelle Sicherheit in zweisprachigen Gemeinden am Beispiel der drohenden Nichteinrichtung einer fünften Klasse in Radwor/Radibor 2005*, Bautzen 2024.
- Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius 2012.
- Bylina S., *System bezpieczeństwa narodowego. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i praktycznym*, Siedlce-Drohiczyń 2017.
- Ciekanowski Z., Nowicka J., Wyřebek H., *Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń*, Siedlce 2017.
- Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2006.
- Cieślarczyk M., *Znaczenie kultury bezpieczeństwa dla zrównoważonego rozwoju w wymiarze osobowym i strukturalnym*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczno-kulturowe*, red. M. Gębska, P. Majdan, Warszawa 2018.
- Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, red. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Lausanne–Berlin 2023.
- Czaja J., *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Kraków 2013.
- Drygiel-Bielińska M., *Litwa wobec mniejszości*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2021, nr 18.
- El Ghamari M., *Balkański tygiel bezpieczeństwa kulturowego. Radykalizacja w Bośni i Hercegowinie*, „Studia Orientalne” 2018, nr 1.
- El Ghamari M., *Bezpieczeństwo kulturowe a kulturowe uwarunkowania prowadzenia działań zbrojnych w regionie MENA*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2018, nr 15.
- Europa w dobie przemian. O wielokulturowości i bezpieczeństwie*, red. C. Smuniewski, R. Kobryński, Warszawa 2016.
- Gierszewski J., Drabik K., Pieczywok A., *Bezpieczeństwo kulturowe w trakcie zmian społecznych*, Warszawa 2020.
- Gierszewski J., Pieczywok A., Piwowarski J., *Wyzwania i zagrożenia w obszarze bezpieczeństwa kulturowego*, Toruń 2020.
- Glen A., *Poznanie bezpieczeństwa podmiotu. Prawda, metafory, myślenie, język*, Siedlce 2025.
- Integration and exclusion. Linguistic rights of national minorities in Europe*, red. E. Kuzborska, Vilnius 2016.
- Jagiello-Szostak A., Szyszlak E., *Bezpieczeństwo kulturowe Republiki Serbii*, [w:] *Republika Serbii. Aspekty polityki badawczej i międzynarodowej*, red. A. Jagiello-Szostak, Wrocław 2016.
- Jarmoszko S., *Społeczne konteksty i konstrukty bezpieczeństwa (z zagadnień socjologii bezpieczeństwa)*, Siedlce 2025.

- Jaroszyńska M., *Bezpieczeństwo kulturowe Europy w XXI wieku*, Warszawa 2016.
- Jemiolo T., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, „Przedsiębiorstwo przyszłości” 2016, nr 27.
- Kopczewski M., Landmann T., *Bezpieczeństwo kulturowe państwa. Regulacje prawne – geneza problemu*, [w:] *W trosce o bezpieczne jutro. Reminiscencje i zamierzenia*, cz. 2, red. A. Bolewski, J. Farysej, Poznań 2018.
- Korporowicz L., *Bezpieczeństwo kulturowe w rozwoju zrównoważonym*, „Edukacja Międzykulturowa” 2018.
- Kosiorek P., Szydysz M., Szyszlak E., *Between secularity and ultra-orthodoxy. The cultural conflict between Hilonim and Haredim and its impact on Israel's cultural security*, „Historia i Polityka” 2024, nr 48.
- Kozera A., *Bezpieczeństwo kulturowe Polski*, [w:] *Polska bezpieczna czy nie? Służby specjalne – wojsko – dyplomacja w XX i XXI wieku*, red. M. Siewier, Częstochowa 2023.
- Krzewniak D., *Kultura bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w kontekście patrotreści zamieszczanych w internecie*, Siedlce 2023.
- Kultura bezpieczeństwa w teorii i praktyce*, red. J. Gierszewski, M. Kubiak, Toruń 2019.
- Kulturowe, edukacyjne i organizacyjne aspekty bezpieczeństwa w trzeciej dekadzie XXI wieku*, red. J. Kręcikij, S. Mazur, T. Rubaj, Kalisz 2025.
- Kulturproduktion in der Migrationsgesellschaft. Herausforderungen für Kulturinstitutionen und Kulturpolitik*, red. J. Schneider, J. Oltmer, A. Pott, A. Schmitz, Bielefeld 2024.
- Kuzborska-Pacha E., *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie w kontekście międzynarodowych i ponadnarodowych standardów ich ochrony*, Warszawa 2012.
- Lubicz-Miszewski M., *Kresowe projekty edukacyjne na rzecz umacniania bezpieczeństwa kulturowego*, Jawor 2018.
- Martusewicz-Pawlus E., *Euroislam „contra” islamizm. Drogi i bezdroża bezpieczeństwa obywateli Unii Europejskiej*, Warszawa 2020.
- Michałowska G., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D. B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997.
- Migracje w kontekście bezpieczeństwa i obronności*, red. J. Rajchel, S. Topolewski, Siedlce 2020.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010.
- Oleksiewicz I., *Prawne ujęcie polityki bezpieczeństwa społeczno-kulturowego Polski*, [w:] *Bezpieczeństwo pozamilitarne Europy w XXI w.*, red. I. Oleksiewicz, Rzeszów 2020.
- Piwowski J., *Nauki o bezpieczeństwie. Kultura bezpieczeństwa i redefinicja środowiska bezpieczeństwa*, Warszawa 2020.
- Polityczne i społeczno-kulturowe determinanty bezpieczeństwa. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. K.D. Szulborski, D.M. Mościcka, K.J. Świdzińska, Olsztyn 2015.

- Raczyńska E., *Transformacja systemowa a odbudowa struktur cerkiewnych*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2022, nr 19.
- Stefanowicz M., *Polityka etniczna Litwy*, Kraków 2019.
- Stolarczyk M., *Iran. Państwo i religia*, Warszawa 2001.
- Topolewski S., *Europa w obliczu zagrożeń terroryzmu islamskiego*, [w:] *O terroryzmie jako zagrożeniu dla bezpieczeństwa społecznego*, red. A. Indraszczyk, M. Lipińska-Rzeszutek, Warszawa 2017.
- Topolewski S., Żarkowski P., *Współczesny wymiar bezpieczeństwa narodowego (wybrane zagadnienia)*, Siedlce 2015.
- Walczak J., *Mniejszości narodowe i etniczne w aspekcie bezpieczeństwa RP*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczno-kulturowe*, red. M. Gębska, P. Majdan, Warszawa 2018.
- Wielość kultur: między dialogiem a konfliktem*, red. V. Gul-Rechlewicz, Kielce 2018.
- Włodkowska A., *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009.
- Współczesne bezpieczeństwo i kultura bezpieczeństwa*, red. A. Filipek, B. Gałek, Siedlce 2014.
- Współczesne bezpieczeństwo kulturowe*, red. P. Żarkowski, S. Topolewski, Siedlce 2014.

Stanisław Hoc

ORCID: 0000-0003-4248-3664

hocstaszek@gmail.com

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Od kontrwywiadu PRL do kontrwywiadu RP

Anna Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP, Federal Media Company, Warszawa 2024, ss. 591*

DOI: 10.34739/doc.2025.22.18

Zadanie, którego podjęła się autorka, jest niezwykle ambitne i trudne, ale możliwe do wykonania przy wykorzystaniu wiedzy teoretycznej (doktor nauk) oraz praktycznej (emerytowany funkcjonariusz kontrwywiadu ABW), pasji, znajomości literatury przedmiotu. Temat był w zasadzie niepodjęmowany w takim ujęciu. Warto zwrócić uwagę na opracowania, w których występowały różnego rodzaju elementy działalności kontrwywiadu cywilnego, jak np. w publikacjach, takich autorów jak Wiesława Białowąs¹, Stanisław Hoc², Stanisław Pikulski³, Patryk Pleskot⁴. Trud Anny Grabowskiej-Siwiec zasługuje na podkreślenie, zwłaszcza że przeprowadziła rzetelne badania oparte na materiałach źródłowych, wywiadach z byłymi funkcjonariuszami kontrwywiadu i literaturze⁵.

Rozważania merytoryczne poprzedza przedmowa, której autorem jest Zbigniew Siemiątkowski (polityk, b. minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, b. szef UOP i Agencji Wywiadu oraz pra-

¹ W. Białowąs, *Psychologiczne motywy szpiegostwa*, Warszawa 1980.

² S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985.

³ S. Pikulski, *Przestępstwo szpiegostwa w teorii i praktyce*, Warszawa 1987.

⁴ P. Pleskot, *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989)*, Warszawa 2013.

⁵ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP*, Warszawa 2024.

ownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego)⁶. Wydaje się, że autorka, podejmując swój trud badawczy, kierowała się także rozważaniami zawartymi w rozprawie habilitacyjnej Z. Siemiątkowskiego, co oczywiście nie jest zarzutem. We Wstępie autorka podkreśla, że celem publikacji jest ukazanie relacji pomiędzy systemem politycznym, rozumianym jako kierownicze ośrodki władzy PRL a Departamentem II (kontrwywiadem) MSW, stanowiącym element budowania bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz ustalenie, czy relacje te miały charakter trwały, czy incydentalny oraz w jaki sposób wpływały na decyzje polityczne ówczesnych władz (jest to okres 1956-1990)⁷. Data krańcowa publikacji jest nieostra, co wynika z trudności dotarcia do materiałów dotyczących działań podejmowanych przez kontrwywiad UOP. Autorka opiera się więc na pracach ogólnodostępnych dotyczących UOP⁸.

W rozdziale I zajmuje się kontrwywiadem w systemie bezpieczeństwa państwa. Odnosi się szczegółowo m.in. do bezpieczeństwa, kontrwywiadu, służb specjalnych. Wywody zaprezentowane w tym rozdziale mają charakter wprowadzający do dalszych rozważań, świadczą o bardzo dobrej znajomości problematyki. Interesujące są zwłaszcza wywody dotyczące pojęcia służb specjalnych. Autorka nie zdecydowała się na sformułowanie własnej definicji kontrwywiadu, akceptując te występujące w doktrynie. Podkreśla, że istnieją dwa modele funkcjonowania kontrwywiadu: demokratyczny i niedemokratyczny. Większość rozważań poświęcona została modelowi drugiemu. Trafne, a przy tym pożyteczne są rozważania autorki o kontrwywiadzie w kontekście procesu decyzyjnego, a także te akceptujące przyjęty model nowych służb specjalnych w 1990 roku⁹.

⁶ Ibidem, s. 9-13. Cf. Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009.

⁷ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 16-26.

⁸ P. Swoboda, *Wywiad i kontrwywiad w Polsce w procesie przemian systemowych (1989-2007)*, Kraków 2016; M. Kolaszyński, *Status ustrojowy polskich służb specjalnych po 1989 roku*, Kraków 2016; A. Nyzio, *Rakowiecka w remoncie. Transformacja polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w latach 1989-1993*, Kraków 2020; S. Galij-Skarbińska, *Model zmian cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989-1990. Powstanie Urzędu Ochrony Państwa*, Toruń 2019; T. Kozłowski, *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989-1990*, Warszawa 2019; S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, wydanie specjalne z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa, 18 VIII 2011, s. 99-110.

⁹ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 32-57. Cf. S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002.

W rozdziale II A. Grabowska-Siwiec zajmuje się zmianami politycznymi w PRL i ich wpływem na zadania kontrwywiadu w strukturach MSW w okresie 1945-1990¹⁰. Podkreśla, że w latach 80., a szczególnie w ich pierwszej połowie, kontrwywiad został znacznie zmarginalizowany, a problematyka opozycji stanowiła dominujący wątek zainteresowania aparatu bezpieczeństwa¹¹. Pogląd ten wymaga rozszerzenia, gdyż w części jest on trafny, gdy chodzi o opozycję. Natomiast nigdy kontrwywiad w okresie PRL nie był najważniejszym pionem MSW. Przy tym należy zwrócić uwagę na wywiad, pion gospodarczy i kościelny.

W rozdziale III autorka zajmuje się pojęciem nomenklatury i jej funkcjonowania na kierowniczych stanowiskach aparatu państwowego¹². Posiłkuje się przy tym dobrą znajomością literatury i materiałów źródłowych, nie unika własnych poglądów. W rozdziale IV analizuje informacje Departamentu II MSW jako narzędzie komunikacji z czynnikami politycznymi¹³. Autorka prawidłowo dostrzega ważność pracy informacyjnej kontrwywiadu, co było szczególnie docenione przez ówczesne kierownictwo (vide uwagi W. Pożogi). Następnie wnikliwie i kompetentnie analizuje i ocenia „produkty informacyjne” kontrwywiadu. Zwraca uwagę na zmiany w pracy informacyjnej Departamentu II MSW po 1985 r. Ocenia także jakość pracy informacyjnej kontrwywiadu, szczególnie po wyborach czerwcowych, opartej na „sprawdzonych źródłach”. Na szczególną uwagę zasługują rozważania autorki dotyczące specjalnych źródeł informacji Departamentu II MSW wykorzystywane w informacjach dla rządzących¹⁴.

Autorka, oceniając jakość pracy Departamentu II MSW w drugiej połowie lat 80. XX wieku, stwierdza, że noszą one wyraźne ślady dynamicznie przekształcającej się sytuacji politycznej w kraju, a także w najbliższym sąsiedztwie PRL. Zmieniono język komunikacji z decydentami, wprowadzono szerszą tematykę oraz zakres opisywanych informacji. Materiały informacyjne zyskały, szczególnie

---

¹⁰ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 60-131. Cf. H. Piecuch, „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie”. *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga*, Warszawa 1992.

¹¹ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 119-120.

¹² *Ibidem*, s. 134-182.

¹³ *Ibidem*, s. 184-226.

¹⁴ *Ibidem*, s. 352 sqq. Cf. T. Awłasewicz, *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Warszawa 2021; T. Awłasewicz, *Łowcy szpiegów. Polskie służby kontra CIA*, Warszawa 2018.

od 1989 r. obiektywny ton, współczesne nienacechowane emocjonalnie słownictwo, często komentarz analityczny, można więc – jak podkreśla Grabowska-Siwiec – zaryzykować sformułowanie, że były one wyraźnie odważne w treści¹⁵. Zdaniem autorki istotne są wspomnienia W. Pożogi, który opisując pracę informacyjną wywiadu i kontrwywiadu w latach 80., stwierdził: „Wszystko to, co udało nam się zdobyć, przesyłaliśmy dalej, i tam zdaje się nasze informacje grzęzły w stosach dokumentów, których nikt nie był w stanie przeczytać, nie mówiąc o przestudiowaniu”¹⁶.

W rozdziale V zajmuje się autorka politycznym wykorzystaniem działań operacyjnych realizowanych przez Departament II MSW¹⁷. Odnosi się więc do: propagandowego wykorzystywania rozpracowań operacyjnych spraw szpiegowskich, retorsji, wydalenń oraz ekspulsji jako narzędzia polityki zagranicznej realizowanej przy wsparciu kontrwywiadu cywilnego, działań dezinformacyjnych i informacyjnych. Analizuje przy tym niektóre zrealizowane sprawy o szpiegostwo. Opisując np. sprawę obywatela USA Petera Burke’a (dyplomata amerykański), autorka nie odniosła się do jego agenta, który nie podjął kontenera, był to A.S. Badowski, podoficer i szef dywizjonu ogniowego artylerii w Warszawie, oferent, który został skazany przez Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego 22 maja 1980 r. za szpiegostwo na rzecz wywiadu amerykańskiego¹⁸. Autorka trafnie polemizuje z poglądem J. Pomfreta¹⁹. Można mieć wątpliwości co do poglądu autorki, że sprawy prowadzone przez kontrwywiad były wykorzystywane do realizacji pokazowych procesów politycznych, gdyż ich nie było²⁰.

W rozdziale VI autorka zajmuje się rozpracowywaniem ataszatów wojskowych przez Departament II MSW jako element polityki bezpieczeństwa PRL²¹. Grabowska-Siwiec w swoich rozważaniach opartych na analizie materiałów źródłowych²² oraz literaturze odnosi

---

¹⁵ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 265.

¹⁶ H. Piecuch, *Wojciech Jaruzelski...*, s. 248.

¹⁷ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 268-323.

¹⁸ *Ibidem*, s. 285.

¹⁹ *Ibidem*, s. 286. Cf. J. Pomfret, *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, Kraków 2022.

²⁰ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 294.

²¹ *Ibidem*, s. 326-373.

²² Cf. P. Bartosik, *Dokumenty o charakterze kontrwywiadowczym i wywiadowczym dotyczące województwa piłskiego z lat 1975-1989 (wybór źródeł)*, Toruń 2020; S. Sawicki, *Działania rozpoznawcze attache wojskowych głównych państw NATO akredytowanych w Polsce*, Warszawa 1984.

się do aktywności ataszatów wojskowych państw zachodnich na terenie PRL, odbiorców wyników pracy ataszatów wojskowych w kontekście sytuacji międzynarodowej i sytuacji PRL, przeciwdziałania aktywności ataszatów wojskowych państw NATO ze strony kontrwywiadu. Na uwagę zasługują rozważania autorki dotyczące metod i środków pozyskiwania informacji stosowane przy aktywności ataszatów wojskowych państw NATO na terenie PRL²³. Wskazuje przy tym na zaangażowanie przez attache wojskowych agentury spośród obywateli PRL, a także rolę placówki amerykańskiej jako koordynatora przedsięwzięć rozpoznawczych. Swoje wywody wzbogaca o liczne przykłady działań attache wojskowych i przeciwdziałania im. Autorka zauważa, że w schyłkowym okresie PRL treść informacji Departamentu II dotyczących aktywności attache wojskowych zmienia wydźwięk i sposób prezentowania zagadnienia²⁴. W końcowym okresie lat 80. dominują informacje analityczne prezentujące kwestię penetracji i prowadzonego rozpoznania przekrojowo. W ostatnich informacjach przygotowywanych przez kontrwywiad w 1989 r. pojawia się również problem zagadnień typowo operacyjnych, tj. podejmowania przez przedstawicieli wywiadu amerykańskiego w Polsce procesu typowania i werbunku żołnierzy AR stacjonarnych w Polsce, temat zupełnie nowy i obrazujący zmiany w postrzeganiu rzeczywistości kontrwywiadowczej przez Departament II MSW. Autorka podkreśla, że rozpracowanie i przeciwdziałanie aktywności ataszatów wojskowych państw NATO było jednym z ważniejszych zadań Departamentu II MSW. Wpisało się nie tylko w szerokie spektrum aktywności związanych ze zwalczaniem szpiegostwa i wrogiej działalności obcych wywiadów, ale stanowiło również element budowania polityki bezpieczeństwa PRL. Jednocześnie autorka zauważa, że działania kontrwywiadu nie zawsze przynosiły pożądane wyniki (m.in. zapóźnienia technologiczne, jakość pracy agenturalnej)²⁵.

W rozdziale VII autorka zajmuje się współpracą Departamentu II MSW z jego odpowiednikami w krajach demokracji ludowej²⁶. Autorka zwraca uwagę na wyjątkowy poziom współpracy Departamentu II MSW z KGB ZSRR, ale jednocześnie zauważa, że trudno

---

²³ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 332 sqq.

²⁴ *Ibidem*, s. 371 sqq.

²⁵ *Ibidem*, s. 372.

²⁶ *Ibidem*, s. 376-429.

byłoby sformułować jednoznaczną ocenę tej współpracy²⁷. Podane przez autorkę przykłady, potwierdzają tezę, że współpraca z KGB nie była tylko formą realizacji radzieckich interesów przez polskie służby w epoce PRL. Konkretnie sprawy, o czysto polskim charakterze, często wymagały wsparcia technicznego, którego mógł udzielić jedynie największy i najbardziej doświadczony w działaniach kontrwywiadowczych sojusznik PRL i, jak wskazują odnalezione w IPN dokumenty, Departament II o takie wsparcie prosił i z niego korzystał celem jak najskuteczniejszego prowadzenia sprawy²⁸. Zdaniem autorki współpraca kontrwywiadów przynosi obopólne korzyści, bez względu na okres historyczny²⁹. Polemizuje przy tym z uproszczonymi wnioskami badaczy z ABW. Tezy postawione przez tych autorów nie zostały zweryfikowane, nie odnotowano przypadków ujawnienia agentów służb radzieckich wśród byłych funkcjonariuszy polskich służb specjalnych, z wyjątkiem M. Zielińskiego (zwerbowanego przed 1989 r.)³⁰.

W rozdziale VIII Grabowska-Siwiec zajmuje się kontrwywiadem w okresie zmian ustrojowych (1989-1990)³¹. Autorka trafnie polemizuje z „uznanymi znawcami” problemów transformacji, którzy często wypowiadają się na tematy „modne” bez posiadania wiedzy źródłowej. Odnosząc się do tworzenia UOP, autorka jednak nie dotarła do wielu cennych dokumentów, gdyż nie zostały jej udostępnione. Jednocześnie akceptuje ona przyjęty model tworzenia UOP, mimo późniejszych poglądów wypowiedzianych przez różne osoby. Wiele miejsca w swoich rozważaniach poświęca powstaniu Zarządu Kontrwywiadu UOP, a także współpracy tego Zarządu ze służbami specjalnymi nowych krajów partnerskich³². Wypowiada przy tym swoje poglądy niejako post factum utworzenia UOP i jego funkcjonowania, które są bardzo wyważone, pozbawione nadmiernego subiektywizmu. Zauważa, że działania kontrwywiadu cywilnego PRL to ogromny obszar zainteresowania. Wiele z tematów ujętych w pracy zasługuje na odrębne monografie³³. Pogłębione badania nad kontrwywiadem wymagają poszerzenia bazy źródłowej o wspomnienia

²⁷ Ibidem, s. 382 sqq.

²⁸ Ibidem, s. 385.

²⁹ Ibidem, s. 427.

³⁰ Ibidem, s. 428. Cf. *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990*, red. Z. Nawrocki, Emów 2013.

³¹ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 432-509.

³² Ibidem, s. 459 sqq.

³³ Ibidem, s. 525.

uczestników tamtych wydarzeń – funkcjonariuszy operacyjnych kontrwywiadu PRL. Dotychczasowe publikacje naukowe, odnoszące się do służb specjalnych okresu PRL, wykorzystują ten materiał źródłowy w sposób szcztakowy. W ocenie autorki ten postulat badawczy jest fundamentalny dla rzetelnego i właściwego osadzonego w badanej epoce przeprowadzania badań historycznych i politologicznych nad działaniem i wykorzystaniem politycznym kontrwywiadu cywilnego. Jednakże rzetelne badanie okresu początkowego funkcjonowania kontrwywiadu i innych służb specjalnych w III RP nie będzie możliwe do czasu odtajnienia archiwów tych służb. Rozprawę Anny Grabowskiej-Siwiec *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP* można polecić wszystkim interesującym się problematyką służb kontrwywiadowczych. Stanowi ona wartościową pozycję z zakresu nauk o bezpieczeństwie. Rekomendować można ją jako lekturę obowiązkową dla funkcjonariuszy ABW i decydentów, aby mogli zrozumieć, do czego kontrwywiad nie może być wykorzystywany.

Bibliografia / References

- Awłasewicz T., *Łowcy szpiegów. Polskie służby kontra CIA*, Warszawa 2018.
- Awłasewicz T., *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Warszawa 2021.
- Bartosik P., *Dokumenty o charakterze kontrwywiadowczym oraz wywiadowczym dotyczące województwa pińskiego z lat 1975-1989 (wybór źródeł)*, Toruń 2020.
- Białowąs W., *Psychologiczne motywy szpiegostwa*, Warszawa 1980.
- Galij-Skarbińska S., *Model zmiany cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989-1990. Powstanie Urzędu Ochrony Państwa*, Toruń 2019.
- Hoc S., *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” wydanie specjalne z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa, 18 VIII 2011.
- Hoc S., *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985.
- Kolaszyński M., *Status ustrojowy polskich służb specjalnych po 1989 roku*, Kraków 2016.
- Kozłowski T., *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989-1990*, Warszawa 2019.
- Nyzio A., *Rakowiecka w remoncie. Transformacja polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w latach 1989-1993*, Kraków 2020.
- Piecuch H., „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie”. *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga*, Warszawa 1992.

- Pleskot P., *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989)*, Warszawa 2013.
- Pomfret J., *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, Kraków 2022.
- Sawicki S., *Działania rozpoznawcze attache wojskowych głównych państw NATO akredytowanych w Polsce*, Warszawa 1984.
- Swoboda P., *Wywiad i kontrwywiad w Polsce w procesie przemian systemowych (1989-2007)*, Kraków 2016.
- Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990*, red. Z. Nawrocki, Emów 2013.
- Zalewski S., *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002.

Marcin Krause

ORCID: 0000-0002-9934-1539

marcin.krause@polsl.pl

Politechnika Śląska

Wydział Górnictwa, Inżynierii

Bezpieczeństwa i Automatyki Przemysłowej

Bezpieczeństwo i higiena służby funkcjonariuszy Policji – wybrane zagadnienia prawne i metodyczne

**Lukasz Świerczewski, Barbara Jamrozik, *Teoretyczne
oraz praktyczne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby
funkcjonariuszy Policji, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu
Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2022, ss. 491***

DOI: 10.34739/doc.2025.22.19

Bezpieczeństwo i higiena pracy (bhp) może być rozpatrywane m.in. w aspekcie obszarów wiedzy i praktyki oraz edukacji i nauki, a w szczególności jest to obszar prawa pracy. Prawo pracy określają przepisy ustawy Kodeks pracy¹ oraz innych ustaw i aktów wykonawczych. Wyznaczają prawa i obowiązki pracodawców i pracowników, a także postanowienia układów zbiorowych pracy i innych, opartych na ustawie porozumień zbiorowych, regulaminów i statutów, określających prawa i obowiązki stron stosunku pracy². Bezpieczeństwo i higiena pracy jest obszarem prawa pracy opartym na przepisach Działu X ustawy *Kodeks pracy*³ i aktach wykonawczych (np. *Rozporządzenie w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy*⁴) wraz z prawem branżowym, w tym z przepisami techniczno-budowlanymi, opartymi na ustawie Prawo budowlane⁵ i aktach wy-

¹ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, t.j., Dz.U. 2023, poz. 1465, z późn. zm.

² Ibidem, art. 9 § 1.

³ Ibidem, Dział X Bezpieczeństwo i higiena pracy, art. 207-237¹⁵.

⁴ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, t.j., Dz.U. 2003, nr 169, poz. 1650, z późn. zm.

⁵ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, t.j., Dz.U. 2024, poz. 725, z późn. zm.

konawczych (np. *Rozporządzenie w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*⁶).

Szczególnym obszarem bezpieczeństwa i higieny pracy jest bezpieczeństwo i higiena służby (bhs), które dotyczy zapewnienia warunków bezpieczeństwa i higieny podczas pełnienia służby przez funkcjonariuszy i żołnierzy zawodowych. Podstawy prawne bhs określają przepisy odrębne (np. ustawy zasadnicze) i wspólne (np. w sprawie wypadków) dla wybranych rodzajów służb oraz przepisy bhp⁷.

Przepisy bhs obejmują m.in. następujące służby mundurowe: Państwowa Straż Pożarna, Policja, Straż Graniczna, Służba Więzienna, Służba Celno-Skarbowa, Siły Zbrojne RP, Służba Ochrony Państwa, Straż Marszałkowska, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Służba Wywiadu Wojskowego, Służba Kontrwywiadu Wojskowego. Za początek rozwoju problematyki bezpieczeństwa i higieny służby uważa się najczęściej wprowadzenie w 2016 r. ustawy *O zmianie niektórych ustaw w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby*⁸, która zmieniła ustawy zasadnicze dla następujących służb: Policja⁹, Straż Graniczna¹⁰, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencja Wywiadu¹¹, Centralne Biuro Antykorupcyjne¹², Służba Kontrwywiadu Wojskowego i Służba Wywiadu Wojskowego¹³.

Podstawy prawne w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji stanowią ustawa o Policji¹⁴ (art. 71a-71e) i akty wykonawcze, w tym m.in. (MSWiA – Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji) Rozporządzenia MSWiA dotyczące: warunków

---

⁶ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, t.j., Dz.U. 2022, poz. 1225, z późn. zm.

⁷ M. Krause, *Bezpieczeństwo i higiena służby – przegląd podstaw prawnych*, „Informator Ochrony Pracy” 2023, nr 4, s. 11.

⁸ Ustawa z dnia 1 grudnia 2016 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby, Dz.U. 2016, poz. 1955.

⁹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, t.j., Dz.U. 2024, poz. 145, z późn. zm.

¹⁰ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, t.j., Dz.U. 2024, poz. 915, z późn. zm.

¹¹ Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, t.j., Dz.U. 2024, poz. 812, z późn. zm.

¹² Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, t.j., Dz.U. 2024, poz. 184, z późn. zm.

¹³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2098, z późn. zm.; Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego, t.j., Dz.U. 2024, poz. 1405.

¹⁴ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, tekst jednolity...

bezpieczeństwa i higieny służby w trakcie realizacji szkoleń w Policji¹⁵, badań okresowych i kontrolnych policjantów¹⁶, ustalania okoliczności i przyczyn wypadków w Policji¹⁷, wykazu schorzeń i chorób pozostających w związku ze służbą w Policji¹⁸.

Aktualne informacje w zakresie specyfiki służby funkcjonariuszy Policji są dostępne w czasopismach naukowych i branżowych, w tym m.in.: „Przegląd Policyjny”¹⁹ i „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji”²⁰ (czasopisma naukowe wydawane przez Akademię Policyjną w Szczytnie), „Gazeta Policyjna”²¹ (czasopismo branżowe wydawane przez Komendę Główną Policji), „Kwartalnik Policyjny”²² (czasopismo branżowe wydawane przez Centrum Szkolenia Policji w Legionowie). Podstawy prawne i metodyczne w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji są przedmiotem stosunkowo nielicznych publikacji naukowych, m.in. w wybranych czasopismach branżowych czy monografiach naukowych, np.: B. Jamrozik²³, B. Jamrozik i M. Kozioł²⁴, M. Krause²⁵. Recenzowana mono-

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 16 lipca 2019 r. w sprawie warunków bezpieczeństwa i higieny służby w trakcie realizacji szkoleń w Policji, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2253.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 9 stycznia 2017 r. w sprawie badań okresowych i kontrolnych policjantów, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2107.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 maja 2019 r. w sprawie ustalania okoliczności i przyczyn wypadków w Policji, Straży Granicznej, Straży Marszałkowskiej, Państwowej Straży Pożarnej i Służbie Ochrony Państwa, Dz.U. 2019, poz. 895.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 23 maja 2019 r. w sprawie wykazu schorzeń i chorób pozostających w związku ze służbą w Policji, Straży Granicznej, Służbie Ochrony Państwa i Państwowej Straży Pożarnej, Dz.U. 2019, poz. 1046, z późn. zm.

¹⁹ Czasopismo „Przegląd Policyjny”, <https://thepolicereview.akademiapolicji.eu/> (data dostępu: 31.12.2024).

²⁰ Czasopismo „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji”, <https://kwartalnik.akademiapolicji.edu.pl/> (data dostępu: 31.12.2024).

²¹ Czasopismo „Gazeta Policyjna”, <https://gazeta.policja.pl/> (data dostępu: 31.12.2024).

²² Czasopismo „Kwartalnik Policyjny”, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/> (data dostępu: 31.12.2024).

²³ B. Jamrozik, *Prawne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby w formacji policyjnej*, „Kwartalnik Policyjny” 2021, nr 1, s. 40-42; B. Jamrozik, *Szkolenie w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny służby*, „Kwartalnik Policyjny” 2021, nr 1, s. 43-53.

²⁴ B. Jamrozik, M. Kozioł, *Wypadek przy pracy a wypadek w związku z pełnieniem służby*, „Kwartalnik Policyjny” 2022, nr 1, s. 99-108; B. Jamrozik, M. Kozioł, *Wypadek w trakcie doskonalenia zawodowego funkcjonariusza Policji*, „Kwartalnik Policyjny” 2022, nr 3, s. 61-66.

²⁵ M. Krause, *Analiza wymagań prawnych dotyczących bezpieczeństwa i higieny służby w Policji*, [w:] *Służby ratownicze i elementy zarządzania kryzysowego w aspekcie zjawisk ekstremalnych*, red. Z. Ciekanowski, S. Niedźwiecki, Poznań 2019, s. 273-288.

grafia stanowi więc oryginalne dzieło w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji²⁶.

Choć stan prawny monografii odnosi się do dnia 1.01.2021 r., to jednak waga poruszanych treści, sposób prezentacji materiału oraz brak wydawnictw zwartych w tym zakresie uzasadnia potrzebę prezentacji niniejszej publikacji. Ważne zmiany w aktach prawnych wprowadzone po 1.01.2021 r. to m.in. (MSWiA – jw., MSW – Minister Spraw Wewnętrznych):

- Zmiany ustawy z 1990 r. o Policji (zmiany: Dz.U. 2024, poz. 1717, 1688, 1562, 1473, 1248, 1222, 1089 i 1006, Dz.U. 2023, poz. 1860, 1088, 641, 535, 347, 289, 240 i 185, Dz.U. 2022, poz. 2600, 1855, 1488, 1115 i 655, Dz.U. z 2021, poz. 2448, 2447, 2333, 1728 i 1005), tekst jednolity²⁷.
- Zmiany Rozporządzenia MSWiA z 2020 r. w sprawie czasu służby policjantów²⁸ (zmiany: Dz.U. 2023, poz. 1418 i 1096, Dz.U. 2022, poz. 1743, 750 i 51).
- Zmiany Rozporządzenia MSWiA z 2019 r. w sprawie warunków bezpieczeństwa i higieny służby w trakcie realizacji szkoleń w Policji²⁹ (zmiany: Dz.U. 2023, poz. 1413, Dz.U. 2022, poz. 741 i 36).
- Zmiany Rozporządzenia MSWiA z 2017 r. w sprawie badań okresowych i kontrolnych policjantów³⁰ (zmiany: Dz.U. 2023, poz. 1439, Dz.U. 2022, poz. 746 i 31).
- Zmiany Rozporządzenia MSW z 2014 r. w sprawie urlopów policjantów³¹ (zmiany: Dz.U. 2023, poz. 1437, Dz.U. 2022, poz. 779 i 34).
- Zmiany Rozporządzenia MSW z 2013 r. w sprawie szczegółowych praw i obowiązków oraz przebiegu służby policjantów³² (zmiany: Dz.U. 2023, poz. 1417, Dz.U. 2022, poz. 756 i 48).

---

²⁶ L. Świerczewski, B. Jamrozik, *Teoretyczne oraz praktyczne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji*, Siedlce 2022.

²⁷ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, t.j., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900300179/U/D19900179Lj.pdf> (data dostępu: 31.12.2024).

²⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 września 2020 r. w sprawie czasu służby policjantów, tekst jednolity, Dz.U. 2024, poz. 401.

²⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 16 lipca 2019 r. w sprawie warunków bezpieczeństwa...

³⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 9 stycznia 2017 r. w sprawie badań okresowych...

³¹ Rozporządzenie Minister Spraw Wewnętrznych z dnia 19 września 2014 r. w sprawie urlopów policjantów, tekst jednolity, Dz.U. 2023, poz. 2213.

³² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 maja 2013 r. w sprawie szczegółowych praw i obowiązków oraz przebiegu służby policjantów, tekst jednolity, Dz.U. 2023, poz. 2269.

- Zmiany Rozporządzenia MSWiA z 2010 r. w sprawie opiniowania służbowego policjantów³³ (zmiany: Dz.U. 2023, poz. 1411, Dz.U. 2022, poz. 767 i 47).
- Nowe Rozporządzenie MSWiA z 2023 r. w sprawie szkoleń zawodowych i doskonalenia zawodowego w Policji³⁴ zastępujące Rozporządzenie MSWiA z 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków odbywania szkoleń zawodowych oraz doskonalenia zawodowego w Policji³⁵.

Monografia *Teoretyczne oraz praktyczne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji* zawiera siedem rozdziałów merytorycznych (s. 8-377) wraz z załącznikami (s. 388-491), oprócz początku pracy (wstęp) i zakończenia pracy (wykaz źródeł i spis grafiki). Część merytoryczna obejmuje następujące rozdziały: opis specyfiki warunków służby funkcjonariuszy Policji (rozdziały 1.1-1.6), podstawy prawne bezpieczeństwa i higieny służby (rozdziały 2.1-2.6), odpowiedzialność, nadzór i kontrola warunków służby (rozdziały 3.1-3.5), profilaktyczna opieka zdrowotna oraz szkolenia w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny służby (rozdziały 4.1-4.6), czynniki zagrożeń występujące w środowisku służby (rozdziały 5.1-5.7), identyfikacja zagrożeń i ocena ryzyka zawodowego (rozdziały 6.1-6.6), wypadki i choroby pozostające w związku ze służbą (rozdziały 7.1-7.6), wybrane wymagania w zakresie służby funkcjonariuszy Policji (załączniki nr 1-29).

Statystyka publikacji: liczba stron (491), bibliografia (204 pozycje, w tym: 138 aktów prawnych, 28 wydawnictw zwartych, 27 artykułów w czasopiśmie, 11 źródeł internetowych), grafika (117 pozycji, w tym: 65 tabel, 44 rysunki, 8 wykresów).

Opis części merytorycznej pracy:

---

³³ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 30 sierpnia 2010 r. w sprawie opiniowania służbowego policjantów, tekst jednolity, Dz.U. 2024, poz. 704.

³⁴ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 8 listopada 2023 r. w sprawie szkoleń zawodowych i doskonalenia zawodowego w Policji, Dz.U. 2023, poz. 2506.

³⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 19 czerwca 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków odbywania szkoleń zawodowych oraz doskonalenia zawodowego w Policji, Dz.U. 2007, nr 126, poz. 877, z późn. zm.

- Rozdział 1 pt. *Charakterystyka służby w Policji* (s. 8-55, tabele 1-11, wykresy 1-5, rysunki 1-3) oraz załączniki nr 1-8 stanowią wprowadzenie do specyfiki warunków służby funkcjonariuszy Policji, w tym przegląd stanu prawnego i organizacyjnego służby funkcjonariuszy Policji: pracodawca, przełożony i podwładny, zadania wykonywane przez przełożonego, stanowisko służby funkcjonariusza Policji, stosunek służbowy funkcjonariuszy Policji, rozkład czasu służby funkcjonariuszy Policji, urlopy funkcjonariuszy Policji.
- W rozdziale 2 pt. *Bezpieczeństwo i higiena służby w systemie hierarchiczności w Policji* (s. 56-89, tabele 12-14) przedstawiono podstawowe wymagania w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji, w tym terminologię i podstawy prawne w zakresie bhp i bhs: siatka pojęciowa w zakresie bhs, przepisy Kodeksu pracy wyłączone ze stosowania wobec funkcjonariuszy Policji, obowiązki pracodawcy oraz osób kierujących policjantami w zakresie bhs, obowiązki policjanta w zakresie bhs, ochrona kobiet pełniących służbę w Policji, uprawnienia policjantów związane z rodzicielstwem.
- Rozdział 3 pt. *Odpowiedzialność, nadzór i kontrola warunków służby* (s. 90-139, tabele 15-25, wykresy 6-7, rysunki 4-8) oraz załącznik nr 9 zawierają wymagania w zakresie podmiotów funkcjonujących w systemie ochrony pracy w aspekcie służby funkcjonariuszy Policji, w tym policjant, pracodawca, organy nadzoru i kontroli: odpowiedzialność materialna policjantów, odpowiedzialność karna policjantów, odpowiedzialność dyscyplinarna policjantów, odpowiedzialność pracodawcy za naruszenie przepisów bhp, nadzór i kontrola służby w Policji.
- W rozdziale 4 pt. *Profilaktyczna opieka zdrowotna oraz szkolenia w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny służby* (s. 140-184, tabele 26-34, rysunki 9-28) oraz załącznikach nr 10-15 skupiono uwagę na opiece zdrowotnej i szkoleniu w dziedzinie bhs, w tym: profilaktyczna opieka zdrowotna funkcjonariuszy Policji, szkolenie w dziedzinie bhs, szkolenie wstępne ogólne w dziedzinie bhs, szkolenie wstępne na stanowisku służby w dziedzinie bhs, szkolenie okresowe w dziedzinie bhs, bezpieczeństwo i higiena służby w trakcie realizacji szkoleń w Policji.
- Rozdział 5 pt. *Czynniki środowiska służby* (s. 185-235, tabele 35-40, rysunki 29-36) oraz załączniki nr 16-20 zawierają opis specyfiki

środowiska służby funkcjonariuszy Policji, w tym: klasyfikacja według skutków oddziaływania na organizm człowieka (czynniki niebezpieczne, czynniki szkodliwe dla zdrowia, czynniki uciążliwe), klasyfikacja według przyczyn oddziaływania na organizm człowieka (czynniki fizyczne, czynniki chemiczne, czynniki biologiczne, czynniki psychofizyczne), badania i pomiary czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku służby funkcjonariuszy Policji.

- W rozdziale 6 pt. *Identyfikacja zagrożeń występujących podczas pełnienia służby oraz wymogi obiektów, pomieszczeń i stanowisk służby* (s. 236-295, tabele 41-42, rysunki 37-38) przedstawiono podstawowe wymagania w zakresie identyfikacji zagrożeń i oceny ryzyka zawodowego dla stanowisk służby funkcjonariuszy Policji w aspekcie przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy oraz przepisów techniczno-budowlanych, w tym: warunki szczególnie uciążliwe lub szkodliwe dla zdrowia, obiekty budowlane, pomieszczenia pracy, stanowiska pracy.
- Rozdział 7 pt. *Wypadki, choroby zawodowe oraz świadczenia odszkodowawcze funkcjonariuszy Policji* (s. 296-377, tabele 43-65, wykres 8, rysunki 39-44) oraz załączniki nr 21-29 zawierają opis wybranych skutków zagrożeń w środowisku służby funkcjonariuszy Policji, w tym wypadki i choroby pozostające w związku ze służbą: wypadki w związku z pełnieniem służby w Policji, wypadki w drodze do lub z miejsca pełnienia służby, choroby pozostające w związku ze szczególnymi warunkami lub właściwościami służby, zadania komisji lekarskich podległych ministrowi właściwemu ds. wewnętrznych, świadczenia odszkodowawcze w razie wypadku lub choroby pozostających w związku ze służbą, świadczenia przysługujące policjantowi w okresie czasowej niezdolności do służby.

Opis części badawczej pracy:

- Analiza wyników kontroli wewnętrznej w zakresie odpowiedzialności karnej policjantów w latach 2015-2019 (rozdział 3.2), w tym: liczba funkcjonariuszy Policji, którym przedstawiono zarzuty popełnienia przestępstw oraz liczba przestępstw zarzucanych policjantom (wykres 6), liczba funkcjonariuszy Policji, którym przedstawiono zarzuty popełnienia przestępstw według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 15), staż służby funkcjonariuszy Policji w chwili popełnienia zarzucanego przestępstwa

- w ujęciu procentowym (tabela 16), liczba przestępstw zarzucanych funkcjonariuszom Policji w wybranych kategoriach (tabela 17), liczba przestępstw o charakterze korupcyjnym zarzucanych funkcjonariuszom Policji (wykres 7), liczba przestępstw korupcyjnych oraz nadużycia władzy w celu osiągnięcia korzyści, zarzucanych funkcjonariuszom Policji (tabela 18), liczba wybranych przestępstw zarzucanych funkcjonariuszom Policji (tabela 19).
- Analiza wyników kontroli wewnętrznej w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów w latach 2015-2019 (rozdział 3.3), w tym: stan dyscypliny służbowej policjantów według jednostek organizacyjnych Policji (tabele 20-24).
  - Analiza wyników kontroli zewnętrznej w zakresie bhp (rozdział 3.5), w tym: liczba kontroli w zakresie bhp przeprowadzonych przez organy zewnętrzne w 2019 r. według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 25).
  - Analiza wyników profilaktycznych badań lekarskich funkcjonariuszy Policji (rozdział 4.1), w tym: liczba policjantów, którzy wykonali lekarskie badania okresowe oraz kontrolne w 2019 r. według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 30).
  - Analiza wyników badań i pomiarów czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku służby funkcjonariuszy Policji (rozdział 5.7), w tym: liczba policjantów pełniących służbę w warunkach przekroczenia wartości NDN w 2019 r. z podziałem na czynniki i stanowiska według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 39), liczba policjantów pełniących służbę w warunkach przekroczenia wartości NDS w 2019 r. z podziałem na czynniki i stanowiska według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 40).
  - Analiza zagrożeń w środowisku służby funkcjonariuszy Policji (rozdział 6.1), w tym: wykaz warunków szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia oraz liczba policjantów pełniących służbę w tych warunkach w 2019 r. według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 41), przykładowa identyfikacja zagrożeń na stanowisku instruktora wyszkolenia strzeleckiego (tabela 42).
  - Analiza wypadków funkcjonariuszy Policji w związku z pełnieniem służby w latach 2015-2019 (rozdział 7.1), w tym: liczba wypadków ogółem według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 44), liczba wypadków śmiertelnych (wykres 8), liczba wypadków zbiorowych oraz uszkodzonych w tych wypadkach według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 45), liczba zdarzeń nieuznanych za

wypadki według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 46), liczba wydarzeń oraz czynników powodujących urazy powypadkowe (tabela 47), liczba przyczyn urazów powypadkowych (tabela 48), liczba dni niezdolności do służby z powodu wypadków według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 49), liczba wypadków, w wyniku których poszkodowani nie korzystali ze zwolnień lekarskich według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 50).

- Analiza wypadków funkcjonariuszy Policji w drodze do lub z miejsca pełnienia służby w latach 2015-2019 (rozdział 7.2), w tym: liczba wypadków w drodze do lub z miejsca pełnienia służby według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 51), liczba dni niezdolności do służby z powodu wypadków według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 52).
- Analiza chorób pozostających w związku ze służbą funkcjonariuszy Policji w latach 2015-2019 (rozdział 7.3), w tym: rodzaje oraz liczba przypadków chorób według jednostek organizacyjnych Policji (tabele 53-58), rodzaje oraz liczba przypadków podejrzanych chorób według jednostek organizacyjnych Policji (tabele 59-64).
- Analiza świadczeń odszkodowawczych w razie wypadku pozostającego w związku ze służbą funkcjonariuszy Policji w latach 2015-2019 (rozdział 7.5), w tym: wysokość wypłaconych świadczeń odszkodowawczych funkcjonariuszom Policji z tytułu wypadków według jednostek organizacyjnych Policji (tabela 65).

Przykładowe wyniki badań własnych w zakresie analizy statystyki wypadków i chorób pozostających w związku ze służbą funkcjonariuszy Policji w latach 2015-2019:

- Wystąpiło w sumie 28 270 wypadków ogółem w związku z pełnieniem służby funkcjonariuszy Policji, dominowała Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach (3283) i Komenda Wojewódzka Policji we Wrocławiu (2590), najwięcej w 2016 r. (5921), najmniej w 2019 r. (5185)³⁶.
- Zarejestrowano w sumie 15 wypadków śmiertelnych policjantów, dominowały wypadki drogowe, najwięcej w latach 2017 (6) i 2015 (4)³⁷.
- Zaobserwowano w sumie 1434 wypadków zbiorowych i 3074 poszkodowanych, dominowała Komenda Wojewódzka Policji

---

³⁶ Ł. Świerczewski, B. Jamrozik, *Teoretyczne oraz praktyczne...*, s. 317-319.

³⁷ Ibidem, s. 319-321.

- w Krakowie (odpowiednio 248 i 516) i Komenda Wojewódzka Policji we Wrocławiu (odpowiednio 180 i 372), najwięcej w latach 2018 (odpowiednio 321 i 679) i 2019 r. (odpowiednio 308 i 627)³⁸.
- Nie uznano za wypadki w związku z pełnieniem służby 1377 zdarzeń, najwięcej w latach 2018 (296) i 2019 (295)³⁹.
  - Najwięcej zdarzeń wypadkowych zakwalifikowano jako wypadek w interwencji (10 191) i wypadek komunikacyjny (3256)⁴⁰.
  - Najwięcej przyczyn wypadków określono jako inne niewymienione (9621) i nieuwaga osoby poszkodowanej (7649)⁴¹.
  - Wystąpiło w sumie 2245 wypadków w drodze do lub z miejsca pełnienia służby funkcjonariuszy Policji, dominowała Komenda Wojewódzka Policji we Wrocławiu (370) i Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach (255), najwięcej w 2018 r. (477), najmniej w 2019 r. (419)⁴².
  - Zarejestrowano w sumie 920 przypadków chorób zawodowych pozostających w związku ze służbą funkcjonariuszy Policji, dominowała Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach (224) i Komenda Wojewódzka Policji w Poznaniu (210), najwięcej w 2018 r. (244), najmniej w 2015 r. (131)⁴³.
  - Zaobserwowano w sumie 945 przypadków podejrzeń chorób zawodowych pozostających w związku ze służbą funkcjonariuszy Policji, dominowała Komenda Wojewódzka Policji we Wrocławiu (190) i Komenda Wojewódzka Policji w Lublinie (161), najwięcej w 2018 r. (320), najmniej w 2016 r. (100)⁴⁴.
  - Najwięcej przypadków stwierdzonych chorób zawodowych dotyczyło zaburzeń psychicznych, w tym m.in. zaburzeń lękowych (pozycja nr 3 wykazu chorób w załączniku nr 1 do rozporządzenia⁴⁵), np.: neurastenia, zespół neurasteniczny, nerwica neurasteniczna, zaburzenia depresyjno-lękowe.

Nieliczne uwagi krytyczne dotyczą głównie struktury publikacji (w tym początku i zakończenia), np.:

---

³⁸ Ibidem, s. 321-324.

³⁹ Ibidem, s. 324-325.

⁴⁰ Ibidem, s. 326-327.

⁴¹ Ibidem, s. 326 i 328.

⁴² Ibidem, s. 335-337.

⁴³ Ibidem, s. 341-349.

⁴⁴ Ibidem, s. 349-355.

⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 23 maja 2019 r. w sprawie wykazu schorzeń...

- Brak we wstępie określenia zakresu monografii (jest tylko uzasadnienie i cel pracy).
- Brak na końcu merytorycznego zakończenia, np. w postaci podsumowania całości oraz wniosków z analizy literatury przedmiotu i badań własnych (jest tylko formalne zakończenie w postaci wykazu źródeł i spisu grafiki).
- Polska Norma PN-N-18002 została błędnie umieszczona w wykazie aktów prawnych (na str. 379), ponadto w opisie źródła powinien być także podany rok wydania, czyli aktualna wersja normy z 2011 r. (PN-N-18002:2011).

Podsumowując, można stwierdzić, że recenzowana monografia autorstwa Łukasza Świerczewskiego i Barbary Jamrozik stanowi rzetelne źródło wiedzy w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby w aspekcie warunków pracy funkcjonariuszy Policji. Przyjęty układ treści i zakres rozdziałów nie budzą większych zastrzeżeń merytorycznych (uwagi określono powyżej), wręcz przeciwnie – świadczą o profesjonalizmie autorów (ich wiedzy i umiejętnościach) w zakresie analizy stanu bezpieczeństwa i higieny służby (bhs) jako ważnego elementu analizy stanu bezpieczeństwa i higieny pracy (bhp). Zachęcić należy autorów do kontynuowania i/lub rozszerzenia badań w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby, mając na uwadze m.in.: inne służby w systemie bezpieczeństwa państwa (np.: Państwowa Straż Pożarna, Siły Zbrojne RP); badania empiryczne warunków pracy z wykorzystaniem różnych metod i technik badań oraz narzędzi badawczych (np. w zakresie zebrania informacji, identyfikacji zagrożeń i oszacowania ryzyka); wykorzystanie dorobku teoretycznego i aplikacyjnego dyscypliny nauki o bezpieczeństwie (np.: R. Wróblewski⁴⁶, C. Rutkowski⁴⁷) czy założeń teoretycznych i metodycznych „raczkującej” jeszcze dyscypliny inżynieria bezpieczeństwa (np.: J. Wolanin⁴⁸, M. Krause⁴⁹). W obu dyscyplinach obszarem badawczym może być bezpieczeństwo i higiena służby.

Bibliografia / References

---

⁴⁶ R. Wróblewski, *Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie*, Siedlce 2017.

⁴⁷ C. Rutkowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie z elementami naukoznawstwa*, Warszawa 2018.

⁴⁸ J. Wolanin, *Inżynieria w bezpieczeństwie wewnętrznym*, Warszawa 2020.

⁴⁹ M. Krause, *Podstawy badań w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny pracy*, Gliwice 2018; M. Krause, *Podstawy inżynierii bezpieczeństwa*, Gliwice 2020.

Akty prawne

- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, t.j., Dz.U. 2022, poz. 1225, z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, t.j., Dz.U. 2003, nr 169, poz. 1650, z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 16 lipca 2019 r. w sprawie warunków bezpieczeństwa i higieny służby w trakcie realizacji szkoleń w Policji, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2253.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 maja 2019 r. w sprawie ustalania okoliczności i przyczyn wypadków w Policji, Straży Granicznej, Straży Marszałkowskiej, Państwowej Straży Pożarnej i Służbie Ochrony Państwa, Dz.U. 2019, poz. 895.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 30 sierpnia 2010 r. w sprawie opiniowania służbowego policjantów, t.j., Dz.U. 2024, poz. 704.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 23 maja 2019 r. w sprawie wykazu schorzeń i chorób pozostających w związku ze służbą w Policji, Straży Granicznej, Służbie Ochrony Państwa i Państwowej Straży Pożarnej, Dz.U. 2019, poz. 1046, z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 9 stycznia 2017 r. w sprawie badań okresowych i kontrolnych policjantów, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2107.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 września 2020 r. w sprawie czasu służby policjantów, t.j., Dz.U. 2024, poz. 401.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 8 listopada 2023 r. w sprawie szkoleń zawodowych i doskonalenia zawodowego w Policji, Dz.U. 2023, poz. 2506.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 19 czerwca 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków odbywania szkoleń zawodowych oraz doskonalenia zawodowego w Policji, Dz.U. 2007, nr 126, poz. 877, z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 maja 2013 r. w sprawie szczegółowych praw i obowiązków oraz przebiegu służby policjantów, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2269.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 19 września 2014 r. w sprawie urlopów policjantów, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2213.
- Ustawa z dnia 1 grudnia 2016 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie bezpieczeństwa i higieny służby, Dz.U. 2016, poz. 1955.
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, t.j., Dz.U. 2024, poz. 915, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, t.j., Dz.U. 2024, poz. 812, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, t.j., Dz.U. 2023, poz. 1465, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, t.j., Dz.U. 2024, poz. 145, z późn. zm.

- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, t.j., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900300179/U/D19900179Lj.pdf> (data dostępu: 31.12.2024).
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, t.j., Dz.U. 2024, poz. 725, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, t.j., Dz.U. 2024, poz. 184, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego, t.j., Dz.U. 2023, poz. 2098, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego, t.j., Dz.U. 2024, poz. 1405.

Literatura

- „Gazeta Policyjna”, <https://gazeta.policja.pl/> (data dostępu: 31.12.2024).
- Jamrozik B., Kozioł M., *Wypadek przy pracy a wypadek w związku z pełnieniem służby*, „Kwartalnik Policyjny” 2022, nr 1.
- Jamrozik B., Kozioł M., *Wypadek w trakcie doskonalenia zawodowego funkcjonariusza Policji*, „Kwartalnik Policyjny” 2022, nr 3.
- Jamrozik B., *Prawne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby w formacji policyjnej*, „Kwartalnik Policyjny” 2021, nr 1.
- Jamrozik B., *Szkolenie w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny służby*, „Kwartalnik Policyjny” 2021, nr 1.
- Krause M., *Analiza wymagań prawnych dotyczących bezpieczeństwa i higieny służby w Policji*, [w:] *Służby ratownicze i elementy zarządzania kryzysowego w aspekcie zjawisk ekstremalnych*, red. Z. Ciekanowski, S. Niedźwiecki, Poznań 2019.
- Krause M., *Bezpieczeństwo i higiena służby – przegląd podstaw prawnych*, „Informator Ochrony Pracy” 2023, nr 4.
- Krause M., *Podstawy badań w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny pracy*, Gliwice 2018.
- Krause M., *Podstawy inżynierii bezpieczeństwa*, Gliwice 2020.
- „Kwartalnik Policyjny”, <https://kwartalnik.csp.edu.pl> (data dostępu: 31.12.2024).
- „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji”, <https://kwartalnik.akademia-policji.edu.pl/> (data dostępu: 31.12.2024).
- „Przegląd Policyjny”, <https://thepolicereview.akademiapolicji.eu/> (data dostępu: 31.12.2024).
- Rutkowski C., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie z elementami naukoznawstwa*, Warszawa 2018.
- Świerczewski Ł., Jamrozik B., *Teoretyczne oraz praktyczne aspekty bezpieczeństwa i higieny służby funkcjonariuszy Policji*, Siedlce 2022.
- Wolanin J., *Inżynieria w bezpieczeństwie wewnętrznym*, Warszawa 2020.
- Wróblewski R., *Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie*, Siedlce 2017.

Adam Bobryk

ORCID: 0000-0001-5876-4685

adam.bobryk@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Bliska, daleka zagranica

Maciej Mróz, *Strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2024, ss. 315

DOI: 10.34739/doc.2025.22.20

Zainicjowana przez sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego Michaiła Gorbaczowa w połowie lat 80. polityka „pierestrojki” (przebudowy), „głasności” (jawności) i „uskorenia” (przyspieszenia) miała na celu realizację przekształceń systemu, by był on bardziej efektywny, a poprzez to przyczyniał się do wzmocnienia oddziaływania ideologii komunistycznej¹. Jednakże wszczęte przemiany wywołały skutek odwrotny od zamierzonego. Przyczyniły się do ukształtowania uwarunkowań, w których wystąpiły i coraz dynamiczniej upowszechniały się procesy dezintegracyjne w ZSRR. Było to niewątpliwie skutkiem demokratyzacji życia publicznego, poszerzania się zakresu wolności słowa, odrodzenia narodowego w poszczególnych republikach oraz wzrastającego dążenia poszczególnych nacji do ukształtowania niepodległych państw². Proces destrukcji ZSRR był potęgowany przez narastające trudności gospodarcze oraz coraz mniej wydolny system administracyjny³.

¹ M. Gorbatschow, *Perestrojka. Die zweite russische Revolution. Eine neue Politik für Europa und die Welt*, Wien 1988; J. Afanassjew, *Es gibt keine Alternative zu Perestrojka: Glasnost, Demokratie, Sozialismus*, Nördlingen 1988.

² R.K. Kothari, *From communism to democratic freedom. Perestrojka and new thinking of Mikhail Gorbachev*, New Delhi 1994.

³ K. Świder, *Rozpad Związku Radzieckiego – modelowanie procesów dezintegracyjnych w komunistycznym imperium*, [w:] *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Łomianki 2022, s. 341.

Przekształcenia wykroczyły poza ZSRR, rozluźniając kontrolę nad państwami zależnymi, funkcjonującymi w bloku tzw. krajów demokracji ludowej. Szczególnie widoczne to było w Polsce, gdzie od początku lat 80. władzy przeciwstawiał się opozycyjny ruch „Solidarności” oraz inne ugrupowania. Działo się tak pomimo licznych represji i ograniczeń. Ostatecznie w 1989 r. doszło do negocjacji władzy z opozycją, określanymi rozmowami „Okrągłego Stołu”, które miały miejsce w dniach 6 lutego-5 kwietnia. W konsekwencji 4 i 18 czerwca odbyły się wybory parlamentarne zwane kontraktowymi, w których po raz pierwszy od ponad 40 lat uczestniczyła opozycja, pomimo różnego rodzaju ograniczeń jej dotyczących. W wyniku jej sukcesu i fragmentaryzacji obozu władzy 12 września 1989 r. powołano pierwszy rząd w bloku wschodnim, sformowany przez przeciwników systemu (aczkolwiek z udziałem przedstawicieli poprzedniego aparatu władzy)⁴. Zapoczątkowało to radykalne zmiany systemowe. Symbolicznym momentem była dokonana 29 grudnia 1989 r. nowelizacja Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zmieniono wówczas m.in. nazwę państwa na Rzeczpospolitą Polską oraz wykreślono artykuł o umacnianiu przyjaźni i współpracy ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich⁵. Wkrótce podobne przemiany nastąpiły w innych krajach bloku, co także przyspieszało dekompozycję ZSRR.

Polskie środowiska opozycyjne, a od września 1989 r. już rządowe, wykazywały wysoki stopień zainteresowania ruchami narodowościowymi w ZSRR, które ukształtowały się na fali pierestrojki. Szukały z nimi kontaktów, propagowały i w dostępnym zakresie udzielały wsparcia. Była to fascynacja nie tylko wzrastającą różnorodnością na tle wcześniejszego promowania „internacjonalizmu socjalistycznego”, ale także w dominującej mierze postrzegano to jako mechanizm destabilizujący ZSRR i prowadzący do jego destrukcji. Było to też otwarcie na nowy obszar rzeczywistości, który wcześniej był marginalizowany w przekazie społecznym. Białorusini byli jednym z narodów, którym poświęcano szczególną uwagę, co wynikało z sąsiedztwa granicznego oraz faktu, iż byli oni mniejszością narodową w Polsce, której możliwości działania były w okresie powojennym dość limitowane (niemniej należy zauważyć, iż wyraźnie zaznaczona

---

⁴ P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012; J. Skórzyński, *Okrągły stół. Wynegocjowany koniec PRL*, Kraków 2019.

⁵ Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989, nr 75, poz. 444.

była tu asymetria, gdyż w BSRR Polacy byli pozbawieni jakiejkolwiek możliwości aktywności grupowej), więc dążono do zmiany tego stanu. Wyraźnie dążyły jednak do tego elity, natomiast, jak wykazywano w badaniach opinii społecznej na początku lat 90., stosunek do Białorusinów był bardziej zdystansowany, co wynikało w znaczącym stopniu z deficytów wiedzy, niedoboru kontaktów i stereotypów⁶.

Dynamiczne przekształcenia społeczno-polityczne, które zachodziły na przełomie lat 80. i 90. w Europie Środkowo-Wschodniej oraz Związku Radzieckim doprowadziły do radykalnej zmiany układu sił. Dotychczas kontrolowane przez ZSRR państwa uzyskały suwerenność, zlikwidowany został Układ Warszawski, jak i Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej⁷. Jednocześnie kraje, które przez kilkadziesiąt poprzedzających lat były zależne od ZSRR i stanowiły swoisty bufor przed światem Zachodu, rozpoczęły działania na rzecz integracji z ośrodkami geopolitycznymi, które wcześniej były uznawane za wrogie, co w perspektywie doprowadziło je do członkostwa zarówno w NATO, jak i Unii Europejskiej. Kształtowało to więc nowy układ sił, czego istotnym elementem był rozpad Związku Radzieckiego, zakończony 26 grudnia 1991 r., i powstanie na jego bazie szeregu niepodległych państw, w tym Republiki Białoruś⁸. Stanowiło to dla Polski strategiczne wyzwanie, wykraczające daleko poza ułożenie relacji, tak jak w przypadku Białorusi, z nowym państwem granicznym⁹. Miało to charakter ponadregionalny, związany z kształtowaniem nowego porządku geopolitycznego. Problematyka ta dość trafnie i wszechstronnie została przeanalizowana przez Macieja Mroza. W książce *Strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022* poddał on szczegółowej

---

⁶ A. Bobryk, *Polacy wobec Białorusi i Białorusinów (1985-1995)*, [w:] *Człowiek twórcą historii*, T. 4 *Spoleczeństwo Europy Środkowo-Wschodniej w XX w.*, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 749-780.

⁷ G. Wettig, *Gorbatschow. Reformpolitik und Warschauer Pakt 1985-1991*, Innsbruck 2021.

⁸ S. Schattenberg, *Geschichte der Sowjetunion. Von der Oktoberrevolution bis zum Untergang*, München 2022; H. Duthel, *Gorbatschow & Der Untergang der Sowjetunion*, Berlin 2025.

⁹ Jak ocenia Arkadiusz Czwołek, polska koncepcja polityki wschodniej „dwutorowości” z początku lat 90. XX w. zakładała utrzymanie nadal oficjalnych kontaktów z ZSRR z równoczesnym rozwojem stosunków dyplomatycznych z dawnymi republikami radzieckimi. Dopiero z czasem Polska przystąpiła do budowy bardziej spójnej, „podmiotowej” polityki wschodniej, skierowanej na bezpośrednie relacje z sąsiadami, w tym z Białorusią. Od samego początku relacje polsko-białoruskie były jednak dość trudne i złożone. A. Czwołek, *Opozycja polityczna na Białorusi*, Gdańsk 2013, s. 791 sqq.

eksploracji, wielowątkowych dociekań i syntez ukazujących tę tematykę w sposób logiczny oraz całościowy¹⁰.

Publikacja uporządkowana jest w układzie chronologicznym. Podzielona została na cztery rozdziały. W I, zatytułowanym *Prawno-traktatowe podstawy relacji polsko-białoruskich*, umiejętnie wprowadzono do poruszanej problematyki poprzez zawarcie skondensowanych analiz związanych z uwarunkowaniami kształtowania się stosunków polsko-białoruskich w okresie budowania niepodległej Republiki Białoruś¹¹. W rozdziale II *Pomiędzy «krytycznym dialogiem» a próbami normalizacji stosunków bilateralnych 1993-2007* wskazano narastanie rozbieżności interesów, próbę realizacji krytycznego dialogu oraz poszukiwanie nowego paradygmatu współpracy¹². W kolejnym, III, zatytułowanym *Nowe możliwości i stare ograniczenia w relacjach Rzeczypospolitej Polskiej z Republiką Białoruś 2008-2019* ukazano próby normalizacji wzajemnych stosunków, podejmowane w latach 2008-2010, następnie po ich niepowodzeniu regres obserwowany między latami 2011-2015 i ponownie próbę nowego otwarcia w okresie 2016-2019¹³. Ostatni rozdział, IV, nosi tytuł *Polska i Białoruś na drodze do otwartej konfrontacji 2020-2022*. Przeanalizowano w nim załamanie oficjalnych relacji po wyborach prezydenckich w Republice Białoruś, przeprowadzonych w sierpniu 2020 r., kryzys migracyjny i jego wpływ na stosunki polsko-białoruskie oraz specyficzne uwarunkowania i skutki będące konsekwencją wojny rosyjsko-ukraińskiej w odniesieniu do polityki międzypaństwowej Polski i Białorusi¹⁴. Całość uzupełniona jest wstępem, zakończeniem, bibliografią, streszczeniami w języku polskim, angielskim i rosyjskim oraz indeksem osób.

Należy zgodzić się z Maciejem Mrozem, iż pomimo bliskości geograficznej i wspólnej granicy o długości 418,24 km, w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa Białoruś od lat 90. zajmowała miejsce peryferyjne¹⁵. Było to konsekwencją wypływającą z przesłanek natury

---

¹⁰ M. Mróz, *Strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022*, Warszawa 2024.

¹¹ Ibidem, s. 23-50.

¹² Ibidem, s. 51-91.

¹³ Ibidem, s. 92-143.

¹⁴ Ibidem, s. 144-278.

¹⁵ Ibidem, s. 17. Należy przy tym zauważyć, że było to powszechniejszą tendencją, iż Białoruś znajdowała się na marginesie zainteresowań regionem ze strony wiodących państw europejskich, jak np. Francji. M. Drygiel-Bielińska, *Central and Eastern Europe in France's Foreign Policy, [w:] Politics and Security of Central and Eastern Europe. Contributions to Political Science*, red. R. Zięba, Cham 2023, s. 317-333.

geopolitycznej oraz geostrategicznej. Jak stwierdza on, „O ile z punktu widzenia Warszawy od początku procesu tranzykcji ustrojowej podstawowe, niemal kanoniczne znaczenie miała kwestia rychłego przeorientowania polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski na kierunek zachodni, o tyle wybory geopolityczne Mińska podążały w kierunku przeciwnym. Niewątpliwie Polska i Białoruś nie miały wspólnych celów strategicznych, a w zaistniałych okolicznościach o stanie relacji polsko-białoruskich w największym stopniu decydowały czynniki wynikające z obiektywnych i subiektywnych uwarunkowań geopolitycznych (...)”¹⁶. Pomimo zawarcia 23 czerwca 1992 r. *Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy* o bardzo obiecującym charakterze i rozmaitych deklaracji z obydwu stron o współdziałaniu, nie zbliżono się nigdy nawet do początków strategicznego partnerstwa¹⁷.

Polska po transformacji realizowała cele geostrategiczne związane nie tylko z integracją polityczną oraz gospodarczą z państwami Zachodu. Przede wszystkim dążyła do instytucjonalnego uporządkowania i umocnienia tych działań. Generalnymi efektami tego było zwłaszcza przyjęcie Polski do NATO 12 marca 1999 r. i wejście 1 maja 2004 r. do Unii Europejskiej¹⁸. Białoruś od 1991 r. jest członkiem Wspólnoty Niepodległych Państw, od 1994 r. Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, od 2000 r. Państwa Związkowego Rosji i Białorusi, od 2012 r. Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej¹⁹. Integracja w ramach przestrzeni postradzieckiej, a zwłaszcza z Rosją, wpisuje się w ideologię państwową RB²⁰. Granica między Polską i Białorusią jawi się więc jako przestrzeń rozdzielająca dwa bloki geopolityczne, coraz silniej różnicujące się od siebie, co stanowi źródło narastających konfliktów²¹. Dość obrazowo określił to Włodzimierz Lukiewicz, że prze-

¹⁶ M. Mróz, *Strategiczne wyzwania...*, s. 17.

¹⁷ *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, red. A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska, Warszawa 2018.

¹⁸ J. Grzebielucha, *Bezpieczeństwo Polski a członkostwo w NATO 1989-1999*, Piła 2008; *Integracja europejska*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011; *Poland in the European Union*, red. A. Nowak, K. A. Wojtaszczyk, Ł. Zamecki, Madrid 2016; A. Dąb-Kostrzewska, *25 lat Polski w NATO*, Warszawa 2024; W. M. Orłowski, *Polska w Unii Europejskiej*, Olszanica 2024.

¹⁹ E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011; M. Wojciechowski, *Europejski wybór Białorusi. Stracona szansa?*, Warszawa 2024.

²⁰ Cf. Z. J. Winnicki, *Ideologia państwowa Republiki Białoruś – teoria i praktyka projektu. Analiza politologiczna*, Wrocław 2013.

²¹ Należy zwrócić uwagę, iż szerzej ten region Europy często postrzegany jest jako strefa buforowa między wielkimi blokami o charakterze geopolitycznym. С. Донских, *Центрально-Восточная Европа как регион-складка эпохи глобализации*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2019, nr 16, s. 7-23.

niesiono tu „zmodernizowany «mur Berliński»”, a granica stanowi kordon nie tylko między dwoma państwami czy blokami, ale ma także bardzo silny walor ekonomiczny, polityczny, kulturowy, religijny, i informacyjny²². Ma to wręcz narastający charakter izolacji. Przynosi to także negatywne konsekwencje dla mniejszości narodowych po obydwu stronach granicy czy obywatele danego kraju mieszkających w państwie sąsiedzkim²³. Wzajemne relacje nie miały kierunku jednoliniowego i występowały pewne inicjatywy zmierzające do podniesienia poziomu oraz ocieplenia relacji. Nie przynosiły one jednak długotrwałych skutków²⁴.

Dość trafnie M. Mróz diagnozuje, iż z obu stron brakowało zrozumienia odrębności i konsekwencji w działaniu. Stwierdza: „Zarówno w Warszawie, jak i w Mińsku zabrakło szerokiego spojrzenia na problem dwustronnych relacji, przejrzystości i myślenia o przyszłości w kategoriach długofalowej budowy potęgi państwa. Nad kontaktami unosił się duch niepokoju i uprzedzeń, a strategiczne wybory obu krajów budziły nieufność i miały wrogie zabarwienie. Tak więc Warszawa z wielkimi obawami przyjmowała integrację Republiki Białoruś z Federacją Rosyjską, podobnie jak Mińsk wstąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do NATO”²⁵. Było to więc odmienne definiowanie priorytetów geopolitycznych z istotnym pierwiastkiem obaw i nieufności²⁶. Sekwencja działań oddalała wizję wzajemnych relacji jako pomostu między Zachodem i Wschodem, na rzecz pogłębiania rozbieżności.

Słusznie wskazuje Maciej Mróz, iż istotne pogorszenie, i tak dotychczas trudnych relacji, nastąpiło w 2021 r. w związku z wybu-

---

²² W. Lukiewicz, *Pogranicze białorusko-polskie w perspektywie integracji i dezintegracji*, [w:] *Kultura pogranicza-pogranicze kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce-Pułtusk 2005, s. 80.

²³ T. Gawin, *Polskość wyjeta spod prawa. Polska mniejszość narodowa na Białorusi 1919-2017*, Warszawa 2018; M. Kapcewicz, *Polityka władz Białorusi wobec mniejszości polskiej w latach 1994-2022*, Lublin 2022; A. Stachurski, *Permanentna tymczasowość. Sytuacja prawna obywateli Białorusi w Polsce i Unii Europejskiej w świetle represyjnej polityki wymierzonej w społeczeństwo obywatelskie oraz emigrantów*, Warszawa 2025.

²⁴ *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja*, red. A. Gil, T. Kapuśniak, Lublin-Warszawa 2009; K. Fedorowicz, *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań 2011; K. Mrozek, *Reset i kontynuacja. Polityka rządu PiS wobec Białorusi*, Warszawa 2018.

²⁵ M. Mróz, *Strategiczne wyzwania...*, s. 281.

²⁶ *The geopolitical place of Belarus in Europe and the world*, red. V. Bulhakau, Warsaw 2006; S. Gerhardt, *Polska polityka wschodnia. Die Außenpolitik der polnischen Regierung von 1989 bis 2004 gegenüber den östlichen Nachbarstaaten Polens (Russland, Litauen, Weißrussland, Ukraine)*, Marburg 2007; A. Włodarczyk, *Polskie koncepcje polityki zagranicznej wobec Białorusi w latach 1989-2013*, Białystok 2019; *Republika Białoruś - polityka zagraniczna i bezpieczeństwa. Wybrane aspekty*, red. H. Giebień, L. Leszczenko, Warszawa 2020.

chem kryzysu migracyjnego²⁷. Działania te były określane przede wszystkim w kategoriach zagrożenia bezpieczeństwa, co wywoływało ostre reakcje²⁸. Niemniej polemiczne wydaje się, użycie przez Mroza sformułowania, iż relacje „na trwale uległy zmianie”²⁹. Heraklit powiedział, iż w życiu trwała jest tylko zmiana. Pogorszenie wzajemnych relacji jest konsekwencją wieloletniej rozbieżnej polityki o charakterze zarówno lokalnym, jak i geopolitycznym. W tym kontekście należy też uwzględnić stanowisko Polski w zakresie legitymizacji władz Białorusi i wspieranie dążeń na rzecz zamiany systemu społeczno-politycznego. Aktualnie obserwuje się więc dramatyczny regres, w którym pojawiają się wręcz postulaty całkowitej izolacji wraz z zamknięciem granicy³⁰, co częściowo zostało zrealizowane w okresie 12-25 września 2025 roku³¹. Niemniej w polityce są możliwe różne warianty i nie jest wykluczona poprawa relacji, aczkolwiek niewątpliwie zachodzące napięcia i konflikty pozostawią długotrwały ślad.

Trafnie Maciej Mróz diagnozuje, że „Relacje polsko-białoruskie w ostatnich trzech dekadach nie poddają się jednoznacznym ocenom z uwagi na przeplatające się okresy zbliżenia i konfrontacji obu krajów, nadziei i rozczarowań. Z punktu widzenia stosunków międzynarodowych są one fragmentem szerszego zjawiska w międzynarodowej polityce i dyplomacji, związanego ze ścieraniem się elementów wschodnich i zachodnich w strategii polityki zagranicznej i bezpieczeństwa zarówno Polski, jak i Republiki Białoruś. Niemniej jednak mur w kontaktach polsko-białoruskich, postawiony przez władze w Warszawie w odpowiedzi na hybrydowe zagrożenie ze strony Białorusi, może być smutnym epilogiem i symbolem klęski dyplomacji, która nie zdołała zapobiec eskalacji konfliktu, a przecież jej podstawowym zadaniem od zawsze jest rozwiązywanie napięć i problemów międzynarodowych bez uciekania się do używania siły”³². Białoruś,

²⁷ M. Mróz, *Strategiczne wyzwania...*, s. 20.

²⁸ P. Lipold, *Nielegalna migracja jako zagrożenie hybrydowe bezpieczeństwa. Studium kryzysu migracyjnego na granicach Białorusi i Rosji z państwami członkowskimi Unii Europejskiej*, Warszawa 2025.

²⁹ M. Mróz, *Strategiczne wyzwania...*, s. 20.

³⁰ M. Chołodowski, *Minister Sikorski: Analizujemy całkowite zamknięcie przejść granicznych z Białorusią*, <https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,31084362,minister-sikorski-analizujemy-calkowite-zamkniecie-przejsc.html> (data dostępu: 30.10.2025).

³¹ T. Gdaniec, *Polska otwiera przejścia graniczne z Białorusią. Celnicy dostają wsparcie*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/polska-otwiera-przejscia-graniczne-z-bialorusia-tych-sluzb-bedzie-wiecej/tgv102p> (data dostępu: 30.10.2025).

³² M. Mróz, *Strategiczne wyzwania...*, s. 286-287. Od kilkunastu lat, a zwłaszcza w ostatnim okresie, we wzajemnych relacjach obserwuje się coraz większą tendencję

jawi się więc jako bliska geograficznie zagranica, ale jednocześnie daleka w sensie politycznym.

Maciej Mróz wzajemne relacje, szanse, zagrożenia, strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa z Republiką Białoruś ukazuje precyzyjnie i analitycznie. Wskazuje przyczyny, powiązania, skutki. Daje on komplementarny i wielowątkowy obraz. Przedstawia istotne tło. Odnosi się do polityki wewnętrznej i narodowościowej Białorusi (dotyczy to przede wszystkim mniejszości polskiej), która jest zarówno przyczyną, jak i konsekwencją wielu działań o charakterze międzynarodowym. Unika on szablonowych i prostych rozwiązań stosowanych niejednokrotnie w publicystyce³³. Podjętą problematykę przedstawia wieloaspektowo i ujmuje ją z różnych perspektyw. Rozważania są konsekwentne, pogłębione, oparte o bogatą bazę źródłową, aczkolwiek miejscami nie unikające emocji. Dużą uwagę skupia na kwestiach politycznych, narodowościowych i bezpieczeństwa. Można by więc tu zgłosić uwagę polemiczną, iż wskazane byłoby też szersze uwzględnienie zagadnień ekonomicznych. W zakresie edytorskim praca jest dobrze przygotowana, aczkolwiek zdarzają się drobne potknięcia. Można by również zasugerować dodanie streszczenia także w języku białoruskim, jak też umieszczenie spisów treści w językach wykorzystanych w streszczeniach. Ułatwiłoby to niewątpliwie korzystanie z książki przez czytelników z zagranicy, co byłoby czynnikiem sprzyjającym umiędzynarodowieniu publikacji. Pomimo tych drobnych uwag o charakterze porządkowym czy polemicznym publikację należy ocenić bardzo wysoko. To niezwykle przydatna pozycja dostarczająca wiedzy, mechanizmów analiz czy rekomendacji w zakresie podjętej problematyki. Książkę Macieja Mroza *Strategiczne wyzwania*

---

do izolacji. Wzrasta znaczenie pierwiastka braku zaufania. Narastające napięcia, separacja i malejąca skala kontaktów społecznych prowadzą do nieufności oraz pogłębiających się dystansów. Przynosi to dla obydwu krajów i społeczeństw negatywne skutki, tym bardziej, że jak trafnie zauważył Krzysztof Drabik: „Wzrost zaufania personalnego i społecznego staje się niezbędnym warunkiem wszelkich prób kształtowania pokojowej egzystencji”. K. Drabik, *Alberta Schweitzera refleksja o bezpieczeństwie*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2009, nr 6, s. 15.

³³ W tym kontekście należy przywołać chociażby następującą refleksję „w odniesieniu do Białorusi to nie historyczne zaszczości i resentymenty, ale rzeczywistość polityczna pod rządami [Aleksandra] Łukaszenki oraz zrodzone pod urokiem ukraińskiej pomarańczowej rewolucji misjonarskie ambicje polskich władz w przeważającej mierze zdecydowały o celach i sposobach realizacji polityki wschodniej RP wobec Republiki Białoruś na przełomie XX i XXI wieku. Zaangażowanie Rzeczypospolitej w ukraińską pomarańczową rewolucję i gruzińską rewolucję róż oraz próby aktywnego kształtowania przez Polskę obszaru geopolitycznego Europy Środkowej i Wschodniej na Białorusi zostały odebrane negatywnie”. M. Mróz, *Strategiczne wyzwania...*, s. 85-86.

wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022 zarekomendować można przede wszystkim specjalistom z zakresu stosunków międzynarodowych, ale także politologom, socjologom i badaczom z obszaru bezpieczeństwa.

Bibliografia / References

- Afanassjew J., *Es gibt keine Alternative zu Perestroika: Glasnost, Demokratie, Sozialismus*, Nördlingen 1988.
- Bobryk A., *Polacy wobec Białorusi i Białorusinów (1985-1995)*, [w:] *Człowiek twórcą historii*, T. 4 *Spoleczeństwo Europy Środkowo-Wschodniej w XX w.*, red. C. Kuklo, W. Walczak, Białystok 2024.
- Chołodowski M., *Minister Sikorski: Analizujemy całkowite zamknięcie przejść granicznych z Białorusią*, <https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,31084362,minister-sikorski-analizujemy-calkowite-zamkniecie-przejsc.html> (data dostępu: 30.10.2025).
- Codogni P., *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012.
- Dąb-Kostrzewska A., *25 lat Polski w NATO*, Warszawa 2024.
- Czwołek A., *Opozycja polityczna na Białorusi*, Gdańsk 2013.
- Donskih S., *Central'no-Vostočnaâ Evropa kak region-skladkav èpohu globalizacii*. [Донских С., *Центрально-Восточная Европа как регион-сладкав эпоху глобализации*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2019, nr 16].
- Drabik K., *Alberta Schweitzera refleksja o bezpieczeństwie*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2009, nr 6.
- Drygiel-Bielińska M., *Central and Eastern Europe in France's Foreign Policy*, [w:] *Politics and Security of Central and Eastern Europe. Contributions to Political Science*, red. R. Zięba, Cham 2023.
- Duthel H., *Gorbatschow & Der Untergang der Sowjetunion*, Berlin 2025.
- Fedorowicz K., *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań 2011.
- Gawin T., *Polskość wyjęta spod prawa. Polska mniejszość narodowa na Białorusi 1919-2017*, Warszawa 2018.
- Gdaniec T., *Polska otwiera przejścia graniczne z Białorusią. Celnicy dostają wsparcie*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/polska-otwiera-przejscia-graniczne-z-bialorusia-tych-sluzb-bedzie-wiecej/tgv102p> (data dostępu: 30.10.2025).
- Gerhardt S., *Polska polityka wschodnia. Die Außenpolitik der polnischen Regierung von 1989 bis 2004 gegenüber den östlichen Nachbarstaaten Polens (Russland, Litauen, Weißrussland, Ukraine)*, Marburg 2007.
- Gorbatschow M., *Perestroika. Die zweite russische Revolution. Eine neue Politik für Europa und die Welt*, Wien 1988.
- Grzebielucha J., *Bezpieczeństwo Polski a członkostwo w NATO 1989-1999*, Piła 2008.
- Integracja europejska*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011.
- Kapcewicz M., *Polityka władz Białorusi wobec mniejszości polskiej w latach 1994-2022*, Lublin 2022.

- Kothari R. K., *From communism to democratic freedom. Perestroika and new thinking of Mikhail Gorbachev*, New Delhi 1994.
- Lipold P., *Nielegalna migracja jako zagrożenie hybrydowe bezpieczeństwa. Studium kryzysu migracyjnego na granicach Białorusi i Rosji z państwami członkowskimi Unii Europejskiej*, Warszawa 2025.
- Lukiewicz W., *Pogranicze białorusko-polskie w perspektywie integracji i dezintegracji*, [w:] *Kultura pogranicza-pogranicze kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce-Pułtusk 2005.
- Mironowicz E., *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011.
- Mrozek K., *Reset i kontynuacja. Polityka rządu PiS wobec Białorusi*, Warszawa 2018.
- Mróz M., *Strategiczne wyzwania wschodniego sąsiedztwa. Rzeczpospolita Polska i Republika Białoruś w latach 1991-2022*, Warszawa 2024.
- Orłowski W. M., *Polska w Unii Europejskiej*, Olszanica 2024.
- Poland in the European Union*, red. A. Nowak, K. A. Wojtaszczyk, Ł. Zamecki, Madrid 2016.
- Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja*, red. A. Gil, T. Kapuśniak, Lublin-Warszawa 2009.
- Republika Białoruś – polityka zagraniczna i bezpieczeństwa. Wybrane aspekty*, red. H. Giebień, L. Leszczenko, Warszawa 2020.
- Schattenberg S., *Geschichte der Sowjetunion. Von der Oktoberrevolution bis zum Untergang*, München 2022.
- Skórzyński J., *Okrągły stół. Wynegocjowany koniec PRL*, Kraków 2019.
- Stachurski A., *Permanentna tymczasowość. Sytuacja prawna obywateli Białorusi w Polsce i Unii Europejskiej w świetle represyjnej polityki wymierzonej w społeczeństwo obywatelskie oraz emigrantów*, Warszawa 2025.
- Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, red. A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska, Warszawa 2018.
- Świder K., *Rozpad Związku Radzieckiego – modelowanie procesów dezintegracyjnych w komunistycznym imperium*, [w:] *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Łomianki 2022.
- The geopolitical place of Belarus in Europe and the world*, red. V. Bulhakau, Warsaw 2006.
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Dz. U. 1989, nr 75, poz. 444.
- Wettig G., *Gorbatschow. Reformpolitik und Warschauer Pakt 1985–1991*, Innsbruck 2021.
- Winnicki Z. J., *Ideologia państwowa Republiki Białoruś – teoria i praktyka projektu. Analiza politologiczna*, Wrocław 2013.
- Włodarczyk A., *Polskie koncepcje polityki zagranicznej wobec Białorusi w latach 1989-2013*, Białystok 2019.
- Wojciechowski M., *Europejski wybór Białorusi. Stracona szansa?*, Warszawa 2024.

Robert Białoskórski

ORCID: 0000-0003-3038-7560

robert.bialoskorski@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

**II Konferencja Naukowa z cyklu „Power and Security.
Siła i Bezpieczeństwo” nt. „Ośrodki siły w środowisku
bezpieczeństwa międzynarodowego”,
Siedlce 20-21 marca 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.21

W dniach 20-21 marca 2025 r. Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu w Siedlcach we współpracy z Baltic Defence College w Tartu (Estonia) zorganizował i przeprowadził drugą konferencję naukową z cyklu *Power and Security* (*Siła i Bezpieczeństwo*). Przewodnią problematykę stanowiły ośrodki siły w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Patronat medialny nad konferencją objęły Polskie Towarzystwo Geopolityczne oraz Instytut Nowej Europy. Przewodniczącym Komitetu Naukowego był JM Rektor Uniwersytetu w Siedlcach prof. dr hab. Mirosław Minkina, a Komitetu Organizacyjnego dr hab. inż. Robert Białoskórski, prof. UWS.

Celem konferencji były konsolidacja środowiska polskich i zagranicznych badaczy z dziedziny nauk społecznych ukierunkowanych na różnorodność badań środowiska bezpieczeństwa oraz dyskurs naukowy w zakresie problematyki wpływu ośrodków siły na aktualne zmiany w globalnym, regionalnym i lokalnym układzie sił i interesów bezpieczeństwa oraz operacjonalizacji i pomiaru w badaniach nad bezpieczeństwem i obronnością. Konferencja zgromadziła ogółem 111 naukowców z wiodących ośrodków naukowych w Polsce w dziedzinie nauk społecznych. Czynny udział w konferencji wzięły 43 osoby, w tym 1 profesor tytularny, 5 doktorów habilitowanych, 18 doktorów oraz 10 doktorantów, 2 licencjatów i 7 studentów. Wśród nich byli również członkowie PTG.

Po zakończeniu części oficjalnej wykład wprowadzający do problematyki konferencji wygłosił prof. dr hab. Mirosław Sulek z Uniwersytetu Warszawskiego. Tytuł jego wystąpienia to: *Potęga państw – modele i zastosowania*. Obrady plenarne zorganizowano w czterech panelach, po dwa w każdym dniu konferencji. Panel pierwszy dotyczył teoretycznych aspektów badań nad potęgą państw i ośrodkami siły, drugi – wpływu wybranych podmiotów państwowych jako ośrodków siły, trzeci – sektorowych czynników wpływu w rywalizacji ośrodków siły. W panelu czwartym uczestniczyli początkujący adepci nauki, czyli magiŝtrowie, licencjaci i studenci. Moderatorami obrad w poszczególnych panelach byli: dr hab. inŝ. Robert Białoskórski, dr Marlena Drygiel-Bielińska, dr Damian Jarnicki, dr Marta Stempień, dr Renata Tarasiuk.

Podejmowana w trakcie wystąpień tematyka badawcza dotyczyła takich problemów, jak: transformacja i wpływ ośrodków siły w systemie międzynarodowym; rola państwowych i niepaństwowych ośrodków siły; czynniki integracji i dezintegracji ośrodków siły; charakterystyka globalnego i regionalnego środowiska bezpieczeństwa; bezpieczeństwo jako funkcja układu sił i interesów; monocentryzm i policentryzm w układzie sił i interesów; metodologia badań systemów bezpieczeństwa; potęgoteria w badaniu ośrodków siły; polityki i strategii bezpieczeństwa; geopolityka, geostrategia i geoeconomia w studiach nad bezpieczeństwem; sektorowe obszary oddziaływania ośrodków siły; sankcje jako instrument oddziaływań międzynarodowych; wpływ procesów globalizacji/deglobalizacji na bezpieczeństwo międzynarodowe; wpływ konfliktów zbrojnych na zmiany w układzie sił i interesów; wpływ cybertechnologii na geopolityczną rywalizację ośrodków siły.

Prezentowane w trakcie trzech pierwszych paneli problemowych referaty miały bardzo wysoki poziom merytoryczny i zawierały oryginalne, często dotychczas niepublikowane treści. Czwarty miał charakter bardziej przeglądowy i szkoleniowy. Warto podkreślić, ŝe każdy z paneli kończyła półgodzinna oŝywiona dyskusja z udziałem uczestników czynnych i biernych w formie pytań i odpowiedzi oraz uwag i komentarzy. Konferencja stanowiła niezwykle udane i waŝne wydarzenie naukowe na stałe wpisane w kalendarz przedsięwzięć organizowanych przez Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu w Siedlcach.

Maciej Tołwiński

ORCID: 0000-0002-6655-1476

mtolwinski@ajp.edu.pl

Akademia im. Jakuba z Paradyża

w Gorzowie Wielkopolskim

Wydział Prawa i Bezpieczeństwa

**X Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Bezpieczeństwo narodowe Polski. Zagrożenia i determinanty zmian”
nt. Kształtowanie odporności społecznej –
wyzwania dla bezpieczeństwa społeczności lokalnych,
Gorzów Wielkopolski, 10–11 kwietnia 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.22

W dniach 10–11 kwietnia 2025 r. w Gorzowie Wielkopolskim odbyła się X Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. *Bezpieczeństwo narodowe Polski. Zagrożenia i determinanty zmian*, której motywem przewodnim było kształtowanie odporności społecznej jako jednego z kluczowych wyzwań dla bezpieczeństwa społeczności lokalnych. Organizatorem konferencji była Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, reprezentująca środowisko akademickie aktywnie zaangażowane w badania nad bezpieczeństwem narodowym, społecznym i informacyjnym.

Konferencja miała charakter interdyscyplinarny i ogólnopolski, gromadząc przedstawicieli licznych ośrodków naukowych, w tym Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni, Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie, Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie, Akademii Wojsk Lądowych we Wrocławiu, Akademii Policji w Szczytnie, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu w Siedlcach, Uniwersytetu Rzeszowskiego, Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytetu Kaliskiego, Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej, a także Baltic Defence College

w Tartu (Estonia). W obradach uczestniczyli również przedstawiciele instytucji państwowych, w tym Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

Celem przedsięwzięcia naukowego była kompleksowa analiza współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego oraz identyfikacja determinantów zmian zachodzących w środowisku bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem roli odporności społecznej. Organizatorzy założyli, że bezpieczeństwo państwa nie może być rozpatrywane wyłącznie w perspektywie militarnej, lecz wymaga holistycznego ujęcia obejmującego czynniki społeczne, informacyjne, kulturowe i instytucjonalne.

Konferencję otworzyły wystąpienia przedstawicieli władz Akademii im. Jakuba z Paradyża, którzy podkreślili znaczenie badań nad bezpieczeństwem w kontekście dynamicznych zmian geopolitycznych, rozwoju zagrożeń hybrydowych oraz rosnącej roli społeczności lokalnych w systemie bezpieczeństwa narodowego. Wskazano, że jubileuszowa, dziesiąta edycja konferencji stanowi potwierdzenie trwałości i znaczenia tego forum naukowej debaty. Uroczystego otwarcia konferencji dokonali natomiast JM Rektor Akademii im. Jakuba z Paradyża prof. dr hab. Elżbieta Skorupska-Raczyńska, Wojewoda Lubuski Marek Cebula, Marszałek Województwa Lubuskiego Marcin Jabłoński, Prezydent Miasta Gorzowa Wielkopolskiego Jacek Wójcicki, a także gen. bryg. rez. pil. prof. dr hab. inż. Jan Rajchel – Prezes Rządowej Agencji Rezerw Strategicznych oraz prof. dr hab. Beata Orłowska, Dziekan Wydziału Prawa i Bezpieczeństwa AJP. Już na etapie otwarcia podkreślano znaczenie odporności społecznej jako kategorii integrującej wymiar militarny, cywilny, administracyjny, informacyjny i kulturowy bezpieczeństwa. Wykład inauguracyjny wygłosił gen. rez. Jarosław Mika, koncentrując się na wyzwaniach stojących przed Siłami Zbrojnymi RP w kontekście dynamicznych zmian środowiska bezpieczeństwa, w tym konfliktów hybrydowych, presji informacyjnej oraz znaczenia zaplecza społecznego i psychologicznego dla skuteczności systemu obronnego państwa.

Pierwszy panel konferencji, moderowany przez prof. dr hab. Mariusza Kubiaka z Uniwersytetu w Siedlcach, poświęcony był administracyjnym, militarnym i psychologicznym wymiarom odporności społecznej. Prof. dr hab. Bogdan Szulc, emerytowany profesor Akademii Sztuki Wojennej, przedstawił poznawcze konteksty badań nad odpornością społeczną w naukach o bezpieczeństwie. Prof. dr hab. Marek Leszczyński z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

omówił rolę administracji publicznej w kształtowaniu bezpieczeństwa wspólnot lokalnych, natomiast gen. bryg. dr inż. Rafał Miernik ze Sztabu Generalnego WP zwrócił uwagę na zmiany pokoleniowe na rynku pracy i ich znaczenie dla potencjału Sił Zbrojnych RP. Panel zamknęło wystąpienie prof. dr hab. Mariusza Kubiaka dotyczące psychomanipulacji jako zagrożenia bezpieczeństwa personalnego.

Panel drugi dotyczył zielonej transformacji i suwerenności energetycznej. Wystąpienia przedstawicieli Politechniki Łódzkiej, Instytutu Technologii Paliw i Energii oraz spółki Inneko, powiązanej z Akademią im. Jakuba z Paradyża, ukazały bezpieczeństwo energetyczne jako istotny komponent odporności lokalnej, zwłaszcza w kontekście gospodarki obiegu zamkniętego i infrastruktury krytycznej. Popołudniowe panele pierwszego dnia miały wyraźnie praktyczny charakter. W panelu poświęconym doświadczeniom praktyków głos zabrali m.in. przedstawiciele Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej w Gorzowie Wielkopolskim, 15. Lubuskiej Brygady Obrony Terytorialnej, Policji oraz sektora prywatnego zajmującego się ochroną infrastruktury. Równolegle odbywał się panel dotyczący cyberbezpieczeństwa i nowych technologii, w którym pracownicy Akademii im. Jakuba z Paradyża przedstawiali zagadnienia związane z cyberwojną, cyberhigieną, bezpieczeństwem GNSS, AI w diagnostyce oraz transportem autonomicznym.

Szczególne znaczenie miały panele poświęcone zagrożeniom hybrydowym i konfliktom geopolitycznym, moderowane przez dr. Macieja Tołwińskiego z Akademii im. Jakuba z Paradyża. Wystąpienia przedstawicieli Uniwersytetu w Siedlcach, Wojskowej Akademii Technicznej oraz Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach wskazywały na potrzebę łączenia analiz militarnych, energetycznych i informacyjnych w badaniach nad odpornością państwa.

Drugi dzień konferencji, realizowany w formule zdalnej oraz paneli studenckich, rozszerzył perspektywę badawczą o zagadnienia militarne, migracyjne, kulturowe oraz informacyjne. Udział badaczy z Baltic Defence College w Tartu, Akademii Wojsk Lądowych, Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku czy Instytutu Nauk Prawnych PAN podkreślił międzynarodowy i interdyscyplinarny charakter wydarzenia. Szczególną uwagę poświęcono wojnie informacyjnej, dezinformacji, psychologicznej odporności społeczeństw oraz roli edukacji i komunikacji w zarządzaniu kryzysowym. Integralną częścią konferencji były panele studenckie, poświęcone bezpieczeństwu prawnemu Polski i Unii Europejskiej, które umożliwiły młodym badaczom prezenta-

cję wyników własnych analiz i wpisywały się w ideę budowania odporności akademickiej i obywatelskiej.

Konferencję podsumował prof. dr hab. Bogusław Jagusiak, Przewodniczący Rady Naukowej, akcentując wysoki poziom merytoryczny referatów, różnorodność reprezentowanych ośrodków naukowych oraz znaczenie interdyscyplinarnej refleksji nad odpornością społeczną jako fundamentem bezpieczeństwa narodowego. W trakcie debaty podkreślono, że odporność społeczna stanowi jeden z kluczowych filarów bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku. Wskazano na konieczność dalszego rozwijania współpracy pomiędzy środowiskiem akademickim, instytucjami państwowymi, samorządami oraz organizacjami pozarządowymi. Zwrócono uwagę, że wyzwania związane z dezinformacją, kryzysami migracyjnymi, zagrożeniami hybrydowymi i zmianami klimatycznymi wymagają zintegrowanego podejścia oraz długofalowej strategii.

X Ogólnopolska Konferencja Naukowa *Bezpieczeństwo narodowe Polski. Zagrożenia i determinanty zmian* potwierdziła, że odporność społeczna stanowi dziś kategorię konstytutywną dla nowoczesnego myślenia o bezpieczeństwie, integrującą działania państwa, samorządów, wojska, nauki i społeczeństwa obywatelskiego. Wnioski płynące z obrad mają istotne znaczenie zarówno dla dalszych badań naukowych, jak i dla praktyki zarządzania bezpieczeństwem na poziomie lokalnym i krajowym.

Joanna Kufel-OrłowskaORCID: 0000-0002-9247-0098
joanna.kufel-orlowska@uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**XIII Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-
-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie
nt. „Bezpieczeństwo podmiotów w warunkach
transformacji cyfrowej, Siedlce 24-25 kwietnia 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.23

W dniach 24-25 kwietnia 2025 r. w Uniwersytecie w Siedlcach odbyły się XIII Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie nt. *Bezpieczeństwo podmiotów w warunkach transformacji cyfrowej*. Organizatorem Warsztatów był Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Wydziału Nauk Społecznych. Celem konferencji było umożliwienie wymiany wiedzy, doświadczeń, badań oraz dobrych praktyk w zakresie bezpieczeństwa podmiotów w dobie transformacji cyfrowej, zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym, z uwzględnieniem perspektywy metodologicznej oraz dydaktycznej. Podczas warsztatów poruszono m.in. zagadnienia: filozofii bezpieczeństwa, cyberprzestępczości, sztucznej inteligencji, transformacji infrastruktury krytycznej, odpowiedzialności w systemach autonomicznych, manipulacji informacyjnej, pedagogiki bezpieczeństwa oraz ochrony praw człowieka w warunkach wojny informacyjnej i cybernetycznej.

W roli gospodarzy konferencji wystąpili JM Rektor prof. dr hab. Mirosław Minkina – przewodniczący Komitetu Naukowego – który dokonał uroczystego otwarcia wydarzenia, dr hab. Stanisław Topolewski, prof. uczelni – dziekan Wydziału Nauk Społecznych oraz dr hab. Krzysztof Drabik, prof. uczelni – dyrektor Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie. Dwudniowe obrady, w których uczestniczyło blisko 80 osób, rozpoczęły się sesją plenarną, której centralnym punktem była debata naukowa na temat roli człowieka, społeczeństwa

i państwa w obliczu wyzwań, ryzyk i zagrożeń cyfrowej transformacji. Dyskusji przewodniczył prof. dr hab. Bernard Wiśniewski. Uczestnikami debaty byli: dr hab. Jerzy Kosiński, prof. uczelni, dr hab. Robert Białoskórski, prof. uczelni oraz prof. Iurii Sheviakov. Z uwagi na bogaty harmonogram konferencji obrady toczyły się w pięciu równoległych panelach tematycznych, podczas których referaty wygłosiło łącznie 59 prelegentów reprezentujących uczelnie, centra i towarzystwa naukowe oraz wyspecjalizowaną służbę. Każdy z paneli zakończony był czasem na dyskusję i pytaniami do prelegentów.

Pierwszy panel zatytułowany *Środowisko cyberprzestrzeni a dobrostan bezpieczeństwa człowieka, społeczeństwa, państwa* prowadzony był przez prof. dr. hab. inż. Andrzeja Glena oraz prof. dr. hab. Ryszarda Rosę. Podczas tego panelu odbyło się wręczenie nagród w konkursie na najlepszą monografię i artykuł naukowy, opublikowane w latach 2020-2024, zorganizowanym przez Polskie Towarzystwo Nauk o Bezpieczeństwie. Nagrody za najlepszą monografię otrzymali: Tomasz Aleksandrowicz (1. miejsce), za *Prognozowanie zagrożeń terrorystycznych. Aspekty metodologiczne* Warszawa 2022, Tomasz Safjański (2. miejsce) za *Tak zwany Interpol. Studium uwarunkowań skuteczności zwalczania przestępczości transgranicznej i terroryzmu w ramach globalnej współpracy policyjnej* Warszawa 2023 oraz Ryszard Rosa (3. miejsce) za *Zarys filozofii bezpieczeństwa* Siedlce 2023. Wyróżnienia zdobyli Łukasz Mikołajczyk *Zarządzanie bezpieczeństwem osób niepełnosprawnych w ryzykach ewakuacji* Kalisz 2024, Juliusz Piwowarski *Kultura bezpieczeństwa. Perspektywa nauk o bezpieczeństwie* Kraków 2024, Jarosław Stelmach *Zamachy terrorystyczne, Istota i koncepcja reagowania* Warszawa 2023 oraz Jarosław Struniawski *Praca sztabowa w Policji* Dąbrowa Górnicza. Natomiast nagrody za najlepszy artykuł naukowy z zakresu nauk o bezpieczeństwie odebrali: Waldemar Kitler (1. miejsce) za *Bezpieczeństwo wewnętrzne w świetle współczesnych wyzwań teorii i praktyki problemu*, Maciej Marszałek (2. miejsce) za *Oblicza współczesnych konfliktów zbrojnych i wojen. Stare czy nowe wojny?* oraz Jarosław Keplin (3. miejsce) za *Działania hybrydowe jako niewidzialne zagrożenia*. Wyróżnienia przyznano Krzysztofowi Drabikowi *Bezpieczeństwo człowieka w przednowoczesności – wybrane refleksje z tradycji filozoficznej starożytnej Grecji*, Agacie Tyburskiej *Badania powiązań i zależności systemów infrastruktury krytycznej – podstawą uodparniania infrastruktury krytycznej państwa i dużych aglomeracji*

miejskich oraz Przemysławowi Wywiłowi Wojna na Ukrainie a kwestia powrotu obowiązkowej służby wojskowej w wybranych państwach europejskich. Był to dodatkowy element integrujący środowisko akademickie i eksperckie.

Jako pierwszy prelegent referat przedstawił dr hab. Mariusz Kubiak (Uniwersytet w Siedlcach). Tytuł jego wystąpienia brzmiał *Wyzwania, szanse i zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego w sieci*. Drugim prelegentem był dr hab. Krzysztof Drabik (Uniwersytet w Siedlcach), który omawiał *Transformację w dialektyce bezpieczeństwa*. Trzeci referat w tym panelu nt. *Filozofii i nauk o bezpieczeństwie. Dialektyka współzależności i względnej autonomii* przedstawił prof. dr hab. Ryszard Rosa (Polskie Towarzystwo Nauk o Bezpieczeństwie). Czwartą prelekcję nt. *Znaczenia mądrości dla bezpieczeństwa podmiotów fizycznych i prawnych w warunkach upowszechniania AI* wygłosił prof. dr hab. Marian Cieślarczyk (Wojkowska Akademia Techniczna im. Jarosława Dąbrowskiego). Następnie z tematem *Tożsamość – Dialog – Bezpieczeństwo. Zagubienie człowieka w «świecie cyfrowym»* wystąpił ks. dr hab. Cezary Smuniewski (Uniwersytet Warszawski). Dalej, o *Cyberprzestrzeni w służbie zła* rozważał prof. dr hab. Stanisław Jarmoszko (Uniwersytet w Siedlcach). Kolejny referat zaprezentował dr hab. Marek Leszczyński (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach). Brzmiał on *Ekonomia oszustwa i manipulacji jako zagrożenie dla bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego*. Dr Oksana Bieliakowa (Special Correspondent Kyiv Post) przedstawiła temat dotyczący *Cyberbezpieczeństwa w trakcie gorącej wojny w Ukrainie*. Ostatnie wystąpienie w tym panelu należało do dr. hab. Mateusza Kuczabskiego (Uniwersytet w Siedlcach), który przedstawił temat *Sztuczna Inteligencja w medycynie – dylematy i wyzwania*.

W drugim panelu dotyczącym *Transformacji cyfrowej w systemie bezpieczeństwa narodowego* moderatorami byli prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler oraz prof. dr hab. Janusz Gierszewski. Obrady rozpoczął prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler (Towarzystwo Wiedzy Obronnej), wygłaszając referat *Postęp w starym urządzeniu państwa w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, w warunkach transformacji cyfrowej*. Następnie prof. dr hab. Janusz Gierszewski oraz dr Jarosław Przyjemczak (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) przedstawili referat *Bezpieczeństwo państwa w erze transformacji cyfrowej – wyzwania, zagrożenia i strategie adaptacyjne*. Dr hab. Przemysław Wywił (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) wystą-

pił z prelekcją *Higiena cyfrowa a bezpieczeństwo narodowe w świetle doświadczeń z kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej*. Dalej, problematykę *Cyberbezpieczeństwo infrastruktury krytycznej w erze Przemysłu 4.0: nowe zagrożenia i strategie ochrony* zaprezentował dr Marek Bednarz (Uniwersytet Pomorski w Słupsku), a prelekcję nt. *Cyberataki skierowane na infrastrukturę krytyczną jako element wojny hybrydowej* wygłosiła dr hab. Agata Tyburska (Akademia Policji w Szczytnie). Dr hab. Juliusz Piwowski i dr hab. Leszek Woszczek (Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie), omawiali *Psychologiczne aspekty kultury bezpieczeństwa. Między ujęciem jakościowym a ilościowym*. Referat *Gra decyzyjna narzędziem kształtowania kultury bezpieczeństwa informacyjnego* wygłosiła dr hab. Hanna Batorowska (Akademia Sztuki Wojennej). Przedstawicielka tej samej uczelni, dr hab. Ilona Urych rozważała na temat *Edukacji na rzecz bezpieczeństwa i jej współczesnych wyzwań*. Ostatnim prelegentem w tym panelu był dr hab. inż. Jarosław Stelmach (Uniwersytet WSB Merito we Wrocławiu), który przedstawił problem *Ochrona ludności i obrona cywilna w Polsce jako krytyczna potrzeba i wyzwanie dla nauk o bezpieczeństwie*.

Trzeci panel *Transformacja cyfrowa a bezpieczeństwo podmiotu*, prowadzony był przez dr hab. Cezarego Kalitę i dr hab. Halinę Świebodę. Jako pierwszy referat w tym panelu, *Przełamywanie dychotomicznego postrzegania sztucznej inteligencji* zaprezentowała dr hab. Halina Świeboda (Akademia Sztuki Wojennej). Następne wystąpienie *Kto odpowiada, gdy nikt nie decyduje? Luki odpowiedzialności (responsibility gaps) w epoce autonomicznych systemów bezpieczeństwa* przedstawił dr hab. Cezary Kalita (Uniwersytet w Siedlcach). Trzeci referat w tym panelu przygotował dr Tomasz Łachacz (Akademia Policji w Szczytnie), a dotyczył on *Ochrony ludności w warunkach transformacji cyfrowej*. Czwartą prelekcję w tym panelu wygłosił dr hab. Marcin Krause (Politechnika Śląska) *Bezpieczeństwo człowieka w środowisku pracy w warunkach transformacji cyfrowej – wybrane aspekty BHP*. Piąty referat został przedstawiony przez dr Joannę Grubiczką (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) i brzmiał on *Między ochroną a kontrolą – cyberbezpieczeństwo a prywatność w dobie transformacji cyfrowej*. Na temat *Celów i treści edukacji dla bezpieczeństwa jako wyzwanie w dobie rozwoju społeczno-technologicznego* wystąpienie przygotowała dr Ewelina Włodarczyk (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie).

Następne wystąpienie dotyczyło *Problemów z edukacją społeczeństwa z zakresu cyberbezpieczeństwa* i zostało przedstawione przez dr Roberta Zapart (Uniwersytet Rzeszowski). Dr Renata Tarasiuk (Uniwersytet w Siedlcach) wygłosiła referat pt. *Środowisko Alt-Right w Ameryce Łacińskiej. Korzenie ruchu, radykalizacja w sieci, zagrożenia offline*. Ostatnie wystąpienie w tym panelu dotyczyło *Radia jako atrybutu transformacji cyfrowej bezpieczeństwa człowieka* i zostało wygłoszone przez dr Katarzynę Stępień (Ośrodek Badań Bezpieczeństwa Informacyjnego). Po zakończeniu każdego z paneli konferencji otwierano dyskusję. Uczestnicy konferencji wymienili się spostrzeżeniami dotyczącymi problematyki poruszonej w referatach, a także mieli okazję poszerzyć swoją wiedzę o zagadnienia, które w wystąpieniach nie zostały szerzej omówione, ale się z nimi wiązały.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się kolejnym, czwartym panelem, zatytułowanym *Transformacja cyfrowa bezpieczeństwa człowieka, społeczeństwa, państwa w wymiarach: lokalnym, regionalnym, globalnym*. Moderowany był on przez prof. dr hab. Kazimierza Żegnałkę i dr hab. Adama Bobryka. Jako pierwszy w tym panelu wystąpił dr Krzysztof Kaczmarek (Politechnika Koszalińska) i przedstawił on referat nt. *Odporność społeczeństwa na sytuacje kryzysowe a bezpieczeństwo państwa*. Następnie głos zabrała dr Klaudia Skelnik (Uniwersytet WSB Merito w Gdańsku), która przygotowała prelekcję nt. *Budowanie odporności na zagrożenia przy zastosowaniu zarządzania bezpieczeństwem informacji w instytucjach*. Dr Zygmunt Dudek (Politechnika Rzeszowska) rozważał o *Kontroli nad służbami w zakresie stosowania czynności operacyjno-rozpoznawczych. Wnioski de lege ferenda*. Kolejne wystąpienie dotyczyło *Standardów dydaktyki cyfrowej – wyzwania i zagrożenia w preliminaryjnym ujęciu* i wygłosił je prof. dr hab. Andrzej Pieczywok (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego). Następnie głos zabrała dr hab. Teresa Grabińska (Akademia Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu), opowiadając o *Wpływie cyfryzacji na warstwę instrumentalno-obronną bezpieczeństwa personalnego*. Kolejni prelegenci, prof. Victor Korendovych i dr Sergey Yassenko (National Defence University of Ukraine) wygłosili referat (online) nt. *An approach to improving the digital transformation management system*. Również online swoje wystąpienie dotyczące *Zagrożeń i ryzyka sztucznej inteligencji oraz algorytmów sieci neuronowych dla systemu komunikacji społeczno-politycznej* wygłosili

prof. Hennadii Pievtsov (National Association of Ukrainian Defense Industries) i prof. Hryhorii Zubrytskyi (Armed Forces of Ukraine). Prof. Iurii Sheviakov, prof. Viktoriia Aleksandrova oraz prof. Olena Krasnonosova (Civil Aviation Institute of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University) przedstawili temat *Tools for organizing training on human rights protection during martial law*. Kolejne wystąpienie w tym panelu należało do prof. Vasyla Krotiuka (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University) i dr Valerii Orlenko (Civil Aviation Institute of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University), którzy przedstawili referat zatytułowany *Human rights in cyberwarfare: the experience of Ukraine*. Dr hab. Stanisław Topolewski (Uniwersytet w Siedlcach) rozważał o *Bezpieczeństwie dokumentów w Polsce (tradycje i współczesność)*. Z ostatnim referatem w tym panelu wystąpiła studentka lic. Natalia Bakalarska Uniwersytetu w Siedlcach, omawiając *Cyberprzestępczość jako zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki*.

Ostatni, piąty blok tematyczny konferencji *Praktyka transformacji cyfrowej bezpieczeństwa człowieka, społeczeństwa, państwa* poprowadziły dr Maryla Fałdowska, dr Daria Krzewniak oraz dr Sylwia Zakrzewska. Jako pierwszy w tym panelu przedstawił swój referat dr hab. Andrzej Potoczek (Akademia Jagiellońska w Toruniu) i dotyczył on *Ideji zintegrowanego zarządzania bezpieczeństwem lokalnym*. Temat dotyczący *Świadomości informacyjnej Służb Więzennych w odniesieniu do ochrony danych osobowych* zaprezentowała dr Katarzyna Batorowska (Akademia Wymiaru Sprawiedliwości). Kolejny prelegent, mgr Kamil Domagała (Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie) przedstawił referat dotyczący *Inspekcji Transportu Drogowego w dobie wyzwań cyfryzacji organów administracji publicznej*. Następna prelekcja przedstawiona została przez mł. bryg. dr. inż. Marcina Łapicza i mł. bryg. dr. inż. Jacka Kalinko (Akademia Pożarnicza) i dotyczyła *Roli bezzałogowych statków powietrznych w procesie podejmowania decyzji Kierującego Działaniami Ratowniczymi*. Kolejne sześć referatów zostało przedstawionych przez pracowników i studentów Uniwersytetu w Siedlcach i dotyczyły one następujących tematów: *Polityka historyczna elementem wojny informacyjnej – wybrane problemy* (dr Maryla Fałdowska), *Rola Internetu w zapobieganiu przemoc domowej – aspekty prawne i bezpieczeństwa* (dr Joanna Kufel-Orłowska), *Manipulacja informacją – psychologiczne czynniki podatności i budowanie*

odporności społecznej (dr Daria Krzewniak), *Między prawdą a propagandą. Rola manipulacji informacyjnej w kształtowaniu postaw obronnych społeczeństwa* (dr Sylwia Zakrzewska), *Cyberprzestępczość jako ciemna strona transformacji cyfrowej* (mgr Mariusz Matacz), *Pedofilia i grooming w Internecie – analiza problemu* (Małgorzata Kulawska). Ostatnim wystąpieniem w tym panelu był referat studentki Martyny Najdyk (Uniwersytet w Siedlcach) i dotyczył on *Dystrybucji środków psychoaktywnych w Internecie*.

Całość obrad została zakończona dyskusją. Wystąpienia zwieńczyła dyskusja, podczas której prelegenci odpowiadali na pytania uczestników. Po ostatniej wymianie zdań i spostrzeżeń uczestników konferencji dr hab. Krzysztof Drabik, prof. uczelni podsumował konferencję i skierował do wszystkich podziękowania za udział w tym przedsięwzięciu, uroczyście zamykając obrady. Całą konferencję można uznać za nad wyraz udaną. Organizatorzy jednocześnie zapowiedzieli kontynuowanie tego cyklu obrad w następnych latach.

Daria Krzewniak

ORCID: 0000-0003-1085-8361

daria.krzewniak@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

**X Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu
„Bezpieczeństwo informacyjne” nt.
„Ochrona informacji niejawnych w czasie wojny
i pokoju”, Warszawa 29 maja 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.24

29 maja 2025 r. w Centralnej Bibliotece Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie odbyła się X Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu *Bezpieczeństwo informacyjne* zatytułowana *Ochrona informacji niejawnych w czasie wojny i pokoju*. Celem spotkania była wieloaspektowa analiza problematyki ochrony informacji niejawnych w kontekście współczesnych zagrożeń. W centrum zainteresowania znalazły się zarówno aktualne, jak i potencjalne zagrożenia dla bezpieczeństwa tych informacji, a także przesłanki wskazujące na potrzebę opracowywania nowych rozwiązań w tym zakresie. Uczestnicy podjęli refleksję nad prawnymi, instytucjonalno-organizacyjnymi i technicznymi uwarunkowaniami skutecznej ochrony tajemnic informacyjnych w czasie pokoju oraz w okresach zagrożenia wojennego. Dyskusja objęła również zagrożenia związane z ochroną informacji objętych klauzulami niejawności i poufności w kontekście nasilonej aktywności wywiadowczej. Istotnym wątkiem były ponadto kontrwywiadowcze aspekty ochrony informacji niejawnych oraz problematyka międzysojuszniczego transferu takich informacji w sytuacjach konfliktów zbrojnych i napięć międzynarodowych.

Jubileuszowe wydarzenie, objęte patronatem honorowym Dyrektora Rządowego Centrum Bezpieczeństwa Zbigniewa Muszyńskiego, zgromadziło licznych przedstawicieli świata nauki, administracji publicznej, wojska i służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo narodowe, a także praktyków zajmujących się ochroną informacji. Orga-

nizatorem wydarzenia był Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu w Siedlcach we współpracy z kilkunastoma ośrodkami akademickimi i eksperckimi z całej Polski. W gronie współorganizatorów znaleźli się: Ośrodek Badań Bezpieczeństwa Informacyjnego Uniwersytetu w Siedlcach, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie, Akademia Nauk Stosowanych WSGE im. A. De Gasperi w Józefowie, Wydział Nauk Społecznych Uczelni Społeczno-Medycznej w Warszawie, Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich Akademii Marynarki Wojennej, Wydział Administracji i Bezpieczeństwa Narodowego Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Instytut Nauk Społecznych Akademii Katolickiej w Warszawie, Instytut Nauk o Polityce Uniwersytetu Rzeszowskiego, Instytut Bezpieczeństwa i Socjologii Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku, Instytut Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Katedra Polityki Bezpieczeństwa Wydziału Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Instytut Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie, Pedagogium – Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie, Warszawska Szkoła Zarządzania – Szkoła Wyższa, Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Centrum Metodologii Badań w Naukach o Bezpieczeństwie Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej, Polskie Towarzystwo Nauk o Bezpieczeństwie, Polskie Towarzystwo Cyfrowe. Partnerami wydarzenia były Gmina Przodkowo, LCS Lightning Control Systems sp. z o.o. oraz Polska Grupa SW Przedsiębiorstwo Państwowe.

Konferencję otworzył dr hab. Stanisław Topolewski, prof. uczelni, dziekan Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu w Siedlcach, pełniący funkcję przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego. Podkreślił znaczenie interdyscyplinarnej refleksji nad zagadnieniem ochrony informacji w dobie dynamicznych przemian technologicznych i geopolitycznych. W swoim wystąpieniu podziękował także dr. Janowi Tarczyńskiemu i mgr. Krzysztofowi Pawłowskiemu z CBW za wsparcie organizacyjne, dr. Andrzejowi Biezuńskiemu za pomoc logistyczną oraz dr. hab. Sławomirowi Zalewskiemu, prof. uczelni, za wieloletni, aktywny udział we wszystkich edycjach konferencji z cyklu *Bezpieczeństwo informacyjne*.

W kolejnych wystąpieniach inauguracyjnych głos zabrali Zbigniew Muszyński, Dyrektor Rządowego Centrum Bezpieczeństwa, który zwrócił uwagę na konieczność koordynacji działań instytucji państwowych w obliczu rosnących zagrożeń hybrydowych, dr Jan Tarczyński, Dyrektor Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, podkreślający rolę instytucji kultury i pamięci historycznej w zachowaniu bezpieczeństwa informacyjnego, oraz prof. dr hab. inż. Andrzej Glen, Prezes Polskiego Towarzystwa Nauk o Bezpieczeństwie, wskazujący na pilną potrzebę interdyscyplinarnych badań naukowych. Prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, Dyrektor Centrum Metodologii Badań w Naukach o Bezpieczeństwie, zaakcentował wagę rzetelnych procedur badawczych, natomiast Tadeusz Koczkowski, Prezes Zarządu Krajowego Stowarzyszenia Ochrony Informacji Niejawnych, odniósł się do praktycznych wyzwań instytucji odpowiedzialnych za ochronę danych niejawnych. Wystąpienia otwierające zakończył prof. dr hab. Włodzimierz Fehler, Dyrektor Ośrodka Badań Bezpieczeństwa Informacyjnego Uniwersytetu w Siedlcach, wyznaczając ramy tematyczne konferencji.

Wydarzenie rozpoczęło się od debaty eksperckiej pod egidą Ośrodka Badań Bezpieczeństwa Informacyjnego, poświęconej strategicznym i instytucjonalnym aspektom ochrony informacji niejawnych. Udział w niej wzięli: prof. dr hab. Stanisław Hoc – współtwórca ustawy o ochronie informacji niejawnych, dr hab. Tomasz Aleksandrowicz, prof. uczelni z Akademii Policijnej w Szczytnie, dr hab. Sławomir Zalewski, prof. uczelni z WSB Merito w Gdańsku oraz dr hab. Cezary Kalita, prof. uczelni z Uniwersytetu w Siedlcach. Dyskusja, moderowana przez prof. dr hab. Włodzimierza Fehlera oraz dr hab. Stanisława Topolewskiego, prof. uczelni, dotyczyła współczesnych wyzwań stojących przed systemami bezpieczeństwa informacyjnego, w tym napięcie między wymogami jawności życia publicznego a koniecznością zachowania tajemnicy państwowej. Poruszono także zagadnienia natury aksjologicznej, pytając o granice między bezpieczeństwem obywateli a ich prawem do informacji.

Rozważania w drugim panelu, prowadzonym przez dr hab. Roberta Białoskórskiego, prof. uczelni, skoncentrowały się na bardziej szczegółowych analizach. Dr hab. Dorota Domalewska, prof. ASzWoj zaprezentowała referat poświęcony rosyjskiej propagandzie, w którym omówiła aksjologiczne mechanizmy oddziaływania dezinformacji w czasie wojny (referat wraz z dr hab. Aleksandrą Gasztold,

prof. UW). Dr hab. inż. Robert Janczewski, prof. AMW mówił o cyberbezpieczeństwie zasileń informacyjnych, wskazując na znaczenie stabilności i ochrony sieci przesyłu danych oraz energii. Dr hab. Małgorzata Such-Pyrgiel, prof. ANS im. A. de Gasperi w Józefowie przedstawiła socjologiczną analizę rozpowszechniania fałszywych narracji w kontekście konfliktów zbrojnych, pokazując, w jaki sposób społeczne emocje sprzyjają podatności na manipulację. Następnie dr hab. Adam Hołub, prof. UMK omówił rolę organizacji pozarządowych w kontrolowaniu niejawności i rozszerzaniu przestrzeni jawności. Dr Marek Mieńkowski, prof. Pedagogium WSNS zaprezentował referat poświęcony kwantowej transmisji informacji i jej znaczeniu dla infrastruktury krytycznej. Kolejnym wystąpieniem była prezentacja ks. dr. inż. Roberta Wawra SJ z Akademii Katolickiej w Warszawie, który ukazał specyficzne ujęcie problemu ochrony informacji niejawnych w strukturach Kościoła rzymskokatolickiego. Zaś płk dr inż. Robert Kawka z Dowództwa Generalnego Rodzajów Sił Zbrojnych odniósł się do praktycznych wyzwań związanych z ochroną informacji w Siłach Zbrojnych RP, a dr Joanna Grubicka z Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku zakończyła panel wystąpieniem dotyczącym bezpieczeństwa informacyjnego w kontekście prywatności i cyfrowej rzeczywistości.

Kolejne panele tematyczne odbywały się równolegle. Obrady w panelu trzecim, prowadzonym przez dr. hab. Adama Hołuba, prof. UMK, rozpoczęto wystąpieniem dr. Andrzeja Skwarskiego z Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, który omówił zagadnienie ochrony informacji niejawnych w kontekście czynności operacyjno-rozpoznawczych. Następnie dr Jarosław Charchuła SJ z Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie zaprezentował referat dotyczący ochrony informacji w czasie pokoju i konfliktów zbrojnych, ujmując problem w perspektywie socjologicznej. Dr Maria Hapunik z Uniwersytetu w Białymstoku przedstawiła działania niejawne podejmowane przez służby państwowe w czasie pokoju i wojny, a dr Robert Zapart z Uniwersytetu Rzeszowskiego omówił znaczenie subsydiarności szkoleń w zakresie przeciwdziałania cyberzagrożeniom. Z kolei dr inż. Andrzej Wyrzykowski i dr inż. Tadeusz Kantak z Gminy Przodkowo ukazali sposób organizowania ochrony informacji w jednostkach samorządowych. Problematykę dostępu kontrolerów do informacji niejawnych zaprezentował mgr Michał Pawella z Najwyższej Izby Kontroli, zaś mgr Sylwester Strzyżewski z Mazowieckiego

Urzędu Wojewódzkiego odwołał się do historycznych przykładów służb kancelaryjnych w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1919–1921. Dr Juliusz Sikorski z Akademii im. Jakuba z Paradyża analizował bezpieczeństwo informacji w epoce walki kognitywnej, posługując się przykładem Josepha R. Bidena. Dr Natalia Moch z Wojskowej Akademii Technicznej omówiła z kolei problem odporności informacyjnej miasta w czasie konfliktu. Panel zakończył dr Maciej Tołwiński z Akademii im. Jakuba z Paradyża, wskazując na wyzwania związane z ochroną tajemnicy w dobie przyszłych wojen.

Panel czwarty, prowadzony przez dr. hab. Krzysztofa Drabika, prof. uczelni, został poświęcony problematyce dezinformacji, odpowiedzialności informacyjnej oraz aspektom prawnym i kontrwywiadowczym ochrony danych niejawnych. Jako pierwszy głos zabrał dr Piotr Bączek z Centrum Badań Dezinformacji i Cyberbezpieczeństwa we Wrocławiu, który omówił dezinformację jako narzędzie ochrony tajemnic w strukturach państwowych PRL, wskazując, że fałszywe komunikaty były stosowane nie tylko jako instrument manipulacji, lecz także jako mechanizm zabezpieczania szczególnie wrażliwych informacji. Następnie dr Daria Krzewniak z Uniwersytetu w Siedlcach zaprezentowała referat dotyczący kształtowania postaw odpowiedzialności informacyjnej wśród młodzieży, podkreślając edukacyjny i wychowawczy wymiar przygotowania młodego pokolenia do świadomego uczestnictwa w przestrzeni cyfrowej. Kolejnym wystąpieniem była analiza płk. dr. Janusza Parczewskiego z Departamentu Ochrony Informacji Niejawnych MON, który szczegółowo omówił rozwiązania i procedury stosowane w resorcie obrony narodowej w zakresie ochrony danych wrażliwych. Dr Anna Grabowska-Siwiec z Uniwersytetu w Białymstoku podjęła wątek wyzwań kontrwywiadowczych w kontekście aktualnej sytuacji geopolitycznej, wskazując na szczególne ryzyko infiltracji i operacji informacyjnych. Z kolei dr hab. Henryk Wyrębek, prof. uczelni z Uniwersytetu w Siedlcach, zaprezentował zastosowania sztucznej inteligencji w wykrywaniu i przeciwdziałaniu cyberatakam, akcentując, że AI staje się zarówno źródłem zagrożeń, jak i narzędziem ich neutralizacji. Dr Krzysztof Nowakowski z Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni omówił problematykę identyfikacji luk bezpieczeństwa w kwalifikowanych usługach zaufania, wskazując na ryzyko dla systemów teleinformatycznych państwa. Dr Joanna Kufel-Orłowska z Uniwersytetu w Siedlcach podjęła temat dezinformacji jako czynnika kryminogennego, analizując

aspekty prawne i społeczne zjawiska. Następnie mgr Maria Osierda z Departamentu Ochrony Informacji Niejawnych MON przedstawiła problem wyłączenia stosowania RODO w Ustawie o Obronie Ojczyzny, co wzbudziło żywą dyskusję wśród uczestników. Panel zamknęły wystąpienia mgr Otylii Bieniek z Akademii im. Jakuba z Paradyża, która omówiła ewolucję regulacji dotyczących tajemnicy państwowej w Federacji Rosyjskiej, oraz studentki – Martyny Najdyk z Uniwersytetu w Siedlcach. Ostatnia z prelegentek zaprezentowała refleksję na temat tajemnicy adwokackiej i granic lojalności zawodowej w kontekście interesu państwa i sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa.

Panel piąty, moderowany przez dr hab. Kingę Machowicz, prof. KUL oraz dr Darię Krzewniak, rozpoczął się wystąpieniem prof. dr. hab. Andrzeja Pieczywoka z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Referujący omówił kategorie towarzyszące procesowi ochrony informacji niejawnych, wskazując na znaczenie zarówno czynników osobowych, jak i materialnych w kształtowaniu skutecznych systemów ochrony. Prof. dr hab. Włodzimierz Fehler z Uniwersytetu w Siedlcach przedstawił z kolei mechanizmy przeciwdziałania i zwalczania dezinformacji w czasie konfliktów i wojen, podkreślając konieczność zintegrowanych działań państwa i społeczeństwa. Dr hab. Stanisław Topolewski, prof. uczelni z kolei skupił się na ochronie informacji niejawnych w siłach zbrojnych podczas działań bojowych, a dr hab. Kinga Machowicz, prof. KUL omówiła prewencyjną rolę cenzury w stanach nadzwyczajnych jako narzędzia zabezpieczającego szczególnie wrażliwe informacje. Wystąpienie dr. hab. inż. Roberta Białoskórskiego, prof. uczelni, dotyczyło wpływu nowoczesnych cybertechnologii na bezpieczeństwo informacyjne, natomiast dr Andrzej Biezuński z Uczelni Społeczno-Medycznej w Warszawie skoncentrował się na ochronie danych osobowych osadzonych w warunkach zagrożenia wojennego. Kolejne wystąpienia poszerzały kontekst prawny i etyczny: dr inż. Mateusz Niedbala ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie omówił prawne aspekty tajemnicy korespondencji w odniesieniu do technologii lingwistycznej i wykrywania kryminalistycznych śladów językowych, zaś dr Radosław Korneć z Uniwersytetu w Siedlcach wskazał na dylematy administracji publicznej w balansowaniu między jawnością a tajnością informacji. Dr Andrzej Dana z tej samej uczelni zaprezentował kwestie dostępności informacji publicznej w rejestrach, a mgr Adriana Drózdź omówiła ochronę informacji niejawnych z perspektywy teorii racjonalnego wyboru. Panel zwieńczyły wystąpienia insp. Mariusza

Kaszowicza, Komendanta Powiatowego Policji w Wołominie, który podjął temat etycznych i prawnych obowiązków policjanta jako strażnika informacji, oraz dr. Łukasza Świerczewskiego, który przeanalizował znaczenie bezpieczeństwa informacyjnego w działaniach operacyjno-rozpoznawczych Policji.

Szczególnym elementem programu był panel studencki, który ukazał aktywne zainteresowanie młodego pokolenia problematyką ochrony informacji. Mgr Mateusz Janczuk zaprezentował zagadnienia bezpieczeństwa społecznego w kontekście mobilności edukacyjnej w Unii Europejskiej, a mgr Mariusz Matacz skupił się na cyberbezpieczeństwie w odniesieniu do kryptologii, kryptografii i kryptoanalizy. Klaudia Bazela podjęła istotny i zarazem kontrowersyjny temat tajemnicy spowiedzi, analizując go w kontekście prawa kanonicznego oraz prawa państwowego. Patrycja Bryszewska omówiła tajemnicę zawodową notariuszy i radców prawnych w walce z przestępczością zorganizowaną, zaś Eliza Chomać w swoim referacie zestawiała tajemnicę dziennikarską z problemem fake newsów, stawiając pytanie, czy ochrona źródeł nie sprzyja niekiedy dezinformacji. Aleksandra Kierdelewicz zaprezentowała tajemnice zawodowe w służbach ratowniczych, takich jak strażacy i ratownicy medyczni, podkreślając praktyczne wyzwania związane z ochroną informacji w sytuacjach kryzysowych. Julia Konowrocka podjęła refleksję nad dylematami psychologów i terapeutów wobec informacji o zagrożeniach, stawiając pytanie o granice tajemnicy zawodowej. Iga Wernio omówiła problematykę tajemnicy nauczycielskiej i akademickiej w kontekście międzynarodowej współpracy naukowej, a Julia Szarubko przeprowadziła analizę roli dezinformacji w wojnach informacyjnych XXI wieku, ilustrując ją przykładami z najnowszych konfliktów. Panel zakończyło wystąpienie Gabrieli Trochimowskiej, która zajęła się ochroną prywatności w cyberprzestrzeni, podkreślając rosnące znaczenie tej kwestii dla bezpieczeństwa jednostek i instytucji.

Podsumowania rozważań podjętych podczas konferencji dokonali prof. dr hab. Włodzimierz Fehler oraz dr hab. Stanisław Topolewski, prof. uczelni, wskazując na konieczność dalszych interdyscyplinarnych analiz i wzmocnienia systemu ochrony informacji niejawnych wobec dynamicznie zmieniających się zagrożeń. Podkreślono, iż współczesne zagrożenia – od dezinformacji i cyberataków po manipulacje aksjologiczne i wyzwania prawne – wymagają współdziałania świata nauki, administracji publicznej, służb bezpieczeństwa i orga-

nizacji społecznych. Zapowiedziano publikację monografii pokonferencyjnej oraz możliwość przesyłania artykułów do wybranych czasopism naukowych, które pełniły funkcję partnerów medialnych: „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne”, „Studia Bobolanum” oraz „Security and Defence Quarterly”.

Jubileuszowa edycja konferencji potwierdziła kluczowe znaczenie ochrony informacji niejawnych jako wyzwania dla państwa i społeczeństwa. Wysoki poziom wystąpień, różnorodność środowisk oraz zaangażowanie młodych naukowców dowodzą rosnącej rangi refleksji nad bezpieczeństwem informacyjnym. Udział ponad 70 osób świadczy o dużym zainteresowaniu i gotowości do współpracy na rzecz zwiększenia odporności kraju na zagrożenia hybrydowe.

Krzysztof Grablewski

ORCID: 0000-0003-2703-8749

k.grablewski@ans-elblag.pl

Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu

Instytut Ekonomiczny

**IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa
„Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny
i perspektywy”. Skuteczność działania samorządu
terytorialnego – refleksje w 35. rocznicę reform
samorządowych, Elbląg 16 października 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.25

Rok 2025 stanowi szczególny moment w historii polskiego samorządu terytorialnego – mija bowiem 35 lat od przełomowej reformy z 1990 r., która przywróciła samorządność lokalną jako jeden z fundamentów demokratycznego państwa prawa. Od momentu uchwalenia ustawy o samorządzie terytorialnym z 8 marca 1990 r. oraz późniejszych reform z 1999 i 2002 r., jednostki samorządu terytorialnego (JST) stały się kluczowymi podmiotami rozwoju lokalnego, realizując szeroki katalog zadań publicznych i angażując mieszkańców w procesy decyzyjne. Z okazji tego jubileuszu 16 października 2025 r. w Akademii Nauk Stosowanych w Elblągu odbyła się IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa *Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy*, której tegoroczne obrady poświęcono skuteczności działania jednostek samorządu terytorialnego. Była to okazja do refleksji nad dotychczasowym dorobkiem samorządów oraz wyzwaniem wynikającymi z dynamicznych przemian społecznych, technologicznych i gospodarczych. W ostatnich dekadach JST wyrosły na podmiot o istotnym znaczeniu społecznym, administracyjnym i rozwojowym, odpowiadający na lokalne potrzeby mieszkańców oraz inicjujący liczne przedsięwzięcia w obszarach infrastruktury, edukacji, kultury, polityki społecznej czy ekologii. Szczególną uwagę zwrócono również na rolę samorządów jako głównych benefi-

centów funduszy Unii Europejskiej, co znacząco przyczyniło się do modernizacji i unowocześnienia lokalnych wspólnot.

Wydarzenie zostało zorganizowane przez Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu oraz Prezydenta Miasta Elbląga. Patronat nad konferencją objął Wojewoda Warmińsko-Mazurski oraz Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego. W skład Komitetu Programowego konferencji weszli przedstawiciele środowiska naukowego oraz praktycy samorządowi: dr Michał Missan – Prezydent Miasta Elbląga, prof. dr hab. Tomasz Bąkowski – Kierownik Katedry Prawa Administracyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, Sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie, dr hab. Grażyna Cern, prof. ucz. – Instytut Ekonomiczny Akademii Nauk Stosowanych w Elblągu, prof. dr hab. Sabina Grabowska – Prorektor Uniwersytetu Rzeszowskiego, prof. dr hab. Roman Kisiel – Instytut Ekonomiczny Akademii Nauk Stosowanych w Elblągu, dr hab. Katarzyna Małysa-Sulińska – prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, dr hab. Jakub Szlachetko – prof. UG, kierownik Centrum Prawa Nowych Technologii na Wydziale Prawa i Administracji UG, przewodniczący Rady Instytutu Metropolitalnego w Gdańsku, dr hab. Piotr Uziębło – prof. UG, Prodziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, dr hab. Agnieszka Szczudlińska-Kanoś, prof. ucz. – Uniwersytet Jagielloński.

Nad stroną organizacyjną czuwał Komitet Organizacyjny pod przewodnictwem dr hab. Krzysztofa Sidorkiewicza, prof. ucz. – Dyrektora Instytutu Ekonomicznego ANS w Elblągu. W skład Komitetu wchodził: Piotr Kowal – Wiceprezydent Miasta Elbląg, dr inż. Marcin Bukowski – Zastępca Dyrektora Instytutu Ekonomicznego ANS w Elblągu, dr Olga Filaszkiwicz – Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr Henryk Gawroński, prof. ucz. – Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr Krzysztof Grablewski – Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr inż. Hanna Mierzejewska – Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr Ewa Pachura – Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr Paweł Kardasz – Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr Szymon Kisiel – UWM w Olsztynie, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu, dr inż. Tomasz Winnicki – Uniwersytet Morski w Gdyni, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu.

Konferencja została podzielona na cztery sesje, których moderatorami byli: dr hab. Piotr Uziębło, prof. UG, dr hab. Krzysztof Sidorkiewicz, prof. ucz., dr Ewa Pachura, dr inż. Marcin Bukowski. Podczas obrad wystąpili przedstawiciele środowiska naukowego i sa-

morządowego oraz praktycy reprezentujący uczelnie, urzędy i instytucje z całej Polski:

- dr hab. Grażyna Cern, prof. ucz., ANS w Elblągu *Granice samodzielności wykorzystania mienia komunalnego a prowadzenie działalności przez powiat*. Omówiono aktualność i kontrowersyjny charakter tej kwestii, zwracając uwagę na konieczność ustalenia podstaw prawnych umożliwiających angażowanie się powiatów w przedsięwzięcia o charakterze gospodarczym.
- mgr Piotr Kowal, Wiceprezydent Miasta Elbląg *Promocja samorządu terytorialnego przez sport*. Omówiono znaczenie sportu jako narzędzia budowania wizerunku jednostek samorządu oraz zachęcania mieszkańców do aktywności lokalnej.
- mgr Grażyna Kluge, Przewodnicząca Rady Miejskiej w Elblągu *Rola samorządu w rozwoju edukacji*. Przedstawiono działania podejmowane przez samorząd lokalny na rzecz jakości edukacji i modernizacji infrastruktury oświatowej.
- dr hab. Rafał Kania, prof. ucz., Akademia Mazowiecka w Płocku *Koła Gospodyń Wiejskich jako instytucjonalno-prawna forma organizacji społeczeństwa obywatelskiego*. Podkreślono rolę KGW w integrowaniu społeczności wiejskich. Referat koncentrował się na wolności zrzeszania się jako jednej z podstawowych zasad demokratycznego państwa prawnego. Szczególną uwagę poświęcono kołom gospodyń wiejskich, które pełnią istotną rolę w budowie społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym. Omówiono również ich znaczenie w samorganizacji wspólnot lokalnych oraz w procesie aktywizacji społecznej i zawodowej kobiet mieszkających na obszarach wiejskich.
- dr Krzysztof Grablewski, ANS w Elblągu *Standaryzacja zatrudnienia wspomaganego w Polsce*. W referacie omówiono przede wszystkim kwestie związane z wdrażaniem i standaryzacją zatrudnienia wspomaganego w Polsce. Przedstawiono założenia dotyczące organizacji tego procesu, ze szczególnym uwzględnieniem roli samorządów terytorialnych, które uczestniczą w jego realizacji. Podkreślono, że systemowe wprowadzenie zatrudnienia wspomaganego jest ważnym elementem modernizacji rynku pracy oraz wspierania inkluzyjnego społeczeństwa, w którym osoby z niepełnosprawnościami mają realną możliwość zatrudnienia na równych prawach.

- mgr inż. Andrzej Nitka, Urząd Miejski w Elblągu, Departament Strategii i Rozwoju, główny specjalista *Współpraca jednostek samorządu terytorialnego na przykładzie ZIT Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Elbląga*. Referat prezentował instrument zintegrowanych inwestycji terytorialnych.
- mgr Łukasz Zakrzewski, Urząd Dzielnicy m.st. Warszawy, główny specjalista *System polityczny i system wyborczy a dystrybucja władzy w m.st. Warszawa. Podsumowanie 35 lat stołecznego samorządu*. Przedstawiono analizę przemian stołecznego samorządu.
- dr Katarzyna Walkowiak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu *Organizacje biznesu i ich zaangażowania w lokalną politykę na przykładzie miasta Poznania*. Ukazano relacje JST–biznes w kontekście polityki miejskiej.
- dr Henryk Gawroński, prof. ucz., ANS w Elblągu *Zamówienia publiczne w logistyce usług komunalnych na wybranych przykładach województwa warmińsko-mazurskiego*. Referat koncentrował uwagę na zastosowaniu zamówień publicznych w logistyce usług komunalnych, podkreślając, że usługi te mają zapewniać bieżące zaspokajanie zbiorowych potrzeb ludności. Omówiono znaczenie systemu wsparcia logistycznego, obejmującego zarówno infrastrukturę materialną, jak i elementy niematerialne, dla zapewnienia trwałości świadczenia tych usług. Wskazano także, że świadczenie usług komunalnych powinno odbywać się zgodnie z zasadą konkurencyjności rynkowej, choć w praktyce zasada ta może być częściowo ograniczana.
- dr inż. Tadeusz Jakub Chruściel, Społeczna Akademia Nauk w Łodzi, Filia w Szczecinku *Perspektywy rozwoju gmin zagrożonych trwałą marginalizacją w północnej Polsce*. Skupiono się na perspektywach rozwoju gmin zagrożonych trwałą marginalizacją w północnej Polsce. Analiza oparta została na prognozach demograficznych do 2060 roku oraz na danych z budżetów gmin, które odzwierciedlają ich kondycję gospodarczą.
- dr Ewa Pachura, ANS w Elblągu *Porzucone odpady niebezpieczne jako problem ekologiczny, ekonomiczny i prawny – analiza na przykładzie gmin województwa warmińsko-mazurskiego*. Referat poruszał problem nielegalnego porzucania odpadów niebezpiecznych w Polsce, wskazując zarówno przyczyny tego zjawiska, jak i jego skutki dla środowiska i zdrowia

- publicznego. Omówiono aspekty prawne, koszty transportu i utylizacji odpadów, które często obciążają samorządy pozbawione odpowiednich środków finansowych. Zwrócono także uwagę na wprowadzenie w 2019 r. trybu nadzwyczajnego usuwania odpadów niebezpiecznych oraz na niedostateczne wsparcie finansowe dla gmin ze strony państwa i NFOŚiGW.
- mgr Piotr Pawłowski, Kancelaria Adwokacka Piotr Pawłowski *Działania gmin na rzecz przeciwdziałania zanieczyszczeniu świetlnemu*. Autor w referacie omawiał problem zanieczyszczenia sztucznym światłem, wskazując jego negatywny wpływ na zdrowie ludzi, środowisko oraz marnowanie energii i zasobów finansowych. Przedstawiono działania podejmowane przez gminy, takie jak modernizacja oświetlenia ulicznego, montaż opraw ograniczających emisję światła, tworzenie parków ciemnego nieba oraz uwzględnianie kwestii zanieczyszczenia świetlnego w planowaniu przestrzennym. Celem było ukazanie różnorodnych inicjatyw jednostek samorządu terytorialnego mających na celu przeciwdziałanie zanieczyszczeniu świetlnemu.
  - dr Paweł Kardasz, ANS w Elblągu *E-usługi publiczne w Polsce - analiza problematyki*. Autor omówił dynamiczny rozwój technologii i jego wpływ na życie codzienne oraz funkcjonowanie administracji publicznej. Podkreślono, że wiele codziennych czynności przenosi się obecnie do Internetu, co wynika z globalizacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Wskazano również na rozwój w Polsce e-administracji publicznej i e-usług, w tym na poziomie samorządu terytorialnego, które mają sprostać rosnącym oczekiwaniom obywateli.
  - Daryna Mosiienko, Yelyzaveta Tkachenko, ANS w Elblągu *Analiza efektywności zarządzania kryzysowego w jednostkach samorządu terytorialnego w Polsce*. Studentki skoncentrowały się na zarządzaniu sytuacjami kryzysowymi w jednostkach samorządu terytorialnego w Polsce, analizując dostępne raporty i przykłady działań w takich sytuacjach. Omówiono stosowane rozwiązania, ich efektywność oraz najczęściej występujące problemy organizacyjne i koordynacyjne.
  - lic. Aleksandra Szałaj, ANS w Elblągu *Znaczenie zarządzania kryzysowego w powiecie braniewskim w kontekście wspólnych zagrożeń*. Studentka przedstawiła rolę systemu zarządzania kryzysowego na szczeblu powiatowym, uwzględniając

- lokalne uwarunkowania, rolę administracji publicznej oraz przygotowanie społeczności do reagowania w sytuacjach nadzwyczajnych. Omówiono wyniki badań dotyczące funkcjonowania systemu w powiecie braniewskim, ze szczególnym uwzględnieniem skuteczności działań samorządu w zapewnianiu bezpieczeństwa mieszkańcom. Analiza opierała się także na opiniach lokalnej społeczności, które pozwalają ocenić efektywność podejmowanych działań oraz poziom zaufania do instytucji odpowiedzialnych za zarządzanie kryzysowe.
- mgr Grzegorz Pawłowski, Baltic Hub Container Terminal Sp. z o.o. *Organizacja, funkcjonowanie i perspektywy rozwoju samorządowego portu morskiego w Elblągu*. W referacie autor przedstawił rolę portu w Elblągu jako samodzielnego ośrodka przeładunkowego, obsługującego zarówno województwo warmińsko-mazurskie, jak i dalsze rejony Polski dzięki dobrym połączeniom lądowym i wodnym. Omówiono znaczenie współpracy międzynarodowej portu dla rozwoju eksportu polskich przedsiębiorstw oraz jego potencjał inwestycyjny.
  - dr Aleksandra Oliynychuk, ANS w Elblągu *Sztuczna inteligencja i ochrona danych osobowych w świetle doświadczeń samorządu terytorialnego w Polsce*. W referacie szczególną uwagę poświęcono wyzwaniom związanym z ochroną danych osobowych oraz warunkom, które muszą być spełnione, aby stosowanie sztucznej inteligencji było zgodne z przepisami RODO. Podkreślono znaczenie odpowiedzialnego i zgodnego z prawem wdrażania nowych technologii w administracji lokalnej.
  - dr Katarzyna Olszewska, ANS w Elblągu *Service design w JST*. Omówiono metodologię service design, opartą na design thinking, wraz z jej etapami i narzędziami, pokazując, jak może ona wspierać administrację publiczną w tworzeniu usług dopasowanych do oczekiwań lokalnej społeczności. Zastosowanie tej metodologii, według autorki, pozwala projektować rozwiązania bardziej efektywne, innowacyjne i skoncentrowane na doświadczeniach użytkowników.
  - mgr Przemysław Gajcy, Urząd Miejski w Elblągu, Kierownik Referatu Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych w Departamencie Spraw Obywatelskich *Praktyczne aspekty organizacji wyborów samorządowych na przykładzie gminy miasto Elbląg*.

Konferencję podsumował dr hab. Krzysztof Sidorkiewicz, prof. ucz., wskazując na wspólny mianownik wszystkich wystąpień – skuteczność samorządu terytorialnego jako fundamentu jego współczesnego funkcjonowania. Podkreślono znaczenie 35-letniego dorobku reform samorządowych oraz potrzebę dalszego wzmacniania kompetencyjnego, finansowego i organizacyjnego JST. Zwieńczeniem konferencji było wydanie publikacji pokonferencyjnej pt. *Efektywność samorządu terytorialnego w Polsce. Wybrane aspekty*, pod redakcją naukową dr. hab. Krzysztofa Sidorkiewicza, prof. ucz., dr. Krzysztofa Grablewskiego oraz dr. inż. Marcina Bukowskiego. Monografia umożliwi szersze rozpowszechnienie przedstawionych analiz i wniosków oraz będzie istotnym wkładem w dyskurs naukowy i praktyczny dotyczący funkcjonowania JST w Polsce. IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy” pozwoliła w syntetyczny sposób przeanalizować dorobek polskich jednostek samorządu terytorialnego po 35 latach funkcjonowania reformy z 1990 roku. Obrady umożliwiły wymianę wiedzy i doświadczeń pomiędzy przedstawicielami środowiska akademickiego, praktykami samorządowymi oraz osobami odpowiedzialnymi za politykę lokalną.

Prezentowane referaty obejmowały szerokie spektrum zagadnień – od funkcjonowania JST w obszarze zarządzania mieniem komunalnym, przez kwestie edukacji, sportu i partycypacji obywatelskiej, po wyzwania związane z cyfryzacją usług publicznych, zarządzaniem kryzysowym, ochroną środowiska oraz wykorzystaniem nowoczesnych technologii. Szczególną uwagę poświęcono skuteczności działania JST, roli samorządów w rozwoju lokalnym oraz w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Wspólnym mianownikiem wszystkich wystąpień była świadomość, że skuteczny samorząd terytorialny wymaga zarówno odpowiednich kompetencji, zasobów finansowych i kadrowych, jak i dobrej współpracy z mieszkańcami, organizacjami społecznymi oraz innymi partnerami. Podkreślono również konieczność dalszego rozwoju kompetencji JST w kontekście cyfryzacji, innowacji technologicznych oraz rosnących wyzwań społeczno-gospodarczych i środowiskowych.

Aleksandra Gugała

ORCID: 0009-0000-2037-7567

ag86667@stud.uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Koło Naukowe Archiwistów i Historyków

**Konferencja „Siedlecki Ruch Solidarnościowy.
Refleksje po 45 latach. Idee, szanse, efekty, mitologie”,
Siedlce 5 grudnia 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.26

5 grudnia 2025 r. w gmachu Biblioteki Głównej Uniwersytetu w Siedlcach odbyła się konferencja poświęcona działalności opozycyjnej w latach 80. Tematem przewodnim był *Siedlecki Ruch Solidarnościowy. Refleksje po 45 latach. Idee, szanse, efekty, mitologie*. Przyczynkiem do spotkania były 45. rocznica powstania Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, który lokalnie powołano jako MKZ NSZZ „Solidarność” Ziemia Podlaska, a następnie NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze Oddział Siedlce, oraz rocznice strajków przeprowadzonych przez NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” i Niezależne Zrzeszenie Studentów w listopadzie i grudniu 1981 r. Wydarzenie było współorganizowane przez Wydział Nauk Humanistycznych Uniwersytetu w Siedlcach, Bibliotekę Główną UwS i Siedlecką Fundację Pamięci.

Spotkanie zainaugurowali dziekan Wydziału Nauk Humanistycznych dr hab. Dariusz Magier, prof. UwS, dyrektor Biblioteki Głównej UwS Magdalena Chromińska oraz prezes Siedleckiej Fundacji Pamięci i uczestniczka podziemia solidarnościowego – Agnieszka Andrzejewska. Podczas powitania dziekan Magier podkreślił potrzebę pielęgnacji pamięci o minionych wydarzeniach, ale także konieczność ciągłego aktualizowania wiedzy historycznej. Następnie Agnieszka Andrzejewska zwróciła się do gości, wśród których znalazła się liczna grupa uczestników tamtych wydarzeń, wyrażając swoje wzruszenie i wdzięczność za okazję do ponownego spotkania z przyjaciółmi i dziękując im za ówczesną aktywność. Jako prezes fundacji podkre-

śliła dążenie do zachowania śladów działalności lokalnego podziemia solidarnościowego dla młodszych pokoleń.

Po otwarciu rozpoczęła się pierwsza część konferencji, w której zgromadzeni mieli okazję wysłuchać referatów poświęconych wybranym zagadnieniom z historii lokalnej opozycji antykomunistycznej. Jako pierwszy głos zabrał dr hab. Eugeniusz Wilkowski, przedstawiając *Znaczenie solidarnościowej publicystyki w budowaniu wewnętrznej podmiotowości narodu na przykładzie pisma „Metrum” wydawanego w Siedlcach w latach 1983-1989*. Kolejnym prelegentem był dr hab. Dariusz Magier, który omówił *Siedleckie kalendarium wydarzeń 1980-1981 oczami władzy*. Z ostatnim referatem pt. *Zbiór materiałów opozycji politycznej 1980-1989 w Bibliotece Głównej UwS* wystąpiła studentka Instytutu Historii Aleksandra Gugala.

Po krótkiej przerwie rozpoczął się panel dyskusyjny, moderowany przez Dariusza Kuziaka, w którym wzięli udział uczestnicy siedleckiego środowiska solidarnościowego – Cezary Kaźmierczak, Przemysław Maksymiuk, Krzysztof Goławski, Roman Głowacki, Marek Biały i Marek Boruc. Podczas rozmowy podzielili się swoimi wspomnieniami i wymienili refleksje związane z ich uczestnictwem i rolą w przełomowych wydarzeniach lat 80.

Po zakończonej dyskusji dyrektor Biblioteki Głównej, Magdalena Chromińska, zaprosiła zebranych na towarzyszącą konferencji wystawę okolicznościową, na której zaprezentowane zostały oryginalne zbiory materiałów drugiego obiegu z lat 80. – podziemne wydawnictwa, prasa, fotografie, druki ulotne i eksponaty, obecnie znajdujące się w zbiorach bibliotecznych uniwersytetu. W trakcie wernisażu działacze siedleckiej solidarnościowej opozycji zapozowali do wspólnej fotografii i wpisali się do książki pamiątkowej. Wystawa zakończyła część oficjalną, po której zebrani kontynuowali dyskusje w kulturalnych. Po dłuższej przerwie rozpoczął się ostatni etap wydarzenia. Na warsztatach pt. „Powielacze wolności”, które poprowadził krakowski działacz opozycji Leszek Jaranowski, młodzież ze szkół ponadpodstawowych miała okazję poznać kulisy podziemnego drukarstwa i obejrzeć proces druku na powielaczu. Uczestnicy podkreślali rangę i znaczenie konferencji, nie tylko poprzez przypomnienie kluczowych dla historii Polski wydarzeń, ale przede wszystkim przez możliwość spotkania z uczestnikami opisywanych działań, jak też różnorodność form jej prowadzenia wraz z imprezami towarzyszącymi.

Cezary Kalita

ORCID: 0000-0002-6019-0606

cezary.kalita @uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**Marek Hetmański**

ORCID: 0000-0003-2062-9802

marek.hetmanski@mail.umcs.pl

Uniwersytet Marii Curie-
-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Filozofii i Socjologii**Jubileusz 80-lecia Oddziału
Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Lublinie,
Lublin – 12 grudnia 2025 r.**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.27

**Sprawozdanie z obchodów jubileuszu 80-lecia Oddziału Polskiego
Towarzystwa Filozoficznego w Lublinie¹**

W dniu 12 grudnia na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie odbyły się uroczyste obchody 80-lecia działalności Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Lublinie. Jubileuszowa sesja zgromadziła członków lubelskiego Oddziału PTF, przedstawicieli Zarządu Głównego PTF, delegacje oddziałów terenowych (m.in. z Warszawy, Rzeszowa i Siedlec), a także pracowników naukowych, licealistów oraz sympatyków filozofii. Obrady miały charakter zarówno historyczno-rekonstrukcyjny, jak i refleksyjny, z wyraźnym akcentem położonym na przyszłość Towarzystwa i jego rolę w życiu akademickim oraz publicznym.

Sesję jubileuszową otwarto o godz. 10.00 uroczystym powitaniem gości i członków PTF. Następnie wygłoszono prelekcję poświęconą obecności Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w życiu akademickim i publicznym, przygotowaną w imieniu Zarządu Głównego PTF (w imieniu przewodniczącego prof. Pawła Łukowa odczytał list dr Bartosz Działoszyński, sekretarz ZG PTF). Wprowadzenie to nakreśliło ogólnopolski kontekst działalności Towarzystwa, podkreślając jego ciągłość instytucjonalną oraz rolę w kształtowaniu kultury filozoficznej w Polsce.

¹ Autorem tej części jest Cezary Kalita.

Kluczowym punktem pierwszej części obchodów było wystąpienie prof. Marka Hetmańskiego, przewodniczącego Oddziału Lubelskiego PTF, poświęcone historii powstania Towarzystwa Filozoficznego i Psychologicznego w Lublinie, jego przekształceniu w Oddział PTF oraz roli prof. Narcyza Łubnickiego jako inicjatora, organizatora i duchowego patrona lubelskiego środowiska filozoficznego. Referent przedstawił genezę Towarzystwa sięgającą roku 1945, przypomniał pierwszych członków oraz podkreślił interdyscyplinarny charakter środowiska skupionego wokół filozofii, logiki, metodologii nauk i psychologii. Szczególną uwagę poświęcono dokumentacji archiwalnej, sprawozdaniom z pierwszych lat działalności oraz ciągłości ideowej i organizacyjnej Oddziału, mimo zmieniających się uwarunkowań historycznych i instytucjonalnych.

W ramach obchodów jubileuszu zaprezentowano film dokumentalny *Narcyz Łubnicki – mistrz poprawnego myślenia*, który w syntetycznej i zarazem sugestywnej formie ukazał postać Profesora jako wybitnego logika, metodologa i historyka filozofii, a zarazem jako nauczyciela akademickiego formującego ethos racjonalnej debaty, krytycyzmu i otwartości światopoglądowej.

Główny referat wygłosił prof. Ryszard Kleszcz (PTF Łódź), poświęcając go łódzkiemu okresowi działalności Narcyza Łubnickiego, historii powstania „Societas Spinozana Polonica” oraz roli Profesora w rozwoju PTF poza Lublinem. Wystąpienie to miało charakter pogłębionej analizy intelektualnej dorobku Łubnickiego, ukazując go jako twórcę oryginalnej koncepcji racjonalizmu krytycznego, konsekwentnie łączącego teorię poznania, logikę i metodologię nauk z refleksją historycznofilozoficzną. Prof. Kleszcz podkreślił aktualność postawy Łubnickiego we współczesnych sporach filozoficznych, zwłaszcza w kontekście napięcia między nauką, światopoglądem a odpowiedzialnością intelektualną.

Kolejny blok obrad (godz. 14.00) poświęcono prezentacji działalności oddziałów terenowych PTF. Wystąpienia te unaocznily żywotność Towarzystwa na poziomie regionalnym oraz różnorodność form popularyzowania filozofii. W imieniu Oddziału PTF w Rzeszowie (przewodniczący prof. Witold Nowak) przedstawiono doświadczenia związane z lokalnymi debatami filozoficznymi i współpracą ze środowiskiem akademickim oraz wykorzystaniem pozafilozoficznych form przekazu (film) inspirujących do podnoszenia problemów filozoficznych w szerszym środowisku intelektualnym.

W imieniu Oddziału PTF w Siedlcach głos zabrał prof. Cezary Kalita, prezes Oddziału, wskazując na znaczenie pracy u podstaw: regularnych debat, wykładów otwartych oraz zaangażowania w przygotowanie młodzieży do olimpiady filozoficznej. Podkreślono, że mimo zmieniających się warunków instytucjonalnych i kulturowych, filozofia zachowuje zdolność integrowania środowisk oraz kształtowania krytycznego myślenia.

Obchody zakończyła dyskusja plenarna, koncentrująca się przede wszystkim na przyszłości Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, potrzebie aktywizacji członków, poszukiwaniu nowych form obecności filozofii w przestrzeni publicznej oraz wyzwaniach związanych z edukacją filozoficzną. W toku debaty padło pytanie, które wybrzmiewało wielokrotnie w różnych wariantach: czy filozofia znajduje się dziś w kryzysie?

Konkluzja, wyrażona *explicite* i *implicite* przez wielu uczestników, była jednoznaczna: filozofia jeszcze nie zginęła, póki istnieje Towarzystwo, które potrafi pielęgnować swoją tradycję, integrować środowisko i obchodzić jubileusze działalności na poziomie regionalnym. Trwanie PTF – zwłaszcza w takich ośrodkach jak Lublin – stanowi dowód ciągłości myślenia filozoficznego oraz jego zdolności do adaptacji wobec nowych wyzwań. Na zakończenie należy podkreślić, że prof. Marek Hetmański zgromadził oraz uporządkował obszerną dokumentację dotyczącą działalności Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Lublinie, obejmującą zarówno materiały archiwalne związane z funkcjonowaniem lubelskiego Oddziału PTF, jak i źródła poświęcone postaci prof. Narcyza Łubnickiego – jego roli w powstaniu Towarzystwa oraz znaczeniu dla kształtowania lokalnego środowiska filozoficznego.

Historia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej²

Pierwszą formą, w jakiej funkcjonowało PTF w Lublinie było Towarzystwo Filozoficzne i Psychologiczne, które do życia powołał w dniu 4 grudnia 1945 profesor doktor Narcyz Łubnicki, będący podówczas jednym z założycieli Uniwersytetu. Skupił wokół siebie grono kilkorga przedwojennych filozofów, biologów, logików i matematyków oraz kilku młodych asystentów, którzy do Lublina przybyli

---

² Autorem tej części jest Marek Hetmański.

jeszcze w trakcie trwania wojny ze Lwowa, Wilna i innych miast. Wśród założycieli Towarzystwa byli m.in. doktorzy i profesorowie: Tadeusz Kielanowski (lekarz, późniejszy rektor UMCS), Stefan Harassek (filozof), Juliusz Kleiner (literaturoznawca z KUL), Tadeusz Tomaszewski (psycholog), Ludwik Fleck (mikrobiolog, późniejszy profesor Akademii Medycznej), ks. Józef Pastuszka (psycholog z KUL), Mieczysław Ziemnowicz (pedagog z późniejszego Wydziału Pedagogiki), Włodzimierz Urbański (fizyk). W kolejnych latach aktywnymi członkami Towarzystwa byli również: Adam Paszewski (rektor UMCS), Jerzy Słupecki (logik), Jerzy Błaton (fizyk), Jerzy Kalinowski (logik z KUL), Jan Mydlarski (antropolog), Armin Teske (fizyk) oraz młodszy nauczyciele akademicki, a także osoby spoza obu uniwersytetów.

Towarzystwo postawiło sobie za cel, jak głosił jego statut z 1946 roku: „Organizowanie i popieranie pracy naukowej w zakresie nauk filozoficznych. (...) Reprezentowanie potrzeb ruchu naukowego w zakresie nauk filozoficznych wobec władz i społeczeństwa”. Wyrazem tego były referaty popularyzujące nie tylko filozofię, ale także matematykę, fizykę czy biologię; poruszano przykładowo kwestie teoretyczne fizyki relatywistycznej, logiki wielowartościowej, metafizyki fizyki, statusu metodologicznego obserwacji naukowej. Narcyz Łubnicki, który reprezentował filozofię scjentyistyczną, krytyczną i antydogmatyczną, do działalności odczytowej Towarzystwa włączał reprezentantów różnych orientacji filozoficznych i światopoglądowych, propagując postawę racjonalnej argumentacji i życzliwości dla odmiennych poglądów. Żywe jest wciąż wspomnienie toczących się wówczas na forum Towarzystwa sporów między filozofami i humanistami a przyrodnikami, zwłaszcza polemiki N. Łubnickiego i A. Paszewskiego.

Znamienne, że w pierwszych referatach i dyskusjach Towarzystwa dyskutowano kwestie tragicznych doświadczeń z obozów koncentracyjnych, w tym dopuszczalność badań naukowych. Referaty na ten temat wygłosili T. Tomaszewski i L. Fleck. W latach 50. i 60. kolejni filozofowie oraz przedstawiciele nauk przyrodniczych skupieni wokół Narcyza Łubnickiego (kierującego wówczas na Wydziale Przyrodniczym, a później Wydziale Humanistycznym UMCS zakładami i katedrami filozofii i logiki) wygłaszali odczyty referujące problemy z historii filozofii i logiki, metodologii nauk szczegółowych. Popularyzowano także kwestie z filozofii praktycznej, zwłaszcza etyki i estetyki, poruszano zagadnienia światopoglądowe.

W 1956 roku Towarzystwo Filozoficzne i Psychologiczne przekształcone zostało w lubelski oddział scentralizowanego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, kontynuującego tradycję Polskiego Towarzystwa Filozoficznego powołanego w 1904 we Lwowie, założonego przez Kazimierza Twardowskiego. W oddziale lubelskim PTF referaty wygłaszali także wybitni filozofowie zapraszani z kraju i zagranicy. Gośćmi byli m.in. Tadeusz Kotarbiński, Władysław Tatarkiewicz, o. Jacek M. Bocheński, Barbara Skarga, Maria Gołaszewska, Józef Tischner. W tych latach zainteresowanie problemami filozoficznymi było duże, na referaty i sesje tematyczne przychodzili nie tylko pracownicy obu uniwersytetów, ale również studenci i osoby spoza akademickiego środowiska. Frekwencja na niektórych referatach była bardzo wysoka (spotkaniu z J.M. Bocheńskim przysłuchiwało się ponad trzysta osób). Posiedzenia PTF, które odbywały się tradycyjnie w piątkowe wieczory, miały zwłaszcza w latach 70. i 80. swoją niepowtarzalną aurę i renomę.

Kolejnymi przewodniczącymi lubelskiego oddziału PTF od 1974 roku byli uczniowie N. Lubnickiego: Zdzisław Cackowski i Leon Koj, następnie Jadwiga Mizińska, a aktualnie Marek Hetmański. Zachowano do dzisiaj formę odczytów kierowanych do akademickiego środowiska obu lubelskich uniwersytetów. Dużą popularnością cieszą się tematyczne debaty poświęcone problemom współczesnej nauki, cywilizacji, sztuki i życia społecznego, w których udział biorą poza filozofami także naukowcy, lekarze, politycy, artyści.

Lubelski oddział PTF patronuje od trzydziestu lat Olimpiadzie Wiedzy Filozoficznej, organizując spotkania z młodzieżą szkół średnich Lublina i województwa; szczególnie owocna jest współpraca z nauczycielami i uczniami I LO im. St. Staszica w Lublinie, czego przykładem są wywodzący się z tego grona laureaci i zwycięzcy Olimpiady. Prowadzona była także w oddziale lubelskim z początkiem lat 90. seria wydawnicza „Lubelskie odczyty filozoficzne” prezentująca teksty referatów i odczytów z konferencji naukowych organizowanych w UMCS. Zakres tematów i problemów poruszanych w działalności odczytowej, ranga referentów i uczestników debat organizowanych przez lubelski oddział PTF oraz okres osiemdziesięciu lat jego działalności pokazują rangę Towarzystwa i jego miejsce w historii Uniwersytetu.

Aleksander SrebrakowskiORCID: 0000-0001-5812-6827
aleksander.srebrakowski@uwr.edu.plUniwersytet Wrocławski
Instytut Historyczny**Na wspólnych ścieżkach historii i prawa. Działalność naukowo-badawcza Adama Basaka (1934-2025)**

DOI: 10.34739/doc.2025.22.28

Historia jest dziedziną nauki, gdzie jej badacze stają się czasem jednocześnie przedmiotem badania. Taka sytuacja ma miejsce między innymi w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W latach 80. XX w. zebrana była w nim kadra naukowa oraz studenci, którzy mieli znaczący wkład we współczesną historię Polski. Do grupy takich osób należy zaliczyć dr. Adama Basaka¹, specjalistę w zakresie historii powszechnej i prawa. W pamięci studentów z tamtych czasów pozostał on bardzo surowym egzaminatorem, u którego składano ostatni egzamin w czasie studiów z zakresu historii powszechnej po II wojnie światowej, oraz skrupulatnym i dociekliwym wykładowcą i moderatorem w dyskusjach. To dzięki jego zajęciom studenci zaczęli rozumieć, że w procesie historycznym ważne są najdrobniejsze szczegóły, szczególnie jeśli chodzi o wszelkie dokumenty prawne.

Adam Jerzy Basak urodził się 3 grudnia 1934 r. w Bielicach (powiat Nowe Miasto), w rodzinie nauczycielskiej. W listopadzie 1939 r. jego ojciec został aresztowany i zamordowany przez Niemców. Po tym wydarzeniu matka z dziećmi przeniosła się do Chełmży, gdzie rodzina spędziła okupację. Tam też Adam Basak po zakończeniu wojny ukończył szkołę podstawową (1947) oraz zdał maturę (1951). Jako uczeń Liceum Ogólnokształcącego w Chełmży założył razem z kolegami organizację konspiracyjną pod nazwą Demokracja Polska², „której celem było odzyskanie suwerenności i budowa demokra-

¹ Miał on drugie imię Jerzy, ale nie stosował go w pracy naukowej.

² W organizacji występował pod pseudonimem „Wilk”.

tycznego państwa poprzez samokształcenie, w decydującym momencie walka zbrojna”³. W akcie oskarżenia podano, że „przeprowadzał zebrania konspiracyjne, na których omawiał formy i metody dalszej działalności” oraz „przechowywał bez zezwolenia władz pistolet”⁴. Po zlikwidowaniu organizacji w połowie lipca 1951 r., wyrokiem Sądu Wojskowego w Bydgoszczy z dnia 19 grudnia 1951 r. został skazany na cztery lata pobytu w więzieniu, na podstawie art. 87, w związku z artykułem 86 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego⁵. Karę odbywał kolejno w Zakładach Karnych w Toruniu, Koronowie, Sosnowcu, a od stycznia 1953 przeniesiony został do Kopalni Węgla Kamiennego Sosnica. Na mocy amnestii 13 lutego 1953 r. został zwolniony⁶.

Po opuszczeniu więzienia przez krótki czas mieszkał i pracował w Chełmży, a następnie przeniósł się do Wrocławia, z którym pozostał związany do końca życia. W tym mieście początkowo podjął pracę (XI 1953–IX 1954) w Dyrekcji Państwowych Szpitali Klinicznych, a następnie od września 1954 r. rozpoczął studia na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, które ukończył 26 czerwca 1958 roku⁷. Praca magisterska pt. *Misja Haldona z lutego 1912 r.*⁸ oraz złożony egzamin magisterski zostały ocenione

³ M. Olejniczak, *Basak Adam Jerzy*, [w:] *Encyklopedia Solidarności*, encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/15047,Basak-Adam-Jerzy.html (data dostępu: 8.12.2025).

⁴ *Adam Jerzy Basak*, [w:] *Katalog Żołnierzy Wyklętych. Lista Wyklętych.pl*, <https://listawyklętych.pl/katalog/basak-adam-jerzy/> (data dostępu: 8.12.2025).

⁵ Art. 87. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa, określonego w art. 85 lub 86, podlega karze więzienia; Art. 86. § 1. Kto usiłuje przemocą usunąć ustanowione organa władzy zwierzchniej Narodu albo zagarnąć ich władzę, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 albo karze śmierci. § 2. Kto usiłuje przemocą zmienić ustrój Państwa Polskiego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 albo karze śmierci. *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 30 września 1944, Nr 6, Poz. 27, s. 43.

⁶ Należy podkreślić, iż w późniejszym okresie nie zaprzestał działań na rzecz odbudowy systemu demokratycznego w Polsce i podejmował szereg inicjatyw w tym zakresie. W 1956 r. był współautorem apelu do studentów w związku z wydarzeniami na Węgrzech, w 1968 r. uczestniczył w strajku na Uniwersytecie Wrocławskim, we wrześniu 1980 r. utworzył i został przewodniczącym Koła NSZZ „Solidarność” w Instytucie Historycznym, wszedł też w skład Komisji Zakładowej UW, po wprowadzeniu stanu wojennego, w latach 80. działacz podziemia, m.in. współredaktor podziemnego czasopisma „Dziś i Pojutrze”. M. Olejniczak, *Basak Adam...*

⁷ *Basak Adam* (teczka osobowa), Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Sygn. AU – 224/1883, k. 5.

⁸ Tytuł pracy podano w kształcie, w jakim figuruje na dyplomie magisterskim. Inicjator misji, brytyjski sekretarz stanu ds. wojny, w rzeczywistości nazywał się Richard Burdon Haldane, 1 wicehrabia Haldane. Celem misji w dniach 8-9 lutego 1912 r. było powstrzymanie wyścigu zbrojeń na morzu między Cesarstwem Niemieckim i Wielką Brytanią. Ze względu na diametralnie przeciwstawne cele obu stron misja skończyła się fiaskiem. P. Szlanta, *„Nasza przyszłość leży na morzu”*. *Wewnętrzne i zewnętrzne*

bardzo dobrze. Po ukończeniu studiów historycznych Adam Basak od razu rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego (ukończył je w 1962 r.), jednocześnie podjął pracę zarobkową. Początkowo przez rok był instruktorem w Towarzystwie Wiedzy Powszechnej we Wrocławiu (1958/1959), następnie przez kolejne dwa lata nauczycielem w szkołach podstawowych. Wreszcie we wrześniu 1961 r. został zatrudniony jako asystent w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego⁹.

Jeszcze przed zatrudnieniem na uniwersytecie ukazał się pierwszy naukowy artykuł Basaka poświęcony prawnym kwestiom granicy na Odrze i Nysie¹⁰. Przez prawie całą dekadę lat 60. kolejne jego publikacje obejmowały głównie recenzje i sprawozdania. Wynikało to z tego, że autor większość czasu poświęcał przygotowaniu rozprawy doktorskiej, którą ostatecznie obronił 11 listopada 1966 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego. Kolejne dwa lata zajęło mu przygotowanie pracy do druku, co wiązało się z licznymi uzupełnieniami źródłowymi oraz pracą nad weryfikacją tłumaczenia na język angielski¹¹. Praca doktorska Adama Basaka pt. *Uchwały Organizacji Narodów Zjednoczonych w świetle orzecznictwa Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości*, w 1967 roku została wyróżniona nagrodą Ministra Edukacji Narodowej III stopnia. Natomiast jej drukowana wersja w języku angielskim opublikowana została w 1969 r. nakładem Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego¹².

Od momentu uzyskania doktoratu, poza recenzjami, częściej zaczął publikować prace o charakterze monograficznym, poświęcone zagadnieniom historyczno-prawnym. Były to m.in. publikacja na temat stosunku rewolucyjnej Rosji do prawa międzynarodowego¹³, praca o doktrynalnych aspektach decyzji konferencji wersalskiej w sprawie zachodniej granicy Polski¹⁴ czy artykuł o stosunku nowo-

---

uwarunkowania rozbudowy floty niemieckiej w latach 1898-1912, „Studia Maritima” 2017, vol. XXX, s. 42.

⁹ Basak Adam (teczka osobowa)..., k. 2 i k. 283.

¹⁰ A. Basak, *Granica na Odrze i Nysie w świetle umów międzynarodowych z okresu II wojny światowej*, „Studencki Przegląd Historyczny” 1960, nr 2, s. 1-17.

¹¹ Basak Adam (teczka osobowa)..., k. 141.

¹² A. Basak, *Decisions of the United Nations Organs in the Judgments and Opinions of the International Court of Justice*, Wrocław 1969.

¹³ A. Basak, *Stosunek Rosji radzieckiej do prawa międzynarodowego w latach 1917-1924*, [w:] *Z badań nad wpływem i znaczeniem rewolucji rosyjskich 1917 roku dla ziem polskich*, red. H. Zieliński, Wrocław 1968, s. 90-123.

¹⁴ A. Basak, *Argument etnograficzny przy rozstrzygnięciu sprawy granicy polsko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968, nr 4, s. 527-560.

powstałych państw Azji i Afryki do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości¹⁵. Ciekawym przyczynkiem dla tego okresu działalności naukowej Adama Basaka jest przetłumaczenie na język polski jednego z artykułów Normana Daviesa, który w tamtym czasie jeszcze nie był znany szerszemu kręgowi czytelników¹⁶.

Z początkiem lat 70. dotychczas dość rozproszone zainteresowania badawcze, zostały skoncentrowane w jednym kierunku. W wyniku dyskusji, jakie prowadził Adam Basak na seminarium prof. Karola Wolfke¹⁷, zdecydował się skupić na problemie karania niemieckich (hitlerowskich) zbrodniarzy wojennych¹⁸. Niestety z czasem okazało się, że w efektywnej pracy nad niniejszym zagadnieniem przeszkodziła dawna działalność w konspiracji patriotycznej. W latach 1975-1989 starania Adama Basaka o wyjazd do zachodnich Niemiec, do tamtejszych archiwów pozostały bezowocne. Jak uzasadniano: „w miejscu pracy prezentuje niewłaściwą postawę polityczną”, w związku z czym był negatywnie opiniowany na wyjazdy zagraniczne przez KW PZPR we Wrocławiu, a Służba Bezpieczeństwa w związku z tym wydawała postanowienie o zastrzeżeniu dotyczącym możliwości opuszczania kraju¹⁹. Dopiero w 1989 r., a to i tak głównie dzięki pomocy prywatnych osób z Niemiec, otrzymał trzymiesięczne stypendium Fundacji Friedricha Eberta, pozwalające przeprowadzić kwerendy archiwalne w Koblencji, Norymberdze i Monachium. Wspomniane trudności sprawiły, że ostatecznie nie doszło do przygotowania pełnej monografii poświęconej karaniu niemieckich zbrodniarzy wojennych. Materiały przygotowywane przez autora ukazywały się teraz częściami w postaci artykułów. Co więcej, poprzedni bardzo ambitny projekt badawczy z powodów praktycznych został zawężony do zagadnienia „Zamachy na istnienie grup ludzkich w świetle praktyki kodyfikacyjnej oraz orzecznictwa w sprawach hitlerowskich zbrodni wojennych”. Niestety autorowi nie udało się ostatecznie

---

¹⁵ A. Basak, *Stanowisko państw afro-azjatyckich wobec Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1970, no 125 „Prawo” XXXII, s. 9-21.

¹⁶ N. Davies, *Wielka Brytania a plebiscyt cieszyński*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1972, nr 1, s. 139-165.

¹⁷ Karol Wolfke (1915-2015) polski prawnik związany z Uniwersytetem Wrocławskim specjalista z zakresu międzynarodowego prawa publicznego.

¹⁸ *Basak Adam* (teczka osobowa)..., k. 141.

¹⁹ *Ibidem*, k. 90; *Adam Jerzy Basak*, [w:] *Katalog Żołnierzy...*

ukończyć także tej monografii, a jedynie przedstawić część ustaleń w szeregu artykułów²⁰.

Omawiając dorobek badawczy Adama Basaka, należy koniecznie wspomnieć o dwóch publikacjach. Pierwsza z nich to wybór tekstów źródłowych do historii powszechnej po II wojnie światowej²¹. W 1989 r., kiedy pojawiła się ta publikacja, w Polsce brakowało materiałów źródłowych poświęconych nie tylko dwudziestowiecznej historii Polski, ale także i świata. Zredagowany przez Adama Basaka i Tadeusza Marczała tom był bardzo pomocną publikacją nie tylko w tamtym czasie, kiedy zaczęliśmy wypełniać tzw. białe plamy, ale spełnia swoją rolę do dzisiaj. Drugą publikacją jest niewielkiej objętości książka, która wprowadziła do obiegu naukowego bardzo ważne, a powszechnie mało znane zagadnienie. Mowa tu o sprawie katyńskiej na procesie norymberskim²². Książka w sposób rzeczowy opisuje problem próby przypisania Niemcom zbrodni katyńskiej przez ra-

---

²⁰ A. Basak, *Odpowiedzialność za deportacje i stosowanie pracy przymusowej w wyrokach trybunałów norymberskich*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1975, T. II, s. 217-254; A. Basak, *Problem ludobójstwa „kulturalnego” a spór polsko-rosyjski o kwalifikację prawną zbrodni katyńskiej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2009, nr 2-3, s. 429-434; A. Basak, *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2002, T. XXV, s. 263-331; A. Basak, *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. II)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2003, T. XXVI, s. 439-487; A. Basak, *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. III)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2004, T. XXVII, s. 429-465; A. Basak, *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. IV)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2005, T. XXVIII, s. 461-492; A. Basak, *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. V)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2007, T. XXIX, s. 269-293; A. Basak, *Zbrodnie na mieszkańcach terenów okupowanych. Podstawy karania w świetle wyroków amerykańskich i brytyjskich trybunałów wojskowych (1945-1947)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2009, T. XXXI, s. 121-166; A. Basak, *Buchenwaldzki dylemat Moskwy i jego polityczno-doktrynalne tło*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, T. 34, nr 4, s. 7-33; A. Basak, *Byli więźniowie w ogniu krzyżowych pytań. Uwagi na marginesie procesów przed amerykańskim Trybunałem Wojskowym w Dachau*, [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Profesor Teresie Kulak*, red. W. Wrzesiński, M. Masnyk, K. Kawalec, Toruń 2011, s. 187-196; A. Basak, *Konrad Morgen i początek śledztwa w sprawie nadużyć w SS*, [w:] *Śląsk, Polska, Niemcy na przestrzeni wieków. Studia historyczne ofiarowane profesorowi Mieczysławowi Paterowi w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Kulak, Toruń 2008, s. 59-68.

²¹ *Wybór tekstów źródłowych do historii powszechnej po II wojnie światowej, t. 1 1945-1955, Część 1*, oprac. A. Basak, T. Marczał, Wrocław 1989; *Wybór tekstów źródłowych do historii powszechnej po II wojnie światowej, T. 1 1945-1955, Część 2*, oprac. A. Basak, T. Marczał, Wrocław 1989.

²² A. Basak, *Historia pewnej mistyfikacji. Zbrodnia katyńska przed Trybunałem Norymberskim*, Wrocław 1993.

dzieckich sędziów z Norymbergi. Mimo że publikacja ma charakter naukowy, jest przystępna dla szerszego kręgu odbiorców, a sposób przedstawienia problemu wręcz zachęca, aby na tej podstawie przygotować film lub spektakl teatralny poświęcony temu zagadnieniu.

W 1996 r. Adam Basak przeszedł na emeryturę, jednak nadal publikował rozprawy naukowe. W ten sposób kończył prace podjęte w latach poprzednich. Jego dorobek naukowy to ponad 100 publikacji. Zmarł 25 lutego 2025 r. Pochowany został na cmentarzu przy ul. Bujwida we Wrocławiu.

Bibliografia / References

- Adam Jerzy Basak, [w:] *Katalog Żołnierzy Wyklętych. Lista Wyklętych.pl*, listawyklętych.pl/katalog/basak-adam-jerzy (data dostępu: 8.12.2025).
- Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, *Basak Adam* (teczka osobowa), Sygn. AU – 224/1883, k. 1-301.
- Basak A., *Argument etnograficzny przy rozstrzygnięciu sprawy granicy polsko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968, nr 4.
- Basak A., *Buchenwaldzki dylemat Moskwy i jego polityczno-doktrynalne tło*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, t. 34, nr 4.
- Basak A., *Byli więźniowie w ogniu krzyżowych pytań. Uwagi na marginesie procesów przed amerykańskim Trybunałem Wojskowym w Dachau*, [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Profesor Teresie Kulak*, red. W. Wrzesiński, M. Masnyk, K. Kawalec, Toruń 2011.
- Basak A., *Decisions of the United Nations Organs in the Judgments and Options of the International Court of Justice*, Wrocław 1969.
- Basak A., *Granica na Odrze i Nysie w świetle umów międzynarodowych z okresu II wojny światowej*, „Studencki Przegląd Historyczny” 1960, nr 2.
- Basak A., *Historia pewnej mistyfikacji. Zbrodnia katyńska przed Trybunałem Norymberskim*, Wrocław 1993.
- Basak A., *Konrad Morgen i początek śledztwa w sprawie nadużyć w SS*, [w:] *Śląsk, Polska, Niemcy na przestrzeni wieków. Studia historyczne ofiarowane profesorowi Mieczysławowi Paterowi w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Kulak, Toruń 2008.
- Basak A., *Odpowiedzialność za deportacje i stosowanie pracy przymusowej w wyrokach trybunałów norymberskich*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1975, T. II.
- Basak A., *Problem ludobójstwa „kulturalnego” a spór polsko-rosyjski o kwalifikację prawną zbrodni katyńskiej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2009, nr 2-3.
- Basak A., *Stanowisko państw afro-azjatyckich wobec Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1970, no 125 „Prawo” XXXII.

- Basak A., *Stosunek Rosji radzieckiej do prawa międzynarodowego w latach 1917-1924. Z badań nad wpływem i znaczeniem rewolucji rosyjskich 1917 roku dla ziem polskich*, red. H. Zieliński, Wrocław 1968.
- Basak A., *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2002, T. XXV.
- Basak A., *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. II)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2003, T. XXVI.
- Basak A., *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. III)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2004, T. XXVII.
- Basak A., *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. IV)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2005, T. XXVIII.
- Basak A., *Zalogi hitlerowskich obozów koncentracyjnych przed amerykańskim trybunałem w Dachau (cz. V)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2007, T. XXIX.
- Basak A., *Zbrodnie na mieszkańcach terenów okupowanych. Podstawy karania w świetle wyroków amerykańskich i brytyjskich trybunałów wojskowych (1945-1947)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2009, T. XXXI.
- Davies N., *Wielka Brytania a plebiscyt cieszyński*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1972, nr 1.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego*, Dz.U. 1944, Nr 6, Poz. 27.
- Olejniczak M., *Basak Adam Jerzy*, [w:] *Encyklopedia Solidarności*, encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/15047,Basak-Adam-Jerzy.html (data dostępu: 8.12.2025).
- Szlanta P., *„Nasza przyszłość leży na morzu”. Wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania rozbudowy floty niemieckiej w latach 1898-1912*, „Studia Maritima” 2017, vol. XXX.
- Wybór tekstów źródłowych do historii powszechnej po II wojnie światowej, t. 1 1945-1955, Część 1*, oprac. A. Basak, T. Marczak, Wrocław 1989.
- Wybór tekstów źródłowych do historii powszechnej po II wojnie światowej, t. 1 1945-1955, Część 2*, oprac. A. Basak, T. Marczak, Wrocław 1989.

